

Zrínyi Miklós és öröksége

Zrínyi Miklós és öröksége

Szerkesztő

Hausner Gábor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2022

Ádám Balázs
Balla Tibor
Csikány Tamás
Hausner Gábor
Németh András
Négyesi Lajos

Szerzők
Padányi József
Pálffy Géza
Harald Pöcher
Ruszin Romulusz
Sári Szabolcs
Szabó András

B. Szabó János
M. Szabó Miklós
Tóth Zsolt
Végh Ferenc
Zágorec-Csuka Judit

Szakmai lektor:
Padányi József

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó Iroda
A kiadásért felel: Koltay András rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Bíró Csilla
Korrektor: Pokorádi Zsófia
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-658-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-659-5 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-660-1 (ePub)

© A szerkesztő, 2022
© A szerzők, 2022
© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

Tartalom

A politikus, katona, költő-író Zrínyi Miklós (1620–1664) születésének 400. évfordulója	7
PÁRHUZAMOK I. – HONVÉDELMI ÉS HADERŐFEJLESZTÉSI PROGRAM MAGYARORSZÁGON A 17. ÉS A 21. SZÁZADBAN	9
Harald Pöcher: Gróf Raimondo Montecuccoli – Egy osztrák (olasz) hős, császárhoz hű sikeres diplomata, hadvezér és tudós	11
Csikány Tamás: Zrínyi korának hadművészete	23
B. Szabó János: A lovasság reneszánsza Európában? (1630–1670)	37
Pálffy Géza: Határok fölött. Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai	53
Ruszin Romulusz: Zrínyi és a modern katonai vezetésemélet	73
Hausner Gábor: Zrínyi hadügyi reformjai és javaslatai	87
Végh Ferenc: Őrházak a Mura mentén. A Muraköz épített védelme a Zrínyiek korában	97
PÁRHUZAMOK II. – ZRÍNYI MIKLÓS ÉS A KORSZERŰ KATONAI KÉPZÉS	113
M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rövid története (1955–2011)	115
Sári Szabolcs: Pályakezdő tisztek kompetenciái	133
Németh András – Szabó András: Zrínyi-újvár hadszíntérkutatási eredményeinek hasznosulása a katonai műszaki oktatásban	149
Ádám Balázs – Padányi József: Szigetvári Zrínyi Miklós pajzsa	179
Négyesi Lajos: A hazatérő Odüsszeusz	199
ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKEZETE	213
Tóth Zsolt: Gróf Zrínyi Miklós emlékhelyei Magyarországon és külföldön	215
Balla Tibor: Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy, Zrínyi Miklós műveinek kiadója	229
Zágorec-Csuka Judit: Zrínyi Miklós emlékezete Szlovéniában	243

Vákát

A politikus, katona, költő-író Zrínyi Miklós (1620–1664) születésének 400. évfordulója

„Ezt az időt, kiben vagyunk, számlálhatatlan módon jó cselekedetekre szabhatjuk, mert az emberi társaságnak csendességére sok dolgokban hasznosan fáradhatunk, ki törvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségben, és mind ezeket a közönséges jóra nézve.”

Zrínyi Miklós

Az Országgyűlés 2019. december 11-én elfogadott 51/2019. határozata Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója alkalmából a 2020-as esztendőt Zrínyi Miklós-emlékévvé nyilvánította.¹ A képviselők egyhangúlag, 169 igen szavazattal fogadták el a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkára által előterjesztett határozati javaslatot, az indoklás szerint „tisztelettel adózva a magyar nemzetért tett hadvezéri, hadtudományi, költői és politikai munkásságának, valamint erőfeszítéseinek”.

Zrínyi életének, életművének felidézését nem csupán a kerek évforduló indokolja, hanem az is, hogy a róla kialakult kép több vonatkozásban a változás jeleit mutatja. Politikai, katonai, írói munkásságát az elmúlt évtizedek kutatásai új nézőpontokból világították meg és új összefüggésekbe helyezték. A történettudományban már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött a romantikus nacionalizmus által örökített kép módosítása; a két pogány közt egy hazában magányosan őrlődő, tragikus sorsú hőrosz helyett az 1980-as évektől egyre több figyelem jutott a harmincéves háborút követő európai hatalmi átrendeződésben Magyarországnak helyet kereső, a helyi érdekeket a francia–Habsburg-konfliktusba illesztő, a Német-római Birodalom francia orientációjú fejedelemségei (a Rajnai Szövetség tagjai) irányában tájékozódó széles látókörű politikusnak. A legutóbbi évek fejleménye a Zrínyik nemzeti határokon átnyúló családi kapcsolatainak megfelelő értékelése és kutatása, a Habsburg birodalmi arisztokráciába integrálódásuk hangsúlyozása. Új kutatási eredmények sora járult hozzá a család és Zrínyi Miklós kettős, horvát és magyar identitásának mélyebb megértéséhez, beillesztésükhöz a horvát–magyar közjogi és kulturális törekvések összefüggéseibe. A hadtudományi, hadtörténeti kérdésirány is látványos újdonságokat hozott elsősorban a Zrínyi által az oszmán–magyar határon emelt erősség, Zrínyi-Újvár helyszíni feltárásával és Zrínyi Miklós hadtudományi műveltségének, valamint munkáinak szisztematikus vizsgálatával. Mindezen kutatások nem csupán a hangsúlyokat módosítják, hanem alaposan át is rajzolják a hagyományos elképzeléseket. A „magyar” Zrínyi helyett egy horvát–magyar, közép-európai és európai Zrínyi alakja bontakozik ki. Az országgyűlési határozat 3. pontja teljes joggal hangsúlyozza: „hogy Zrínyi Miklós kiemelkedő szerepet játszott a magyar–horvát közös történelmi múlt kulcsfontosságú eseményeiben, ezért az emlékév egyben a magyar–horvát kétoldalú kapcsolatok elmélyítésének is méltó eszköze.”

¹ Az Országgyűlés 51/2019. (XII. 12.) OGY határozata.

Az Országgyűlés azt is kinyilvánította, hogy az emlékév keretében „támogatja és szorgalmazza a Kárpát-medence és a diaszpóra magyarsága körében olyan rendezvények, megemlékezések szervezését, valamint tudományos és ismeretterjesztő kiadványok, filmek, illetve oktatási anyagok készítését, amelyek méltó emléket állítanak Zrínyi Miklósnak és munkásságának”.

A Nemzeti Közzolgálati Egyetemnek fontos feladata, hogy részt vállaljon a méltó megemlékezésben. Először is azért, mert egyik karának, a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karnak a jogelődjei a Zrínyi Miklós nevet viselték, és a Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus a mai napig is az ő nevét hirdeti. Másrészt pedig azért, mert Zrínyi munkássága, költői és prózai műveinek együttese bőséges – bár még kellőképpen ki nem aknázott – kútforrása annak az eszmeiségnek, amelyet a közzszolgálat „szolgálatként” való felfogása, a megszerzett tudás, tapasztalat közjó érdekében való hasznosítása, a jó állam – jó kormányzás elve jelent; annak a gondolatnak és ethosznak, ami az NKE létrehozásában testet öltött, küldetésében megfogalmazódott. A magyar régiségben kevesen fogalmazták meg olyan tisztán és világosan a *bonum publicum* szolgálatának erkölcsi kötelességét, mint Zrínyi: „kiki használjon, szolgáljon hazájának, amint legjobban lehet, és ne válasszon magának könnyebbséget, könnyű professziót, avagy életet, mert azzal nem használna, sőt árt hazájának, hanem olyant, akiből a magyar nemzet tapasztalható hasznot vehet.”²

Az emlékév ösztönzést adott arra, hogy Zrínyi örökségét beillesszük a közzszolgálati oktatásba, a különböző hivatásrendek tanításába, elvégezzük Zrínyi műveinek olyan típusú feldolgozását, amelyet például a kínai hadtudomány klasszikusa, Szun-Ce *A háború művészete* című művének adaptálásával a vállalati, üzleti élet vezetői számára már itthon és külföldön sikeresen elvégeztek.³ Zrínyi örökségét birtokba venni – ez volt az emlékévben a Nemzeti Közzszolgálati Egyetem ambíciója. Ennek egyik lehetséges módja az alábbi emlékkötet, a másik az életmű egy jól körülhatárolt része (Zrínyi Miklós hadtudományi munkái) nemzeti értékkel nyilvánításának és a Magyar Értéktárba való felvételének kezdeményezése.

² Zrínyi Miklós *hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1976. 119.

³ Lásd például: Robert T. Kiyosaki: *8 lecke a harctéri vezetésről vállalkozóknak*. Budapest, Bagolyvár Trade Kft., 2016; Porkoláb Imre: *Szolgálj, hogy vezethess! Amit egy elit katonától tanulhatunk az üzleti életben*. Budapest, HVG Könyvek, 2016; Porkoláb Imre: *A stratégia művészete. Szervezeti innováció kiszámíthatatlan környezetben Szun Ce gondolatai alapján*. Budapest, HVG Könyvek, 2019.

PÁRHUZAMOK I. – HONVÉDELMI
ÉS HADERŐFEJLESZTÉSI PROGRAM
MAGYARORSZÁGON A 17. ÉS A 21. SZÁZADBAN

Vákát

Gróf Raimondo Montecuccoli – Egy osztrák (olasz) hős, császárhoz hű sikeres diplomata, hadvezér és tudós

Ausztria egy festői szépségű ország, amely kulturálisan és tudományosan is gazdag múltra tekint vissza. Az ország számos híres festőművészt, zeneszerzőt, költőt és nemzetközileg elismert tudóst adott a világnak.

A Habsburg-ház a „Míg mások háborúznak, te boldog Ausztria, házasodj!”¹ mottónak megfelelően háborúskodás helyett előnyös házasságkötésekkel és más országok trónjának megöröklésével növelte a birodalmát. A történelmet vizsgálva egyértelmű, hogy Ausztria több döntő háborút vesztett el, mint amennyit megnyert. Az osztrák hadtörténelem nem tud olyan kiemelkedő, nevezetes tábornokokat és tábornagyokat megnevezni – Radetzky gróf és Wilhelm von Tegetthoff tengernagy kivételével –, akik több katonai sikert arattak volna. Ezzel ellentétben az olyan, császári szolgálatban álló, külföldi származású parancsnokok listája, akik győzelemre vitték csapatukat, már jóval hosszabb. Kiemelkedő példaként említhető a 17. századi gróf Raimondo Montecuccoli vagy Savoyai Jenő herceg a 18. századból.

A dolgozat célja gróf Raimondo Montecuccoli életének és munkásságának bemutatása.

Mielőtt Montecuccoli életét, harcmezőn nyújtott teljesítményét és tudományos munkásságát bemutatnánk, fontos említést tenni a Habsburg Monarchia 17. századbeli történelmi háttéréről. A következő exkurzus pedig segít megérteni, hogy a Raimondo Montecuccoli által elért katonai eredményeknek milyen hatása volt a Habsburg Monarchia fejlődésére.

Exkurzus: a Habsburg Birodalom a 17. században²

A 17. század kezdetén a Habsburg Birodalom csupán egy közép-európai nagyhatalomnak számított. 1618-ban kirobbant a harmincéves háború (1618–1648), amelynek első része, 1618 és 1623 között, a cseh–pfalzi szakasz volt. Noha a harcokat kezdetben vallásháborúként értelmezték, később már sokkal inkább az európai nagyhatalmak szembenállásaként tartották számon.

A véres harmincéves háború következményeként a Habsburg Monarchia elvesztette német és nyugat-európai befolyásának igen jelentős részét. Erre válaszul az osztrákok megszilárdították a szomszédos, közép-európai területek feletti ellenőrzésüket, és 1648 után Ausztria határozott felügyeletet gyakorolt Felső- és Alsó-Ausztria, Stájerország, Morvaország, Csehország, Szilézia, Tirol, Karintia, Salzburg és Magyarország egyes

¹ *Heiratspolitik der Habsburger.*

² *Dtv-Atlas zur Weltgeschichte.* Band 1. München, Dtv-Verlag, 1964. 253–265.

részei felett. Miközben Bohémia is egy igen költséges szálka maradt az uralkodó szemében, addig a császárságban a központosítás szempontjából sokkal nagyobb akadályt jelentettek az Oszmán Birodalom közvetlen szomszédságában lévő magyar területek. A magyar nemesség zöme protestáns volt, így érthető módon ellenálltak, midőn I. Lipót császár erőszakos módon kötelezővé tette a katolicizmust minden magyar számára.

Nem sokkal a harmincéves háború lezárását követően a Habsburg Birodalom háborúban megfáradt erői teljesen kimerültek, és az ország gazdasága is súlyosan megsérült. Nyugatról Franciaország jelentett lappangó fenyegetést, és a Habsburgok nem léphettek fel a jól felkészült Oszmán Birodalom ellen sem, amely a fennálló béke ellenére egy nagyszabású hadjárat indítását tervezte a birodalom ellen. A Habsburgok stratégiája tehát kizárta az Oszmán Birodalommal való ellenséges viszony újramegkötését. A törökökkel való béke fenntartása érdekében a császár szemet hunyt a határon történő török portyázások felett. Az uralkodó bízott az 1606-os zsitvatoroki békében, amelyet a hatálybalépést követően már többször meghosszabbítottak. A legutolsó meghosszabbítás egészen 1660-ig tartott, amikor is II. Rákóczi György erdélyi fejedelem szemet vetett a lengyel koronára, és önálló külpolitikát kezdett folytatni. Ennek hírére az Oszmán Birodalom úgy határozott, megleckézteti Rákóczit. A nagy katonai összecsapás során az oszmánok gyorsabban léptek, mint a bécsi udvar, így Montecuccoli a mérhetetlen túlerőt látva harc nélkül feladta Erdélyt.

1663-ra egyértelművé vált, hogy az Oszmán Birodalom egy nagyszabású támadást tervez indítani a Habsburg Monarchia ellen. Ezért aztán 1664-ben Montecuccoli átszervezte a birodalmi hadsereget, és így reagálni tudtak az ellenség csapatainak bevetésére. Az 1664-ben végrehajtott katonai hadműveletek az augusztus 1-i szentgotthárdi döntő csatához vezettek, amelynek során a császári hadsereg a szövetséges csapatok segítségével legyőzte az oszmán sereget. A vasvári béke (1664) megkötésével a Habsburg Birodalom újabb húsz évre fellélegezhetett. Ezt követően 1683-ban indított támadást az Oszmán Birodalom a Habsburgok ellen, amikor is három hónapig ostrom alatt tartották Bécset. Az ostromgyűrű feloldása után a császári csapatok követték a törököket, és eközben Magyarország teljes területét elfoglalták, bekebelezve azt a birodalomba mint egy új tartományt; ez ellentétes volt a magyarok függetlenedési szándékával, és megalapozta az évszázadokig tartó feszült osztrák–magyar viszonyt.

Montecuccoli családi háttere és katonai pályájának korai évei³

A Montecuccoli nemesi család gyökerei egészen a 11. századi Medinába nyúlnak vissza. A család ősi kastélya a ma is álló Montecuccolo vára volt, ami a Modenához közeli Pavullo nel Frignano településen található, az akkori Modenai Hercegség területén. 1369-ben a család főnemesi címet kapott, és 1530-ban V. Károly német-római császár birodalmi fejedelmi címet adományozott a családnak. Raimondo Montecuccoli 1609. február 21-én

³ Georg Schreiber: *Raimondo Montecuccoli: Feldherr, Schriftsteller und Kavallier*. Wien, Styria, 2000. 11–35.

született a 11 gyermekes család harmadik gyermekeként. Édesapját 1619-ben vesztette el mérgezés következtében. Félárvaként Alessandro d'Este bíboros udvarában nevelkedett. A bíboros egyházi karriert szánt az ifjú Raimondónak, de a bíboros halála után ő inkább a katonai pálya mellett döntött. 1625-ben Calloto császári generális Modenában járt látogatóban, majd magával vitte Montecuccolit német földre. Nemesi származása ellenére nem részesült kivételes bánásmódban, és meg kellett dolgoznia a ranglétrán való feljebb jutásért. Más szóval, ez alatt az idő alatt Montecuccoli megtanulta a katonák kötelezettségeit a legalsó rendfokozatoktól haladva felfelé. Katonai karrierje 19 éves korában, 1627-ben kezdődött, amikor szolgálatba lépett a harmincéves háború alatt.

Montecuccoli előrehaladása a ranglétrán⁴

A harmincéves háború második, 1625-től 1629-ig tartó szakaszában, a dán–holland háború alatt a katolikus Montecuccoli a protestáns német és holland seregekkel csapott össze. Az ezt követő svéd szakasz alatt (1630–1635) 1632-ben foglyul ejtette Knyphausen svéd parancsnokot, de még ugyanabban az évben Breitenfeld mellett megsérült, és ő maga is fogságba esett. A fogságból hamar kiváltotta magát, és még 1632-ben őrnaggyá (*Obristwachtmeister*) nevezték ki, majd amikor 1633-ban csatlakozott a lovassághoz, alezredesi rendfokozatot (*Obristleutnant*) szerzett. Az 1634-es nördlingeni csatában Montecuccoli a „Vitzthumer Kürassier” lovasezred parancsnokaként vett részt.

A harmincéves háború utolsó időszakában, a svéd–francia szakaszban (1635–1648) Montecuccoli a svéd hadsereg ellen harcolt, és Kaiserslautern elfoglalásakor győzelemre vezette katonáit. Ezt követően ezredessé nevezték ki. Montecuccoli immár ezredesként vezette a sereget az 1636-os wittstocki, az 1638-as chemnitzi és az 1639-es melniki csatákban. A svéd alakulatok fölénye miatt vissza kellett a csapatokkal vonulnia, és fogságba esett. A két és fél éves fogságát részben Szczecin lengyel városban töltötte. Ez idő alatt intenzív jogi, filozófiai, történelmi tanulmányokat folytatott, és tudományos munkát végzett. Fogsága alatt született meg az első katonai írása. Kiszabadulását követően felszabadította Felső-Sziléziát a svéd megszállás alól, amiért elismerésül megkapta a vezérőrnagy (*Generalfeldwachtmeister*) rendfokozatot.

1642/43 telén visszatért Modenába, és I. Francesco d'Este modenai herceg szolgálatába állt. Nonantola ostrománál mint lovassági tábornok vett részt, de 1664-ben már altábornaggyá (*Feldmarschallleutnant*) léptették elő, és Sziléziában töltött be vezető tisztséget, mialatt beválasztották az Udvari Haditanácsba is. Az Udvari Haditanács tagjaként köteles volt időnként Bécsben is megjelenni. 1645-ben részt vett az I. Rákóczi György elleni hadjáratban, és mialatt Csehországból Magyarország felé menetelt, élelmiszerekkel és fegyveres csapatok utánpótlásával segítette a svédek által ostromlott Brno városát. A cseh Dux városánál (Duchcov) a svéd sereg felett aratott győzelmét követően pedig megkapta a császártól a lovassági tábornok rendfokozatot.

⁴ Schreiber (2000): i. m. 35–167.

A vesztfáliai béke megkötésével 1648-ban véget ért a harmincéves háború, amely után Montecuccoli többnyire diplomáciai küldetéseket teljesített szerte Európában, például Spanyolországban. A diplomáciai küldetések végeztével azonban hamar visszatért a katonai pályához. 1653-ban az Udvari Haditanács elnökhelyettese lett, majd három évvel később a kíséret egységei parancsnokaként 1656-ban ostrom alá vette és megadásra kényszerítette a svéd kézen lévő Krakkót. A következő évben, 1657-ben feleségül vette Maria Margareta von Dietrichstein-Mikulovot (1637–1676), házasságukból egy fiú és három lánygyermek született. 1658-ban időközben tábornaggyá léptették elő, majd a dán király szövetségeseiként megküzdött a Jütlandon, Fyn szigetén és Pomerániában állomásozó ellenséges svéd csapatokkal. Az olivai béke 1660-as megkötésével véget ért a lengyelek és svédek közötti, trónutódlásért vívott északi háború (1655–1660). Ezt követően Montecuccoli a győri (Raab) végvidék főkapitánya lett. A Habsburg Birodalom számára Magyarország ezen régiója politikailag és katonailag is kulcsfontosságú szerepet töltött be, hiszen innen szervezte a hadvezér Montecuccoli az Oszmán Birodalommal határos területek védelmét. Azokban az időkben Győr volt a legerősebb erődítmény a Dunántúlon. 1661-ben az udvar parancsára Montecuccoli a Tiszához vonult a seregével, ahol ugyan fel tudták tartóztatni a török erőket, de az utánpótlás hiánya miatt vissza kellett vonulniuk. 1663-ban pedig már szisztematikusan visszavonult anélkül, hogy döntő kimenetelű harcba bocsátkozott volna a török csapatokkal. A megmaradt csapataival a Csallóközbe vonult vissza, Pozsonytól keletre. A Porta 1663 áprilisában hadat üzent a birodalomnak, de a támadást csak lassan bontakoztatták ki.

Montecuccoli a katonai vezetői pályája csúcán⁵

1664 közepén Montecuccoli átszervezte a császári hadsereget, amely így 30 ezer katonából állt, beleértve 10 ezer lovaszt. Az oszmán hadsereg nagysága azonban felülmúlta a császári csapatokat: Köprülü nagyvezír hadserege, amely feltételezhetően 120–150 ezer főből állt, nagy valószínűséggel magába foglalt körülbelül 60 ezer janicsárt és szpáhit, valamint 60–90 ezer vazallust és vélhetőleg 360 ágyút. 1664. július 25-én Köprülü seregének egy része (60 ezer katona) megpróbált Körmendnél átkelni a Rábán, de a keresztény sereg Montecuccoli segítségével visszaverte ezt a kísérletet. A török főssereg azonban már Szentgotthárd felé menetelt a Rába mellett. Július 31-én a török előőrs Mogersdorftól (Nagyfálva) délre átkelt a Rábán, és ott letáborozott. Augusztus 1-jén reggel 9 órakor a janicsárok megindították a támadást, és visszaszorították a keresztény csapatokat Mogersdorfig. A szövetséges csapatok döntő ellentámadása eredményes volt, és visszavonulásra kényszerítette a török csapatokat. A szövetségesek hadereje az alábbi egységekből tevődött össze: Habsburg-erők: 5000 gyalogos (10 zászlóalj), 5900 lovas (27 lovasszásad), 10 ágyú; német birodalmi erők: 6200 gyalogos (6 zászlóalj), 1200 lovas (9 lovasszásad), 14 ágyú; rajnai szövetségi erők: 600 gyalogos (2 zászlóalj), 300 lovas (4 lovasszásad); francia királyi erők: 3500 gyalogos (4 zászlóalj), 1750 lovas (10 lovasszásad); egyéb

⁵ Schreiber (2000): i. m. 167–263.

csapatok: 2000 horvát gyalogos, egy piemonti (olasz) gyalogezred (Marchese Pio de Savoya vezetésével), szentgotthárdi helyi magyar erők, Esterházy, Batthyány és Nádasdy saját csapatai, valamint cseh muskétások. Az ütközetben közel 10 ezer janicsár veszett bele a Rába folyóba. A csatában az oszmán sereget megközelítőleg 16 ezer fős veszteség érte, emellett pedig 15 török ágyú jutott a szövetséges erők kezére. Montecuccoli erőinek vesztesége nem haladta meg a 6000 főt. A menekülő csapatok által okozott zavarban az oszmán parancsnok, Köprülü Ahmed (nagyvezír, 1661–1676) úgy döntött, hogy nem küldi át hadseregének fennmaradó részét a folyón, és inkább visszavonult a csataterrről. Feljegyzések szerint a törökök további súlyos veszteséget szenvedtek az osztrákokkal együtt harcoló francia segédcsoportoktól. A törökök a szentgotthárdi csata alatt szembeültek először a nyugati, fegyvelmezett sorokban, muskétával harcoló gyalogsággal. Mindemellett a törökök túl lassan reformálták meg gazdaságukat, hadseregüket és társadalmukat, és éppen ezért ebben az időszakban már egyre jobban alulmaradtak az európai ellenfelekkel szemben.

A mogersdorfi döntő ütközetet követően a szemben álló felek megkötötték a vasvári békét (1664), amely garantálta a két birodalom közötti béke fenntartását a következő húsz évre. A magyar és horvát nemesség szemében a békeszerződés szégyenletes és megalázó volt, mivel mindkét hadban álló fél beleegyezett a szentgotthárdi csatában kialakult status quo fenntartásába. A Habsburg és az Oszmán Birodalom is előnyösnek ítélte meg a békeszerződést, mivel az lehetőséget adott nekik visszanyerni korábbi erejüket. A magyar és a horvát nemesség ugyanakkor egy olyan döntő csatát szeretett volna elérni, amivel lerázhatják magukról az oszmán igtát, és visszanyerhetik függetlenségüket. Ez a kiábrándultság vezetett a magyar és horvát nemesek körében kibontakozó, a bécsi udvar ellen irányuló összeesküvéshez. Az összeesküvés résztvevőit őrizetbe vették, vezetőiket – a Zrínyi és Rákóczi család kiemelkedő alakjait – 1671-ben Bécsűjhelyen (Wiener Neustadt) lefejezték. Röviddel a fegyverszünet vége előtt a szultán nagyszabású támadást indított Bécs ellen, amely 1683-ban a város ostromához vezetett. A Habsburg Birodalom megsegítésére III. János lengyel király a hadseregével az ostromlott város alá vonult. A törökök felett aratott elsöprő győzelmet követően a Habsburgok lépésről lépésre visszaszerezték a korábban török hódoltság alatt álló magyar területeket.

Az Oszmán Birodalom felett aratott 1663–1664-es győzelme elismeréséül Montecuccoli megkapta a fővezér (*generalissimus*) rendfokozatot, majd 1668-ban az Udvari Haditanács elnökévé választották.

Montecuccoli 1672-ben részt vett a hollandiai háborúban, ahol I. Lipót császár 18 ezer fős seregét vezette a franciák ellen. A hadvezér sikeresen harcolt a francia csapatok ellen, és 1674-ben elfoglalta Bonnt, majd 1675-ben ismételten legyőzte a francia csapatokat. Turenne francia tábornagy is e harcban szerzett halálos sebesülést.

A háborút követően Montecuccoli megbetegedett, és visszavonult a nyugat-európai hadszínterről. Élete utolsó éveit leginkább a császári udvarban tudományos munkával töltötte. A Leopoldina Német Természettudományos Akadémia megalapításában is részt vett. 1680-ban egy balesetben vesztette életét Linzben. Montecuccoli a számára megígért hercegi címet már nem érthette meg. Ezt a fia, Leopold Fülöp kapta meg, ugyanakkor az ő 1698-as halálával kihalt ez a hercegi ág.

A kortárs nyugat-európai irodalomban Montecuccolit korának legtehetségesebb tábornokaként tartották számon. Montecuccoli támogatta az erős, besorozott katonákból álló hadsereget – szemben a zsoldosokkal –, felismerte a löfegyverek jelentőségét, és hangsúlyozta a támadás fölényét a védelemmel szemben. Az Udvari Haditanács elnökeként elismerték a hadsereg hatékonysága érdekében végzett szervező munkáját is. Ugyanakkor voltak olyan európai államok, ahol nem magasztalták a hadvezért.

Az Osztrák Monarchia magyar területein nem csodálták őt ugyanúgy, mint a birodalom többi részén. Ennek az ellenszenvnek a legfőbb oka Zrínyi Miklós személye, aki ugyanolyan tehetséges hadvezér volt, mint Montecuccoli, és nehezményezte a Habsburg uralkodó hezitálását a törökökkel szemben Magyarország felszabadítása kapcsán. Azonban az Ausztriában elérhető szakirodalom nem részletezi a 17. század e két kiemelkedő alakja közötti konfliktust. Ilyen leírás hiányában fontos, hogy bemutassuk a nézeteltérés lényegesebb pontjait.

Exkurzus: a Raimondo Montecuccoli és Zrínyi Miklós közötti vita⁶

Zrínyi Miklóst (horvátul Nikola Zrinski, 1620–1664) mind a magyar, mind a horvát nép nagyjaként tisztelik. Ezzel szemben Ausztriában Zrínyi neve kevésbé ismert. Zrínyi Miklós személyének viszonylagos ismeretlensége Ausztriában akkor érthető meg, ha elkezdjük tanulmányozni életét és a bécsi udvarhoz fűződő viszonyát. Zrínyi Miklós lelkes magyar hazafiként élete során egy, a Habsburg elnyomás alól felszabadult, független Magyarországról álmodott, ezért aztán nem látták őt szívesen a bécsi udvarban. A Habsburg Birodalom magyarországi területeinek közvetlen szomszédságában folyamatos fenyegetést jelentett az Oszmán Birodalom. Magyarország nyugati részén Ferdinándot (III. Habsburg Ferdinánd német-római császár) választották meg magyar királynak, míg az ország keleti részén Szapolyai János került hatalomra, aki szövetséget kötött a szultánnal. Az ország nyugati részén Zrínyi IV. Miklós (1506–1566) hőiesen harcolt az oszmán seregekkel szemben, egészen a Szigetvár ostromakor bekövetkezett hősi haláláig. Dédunokája, Zrínyi VII. Miklós a harmincéves háború és a folyamatos török fenyegetettség idején született. A harmincéves háború során a bécsi udvar jelentős csapatokat küldött az északi hadszíntérre, ezért nem merte megkockáztatni egy második front létrejöttét a birodalom keleti részében, az Oszmán Birodalommal szemben. A magyar–oszmán határ mentén élő lakosság elkeseredett segélykiáltása Bécsben süket fülekre talált, ezért úgy érezték, teljesen magukra maradtak ebben a kritikus időben. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a 16. és 17. században a magyar arisztokrácia egyre hangosabban adott hangot szabadságvágyának a bécsi udvarral szemben.

⁶ Harald Pöcher: Zrínyi Miklós (1620–1664) – „Sors bona, nihil aliud.” Statesman, Poet, General and Founder of the Hungarian Military Science. *Österreichische Militärische Zeitschrift*.

A Zrínyi-család is számtalan alkalommal került konfliktusba Béccsel. A vitás helyzetekre példa a szürkemarhák kivitele Itáliába, valamint a Habsburgok török fenyegetettségre adott válasza. A Zrínyiek birtokai stratégiai jelentős szerepet töltek be a birodalomban, ugyanis ez volt a török hódoltság alatt álló magyar területek és Stájerország közötti ütközőzóna. Következésképpen a Zrínyiek területei jelentették az egyetlen folyosót az Adriai-tenger és a Habsburg befolyás alatt álló Nyugat-Magyarország és Stájerország között. A terület fontossága miatt a császár kiemelt figyelmet szentelt a Zrínyi-család tevékenységének. Például a császár nemtetszését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Zrínyi Miklós szürkemarhát szállított a Rijeka melletti Bakar kikötőjéből Velencébe a vám megfizetése nélkül. Az exportot Zrínyi azzal magyarázta, hogy a határ védelmének érdekében szüksége van többletbevételre. A horvát bán és hadvezér egyre többször került konfliktusba a császárral, ugyanis meglátása szerint Magyarország és Horvátország teljes joggal bíró királyságok (*regnum*) és nem kapcsolt részei (*partes annexae*) a Habsburg Birodalomnak. Zrínyi újfent felbőszítette az udvart, amikor ismételen szürkemarhákat exportált Velencébe, és az osztrákok fegyveres úton akadályozták meg az üzlet létrejöttét. Zrínyi számára azért volt fontos az élő állat exportja, mert az ebből származó bevételét az Oszmán Birodalom határán lévő erődítései fejlesztésére fordította. Az incidenst követően Zrínyi Bécsben, személyesen próbált magyarázatot adni az eseményekre, de ez sem váltott ki együttérzést az uralkodó köreiből. Az udvar elégedetlenségét tovább növelte, hogy Zrínyi folyamatosan harcban állt a kanizsai erődben állomásozó török csapatokkal. Ezek az összecsapások nemcsak Bécsset bosszantották fel, hanem a törököket is. Elrettentésként pedig az Oszmán Birodalom még több csapatot telepített a határra. Emiatt a bécsi udvar félt egy nagy horderejű, Bécsset célzó oszmán támadástól.

Amint azt korábban kiemeltük, a Habsburg–török béke legutolsó meghosszabbítása egészen 1660-ig tartott, amikor is II. Rákóczi György erdélyi fejedelem szemet vetett a lengyel koronára, és önálló külpolitikát kezdett folytatni. Ennek hírére az Oszmán Birodalom úgy határozott, hogy megleckézteti Rákóczit. Rákóczi pedig a bécsi udvarhoz fordult segítségért. Komoly szándékának bizonyítékeként kész volt seregét Montecuccoli parancsnoksága alá vonni, aki Győr főkapitányaként az egyik legfontosabb politikai és katonai tisztséget töltötte be a Magyar Királyság területén, hiszen az ő feladata volt az Oszmán Birodalommal határos területek védelmét megszervezni.

A kirobbanó háborúban az oszmánok gyorsabban léptek, mint a bécsi udvar, így Montecuccoli a hatalmas túlerőt látva harc nélkül feladta Erdélyt. A törökök elleni – kevésbé dicső – magyarországi hadjárata után Montecuccoli egy anonim, nyilvános röpiratban indokolta meg tetteit. Montecuccoli szerint a magyarok járatlanok a hadtudományban, és így nem tudják megérteni az ő hibátlan stratégiáját. Zrínyi erre a maga módján egy nyilvános röpiratban válaszolt, amelyben élesen kritizálta Montecuccolit. Zrínyi szerint, noha Montecuccoli egy csodálatos hadsereget vezetett, mégis tönkretette azt anélkül, hogy harcba szállt volna az ellenséggel. Montecuccoli inkább feláldozta a saját embereit, és közbelépés nélkül végignézte, ahogy a törökök százezzer magyart kényszerítenek rabszolgasorsba. Ez a fajta viselkedés pedig még az aljas

hóhérénál is hitványabb. A kritikája megfogalmazása után Zrínyi javaslatokat is tett a török elleni küzdelem lehető legjobb stratégiájának megtalálására.⁷

1664. november 18-án azonban egy vadászbalesetben életét veszítette. Zrínyit Európaszerte gyászolták, és többen arról beszéltek, hogy a bécsi udvarnak köze lehetett Zrínyi halálához. Ezek az összeesküvésről szóló elméletek pedig hozzájárultak ahhoz, hogy Zrínyi és az ő irodalmi munkásságának népszerűsége folyamatosan növekedjen.⁸

Montecuccoli, a hadtudomány kiemelkedő alakja⁹

Szinte minden országnak megvan a maga kiemelkedő hadtudósa: Németországnak Clausewitz, Magyarországnak Zrínyi Miklós, Ausztriának pedig Raimondo Montecuccoli és Károly Lajos főherceg.

Egy Montecuccoliról szóló tanulmány nem lenne teljes a hadvezér hadtudományi munkáinak ismertetése nélkül. Napjainkban csupán kevés olyan szakértő van, aki a teljes munkásságát ismeri. Montecuccoli korának egyik legképzettebb stratégiája volt, aki felismerte, hogy a győzelemhez nemcsak a bátorság döntő fontosságú, hanem a hadtudományi ismeretek is. Legjelentősebb műveit pedig latinra, franciára és németre is lefordították.

Montecuccoli művelt ember volt, aki folyékonyan beszélt olaszul, franciául, latinul és németül is. Pomerániai fogsága alatt a vár könyvtárában található könyvek olvasásával mélyítette el tudását. Mivel olasz volt az anyanyelve, ezért a könyvei többségét vagy olaszul, vagy latinul írta. Ez idő alatt, 1641 és 1642 között írta az első, három könyvből álló művét, az *Értekezés a háborúról* (*Trattato della guerra*) című esszét. Az első könyv a *Háború tervezése*, a második könyv a *Hadviselés*, a harmadik könyv pedig a *Háború befejezése* címet viseli. Az első könyv a következő négy fejezetet tartalmazza: *Tudnivalók a háborúról*, *A szövetségesekről*, *A fegyverzetről*, *A katonákról*. A második könyv tíz fejezetből épül fel: a *Védekező hadviselés*, *Támadó hadviselés*, *Hadviselés nyílt terepen*, *A fegyelemről*, *Az élelemről*, *A kémekről és felderítőkről*, *A menetelésről*, *A pihenő helyzetről*, *A harcokról* és *A besorozott katonákról és foglyokról*. A harmadik könyv pedig *A békétárgyalásokról*, *Az erők elbocsátásáról* és *A meghódított területek igazgatásáról* című fejezeteket foglalja magába.

⁷ Hausner, Gábor: Il dibattito tra Raimondi Montecuccoli e Miklós Zrínyi. In Vigh, Éva (szerk.): *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma (2007–2009) : Mitografia del potere principesco fra l'Italia e l'Europa Centrale nei secoli XV–XVII*. Roma, Aracne, 2010. 450–458.

⁸ Hausner Gábor et al.: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.

⁹ Alois Veltzé (szerk.): *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli, General-Lieutenant und Feldmarschall*. 4 Bände. Wien–Leipzig, Braumüller, 1899–1900. (Montecuccoli herceg válogatott írásai, Cs. és Kir. Hadi Levéltár). Veltzé ezredes (1899–1900) a bécsi háborús levéltár publikációs részlegének vezetője volt és korának igen termékeny írója. Több mint 122 történelmi jelentőségű kötet szerzőjeként vagy társszerzőjeként tartják számon. Az első világháború idején megalapította az úgynevezett „háborús levéltári irodalmi csoportot”, amely könyveket és cikkeket készített a fronton szolgáló katonák motiválására. Az Osztrák–Magyar Monarchiában Veltzé egyike volt azoknak a tiszteknek, akik a katonai eredményeiken túl is ismertek voltak.

Montecuccoli másik jelentős műve a *Dell'arte militare* című könyv, amelyet 1653-ban fejezett be. A könyv a következő fejezeteket tartalmazza: *Tizedes számrendszer, Terület- és térszámítás, Trigonometria, A fegyveres erők osztályozása, A feltételek biztosítása, A hadműveletekről, A menetelés, A tábor, A csata, A harc, A járőrözés, A tervezett erődítmény, A nem tervezett erődítmény, Az oldalvédelem, Az erődítmény személyzete, A koordinált támadás, Az elhamarkodott támadás, Védelem összehangolt támadás ellen, Védelem elhamarkodott támadás ellen, A felszabadulás.*

Montecuccoli legjelentősebb műve pedig az 1670-es *Magyarországi török háborúkról* (*Della guerra col Turco in Ungheria*) című könyve, amelyet a szentgotthárdi csata sikere után írt. A mű három fő könyvből áll, amelyek további három fejezetre vannak felosztva. Az első fejezet (*Rövid oktatás a hadügyről általában*) a következő alfejezeteket foglalja magában: *A háborúról, Az előkészületekről, A diszpozícióról, A hadműveletekről, Az erődítményekről, A mezei harcól.* A második fejezet (*Aforizmusok, azaz elmélgedések a legutóbbi magyarországi háborúkban történetekről*) az 1661., 1662., 1663. és 1664. esztendő eseményeit foglalja össze. A harmadik fejezetben (*Aforizmusok, melyeket a törökkel folytatott magyarországi háborúban lehetett alkalmazni*) a következőkről ír Montecuccoli: *A háborúról, Az előkészületekről, A diszpozícióról, A hadműveletekről, Az erődítményekről, A nyílt terepen folytatott harcról.* Ezenfelül a szentgotthárdi csata egy rövid ismertetése is megtalálható a könyvben.

Ezt követően 1673-ban írta *A csatákról* (*Delle battaglie*) című művét, amely a *Fő alapelvek, az Előnyös helyzet a csatában, A megfigyelésekről, az Általános hibák és a Gya-
korlati tapasztalatok példái* című fejezetekre tagolódik.

Történelmi munkássága többnyire a különböző országokban tett látogatásai során szerzett tapasztalatain alapul.

Hadtudományi művei és tanácsai nagy hatást gyakoroltak az osztrák fegyveres erőkre. Montecuccoli volt az osztrák állandó hadsereg létrehozója, és többek között egységesítette, szabványosította a fegyvergyártást is.

Montecuccoli munkásságára visszatekintve egyértelművé válik, hogy a hadvezér korának egyik legkiemelkedőbb hadtudósa volt, és amennyiben csupán egyetlen mondattal kellene munkásságát összefoglalni, úgy könnyen mondhatnánk, hogy „Montecuccoli a modern ötletek megfogalmazója”.

A tanulmányban olvasható Montecuccoli elmélete a herceg, a katonai vezetők és a katonák szerepéről és kötelezettségeiről. Véleménye szerint a háború művészete az uralkodó jogkörébe tartozik, és neki kell biztosítania, hogy az országa megfelelően felkészüljön a hadviselésre. Montecuccoli szerint a katonai vezetők fő alapelvei a következők:

„Isten segítségének felkutatása; tapasztalt és hűséges katonák tanácsainak megfogadása; a megfelelő idő megragadása; csak olyanoknak adjon parancsot, akik képesek azt végrehajtani; az adott helyzet felmérése; nyugodtnak maradni veszélyhelyzetben is; gyorsabbnak lenni az ellenségnél; ellentmondásos parancsok kerülése; figyelmes parancsok kiszabása; jók jutalmazása és a rosszak büntetése, fegyelmezése. A parancsnoknak rendelkeznie kell harci szellemmel, egészségesnek, erős jelleműnek kell lennie, aki méltóságteljesen viselkedik. Fontos tulajdonsága még a megfelelő kor, a bátorság, a retorikában és a parancsnoklásban való jártasság.”

Ezekon felül a parancsnoknak alapos ismeretekkel kell rendelkeznie „a háború művészetének” mind az elméleti, mind a gyakorlati területén is. Néhány fejezetben kifejtette, hogy a katonai vezetőknek körültekintően mindent elő kell készíteniük a háború megkezdése előtt; háború alatt a hadi eszközök növelése előnyös, és mindemellett a parancsnoknak szerencsésnek is kell lennie. Ha egy parancsnoknak túl nagy a szerencséje, vigyáznia kell, nehogy meggondolatlan lépéseket tegyen. A parancsnoknak tanácskozásokat kell tartania, és célszerű mindenkit meghallgatnia.

Montecuccoli a helyi katonákat egyértelműen előnyben részesíti a zsoldosokkal szemben. A kiképzésnek ki kell terjednie a katonák fizikai megerősödésére, a fegyverhasználatra, valamint a szervezet viselkedési normáinak elsajátítására. Montecuccoli számára a fegyelem különösen fontos. Ezért is hívja fel a figyelmet a mértéktelen ivás, evés és a szexuális élvezetek mellőzésének fontosságára. A szerénységet szavakon, tetteken és a ruházaton keresztül kell szemléltetni, és úgy vélte, hogy ehhez a büntetés és a jutalmazás feltétlenül szükséges.

A fenti követelményeken és elvárásokon kívül Montecuccoli elemzi a háború előkészítéséhez szükséges elemeket is. Azt hamar felismerte, hogy a pénz elengedhetetlen feltétele a hadviselésnek. A pénzen kívül egyéb szükségleteket is meghatározott, úgymint az élelmiszer, lőszer, eszközök, mesteremberek, lovasok, felderítők és kémek. Manapság Ausztriában Montecuccoli munkássága szinte feledésbe merült, és csupán néhány olyan kutató van, aki a szentgotthárdi győzelemben vállalt szerepén felül is ismeri a személyét és tevékenységét. Értekezések és különböző diskurzusok során többször összekeverik a nevét a leszármazottjával, Rudolf von Montecuccolival (született 1843-ban Modenában, meghalt 1922-ben Badenben), aki a Császári és Királyi Haditengerészet egyik tengernagya volt.

Montecuccoli hatása napjainkban

Ferenc József 1863. február 28-i birodalmi rendelete alapján Ausztria híres és kiemelkedő hadvezérének, Montecuccolinak a tiszteletére egy életnagyságú szobrot állítottak fel az akkor újonnan épült bécsi Hadtörténeti Múzeum Hadvezérek Csarnokában. 1909-ben a tiszteletére elneveztek róla egy teret Bécs Hietzing kerületében. A mai Osztrák Szövetségi Hadsereg is számos helyen őrzi a nevét: a 35. gépesített lövészzászlóalj, a 6. zászlóalj-parancsnokság és a 4. gépesített lövészzászlóalj-parancsnokság viszik tovább a korábbi császári és királyi 8. „Montecuccoli” dragonyosezred és az első osztrák szövetségi hadsereg 2. „Montecuccoli” dragonyosezredének emlékét (1920–1938). Ezenfelül a németújvári (Güssing) laktanya, valamint a Theresianum Katonai Akadémia 1977–1980-as évfolyama is az ő nevét viseli. A második világháború során az Olasz Királyi Haditengerészet (Regia Marina) Condottieri-osztályú könnyűcirkálóját is Montecuccoli után nevezték el.

Következtetések

Raimondo Montecuccoli (1609–1680) herceg és birodalmi gróf, tábornagy, Hohenegg, Osterburg, Gleiss és Haindorf ura, az Udvari Haditanács elnöke, a tüzérség és az erődítmények szakértője, Győr kormányzója, a lovasezred ezredese, a Titkos Tanács elnöke, az aranygyapjas rend kitüntetettje sokoldalú személyiség volt, aki egy személyben testesítette meg a barokk kor emberét és azokat a jellemvonásokat, amelyek megfeleltek az osztrák–magyar hadsereg ethoszának: jól képzett, jártas a művészetekben, lovagias, bátor és hű a császárhoz. Ezenfelül pedig hithű katolikus volt.

Montecuccoli korának egyik legjobb parancsnoka volt, akinek a kemény és kegyetlen hadviselés módjai sem voltak ismeretlenek. Emellett pedig diplomataként és tanácsadóként is remekül helytállt. Kortársai közül csak legnagyobb riválisa, Zrínyi Miklós értett még hozzá hasonlóan a toll- és fegyverforgatáshoz is. A hosszú katonai pályafutása alatt számtalan területen alkotott, beleértve békeszerződéseket, gyakorlati és elméleti kérdéseket, beszámolókat, személyes visszaemlékezéseket, de még szatirikus munkákat is. *A Magyarországi török háborúkról (Della guerra col Turco in Ungheria)* című könyve második fejezetének 5. részében a következőket írta Montecuccoli a pénz hadviselésben betöltött szerepéről: „Nem csodálkozhatunk azon, hogy ha valakit megkérdeznek, mi kell a háborúhoz, ezt válaszolja: »Három dolog: pénz, pénz és újfent pénz.«”¹⁰⁸

Felhasznált irodalom

Dtv-Atlas zur Weltgeschichte. Band 1. München, Dtv-Verlag, 1964.

Heiratspolitik der Habsburger. Online: https://de.wikipedia.org/wiki/Heiratspolitik_der_Habsburger#Identit.C3.A4tsstiftendes_Motto

Pöcher, Harald: Zrínyi Miklós (1620–1664) – „Sors bona, nihil aliud.” Statesman, Poet, General and Founder of the Hungarian Military Science. *Österreichische Militärische Zeitschrift.* Online: www.oemz-online.at/pages/viewpage.action?pageId=10356464

Hausner, Gábor: Il dibattito tra Raimondi Montecuccoli e Miklós Zrínyi. In Vigh, Éva (szerk.): *Annuario dell’Accademia d’Ungheria in Roma (2007–2009) : Mitografia del potere principesco fra l’Italia e l’Europa Centrale nei secoli XV–XVII.* Roma, Aracne, 2010. 450–458.

Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istraživanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti.* Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.

Schreiber, Georg: *Raimondo Montecuccoli: Feldherr, Schriftsteller und Kavallier.* Wien, Styria, 2000.

Veltzé, Alois (szerk.): *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli, General-Lieutenant und Feldmarschall.* 4 Bände. Wien–Leipzig, Braumüller, 1899–1900.

¹⁰⁸ „Qual meraviglia... richiesto tal uno delle cose necessarie alia guerra, egli rispondesse, tre esser quelle: Denaro, denaro, denaro!”

Vákát

Zrínyi korának hadművészete

A 17. század európai hadművészetére bátran ráfoghatjuk, hogy sokszínű, változatos, több sikeres és kevésbé sikeres megoldással próbálkozik akár harcászati szinten, akár a hadvezetés legmagasabb szintjén. A kontinens középső és keleti felére ez még hatványozottabban igaz, ahol a nyugatinak nevezhető megoldások egyes elemei éppúgy megtalálhatók, mint a keletről érkező hatások. Ha elfogadjuk a hadügyi forradalom fogalmát, amelyet a teória kidolgozója 1560 és 1660 közé tesz, akkor a század nagyobbik felében még zajlott azon átalakulás, amelynek legfontosabb eleme a harcászat megváltozása – mindenekelőtt a tűzfegyverek tömeges alkalmazása miatt –, a haderők létszámának ugrásszerű növekedése, és mindezek hatására a hadászati gondolkodás megváltozása.¹ A korszak végleg leszámolt a lovagi hadviseléssel, az 1525. évi páviai csatában a *landsknechtek* sortüzei megállították a francia páncélos lovasokat, s ezzel véget vetettek egy félelmetesen gyönyörű korszaknak. Ekkor már a fejedelmek által felfogadott zsoldosok, zsoldos társaságok vették át a főszerepet a csatatereken, vagyis „ha volt pénz, volt sereg, ha sok pénz volt, talán még győzelem is” elv vált uralkodóvá. A zsoldosságot megélhetésként választókban sem volt hiány, a mezőgazdaság átalakulása miatt egyre többen váltak földönfutóvá. Nyugat-Európából kiindulva a földművelés helyett egyre jobban a gazdaságosabb, az időjárásnak kevésbé kitett állattenyésztés nyert teret, megindult a bekerítés hírhedt folyamata, a jobbágyságból béresek lettek, aminél viszont jobban fizetett a katonaság. Erre a legjobb példát éppen a svájciak szolgáltatták. Most már csak azt kellett kitalálni, hogy a gyalogos zsoldos miként győzheti le a lovagokat, amire pedig megvoltak a megfelelő ókori példák, illetve csupán annak a régi mondásnak kellett érvényt szerezni, hogy „sok lúd disznót győz”.

Először a gyalogosok – például íjászok vagy lándzsások – néhány soros vonalba álltak; utána már négyszögekbe, úgynevezett *gevierthausen* alakzatokba álltak fel, amelyek minden irányú támadás ellen védelmet nyújtottak. Ebben még mindenki szálfegyverrel, lándzsával, alabárdal volt felfegyverezve. Fontos volt az egységesség és a szervezettség. Az itáliai háborúk időszakában kezdenek el megjelenni a kézi tűzfegyverek, akiknek a helyét sokáig nem találták meg. A muskéták, *arkebúzok* töltési ideje, találati pontatlansága miatt esetükben is tömeges alkalmazásra törekedtek, de óvakodtak a szálfegyverek zárt rendjét megbontani velük. Az együttes alkalmazásuk kidolgozása már a spanyol zsoldosvezérekre várt, akik kigondolták és megvalósították a *tercio* alakzatot.

A lovasság lassan megszabadult feleslegessé vált páncéljaitól, bár egyelőre azért maradt rajtuk bőven. E fegyvernem is törekedett a zárt rendű alakzatok felvételére, majd a tűzfegyverek alkalmazására. Így kerül a kezükbe a pisztoly, abból legalább egy pár,

¹ Kelenik József: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a Magyar Királyságban a XVI. század második felében. *Studia Agriensia*, (1997), 17.

illetve az arkebúz,² a karabély őse. A pallosukat még megőrizték, de a kopjájukat már eldobták; viszont lőni már tudtak, amit ki is kívántak használni, így dolgozták ki a *karakolirozás* rendszerét. Erről később még lesz szó. E nem éppen hatékony módszer mellett időnként lovasrohammal is próbálkoztak, bár leginkább felbomlott alakzatok ellen.

A tüzérek is kezdenek életjelet adni magukról. Először szállított csöveikkel váraknál, várakban jelentek meg, csak ritkán a csatatereken. Az itáliai háború évtizedei alatt terjedtek el a vontatható lövegaltapok, amelyekhez már könnyebb, ezáltal kisebb kaliberű csöveket alkalmaztak. Így váltak annyira mozgathatóvá, hogy a harc dinamikájához alapszinten már alkalmazkodhattak. Tüzükkel mindenesetre hozzájárultak ahhoz a fejlődési ívhez, amely azt mutatja, hogy miként vált egyre meghatározóbbá a tüzellel való pusztítás az emberi erővel és a hideg fegyverek hatásával szemben.

Mindezen változások már megteremtették a fegyvernemek összehangolt működésének lehetőségét, a csapatok korábbinál nagyobb mozgékonyaságát, vagyis a hadvezérek variációs lehetőségei bővültek. Merészebben tervezhettek hadjáratokat, persze, ha volt elég élelem, lőszer és minden más, ami hadsereg működéséhez kellett. A háborúk azonban a kincstárakat hamar kiürítették, ilyenkor jöttek a bajok, a fizetetlen zsoldosok garázdálkodásai, átállásai, árulásai. S a hadak egyre nagyobbak lettek, különösen a spanyol királyé, köszönhetően az Újvilágból érkező aranyhajóknak.

A fejlődés irányát ebben a korszakban elsősorban nem hadtudósok határozták meg, hanem pragmatikusan fejlődött a hadművészet. Azoknak a tevékenysége, mondhatni, kísérletezései jelölték ki a fejlődés útját, akiket megbíztak egyes kötelékek megszervezésével, harcok, ütközetek, csaták vagy éppen hadjáratok vezetésével. Kivételt csak kevesen jelentenek, ilyen például Johann Jacob Wallhausen, aki megírta a gyalogos és lovas harc szabályzatait.³

A tárgyalt korszakban a hadügy fejlődésének új irányt adott a németalföldi hadügyi fejlődés. A spanyolokkal szemben folytatott szabadságharcukban nem tudtak még csak hasonló nagyságú haderőt sem kiállítani, mint ellenfelük, így ki kellett dolgozniuk egy kisebb, de hatékonyabb alkalmazást. Ez esetben már megtalálhatjuk az elméleti alapokat is, amelyet Justus Lipsius filozófiája, Orániai Vilmos, Nassaui Móric, majd János munkássága alapozott meg és fejlesztett tovább.⁴ A változás lényege a fegyelmezettebb, elhivatottabb haderő felállítására és fenntartására, amely egyrészt kihasználja Németalföld sajátos természetföldrajzi viszonyait, másrészt lényegesen jobb erőgazdálkodással harcol. Lényegében ez azt jelenti, hogy a nagy, mély *tercio* alakzat helyett keskeny, mozgékony harcrendi elemeket alkalmaz. Ennek viszont alapfeltétele a képzett vezetők és a kiképzett legénység, továbbá a megbízhatóság biztosítása. Ez utóbbit a „katonákról való gondoskodás” alapos megszervezésével és figyelemmel kísérésével érték el.

A holland hadművészet új volt, mégis régi harcászatra épült, és a legjobban a római *cohorsok* alkalmazására hasonlított. Abból indult ki, hogy a spanyol harcrend legna-

² A német *Arkebuse*, francia *arquebuse*, olasz *archibugio* szóból.

³ Johann Jacobi von Wallhausen: *Kriegskunst zu Fuß*. Oppenheim, De Bry, 1615; Johann Jacobi von Wallhausen: *Kriegskunst zu Pferd*. Frankfurt am Main, De Bry, 1616.

⁴ Erről lásd Bárczay Oszkár: *A hadügy fejlődésének története II*. Budapest, MTA, 1895; Honfi József (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974.

gyobb hátránya, hogy a gyalogság tömege – a négyszög belsejében és a nem harcoló oldalakon – csupán a fizikai nyomás eszköze. Ezt a megoldást a németalföldiek nem választhatták, mivel sokkal kevesebb katonájuk volt. Ugyanakkor a gazdag németalföldi kereskedővárosok alaposan felfegyverezhették seregüket. Nassaui Móríc a nagy négyszög helyett egy tagolt, több harcvasal harcrendet alkalmazott. Ez lehetővé tette a tűzfegyverek hatékonyabb alkalmazását, a súlyképzést, a tartalékok alkalmazását. Kezdetben általánosan tízfős mélységű alakzatokat alkalmazott, később a pikásokat csupán öt sor mélyen állította fel, az arcvasalban ötven emberrel. E központi harcendi elem mellé muskétásalakzatok járultak.

A világtörténelem egyik, de a 17. századnak mindenképpen a legjelentősebb háborúja a harmincéves háború volt. Ebben szinte majdnem minden európai ország részt vett, és összezsaptak a különböző fejlődési irányú hadművészeti megoldások. Az egyik főszereplő végig a császári haderő, amelynek soraiban Zrínyi Miklós 1642-től három évig harcolt. Itt látott olyan haderőt, amely mintául szolgálhatott a megálmodott magyar állandó hadseregnek.

A Habsburg Birodalom haderejét ebben a korban döntően önkéntes toborzás útján állították fel. Az uralkodó a sereg szervezésekor tapasztalt hadvezéreit bízta meg az ezredek felállításával. Az ezredek hadseregbe egyesítették, amelynek tulajdonosa az uralkodó volt. A hadseregre vonatkozó minden intézkedés tőle indult ki, általában az Udvari Haditanácson keresztül. A haditanács hatásköre kiterjedt a hadsereg ellátására is, a hadbiztosi és élelmezési hivatalok is az intézkedései szerint működtek, természetesen egyeztetve az Udvari Kamarával.

Háborúban a hadsereg a fővezér irányítása alatt állt. Ebben a tevékenységében csupán egy kisebb kíséret segítette, akik a táborok megszervezéséért és az ellátás biztosításáért feleltek.

A hadsereg fő fegyverneme a gyalogság, amelynek alapvető fegyvere a pika, illetve a muskéta volt. A zsoldosok rendszerint rendelkeztek sisakkal és legalább mellvérttel. A pikások és muskétások aránya a 16–17. század fordulóján már nagyjából egyenlő volt. A gyalogság jellemzően védelmi jellegű harctevékenységet folytatott, ezt jelzik azon hatalmas négyszögek, amelyek csak lassú mozgásra voltak képesek. A gyalogezred századokból állt, amelyek állománya 150–200 fő volt, egy ezredbe 10–12 század tartozott. A több ezredből létrehozott négyszög (spanyol négyszög, *bataglia*, *tercio*) rendszerint 3000 főből állt. E létszám zömét a pikások tették ki, akik négy-öt méter hosszú fegyvereiket több sorból is az arcvasalba szegezheték. A négyszög oldalainak hosszát a rendelkezésre álló pikások száma adta. E számból a vezér egy kis táblázat segítségével gyököt vont, ami megadta, hogy egy oldal hány emberből álljon. A felsorakozott pikás tömeg elé rendszerint több sorba muskétások álltak, miként a négyszög sarkaira is, négyes oszlopban tíz fő mélységben. A muskétások ezen alakzatban soronként tüzeltek, majd hátravonultak újratölteni. Így biztosították a folyamatos tüzelést, míg az ellenség közvetlen közelébe nem értek. Ekkor egy nagy utolsó összűz után a muskétások a négyszögbe menekültek, vagy a pikások lábaihoz feküdtek, és megkezdődött a pikások harca.

A négyszögek helyének kiválasztásánál nagy gondot fordítottak a terep adta lehetőségek kihasználására. Bár a négyszög minden irányú támadás kivédésére, illetve minden

irányú mozgásra alkalmas volt, lehetőség szerint igyekeztek valamilyen terepakadályra támaszkodva felállítani. Nyílt terepen a négyszögek különböző formációkat vettek fel (kereszt, gyémánt, ék, lépcső), így támogatták egymást.

A fegyvernemhez könnyűgyalogosok is tartoztak, akiket rendszerint a muskétánál könnyebb tűzfegyverrel láttak el. Feladatuk nyitott harcrendben vagy harcrenden kívül az ellenség zavarása, meglepése, felderítése, kifosztása volt.

A lovasság nehéz- és könnyűlovas csapatnemre oszlott. E fegyvernemnél 80–100 fő alkotott egy századot, és nyolc század egy ezredet. A nehézlovasság átmeneti időszakot élt meg. Azzal már tisztában voltak, hogy a lovak ideje lejárt, a nehéz páncélzat már csak akadály a harcnak. Kérdéses volt, hogy mennyi páncélzat maradjon, és milyen fegyverekkel rendelkezzenek a lovasok. Végül is a sisak mellett a mell- és a hátvért hordása vált általánossá, fegyverzetként pedig a rövid csövű, kanócos karabély és a pisztolypár terjedt el. Az alkalmazásukat alárendelték a gyalogságnak; harcászataikra jellemző volt az úgynevezett *caracole*. Ez azt jelentette, hogy a több (rendszerint öt) sorban felsorakozott lovasság, miután megközelítette az ellenség harcrendjét, soronként pisztolyaival sortűzet lőtt, majd hátralovagolt tölteni. Így egy nagyszabású, de nem túl eredményes körforgás jött létre. A lovasok rendelkeztek karddal is, de ennek alkalmazása háttérbe szorult. Csatában a lovasság általában a harcrend szárnyain állt fel.

A könnyűlovasságot lehetőség szerint szintén felszerelték tűzfegyverekkel, feladatuk a meglepés, a váratlanság előidézése volt. Lendületes támadásaikkal zavarniuk kellett az ellenség harcrendjét, menetét, táborát. Őket alkalmazták felderítésre, hírvivő szolgálatra és üldözésre. A császári hadseregben e csapatnemnél horvátok és magyarok szolgáltak. Harcrendben a helyüket nem határozták meg, vagy a legszélső szárnyra kerültek. Ebben az időszakban kialakult egy sajátos csapatnem is, a dragonyosok. Ez tulajdonképpen gyalogság volt, amelyet könnyű muskétával láttak el, és lóra ültettek. Így tudták viszonylag gyorsan elérni a számukra kijelölt területet, ahol lóról szálltak, és felsorakozván sortűzzel igyekeztek megbontani az ellenség harcrendjét.

A tüzéség ebben a korban még nem volt fegyverneme a császári hadseregnek, céhjelleggel működött. A tüzéreket, akik iparosok, mesteremberek voltak, lövegeikkel, lőszerkészletükkel együtt fogadták fel. A hadseregben különleges jogállásuk volt, több zsoldot kaptak, ők kapták meg az elfoglalt várak, városok lövegeit és harangjait, a törvény elől hozzájuk menekülőket segéd munkásként alkalmazhatták. Amennyire tiszteletben álló foglalatosság volt a lövegek kezelése, az ellenség annyira haragudott rájuk, így az első megtorlások áldozatai is ők voltak.

A lövegfajták széles skálán mozogtak, bár már korábban próbálkoztak egységesíteni, a sokféle űrméretű, nagyságú löveget nehéz volt egységes kötelékké kovácsolni. Előnyben részesítették a nehéz, nagy űrméretű lövegeket, amelyek azonban lassúak, harc közben állásváltásra szinte teljesen alkalmatlanok voltak. A tüzéségi eszközöket rendszerint egy tömegben a harcrend előtt vagy annak valamelyik szárnyán alkalmazták.

A harmincéves háborúban a császári sereg – s minden részt vevő sereg – számára a legnagyobb gondot az ellátás megoldhatatlansága jelentette. A sokféle megoldási kísérlet közül Albrecht von Wallensteiné volt a legbiztosabb. Wallenstein 1583-ban egy cseh kismanesi családban született, katonai szolgálatát Magyarországon kezdte, Esztergom

ostromakor lett kapitány. Később egy dragonyosezredet szervezett, ennek élén harcolt. Egy jól sikerült házasság közben dúsgazdaggá tette, így a képzett és rendkívül tehetséges katona ezután vállalkozóként és bankárként szolgálta a császárt. 1626-ban vállalta, hogy egy hadsereget állít fel saját költségén, és fedezi annak kiadásait. A császártól ezért különleges jogokat kapott a tisztek kinevezése terén, valamint a hadisarcok kivetése és felhasználása vonatkozásában is. Erre alapozva alakította ki új logisztikai rendszerét. Wallenstein megemelte a zsoldot, illetve javított az élelmezésen, amit a rendkívül magas hadisarcok kivetésével és az erőszakos, kíméletlen, de intézményesített begyűjtéssel érhetett el. Mivel rendszeresen fizetett, katonái egyéni rekvirálási kísérleteit, rablásait megtorolta. Ha hadserege már lepusztított területen járt, saját birtokairól szállíttatott gabonát, kenyeret süttetett, innen hajtatott állatokat.

Wallenstein hadseregszervezői és -fenntartói tevékenységével szinte nélkülözhetlenné vált, ehhez járult még az is, hogy kiváló hadvezérnek bizonyult. Mindezek elismeréseként kapta meg a Friedland hercege címet.

A császári sereg legkomolyabb ellenfele ebben a háborúban a svéd hadsereg volt. Az északi állam hadügyének irányítói a németalföldi fejlődést választották mintául. A hadsereg részben toborzott volt, részben katonáskodási kötelezettség alapján egészítették ki. Az egyes helységekből a katonának alkalmas férfi lakosok neveit már tizenöt éves korukban jegyzékbe vették, és szükség esetén közülük kellett – általában sorshúzással – kiválasztani azokat, akik számára kötelezővé tették a katonáskodást. A rendszer ugyanakkor széles körű kivételt tett társadalmi állás, illetve szociális szempontok alapján. E rendszer működtetése eredményezte, hogy Svédországnak mindig volt egy megfelelő nagyságú hadserege. Mindez nem jelentette azt, hogy a zsoldosok toborzása háttérbe szorult, éppen ellenkezőleg, rendszerint külföldiekből szervezett haderő magjaként, illetve kiegészítéseként használták a kötelezettségen alapuló rendszert.

A bevezetett rendszabályoknak köszönhetően a nem egészen egymillió lakosú Svédországnak 1611-ben, amikor II. Gusztáv Adolf tizenhét évesen trónra lépett, 70 ezer katonája volt. A hadsereg nagyobb részét németek, franciák, angolok és skótok adták, kisebb részét svédek, illetve az általuk megszállt területek lakosaiból toborzott vagy állított katonák. A hadsereg vezetői azonban a svéd nemesség soraiból kerültek ki, akiknek kiválogatására és felkészítésére az uralkodó nagy gondot fordított. A hadsereg legnagyobb értéke azonban feltétlenül annak fővezére, a király, II. Gusztáv Adolf volt.

A svéd gyalogság harcászati alapegysége a zászlóalj volt, amely hat sor mélyen állt fel. A pikások arcvonalát harminckét fő alkotta, tőlük jobbra és balra három-három osztagban muskétások álltak. Egy osztag huszonnégy főből állt, vagyis négyes oszlopban sorakoztak. A zászlóalj egyes elemei között százhusz centiméter volt. A zászlóalj felállhatott úgy is, hogy a muskétások a pikások előtt vagy mögött álltak, ez a feladattól függött. A svéd zászlóalj tehát előírás szerint 336 embert számlált.

A gyalogzászlóaljakat hármásával dandárrá egyesítették. A dandár két harcvonal alakítására volt képes. Általában az első vonal zászlóaljának muskétásai a pikások mögött álltak fel, a két hátsó zászlóalj esetében a szárnyakon. Védelemben mind a kilenc muskétásos osztag a pikások előtt sorakozott egy vonalban és három sort alakítva. Ez akkor volt lehetséges, ha a fegyverek már töltve voltak. A páros sorok fegyveresei beléptek

az előttük lévő sor térközeibe, így egy falanxszerű alakzat jött létre. Amikor az ellenség a legkedvezőbb távolságba ért, a muskétások ösztüzet adtak le oly módon, hogy az első sor térdelt, a második előrehajolt, a harmadik pedig állt. Ezt követően üres fegyvereikkel a muskétások a pikások mögé vonultak vissza. A két hátsó zászlóalj pikásai pedig az elsővel egy vonalba léptek előre.

Támadásnál a muskétásosztagok szintén az első vonalba álltak fel, de a hatsoros felállást követve. Az első sor sortüze után a hátsó sor előre futott és lőtt, közben az első megkezdte a töltést. Ebben az ütemben haladt előre az alakzat. Az ellenséghez közel érve még leadtak egy ösztüzet, majd az előző módon átadták helyüket a pikásoknak.

Ez a módszer jelentősen megnövelte a gyalogság tüzerjét, ugyanakkor megőrizte a pikák által nyújtott védelmet. A mozgás gyorsabbá tétele érdekében módosított fegyvereket is bevezettek. A muskétákat könnyebbre tervezték, így el lehetett hagyni a támasztóvillát, illetve bevezették a papírtöltéseket, a tölténytáska használatát. A pikák is lerövidültek három és fél méterre.

Gusztáv Adolf megreformálta a lovasság harcászataát is. Értelmetlennek találta a karakolírozást, véleménye szerint ezzel a lovascsapatok elvesztik legértékesebb tulajdonságukat, a lendületes támadás képességét. A lovasságnak csupán egy pisztoly egyszeri használatát engedélyezte, majd a karddal végrehajtott rohamnak kellett következnie. A tüzerőt a lovassághoz beosztott muskétásalakulatok biztosították.⁵

A változások nem kerültek el a tüzéséget sem. A svéd király nagy gondot fordított arra, hogy valóban hasznos, a gyalogságot támogatni képes tüzéséget alakítson ki. Az eddigieknél könnyebb, kisebb űrméretű lövegeket gyártatott, amelyeket a zászlóaljok, dandárok harcrendjei közé helyeztetett el. E lövegek együtt mozogtak a gyalogsággal, és tüzüikkel az ő érdekükben tevékenykedtek. A két lóval vontatható négyfontos lövegeket harc közben katonák tolták előre vagy szükség esetén hátra. A gyalogságot közvetlenül támogató tüzéség mellett szervezett úgynevezett ütegtüzéséget is, amely nagyobb űrméretű lövegek összevonásából alakult meg. E harcrendi elemet lehetőleg magaslatra, a szárnyakra vagy valamely fontos hely közelébe állították fel.

Gusztáv Adolf harcászataának bonyolultsága komoly kiképzést igényelt, amelyre a király nagy gondot fordított. A mozgások, manőverek, arcvonalváltások mellett nagy figyelmet fordított a tábori erődítések gyors, szakszerű elkészítésére is. Ezzel igyekezett a harcrend védőképességét tovább növelni.

A gondosan kiképzett hadsereg alkalmazását, vagyis az alkalmazott stratégiát is nagyobb körültekintéssel szervezték meg. A kockázatkerülés, illetve a megemelkedett számú katona és kíséret ellátásának biztosítása egyre jobban befolyásolta a hadjáratok menetét. Ez utóbbi már csak azért is fontossá vált, mert a zsoldosok hamar elhagyták a köteléküket, ha nem jutottak élelemhez, zsákmányhoz, nem kapták meg a járandóságukat. A kegyetlenkedő katonákról elhíresült háború mély nyomot hagyott nemcsak a sokat szenvedett, főleg német ajkú területek lakóiban, hanem azokban a hadvezérekben, katonai gondolkodókban is, akik a vesztfáliai béke utáni időszakban elemezték a hábo-

⁵ B. Szabó János: Miről mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „reneszánsza” (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.

rút, és igyekeztek követendő tanácsokat megfogalmazni. Így került előtérbe az ellátás fontossága, mint amely alapfeltétele egy hadsereg fegyelmének, alkalmazhatóságának. Vagyis a metodizmus és vele együtt annak vitatása.⁶

A magyar fejlődés ebben a korszakban sok sajátosságot mutatott.⁷ Az ország a 16. és a 17. században olyan hadszíntér, ahol változó intenzitással szinte állandóan harcok folytak. A hagyományosnak mondható banderális hadszervezetből a mohácsi csata után már alig maradt valami. Helyette a különböző módon felfogadott zsoldosok látták el a kialakuló végvárvonal őrzését. E zsoldosok jellemzően könnyűfegyverzetű lovasok és gyalogosok voltak, s a várakon kívül ennek megfelelően harcoltak. A gyalogosokat darabontoknak vagy hajdúknak nevezték. A király vagy valamely főúr szolgálatában álltak a királyi vagy iratos hajdúk, rajtuk kívül a szabad hajdúk harcoltak még, de őket semmilyen szerződés nem kötötte, s pénzt sem nagyon kaptak a szolgálataikért. Rajtuk kívül az ország erdeiben, mocsaraiban sokszor lehetett találkozni bitang hajdúkkal is. Az országba húzódtak a Balkánról még más katonaelemek is, mint a haramiák, marta-lócok, pandúrok, mazulok, morlások és uszkók.⁸

A lovasokat huszároknak vagy horvátoknak nevezték, a kettő között aligha lehetett lényeges különbség, talán csak az, hogy a horvát alatt nem csak a magyarországi lovasokat értették, de ez sem biztos. A fegyverzetük, védőfelszerelésük esetleges volt. Tűzérőszközök is megjelentek Magyarországon, mindenekelőtt várakban, városokban, szabályozás azonban – típusuk, alkalmazásuk szerint – még nem volt.

A harmincéves háborúban részt vevő magyarok számát nehéz lenne meghatározni. Sokan harcoltak a császári hadseregben, de zsoldosként – főleg a könnyűlovasok – ott lehettek bármelyik fél és ország hadseregében. A háború folyamán huszonöt magyar toborzó kapitány szervezett csapatokat a Habsburg-haderő számára. A zsoldosok gyakran csak egy-egy évre vállaltak szolgálatot, így évenként változik, hogy mikor, hány katona szolgált. Ezer és hatezer-hatszáz között mozgott a katonák száma függően a háború intenzitásától, de az uralkodó vagy a vállalkozók lehetőségeitől is. Legtöbbször 1619-ben szolgáltak a cseh hadszíntéren, még Bethlen Gábor megjelenése előtt. A háború teljes időszakában egyes számítások szerint 80 ezer magyar harcolt a császári seregben. Részt vettek a magyar lovasok a fehérhegyi csatában, azután 1626-ban a Lutter am Barenbergénél vívott ütközetben, amikor elsősorban a legyőzött dánok üldözésében jeleskedtek. Isolani könnyűlovasai között is szép számmal voltak magyarok, a lützeni csatában és Nördlingennél is.

Egyes adatok szerint először Pázmány Péter esztergomi érsek küldött magyar könnyűlovasokat, huszárokat a császári csapatokhoz. Később gróf Esterházy Pál, gróf

⁶ Lásd Perjés Géza: *Seregszemle*. Budapest, Balassi Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1999.

⁷ A korszak magyar hadművészetére lásd B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Budapest, Zrínyi, 1996; Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete I.* Budapest, Zrínyi, 1984; Markó Árpád: *Magyarország hadtörténete*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1943; Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Atlanti Közalapítvány, Budapest, 2003.

⁸ Erdélyi Gyula: *A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át*. Budapest, [Hungária Nyomda], 1943. 179–180.

Forgách Miklós, gróf Nádasdy Tamás, gróf Pálffy Miklós és báró Somogyi Mátyás is szervezett huszárcsapatot. Forgách lovasai részt vettek a breitenfeldi és a lützeni csatában is. A magyar lovasok sikeres szereplése, használhatósága egyre népszerűbbé tette őket, így egymás után állították fel a huszárezredeket. A legtöbb huszárt 1643-ban toborozták. Barkóczy László kétezer magyar és lengyel lovassal indult a hadszíntérre. Egy idő után a magyar lovasokat külön parancsnokság alá is helyezték. E vezérek közül kiemelkedett Zrínyi György horvát bán, majd Wesselényi Ferenc füleki főkapitány.⁹

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem bekapcsolódása a harmincéves háborúba viszont azt jelentette, hogy sok magyar számára egyértelművé vált, hogy hol a helye. Magyarok szervezett, önálló haderőben szolgálva csak az Erdélyi Fejedelemség hadseregében jelentek meg. A fejedelemség hadereje nem játszott döntő szerepet a háború menetében, mégis érdemes foglalkozni működésével, mert az európai hadügyi fejlődés sajátos területét mutatja. A fejedelemség Bethlen Gábor uralkodása alatt élte virágkorát, aki 1613-tól tizenhat évig viselte e nehéz címet. A fejedelem a hadseregét jórészt feudális törvények és szokások alapján állította ki. Általános felkelésre kötelezettek voltak az erdélyi birtokos nemesek és az itt birtokkal rendelkező Erdélyen kívüli nemesek is. Az egytelkes nemesek négyen-öten állítottak ki egy katonát. A hadrakelők a fejedelem parancsára – a rendek jóváhagyása után – saját fegyverükkel jelentek meg a gyülekezési helyen, ahol megszemlélték őket. A mustrát általában a fejedelem tartotta, és ilyenkor megtekintette a felsorakozott had fegyverzetét, ruházatát és megjelenését. Ugyancsak a fejedelem intézkedett a had felosztásáról is.¹⁰

Zsigmond király törvénye szerint a nemesség a jobbágyportái után szintén köteles volt katonákat biztosítani. Először tizenhat porta után egy felszerelt lovasat kellett kiállítani, majd 1575 után még emellett egy gyalogos katonát is. A porták után kiállítandó katonák száma többször változott, és többször különösen szigorú kötelezettséget jelentett, mint Bethlen Gábor uralkodásának kezdetén, amikor két portánként kellett egy lovasat elküldeni a mustrára.

A hadsereg két leghagyományosabb eleme tehát a felkelő nemesi katonaság és az úgynevezett portális katonaság volt, amelyeknek a fejedelem irányítása mellett meg kellett védeniük Erdélyt. Ha a veszély még ennél is több katona kiállítását kívánta, akkor a jobbágyságot is fegyverbe lehetett szólítani. Ilyenkor a kiállítandó katonák számát szintén a porták száma határozta meg.

Erdélyben sajátos jogállással rendelkeztek a kiváltságos székelyek, akik kezdetektől fogva szabad, egységes és mindenki számára egyenlő jogokat biztosító társadalomban éltek. Kitüntetett helyzetükért, adómentességükért azonban személyes katonai szolgálatot kellett ellátniuk. Természetesen az évszázadok során a székelyeknél is nagyarányú gazdasági differenciálódás ment végbe, amely kihatott a katonáskodás mikéntjére is. A Mátyás király idején készült lajstrom szerint főembereket vagy előkelőket, lovasokat vagy lófőket

⁹ Erről lásd Csikány Tamás: *A harmincéves háború*. Budapest, Korona, 2005.

¹⁰ A témáról Nagy László: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Budapest, Akadémiai, 1972; Gyalóky Jenő: Bethlen Gábor, mint hadvezér. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. (1929), 1–2. 288–330, 417–463.

és gyalogosokat különböztettek meg. E főembereknek több lóval, a lófőknek két lóval kellett háborúba vagy mustrára menni, míg a legszegényebbeknek gyalogosan. A székelyek viszonylag jó helyzete, adómentessége több fejedelem számára is elfogadhatatlan volt, amiből többször súlyos ellentétek alakultak ki. János Zsigmond az elszegényedett székelyeket jobbagysorba kényszerítette, és szabályozta a katonaállítási kötelezettségüket is. Báthory Zsigmond a tizenöt éves háborúban nagy számban várta a székelyeket a zászlaja alá, amiért a régi jogaik visszaállítását ígerte. A székelyek azonban végül csalódtak a fejedelemben, aki az ellene induló lázadózást az 1596-os „véres farsangon” kegyetlenül vérbe fojtotta. Báthory azonban a háború folytatása miatt végül 1601-ben mégis kénytelen volt biztosítani a székelyek szabadságát.

Szintén kiváltságos helyzetűek voltak a jórészt városokban élő szászok. A közösségüknek az 1614-es országgyűlés határozata szerint ötszáz főt kellett kiállítania a fejedelmi hadsereg számára. A szászokat terhelte egyébként a hadiszállítás feladata is.

A fejedelmi hadsereg létszámát ezeken túlmenően a hajdúk növelhették, akik jelentős létszámban voltak jelen, Báthory szolgálatában mintegy háromezren. Bethlennel szemben kezdetben ellenségesen viselkedtek, mivel ő török segítséggel került hatalomra, később azonban a fejedelem megnyerte Bocskai kiváló, állandóan kiváltságaikért küzdő katonáit. Hadjárataiban több ezer lovas és gyaloghajdú szolgált.

Bethlen Gábor a seregét a hagyományos erdélyi rendi haderőn kívül zsoldosok felfogadásával egészítette ki. Sőt hadseregének java része zsoldosokból állt, akik eleinte magyar és székely vitézek, és főleg hajdúk voltak. Különösen ez utóbbiak bizonyultak rendkívül használhatónak. Saját kapitányaik vezetésével gyalogos- és lovass csapatokat alkottak, és sokszor nagy önállósággal oldották meg a feladatukat. Később más nemzetiségűek is csatlakoztak az erdélyi sereghez, főleg németek, de szolgáltak itt török, tatár, moldvai és havasalföldi segélyhadak is.

Mivel a zsoldosok számára elsősorban a pénz, illetve a szerződés szerinti előnyök bizonyultak a legfontosabbnak, így ebben az időben szokásos volt – kedvezőbb szerződés ígéretével – az ellenfél zsoldosait átcsalogatni. Ezzel a lehetőséggel Bethlen Gábor és II. Ferdinánd hadseregének szervezői is éltek, sőt többször előfordult, hogy császári zsoldban álló magyarok önként átpártoltak Bethlen seregéhez.

Az erdélyi fejedelem csapatainak fegyelme hasonlított a kor többi hadseregéhez. Az ő zsoldosai is ugyanúgy raboltak, fosztogattak, mint például a császári Tillyé. Ezen csak a rendszeres zsoldfizetéssel lehetett segíteni, amelyre Bethlen törekedett is. Ezzel legalább azt el lehetett érni, hogy hazai földön kevesebbet pusztítsanak. A zsoldosnak természetesen a pénzéért élelmiszert is kellett biztosítani. A készleteket és a poggyászt vasalt, sokszor ökrös szekereken szállították a hadsereg után, ami meglehetősen lelassította a menetet. Ez azonban nehezen fért össze azzal a hadművészettel, amelyet a fejedelem követett. A gyors, meglepetésszerű hadjáratokat csak úgy lehetett megvalósítani, hogy a szállító szekerek zömét hátrahagyták, és megpróbálták a hadjárat útvonalán megfelelő élelmet szerezni. Ez a feladat a városok, megyék hatóságaira és főleg lakosságára hárult. Az elkülönítve harcoló, felderítő vagy más feladatot megoldó különítményeket néhány napra el tudták látni élelemmel, de ha ez elfogyott, akkor a katonák zsákmányolás útján gondoskodtak magukról.

Ezen alkotórészekből állt az erdélyi haderő, amelynek leghasználhatóbb része az úgynevezett udvari katonaság volt. Ennek soraiba a huzamosabb időre szerződő zsoldosokat vették, akik béke idején is gyakorlatoztak, folyt a kiképzésük, és különböző, például testőri feladatokat láttak el.

Bethlen Gábor hadserege lovasságból, gyalogságból és tüzérségből állt. A felsorolás sorrendje nem véletlen, hisz Európa keleti felében ebben az időszakban még a lovasságot tekintették a leghasználhatóbb fő fegyvernemnek. A lovasság fegyvere többnyire a kopja, a kard, a tör és a pisztoly volt. A lovas zsoldost Magyarországon egyébként is könnyebb volt felfogadni, mint a gyalogost. Ez felelt meg a szokásoknak, az életmódnak, és az országban viszonylag sok ló állt rendelkezésre. A lovas katonák alkalmazásának elterjedését segítette a török jelenléte, akivel még békeidőben is szinte állandóan folytak lovassági párviadatok, a kölcsönös, egymás ellen irányuló portyázások. Mindeközben kialakult egy társadalmi réteg, amely szinte tökéletességig fejlesztette a keresetét, megélhetését biztosító könnyűlovassági harcmódot. A magyar lovasság végigharcolta szinte az egész Kárpát-medencét, rendkívül aktívvá téve a hadakozást. Az állandósuló váratlan támadások, meglepések, lesvetések szinte lehetetlenné tették az ellenség tevékenységét és életét. Így volt ez még várostromoknál is. A védők közé beosztott lovasság képes volt állandóan zaklatni az ostromlókat. Bethlen a hadseregébe beosztott lovasságtól bizonyosan elvárta azt is, hogy képes legyen zárt alakzatban felállni és rohamozni. Mindez azonban nem mehetett a gyorsaság rovására, amely a legnagyobb erénye volt a könnyűlovasoknak.

Bethlen Gábor kopjás lovassága aratta a hadjáratok legnagyobb sikereit. A hadszíntér minden pontján megjelenve

„[n]yílt harcokban a lovasság, körülkapdosva az ellent, hirtelen támadt oldalba, hátba; lovassága a várból kitörve, az ellenség táborára ütött s elfogta az odaszállított élelmiszereket; lovas hadának hirtelen rajtaütése és kapdosása mentette föl a várat az ostromzár alól, s lovas hadak akadályozták meg az élelem beszállítását a körülfalozott várba, erődített táborba”

– ahogy ezt Olchváry Ödön kiváló tanulmányai alapján írta Bánlaky József Bethlen hadseregéről.¹¹ A lovasságnak ezen túlmenően volt még egy nagy előnye; lóról szállva gyalogosan is tudott harcolni, esetleg várat védeni. Fordítva ez már nem állt, a gyalogos csak gyalogharcra volt képes.

A gyalogosok általában muskétával és karddal rendelkeztek. A pikások jelenléte egyáltalán nem volt jellemző, valószínűleg nem is alkalmazták őket. A muskétásokat viszont a kor színvonalának megfelelően zárt kötelékekben igyekeztek felállítani. Különösen alkalmasak voltak erre a feladatra a jól képzett és megbízható, kék ruhájukról elnevezett testőrgyalogosok. Ez a gyalogság a fejedelem udvari hadához tartozott, amelyet állandóan fegyverben tartott gyalogos és lovas zsoldosok alkottak. Az idetartozó gyalogo-

¹¹ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme* (digitális kiadás). 2001. Bánlaky az adatait jórészt Olchváry Ödön munkáiból merítette (Olchváry Ödön: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. [1888]. 601–616., illetve Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. [1890]. 333–360. és 528–562.)

sokat használhatóságuk ellenére kevesebbre becsülték, mint a nyugati hadszíntereken. A muskéta bonyolultsága és megbízhatatlan működése, illetve az a tény, hogy a lovasság védelmére szorulnak, egyértelműen háttérbe szorította alkalmazásukat. Még kevesebbre értékelték a felkelő gyalogságot, hisz itt a kiképzettség, a fegyelem, de sokszor még a megfelelő fegyver is hiányzott. De így volt ez azokkal a zsoldosokkal is, akik csak rövidebb időre szerződtek. Előfordult, hogy a jelentkezők mustra idejére kölcsönkértek jó muskétákat – az előnyösebb szerződés reményében –, majd visszaadva azt eredeti tulajdonosuknak komolyabb fegyver nélkül indultak harcba. Ezen gyalogosokkal még terciót sem lehetett alakítani, nemhogy svéd dandárt.

Bethlen Gábor persze tisztában volt a gyalogság igazi értékével, így többször írt is arról, hogy szüksége lenne nagyobb létszámú kiképzett gyalogos zsoldosra. Jól látta, hogy egy hadjárat alatt számtalan olyan feladat adódhat, ahol csak szervezett gyalogsággal lehet sikert elérni. Elfoglalt területek megtartására, sáncok megrohanására, várak elfoglalására csak ez a fegyvernem volt alkalmas.

A tűzéség ebben az időben Erdélyben még mindig kezdeti korát élte. A kisebb-nagyobb űrmértékű lövegeket vagy külföldiek, vagy szászok kezelték, mindenesetre ez a fegyvernemnek alig nevezhető seregrész igen nehézkes volt. A csekély lőtávolságú és alacsony tűzgyorsaságú ágyúkat, tarackokat nemcsak lovakkal, hanem gyakran ökrökkel is vontatták, amitől hihetetlenül lassúvá vált a mozgatusuk. A nagy fejedelem kevés jelentőséget tulajdonított alkalmazásuknak, a tűzéséget a hadsereg kiegészítő részének tartotta. Elsősorban várostromoknál vélte hasznosnak a nagy lövegek alkalmazását. Jellemző, hogy meneteknél a lövegeket a málházhoz osztották be, ahonnan szinte soha sem foglalhatták el időben a harcrendi helyüket. Bethlen gyors döntéseinek sokszor még gyorsabb megvalósításánál a tűzéségre, az állásai elfoglalására senki sem várakozhatott.

Bethlen Gábor lovas és gyalogos hadait fegyverzetük és az alkalmazott hadművészeti megoldásaik (harc módjuk) alapján a könnyű csapatok közé sorolhatjuk. Ennek kialakulása nyilvánvaló okokra vezethető vissza, hisz általában az erdélyi fejedelmek hadai török, tatár, moldvai és havasalföldi ellenfelekkel harcoltak, de hasonló volt a helyzet a lengyeleknél is. A II. Ferdinánd zsoldjában harcoló magyarok, illetve a Lengyelországban toborzott lovasok is ehhez hasonlóan könnyű csapatok lehettek. Nehézgyalogság és -lovasság csupán elenyészően volt jelen, még ha Bethlen szeretett volna is ilyeneket a zsoldjába fogadni.

A csapatok harcászati és közigazgatási tagolása általában nehezen követhető és kevésbé volt céltudatos. A harcászati egységek megállapításánál a vezethetőség és a valamennyire zárt harcrend felvételének a lehetősége volt irányadó. Az egységek létszáma – nevükhöz hasonlóan – változó és bizonytalan volt. Bethlen Gábor a csapatainak egyes részeit több helyen seregnek nevezi, vagy egyszerűen a létszám alapján határozza meg őket. Haderejében az általa seregnek nevezett lovasság alatt három-ötszáz főből álló, egy kapitány parancsnoksága alá tartozó lovas osztályt érthetünk. A gyalogság esetében ez egy ötszáz főből álló gyalogcsapat volt. Találkozhatunk egyébként még a bandérium elnevezéssel is elsősorban a felkelő nemesség vonatkozásában.

A fegyvernemek aránya az előzőkhöz hasonlóan esetleges volt. Mindennek azonban kevesebb jelentősége volt, mint a nyugati haderőkben. Európának ezen a felén ebben a korban ritkán alakultak ki nagy csaták, a felek jobbára portyázó hadviselést alkalmazva

igyekeztek az ellenfelüket gyengíteni, a saját lehetőségeiket javítani. Mint erről már írtunk, előtérbe kerültek a gyors, váratlan, rajtaütésszerű támadások, amelyeket sokszor bravúros menetteljesítmények előztek meg. A fejedelmek vagy hadvezérek nem a kitűzött feladat szerint szervezték a tevékenységüket, hanem éppen fordítva. Megnézték, mekkora és milyen összetételű haderő áll a rendelkezésükre, és eszerint dolgozták ki a megfelelő hadászatot és harcászatot. A hadak pótlása rendkívül bizonytalan volt. Ez volt az egyik oka annak is, hogy kerültek a nagy veszteségekkel járó csatákat, és gyakran csupán az ellenség kezén lévő várak, városok elfoglalását tűzték ki közvetlen célul. Ezzel kívánták a szemben álló felet megfosztani bázisaitól. Fontos cél lehetett ebben a hadviselésben az ellenség csapatainak megosztása, részenkénti megsemmisítése, utánpótlási vonalainak elvágása vagy legalább veszélyeztetése. Ha mindezt az egyik fél elérte, akkor máris kedvező feltételekkel tárgyalhatott a békekötésről.

Bethlen a magyar történelem kiemelkedő államférfija volt, akinek uralkodását végigkísérték a háborúk. A diplomácia és a háború rendkívül szoros összefüggését átérezve mindig katonának vallotta magát. Negyvenkét ütközetben harcolt, amelyek során kiderült, hogy nem csupán vitéz, bátor harcos, hanem rendkívül képzett hadseregszervező és hadvezér is volt. Felismerte, hogy a hagyományos magyar hadseregszervezés már nem felel meg a korszerű követelményeknek, miként azt is, hogy a nehezen fegyelmezhető hajdúkkal is csak korlátozott eredményeket lehet elérni. Mindig törekedett arra, hogy a kor élvonalát képező zsoldos gyalogság létszámát növelje a hadseregében, még ha ennek igazán nem is voltak meg a feltételei. Ezek nélkül viszont igyekezett kihasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket a meglévő feltételek, a környezet és a hagyományok lehetővé tettek. A nagy létszámú könnyűlovasságának portyázó hadviselésével szinte semmit sem tudtak kezdeni ellenfelei. Hadicselek, megrohanások, bravúros vállalkozások sokszor kergették „örületbe” az ellenfeleiket. Wallenstein, Dampierre és Bucquoy sem találta meg ennek az ellenszerét. Gyorsaság, váratlanság, kifárasztás és más ebbe a körbe tartozó módszerek alkalmazása hozta meg azokat a sikereket, amelyeket a fejedelem elért.

A magyarországi hadszíntér mellékhadszíntér volt. Az itt zajló harcok döntően nem befolyásolták a háború menetét. Az erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és utódja, I. Rákóczi György működése azonban mégis figyelemre méltó teljesítmények és eredmények sorát mutatta fel.

A harmincéves háború tapasztalatai a hadművészet területeit alapjaiban változtatták meg. A hadkiegészítéstől a hadászatig új módszerek, megoldások kerültek előtérbe, az ötletszerűséget, az egyszerűségre, kivitelezhetőségre törekvő megoldásokat rendszerek váltották fel, amelyeket az egyre szaporodó hadtudományi írások foglaltak keretbe. Az ókori hadtudósok mellé felzárkóztak a kor nagy vagy nem olyan nagy hadvezéreinek, a Zrínyi korabeli hadművészet katonáinak munkái. Az ókori szerzők művei mellett már olvasni kezdték Lazarus Schwendi, Giorgio Basta vagy Raimondo Montecuccoli munkáit is, már akik írásokból kívánták gyarapítani a tudásukat. Különösen nagy irodalma alakult ki a várépítészetnek, aminek az lehetett az oka, hogy mindenféle erősség igen felértékelődött. Az itáliai háborúban kialakult olasz rendszerű erődítések a 17. században Európa-szerte elterjedtek és egyúttal továbbfejlődtek. Erődök, erődrendszerek védték a városokat, stratégiai jelentőségű hidakat, szorosokat, kikötőket, de erődökben halmozták fel a hadsereg

számára szükséges élelmiszert és készleteket is. Fejlődött az ostromtechnika is, mert minden új védelmi rendszer ellen ki kellett találni a megfelelő „orvosságot”. A fejlődés egyes fázisai, területei jól nyomon követhetők a sokszor gyönyörűen illusztrált kiadványokban, amelyek az egyes rendszerek eltéréseit mutatják be például Daniel Speckle, Adam Freytag vagy Matthias Dögen munkáiban. Ezek is, mint a kor hadtudományának legfontosabb írásai, ott voltak Zrínyi Miklós könyvtárának polcain.¹²

A 17. századi hadművészet már utat mutatott az állandó hadseregek kialakulásához, amelyek felállítását és fenntartását éppúgy megkívánták az egyre erősödő abszolutista hatalmak, mint a háborúk megvívásának egyre bonyolultabb, szabályozottabb módja.

Felhasznált irodalom

- Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme* (digitális kiadás). 2001. Online: <https://bit.ly/364aIRD>
- Bárczay Oszkár: *A hadügy fejlődésének története II.* Budapest, MTA, 1895.
- B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Budapest, Zrínyi, 1996.
- B. Szabó János: Miről mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „renewálsza” (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.
- Csikány Tamás: *A harmincéves háború*. Budapest, Korona, 2005.
- Erdélyi Gyula: *A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át*. Budapest, [Hungária Nyomda], 1943.
- Gyalóky Jenő: Bethlen Gábor, mint hadvezér. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. (1929), 1–2. 288–330., 417–463.
- Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.
- Honfi József (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi, 1974.
- Kelenik József: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a Magyar Királyságban a XVI. század második felében. *Studia Agriensia*, (1997), 17. Online: <https://bit.ly/3sSVhF5>
- Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, Atlanti Közalapítvány, 2003.
- Liptai Ervin (szerk.): *Magyarország hadtörténete I.* Budapest, Zrínyi, 1984.
- Markó Árpád: *Magyarország hadtörténete*. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, [1943] 1994.
- Nagy László: *Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Budapest, Akadémiai, 1972.
- Olchváry Ödön: Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere a II. Ferdinánd ellen viselt háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888). 601–616.
- Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890). 333–360., 528–562.
- Perjés Géza: *Seregszemle*. Budapest, Balassi Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1999.
- Wallhausen, Johann Jacobi von: *Kriegskunst zu Fuß*. Oppenheim, De Bry, 1615.
- Wallhausen, Johann Jacobi von: *Kriegskunst zu Pferd*. Frankfurt am Main, De Bry, 1616.

¹² Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.

Vákát

A lovasság reneszánsza Európában? (1630–1670)

Raimondo Montecuccoli a *Della guerra col Turco in Ungheria* című műve 3. könyvének XLII. fejezetében igen érzékletes képet adott legnagyobb és legfélelmetesebb ellenfeleiről, az oszmánokról:

„A törökök rövid és nagy háborúkat viselnek, következőképpen keresik a csatát, ehhez pedig a nyílt terepet. Ezért a legerősebb hadsereggel vonulnak fel, megkeresik az ellenséget, hogy azzal csatába bocsátkozzanak, és ezáltal, mivel efféle hírből állnak, mások szívét félelemmel töltik el. Ily módon a törökök megőrzik a harcedzett, veteránokból álló [állandó] haderőt, az ellenség azonban, amellyel a hódítás után békét kötnek, elbocsájtja hadinépét, fegyvertelen marad, és ha újra fel akarja szerelni [a sereget], tapasztalatlan katonái lesznek.”¹

A kiváló katonai teoretikus azonban nem maradt adós megoldási javaslatokkal sem az oszmán „problémára”. Szerinte a Habsburg Birodalomnak is létre kell hoznia a maga állandó hadseregét, mivel

„hosszú, több éven át folytatódó háborúra kell felkészülnünk... Hosszú háborúra van szükség, mert az homlokegyenest ellenkezik a törökök szándékával, mert másképp a költségek, amelyeket kezdetben ráfordítottunk, és az erőfeszítések, amelyeket azért tettünk, hogy átvészeljük a nehézségeket, hiábavalók lennének; emellett az állandó hadsereg, amelyet semmiképp sem nélkülözhetünk, könnyebbség helyett csak teher lenne.”²

Hosszú háborúban pedig nem volt hiány a korabeli Európában – gondoljunk csak az 1618 és 1648 között fel-fellángoló harmincéves háborúra, az 1635 és 1659 között zajló spanyol–francia konfliktusra vagy a lengyel–litván államszövetség 1648-ban kezdődő és csak 1669-ben lezáruló keleti konfliktussorozatra – csak hogy ezek a legtöbb esetben majd-hogynem katasztrofális következményekkel jártak a bennük részt vevő felek számára.

Az oszmán fenyegetésre adott kielégítő válaszok tehát valójában szinte az egész kontinens számára égető problémák megoldását jelenthették volna – nem véletlen tehát, hogy azok az elgondolások, amelyeket a szerző még műve írásakor, az 1670-es években is jobbra csupán tervként vagy szándékként tudott megfogalmazni, több ponton is egybeesnek az akkor már állítólag javában zajló „hadügyi forradalom” elméletében megfogalmazott fejlődési tendenciákkal.³

¹ Raimondo Montecuccoli: *A magyarországi török háborúkról*. Ford. Domokos György – Nagy Levente. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 288–289.

² Montecuccoli (2019): i. m. 291.

³ Gunther E. Rothenberg: Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the “Military Revolution” of the Seventeenth Century. In Peter Paret – Gordon A. Craig – Felix Gilbert (szerk.): *Markers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton, Princeton University Press, 1986. 32–63.

Egy több mint hatvanéves elmélet

Ez a több mint harminc éve közismertté váló teória Geoffrey Parker *The Military Revolution – Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800* című könyve nyomán robbant be a tudományos köztudatba.⁴ Maga a szerző azonban jóval korábbra datálja az elmélet eredetét: az akkor már az Ohio State Universityn tanító Parker 2005-ben megjelentetett írásában elégedetten nyugtázta, hogy a leginkább az ő nevével fémjelzett hadügyi forradalom elmélete ekkor már betöltötte az ötvenedik életévét is, és köszöni szépen, még mindig jól van, hiszen a folyamatos kritikák dacára Barcelonától Hágán keresztül Belfastig ott találni a képviselőit a porondon.⁵ Parker első írását e témában valóban csak 1976-ban közölte, az elmélet alapítójának megtett „ős”, a Queen’s University Belfast (Észak-Írország) svéd specialistája, Michael Roberts valóban 1956-ban publikálta első ízben *The Military Revolution, 1560–1660* című tanulmányát.⁶ Ebben szélesebb összefüggésekbe ágyazta ennek a száz évnek a hadügyi fejleményeit: a löfegyverek széles körű európai elterjedése után a 16. században végbemenő holland és svéd „taktikai forradalom” aknáztta ki ezek lehetőségeit a harctereken, így sikerült végképp háttérbe szorítani az addig domináns „feudális” lovasságot. Ezzel egy időben megsokszorozódott az európai hadseregek létszáma, bonyolultabbá váltak a hadműveletek, a háborúk időtartama pedig elhúzódott, így megnőttek a társadalomra nehezedő háborús terhek. Végso soron mindez döntő szerepet játszott a kor abszolutista államberendezkedéseinek kiépülésében.⁷

Ez a később igen gyakran hivatkozott munka a maga korában korántsem keltett élénk visszhangot. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a II. világháború utáni időszakban nagyon más irányban haladt a mainstream történettudomány: a 19–20. századi német hadtörténeti iskola nagyon is „katonás” eredményeit⁸ az eredendően más irányultságú angolszász irodalom számára is hozzáférhetővé tevő írás eléggé purista hadtörténeti szellemisége igencsak elütött mind a korszak kutatását uraló *The Crisis of the Seventeenth Century* vita megközelítési módjaitól, a téma társadalomtörténeti vonatkozásait pedig a vele szinte egy időben és helyen születő, ám nem sokkal később oly divatosá váló *New Military History* komplexebb, de alapvetően szintén a marxizmus hatásait mutató,

⁴ The Military Revolution in Portugal and its Empire (15th–18th Century) Host Institution: CIDEHUS, University of Évora (Portugal) 29th–30th May 2018.

⁵ Geoffrey Parker: The “Military Revolution”, 1955–2005. From Belfast to Barcelona and The Hague. *Journal of Military History*, 69. (2005b), 1. 205–209.

⁶ Michael Roberts: *The Military Revolution, 1560–1660. An Inaugural Lecture Delivered before the Queen’s University of Belfast*. Belfast, M. Boyd, 1956. Új kiadása: Clifford J. Rogers (szerk.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. New York, Routledge, 1995. 13–35.

⁷ A közelmúlt irodalmának széles körű áttekintésével lásd Frank Jacob – Gilmar Visoni-Alonzo: *The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision*. New York, Palgrave Macmillan, 2016.

⁸ A korszak általános bemutatásához lásd: Hans Delbrück: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der Politischen Geschichte*. IV. Berlin, Georg Stilke, 1920; illetve Paul Schmitthenner: *Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte*. Potsdam, Athenaion, 1930; Roberts (1956): i. m. 13. 1. jegyz.

erősen gazdaság- és társadalomtörténeti irányultságú *War and Society* megközelítés képviselői aknázták ki.⁹

Már Roberts eredeti téziseinek vitatására is alapvetően kétféle megközelítési mód kínálkozott. Az egyik utat – nevezzük kiterjesztő megközelítésnek – Roberts nézeteinek első érdemi kritikusa, a skóciai Saint Andrews Egyetem tanára, Geoffrey Parker képviselte, aki a 16. századi spanyol hadtörténetre specializálódó kutatóként 1976-ban már élesen látta, hogy Roberts holland- és svédcentrikus, a 19. századi, vállaltan elfogult, porosz protestáns történeti hagyományokban gyökerező nézetei, amelyek csak és kizárólag Orániai Mór és Gusztáv Adolf katonai reformjaiban vélték felfedezni a kor hadügyi fejlődésének esszenciáját,¹⁰ aligha állják ki az összehasonlítás próbáját. Már Parker korai munkája¹¹ nyomán világossá kellett válni mindenki számára, hogy a spanyol Habsburgok ormótlatlanul nehézkesnek és ódivatúnak tartott hadai bizony mind szervezettség, mind logisztika, mind pedig a taktikai rugalmasság és fegyverzet terén az oly nagyra tartott protestáns haderők mellett – sőt ezekkel szemben – a kor vezető erejének számítottak a 17. század derekáig.¹²

A másik utat, a radikális kritikáét – amely magának az egész gondolatmenetnek a létjogosultságát is megkérdőjelezte – pedig talán az oxfordi David Parrott, a Richelieu-kori francia hadsereg szakértője képviselte a legplasztikusabban e korai időszakban. Roberts alapvetően taktikai és fegyverzeti változásokra koncentráló elképzelése kapcsán 1985-ben elég meggyőzően érvelt amellett, hogy a megnevezett időszakban valójában sem Hollandia nyolcvanéves spanyol háborúja, sem a Német-római Birodalom harmincéves háborúja nem tekinthető általában „forradalmi” újításokat hozó időszaknak, hisz rendre egyszerűen az erősebb, tapasztaltabb seregek vagy egyszerűen a kisebbet hibázó hadvezérek győztek – így a két „kanonizált” protestáns vezérférfiú tevékenységét sem ártana a korábbinál árnyaltabban bemutatni.¹³

⁹ Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 146.; Geoffrey Parker: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988; Peter H. Wilson: *British and American Perspectives on Early Modern Warfare. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Bulletin*, 5. (2001), 2. 108–109.; az első fecske George N. Clark: *War and Society in the Seventeenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press, 1958.

¹⁰ Az evangélikus svéd király alakját már igen korán, a 17. század második felében „ráfáragták” a brandenburgi/porosz állam virtuális emlékművének ideológiai talapzatára: a svéd király és sógora, a brandenburgi választófejedelem ágyúkkal kikényszerített szövetsége hamarost a brandenburgi/porosz állam németországi „missziójának” kiindulópontjává lényegült át, s a „protestáns egyház hős Gedeonjaként” tisztelt svéd uralkodó kultuszát a hivatalos állami ideológia részeként buzgón ápolták a későbbi évszázadokban. [Siegfried Henry von Steinberg: A harmincéves háború: új interpretáció. *Világtörténet*, (1980), 2. 3–4.; Franz Mehring: *Tanulmányok a német történelemből*. Budapest, Gondolat, 1981. 143–147.]

¹¹ Geoffrey Parker: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972.

¹² Hozzá hasonló nézeteket publikált a kor másik európai nagyhatalma, Franciaország hadserege kapcsán 1985-ben John L. Lynn: *Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660. French Historical Studies*, 14. (1985). 176–191.

¹³ Az elvileg a hollandokéhoz hasonló módon kiképzett és szervezett protestáns hadak pedig sorozatos kudarccokat vallottak nemcsak a spanyol király, hanem a Katolikus Liga hadaival szemben is a harmincéves háború első felében. Lásd David A. Parrott: *Strategy and Tactics in the Thirty Years' War*. The “Military

Ezzel szemben az első megközelítés nagy előnye az volt, hogy folytathatónak bizonyult. Parker a Roberts-féle tézisek magjára építkezve már 1976-ban szélesebb időszakra is kiterjesztette a gondolatmenet érvényességét: az 1530 és 1710 közötti Európában az új, itáliai eredetű erődítési rendszer, a *trace italienne* elterjedését tartotta a legfontosabbnak, mert úgy vélte, hogy a 15. század végétől az évtizedekre állandósult itáliai háborúk hatására megszülető új erődépítészeti rendszer döntően befolyásolta az európai stratégiai gondolkodást, a „hadügyi forradalom” elterjedésének területén a háborúk leginkább ostromok sorozatává váltak. A nagy nyílt csaták Európa fejlettebb területein így elvesztették jelentőségüket, mivel a szemben álló hadseregek hagyományos mezei összecsapásai már „csak” azokban a térségekben dönthették el a háborúk sorsát, ahol még nem épültek ki tömegesen az újfajta erődök, azaz kívül maradtak a „hadügyi forradalom” világán.

A hadügyi forradalom jeleként emellett Parker a hadseregek létszámának emelkedését és a gyalogság előtérbe kerülését emelte ki, mivel az újonnan kiépített erődöket már csak módszeres ostrommal lehetett bevenni, amelyeknek óriási ember- és hadianyagigénye volt. Szerinte mindezek döntő hatást gyakoroltak a kora újkori államfejlődésre, sőt a gazdaságra és a társadalomra is. A „hadügyi forradalom” együtt járt volna a lovagi hadviselés, a nemesség visszaszorulásával és a központi hatalom megerősödésével, és végül az abszolutista államok – végső soron pedig a modern európai nemzetállamok – kialakulásához vezetett, mert csak ezek erőforrás-koncentrációi voltak képesek hatalmas ágyúparkok, erődítési rendszerek, a megnövekedett létszámú, immár főként gyalogságból álló hadseregek fenntartására.

A korszak brit kutatói Parker téziseinek már az első, „európai” verzióját sem feltétlenül fogadták nagy lelkesedéssel: a kiadás éve ugyan tulajdonképpen „elfedi”, hogy az 1995-ben megjelent, s széles körben ismert *The Military Revolution Debate* című tanulmánykötet írásainak kisebbik része már ezt az első, 1976-os verziót vette kritikai „ostrom” alá – hisz mint láttuk, szép számmal akadtak, akik már az európai fejleményeket is bajosnak találták pusztán a hadügyi forradalom elméletének szemüvegén keresztül nézni.

Zrínyi Miklós tevékenysége: a külön „magyar út” vagy az európai trend része?

Montecuccoli neves magyar kortársa, Zrínyi Miklós alighanem a 17. század legismertebb magyar hadvezére volt a korabeli Európában. Hírnevét az 1663–1664-es „téli hadjáratnak” köszönhetette, amiben magyar parancsnok létére Mohács óta nem látott nagyságú haderőt vezethetett – egy portyára.¹⁴ Hogyan kaphatott egy ilyen jellegű – igaz, nagyszabású – „portyázó” hadművelet (*cavalcade, course, chevauchée, raid*) ekkora nyíl-

Revolution”. In Clifford Rogers (szerk.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder, Westview Press, 1995. 230–234.

¹⁴ G. Etényi Nóra: Az 1663–1664. évi hadi események a röplapok tükrében. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós (1620–1664)*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 106.

vánosságot, és hogyan juthatott ennek révén ilyen hatalmas népszerűséghez a magyar vezér az állítólagos „hadügyi forradalom” Európájában? Hogyan lehetséges az, hogy az 1663–1664-es háború tényleges vezénylő tábornokainak és a keresztény koalíció 1664. évi hadjáratának főparancsnokaként szóba hozott személyek karrierjét összehasonlítva kiderült, hogy az utóbbiak – Zrínyihez hasonlóan – zömükben kifejezetten lovassági parancsnokok voltak?¹⁵

Ennek a hagyományos „keleti-nyugati” sztereotípiáknak ellentmondó jelenségnek a nyilvánvaló aktuálpolitikai helyzetben kereshető magyarázatain túl ugyanis a 17. század derekán olyan okai is voltak, amelyek mára még a mainstream hadtörténeti irodalmon belül is jobbra feledésbe merültek, s amelyekkel így a „hadügyi forradalom” elmélete sem számolt.

Amikor 1646-ban Zrínyi Miklóst kinevezték a *császári* hadsereg első magyar vezérőrnagyának,¹⁶ az a császári hadsereg, amelynek soraiban – az erdélyi fejedelemség és a svéd királyság hadai ellen is – küzdött, alapjaiban különbözött mindattól, amivel e korszak nyugat-európai hadseregeit fő vonalaiban jellemezni szokás.

Mint az Czigány István kiváló tanulmányából nemrégiben kiderült, például 1644-ben Johann Götz tábornok vezetésével egy olyan haderő érkezett Magyarországra, amelynek 20 veterán ezredében 4849 lovas, 330 dragonyos és csupán 4713 gyalogos szolgált. Ezeket pedig Eszterházy Miklós nádor 2–3000 főnyi hazai lovassága – köztük Zrínyi csapata – egészítette ki.¹⁷

Mivel az ellenfél, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem svéd szövetségesei Morvaországban szintén hasonló képet mutattak ekkor, az a paradox helyzet állt elő, hogy bár a szövetségi szerződés értelmében az erdélyi fejedelem háromezer nyugati gyalogosra tartott volna számot, Torstenson seregében egyáltalán nem volt ebből a fegyvernemből nélkülözhető „felesleg”: 1645-ben Brünn ostromakor éppenséggel ő volt inkább rászorulva az erdélyi székely gyalogság támogatására – s az elfogott császári katonákat is rendszeresen besorozta.¹⁸ A legendás svéd hadsereg ugyanis a harmincéves háborúnak ebben a fázisában kis létszámú gyalogságával majdhogynem csak annyira volt képes komolyabb erődítmények módszeres ostromára, mint erdélyi szövetségesei. A korban

¹⁵ B. Szabó János: Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügyi állapotának tükrében. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 307–308.

¹⁶ Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvélő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 52–53.

¹⁷ Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemsasszonya, Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. Sárospatak, [Rákóczi Múzeum], 2000. 298–299.

¹⁸ Kármán Gábor: A fejedelem és a svédek. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjáratairól. In Takács Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, Erdélytörténeti Alapítvány – KLTE Történelmi Intézete, 2000. 118–124.; Czigány (2000): i. m. 288., 291., 305.

ezeknek a viszonylag mérsékelt létszámú, jelentős részben lovasságból álló hadseregeknek ugyanis értelemszerűen nem ez volt a fő feladata.¹⁹

Mindebben alighanem annak jelét kell látnunk, hogy a 17. század középső harmadában – legalábbis időlegesen – alapvetően megváltozott a hadviselés Európában. Mindez korábban azért nem volt nyilvánvaló a hadtörténeti szakirodalomban, mert a legtöbb régebbi összefoglaló munka lényegében befejezte az események érdemi taglalását az 1632. évi lützeni csatával.²⁰ Mindaz, ami a háború hátralévő „alig” tizenhat éve alatt történt, sokáig szinte lényegtelen és mellékes apróságnak tűnt, mert látszólag nem hordozott olyan előremutató, „avantgárd” vonásokat, amelyek érdemessé tették volna a beillesztését valamelyik nagy, összeurópai hadügyi „fejlődési” narratívába: 1977-ben például Martin van Creveld még úgy jellemezte ezt az időszakot, mint amikor a hadművészet visszatért a középkori állapotába – ami egy hadtörténész tollából akkoriban a súlyosabb „sértésnek” számított.²¹

Igy a *military revolution* elmélet felújítója és kiterjesztője, Geoffrey Parker sem tért ki e téren a megcsontosodott régi megközelítésben mutatkozó ellentmondásra, mivel jelentős részben a németalföldi hadszíntér forrásanyagának ismeretében alkotta meg a maga hosszú távú fejlődési modelljét, ott pedig a lovasságnak látszólag nem jutott igazán jelentős szerep.²²

Való igaz, Németalföldön sem az erődítések sokasága, sem a speciális természeti viszonyok, sem a viszonylag szűk és vizenyős térségek nem kedveztek túlságosan a lovasság alkalmazásának,²³ így nincs mit csodálkozni azon, hogy úgy tűnik, mintha mind a hollandok, mind a spanyolok lovassága időlegesen „visszafejlődött” volna az egymás ellen vívott harcok során. Ám a spanyoloknál ez mindenképpen csak időleges fejlemény volt.

Érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni Geoffrey Parker mára már klasszikus könyvének bevezető fejezetében a németalföldi háború korszakhatáraitól és azokon belül a hadviselés gyökeresen eltérő jellegéről írt fejtegetéseknek.²⁴ Habár Parker mindig is kiemelte a spanyol szolgálatban álló, kis létszámú hispániai *jinete* és albán eredetű *stradiota* könnyűlovasság és a német lövész könnyűlovasság, az *arcabuceros a caballo* hatékonyságát, mind mezei ütközetekben (például Gembloux-nál, 1578-ban), mind a vidéki

¹⁹ William P. Guthrie: *The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia*. Westport, Greenwood, 2003. 41–42.

²⁰ Annak ellenére, hogy a valós számok rég ismertek voltak, az osztrák Gaston Bodart 1908-ban megjelent szaklexikonában például a harmincéves háború egészére nézve azt állapította meg, hogy az egyes részt vevő államok összhaderejében 30–40 százalék közé esett a lovasság létszáma, a nagyobb csatákban azonban a lovasság aránya már elérte az 50 százalékot. Gaston Bodart: *Militär-historisches Kriegslexikon*. Wien–Leipzig, Stern, 1908. 809–810.

²¹ Martin van Creveld: *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1977. 17.

²² Parker (1988): i. m. 69.; Parker (2005): i. m. 76., 84.

²³ Christopher Duffy: *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494–1660*. London–Henley, Routledge – Kegan Paul, 1979. 58–61.

²⁴ Parker (1972): i. m. 11–14.

„csendőrségi” szerepkörben,²⁵ szerinte a nyolcvanéves németalföldi háború elsősorban a gyalogság párviadala volt, hisz mindkét oldalon a gyalogság viselte a harc fő súlyát.²⁶ Azonban a Németalföldről Franciaország ellen vívott háború hamarosan ismét megkövetelte lovasságuk intenzív fejlesztését. A spanyol hadsereg németalföldi lovasságát a 17. század közepén Közép-Európából német, magyar és horvát egységekkel töltötték fel.²⁷ Így az 1640-es évek elején a Németalföldre benyomuló francia hadsereg katonáira a tartomány déli területein már a gerillaháború mesterei, az „erdei horvátoknak” nevezett horvát és magyar lovasok vadásztak.²⁸

A lovasság szerepének leértékelődése a hollandok esetében is inkább relatív fejlemény volt: a lovasságot a térségben hagyományosan a dél-németalföldi tartományok adták, északon ilyesféle katonaság eleve nem nagyon állt rendelkezésre. 1597-ben Turnhoutnál azonban mégis épp egy tipikus lovassági rajtaütés révén szerezték meg első jelentős nyílt színi győzelmüket. Miután megfutamították a spanyol lovasságot, a spanyol hadoszlop gyalogos katonáit olyannyira váratlanul érte a holland lovasság rohama, hogy még arra sem maradt idejük, hogy leeresztett pikákkal védekezni próbáljanak.²⁹ A közismert hadtörténeti teóriák szerint nem pont ezt várnánk sem a hollandoktól, sem a spanyoloktól.

Mire lezárult a Parker könyvében vizsgált időszak 1659-ben, már a flandriai spanyol sereg is jelentős részben lovasságból állt. Míg a 17. század elején tíz gyalogosra esett egy lovas, ez az arány az 1650-es évek végére már 4:1-re módosult.

Ennek köszönhetően a nagy méretű mezei összecsapásokban sokkal jelentősebb volt a lovasság jelenléte: 1658-ban Dünkirchennél, az úgynevezett dúnék csatájában a kézikönyvek szerint a spanyol vezér, Don Juan José de Austria a saját seregében kb. 8000 gyalogost és 6000 lovasot sorakoztatott fel a franciák ellen – méghozzá ágyúk nélkül.³⁰

Az 1630-as évekre ugyanis már Nyugat-Európában is markánsan megmutatkoztak a változások jelei. Spanyolország, amely logisztikai okokból hagyományosan csak

²⁵ „[...] a spanyol lovasság épp oly félelmetes és csodált volt, mint a terciók.” Geoffrey Parker: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries’ Wars*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972. 39.

²⁶ Duffy (1979): i. m. 73–74. A számos helyőrséget egyfelől a totális katonai megszállás biztos jeleként, másfelől azonban a koronához lojális katolikus lakosság védelme szempontjából is szemlélhetjük. Vö. Parker (1988): i. m. 40. 87. j.

²⁷ Fernandó González de León: *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567–1659*. Leiden–Boston, Brill, 2009. 92–93.; Robert A. Stradling: *Filling the Ranks: Spanish Mercenary Recruitment and the Crisis of the 1640s*. In Robert Stradling: *Spain’s Struggle for Europe, 1598–1668*. London, Hambledon, 1994a. 260–262.; Robert A. Stradling: *Spain’s Military Failure and the Supply of Horses 1600–1660*. In Robert A. Stradling: *Spain’s Struggle for Europe, 1598–1668*. London, Hambledon, 1994b. 235–242.

²⁸ Olaf van Nimwegen: *The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688*. Boydell, Woodbridge, 2010. 147.

²⁹ Nimwegen (2010): i. m. 164–165.

³⁰ Antonio José Rodríguez Hernández: *Los Tambores de Marte. El Reclutamiento en Castilla durante la segunda mitad del siglo XVII (1648–1700)*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2011. 24–26.; Geoffrey Parker: *El ejército de Flandes y el Camino Español (1567–1659)*. Madrid, Alianza, 2006. 315–316. Apendice A.; Trevor N. Dupuy – Ernest R. Dupuy: *Encyclopedia of Military History*. New York, Harper & Row, 1970. 561. (Bár más helyütt más számok szerepelnek, a gyalogság és a lovasság létszáma is általában 6–8000 fő körül ingadozik.)

gyöngébb lovassággal tudta magát képviseltetni az itáliai vagy németalföldi hadszíntereken, okult a 16. század végén még IV. Henrikkel vívott utolsó francia háború tapasztalataiból.³¹ 1635-ben az újabb francia háború kezdetén a spanyolok már hatalmas összegeket akartak áldozni arra, hogy a Közép- és Kelet-Európa katolikus hatalmaitól átvett zsoldosokkal duzzassák fel saját kis létszámú lovasságukat Németalföldön és Itáliában.³²

Így az 1636. évi franciaországi invázióban 15 500 gyalogos mellett már 9600 lovas és 500 dragonyos vett részt, s ekkor az osztrák Habsburgok zászlai alatt már jelentős magyar és horvát, valamint lengyelországi toborzású könnyűlovas kötelékek is feltűntek a francia hadszíntéren.³³

A fő ellenfél, Franciaország, amelynek az élére a 16. század végi vallásháborúban még egy igen tehetséges könnyűlovas parancsnok került IV. Henrik személyében, 1635-ben szinte elhanyagolható méretű lovassággal lépett be a harmincéves háborúba, aminek súlyos következményei hamar megmutatkoztak.³⁴ 1636 augusztusában a szövetséges Habsburg-hadak kozák, horvát, magyar könnyűlovas különítményei már Párizs előterében portyáztak.³⁵ „Ha a spanyolok elegendő képzelőerővel és bátorsággal rendelkeztek volna, lovasságuk portyájával bevehették volna a fővárost” – vélte később Richelieu egyik életrajzírója. „A helyzetet csupán Johann Werth értette meg, de hiába sürgette IV. Fülöp fivérét és Savoyai Tamás herceget, hogy induljanak Párizs ellen.”³⁶

A Párizs környékén „nyulászó” horvát, magyar és kozák lovasok terrorja rendkívül nagy – és arrafelé igencsak szokatlan – pszichológiai nyomás alá helyezték a franciákat.³⁷ Nem véletlenül nevezte ezeket a közép- és kelet-európai könnyűlovas csapatokat egy osztrák kutató nemrégiben képletesen – a II. világháború mélységi stratégiai bombázásai nyomán – barokk bombázóflottának, sőt egyenesen a Harmadik Birodalom nagy hatótávolságú csapásmérő terrorfegyvereihez hasonlóan *Vergeltungswaff*ének.³⁸

³¹ Ronald S. Love: “All the King’s Horsemen”: The Equestrian Army of Henri IV. 1585–1596. *The Sixteenth Century Journal*, 22. (1991), 3. 527–531.

³² 1620 táján az állandó utánpótlási gondok miatt az elméletileg 1100 fős spanyol lovasalakulatok csupán 300 lovast számláltak. [Antonio José Rodríguez Hernández – Eduardo de Mesa Gallego: Del Gran Capitán a los Tercios: la herencia de Gonzalo Fernández de Córdoba en los Ejércitos de los Austrias (siglos XVI y XVII). *Revista de Historia Militar*, (2015), 2. klsz. 178.]; Stradling (1994b): i. m. 239–241.; Stradling (1994a): i. m. 260–262.

³³ Agustín Jiménez Moreno: Opciones estratégicas de la Monarquía Española a comienzos de la Guerra contra Francia (1636–1638). *Chronica Nova*, 38. (2012). 180.; Robert Rebitch: *Matthias Gallas (1588–1647) Generalleutnant des Kaisers zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine militärische Biographie*. Münster, Aschendorff, 2006. 143–152.; George Gajecy – Alexander Baran: *The Cossacks in the Thirty Years War*. II. (1625–1648) Rome, Basiliana, 1983. 26–46.

³⁴ David Parrott: *Richelieu’s Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 59–65.

³⁵ Marcel Poëte: *Paris devant la menace étrangère en 1636*. Paris, Perrin, 1916; Werner Schulze: Der Sommerfeldzug Johann von Werth in Nordostfrankreich im Jahre 1636. *Münchener Historische Abhandlungen*, 2. (1934), VI. München. 25–66.

³⁶ Philippe Erlanger: *Richelieu*. II. Budapest, Európa, 1975. 253., 261–262.

³⁷ Még egy francia népdal is megőrizte a Werth katonái okozta rémületet: a kegyetlen, emberevő Werthtel a síró gyerekeket riogatták. Schulze (1934): i. m. 25.

³⁸ „Az Horvath és Magyar Angyalok Parisigh mind nyulasznak be” Rohonczy István levele, idézi: Várkonyi Gábor: „Király urunk eő Fölsége koronászatia” Magyarok az 1636-os birodalmi gyűlésen és római király koronázáson. *Levéltári Szemle*, 42. (1992), 3. 7.; Lothar Höbelt: Barocke Bomberflotten? Die „polnischen

Nem csoda, hogy a francia kormányzat ezután intenzíven kezdte növelni a lovasságot a hadseregen belül: 1641-ben például a szövetséges csapatokkal együtt a 10 855 gyalogos mellett már 7261 lovassal számoltak az itáliai haderejükben.³⁹ Egy, a császáriak „horvát” karabélyosaihoz hasonló, magyarnak nevezett lovasalakulatot is létrehoztak ekkoriban a keletről érkező zsoldokból – messze megelőzve az első franciaországi magyar huszár-alakulatokat –, s a háború kezdetén ténylegesen *croat*-nak nevezett lovasalakulatokat is felállítottak, 1646-ban pedig már lengyelországi kozákokat is megpróbáltak szolgálatba fogadni.⁴⁰ (Azonban nemcsak a franciák, hanem a velük szövetséges protestáns hatalmak, Dánia és Svédország is igyekezett megcsapolni a kelet-közép-európai könnyűlovassági tartalékokat a maga számára, igaz, ők főleg erdélyi katonákra számítottak.⁴¹) A francia erőfeszítések végül is sikerrel jártak. Az 1643-ban Rocroi-nál, majd 1648-ban Lens-nél a spanyolok ellen kivívott győzelmek már a legendás Condé herceg lovasságának fölényét tükrözték – a spanyol gyalogság mindkét esetben magára maradt, és így totális vereséget szenvedett.⁴²

Az arányok eltolódása azonban már 1634-ben, a nördlingeni csata előtt tetten érhető volt a katolikus oldalon: míg a spanyol kontingensben 15 ezer gyalogos mellett csupán 3000 lovas, a bajor kontingensben 3000 gyalogos mellett már kb. 3000 lovas vonult fel, III. Ferdinánd magyar király pedig már 5000 gyalogos mellett 7000 lovaszt vezetett az az évi hadjáratra. (Ezek között több is magyarországi és horvátországi toborzású volt.)⁴³

Az elkövetkező időszakra nézve ez a seregösszetétel tipikusnak tekinthető, sőt a lovasság aránya még nőtt is. A háború összes további nagy csatájában már ilyen jelentős lovassági tömegek vettek részt a Habsburg-oldalon.⁴⁴ Ennek fényében kellene talán Zachar József számításait is értékelnünk, aki szerint Magyarország és Horvátország területéről a harmincéves háború alatt kb. 200 ezer katona – túlnyomórészt lovasként – szolgált a Habsburg-haderőben,⁴⁵ s indokoltnak tűnne a horvát hadtörténeti kutatás eredményeinek bevonása is e téren.

Az okok, amelyekkel a lovasság megdőbrentő térnyerését magyarázzák a hadtörténeti irodalomban, meglehetősen összetettek: minden bizonnyal fontos szerepet játszhattak

Völcker: „als habsburgische „Vergeltungswaffe” 1635/36. In *Von Söldnerheeren zu UN-Truppen. Heerwesen und Kriege in Österreich vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*. Wien, 2011. (*Acta Austro-Polonica* 3) 29–43.

³⁹ Parrott (2001): i. m. 59–65.

⁴⁰ Ballagi Aladár: Magyar huszárok francia szolgálatban. *Vasárnapi Újság*, 27. (1880). 549.; Parrott (2001): i. m. 304.; Gajecy-Baran (1983): i. m. 47–58.

⁴¹ Szeffü Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, Helikon, 1983. 172., 226.; Nagy Gábor: Adalék Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, 13. (2008), 3. 373–392. 381.

⁴² Fernandó González de León: *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567–1659*. Leiden–Boston, Brill, 2009. 297–329.; Rodríguez Hernández – Mesa Gallego (2015): i. m. 180–181.; Stéphane Thion: *French Armies of the Thirty Years' War*. Auzielle, 2008. 32–33.

⁴³ William P. Guthrie: *Battles of the Thirty Years War: From White Mountain to Nördlingen*. Westport, Greenwood, 2002. 287–289.; Czigány István: *Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest, Balassi, 2004. 80–81.

⁴⁴ Guthrie (2003): i. m. 42.

⁴⁵ Zachar, József: Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreissigjährigen Krieses. In *Bellum triennale: the Thirty Years' War: XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History, Prague 1997. 24–29 August 1997*. Prague, 1998. 225–232.

köztük a háború addig szokatlan méretű térbeli és időbeli kiterjedéséből fakadó stratégiai és logisztikai kihívások, a harmincéves háborúban részt vevő államok gazdasági támogató apparátusának gyöngesége és demográfiai, valamint gazdasági problémái.⁴⁶

David Parrot, a harmincéves háború kiváló hadtörténész szakértője, arra az álláspontra jutott, hogy a lovasság arányának növelésével az adott körülmények között a seregek épp hadművelleti alkalmazkodóképességét és alkalmazhatóságát javították. A fajlagosan drágább lovasság ugyanis mobilitása és önellátási képessége miatt rendszeres utánpótlás nélkül, akár ellenséges területen is képes volt tartósan megőrizni harcéltségét.⁴⁷ Ez az állapot még a jóval fejlettebb és a háborútól sokáig jobban megkímélt Franciaországban is előállt, amikor a Fronde-mozgalom időszakában (1649–1653) a központi kormányzat időlegesen képtelenné vált a csapatai – elvileg addig szokásban lévő – ellátására, és a harcok főként kisebb létszámú lovasscsapatok csatározásaivá „silányultak”. (Ám a belső helyzet rendeződése után sem nőttek még jó ideig a középkorban megszokott méret, 10–15 ezer fő fölé a francia seregek.⁴⁸) A háború tehát – jórészt az időlegesen hasonlóná váló gazdasági és népesedési környezet hatására – Nyugat-Európában is kezdett nagyon is hasonló vonásokat ölteni, mint a számos területen eleve mostohább adottságokkal bíró Kelet-Közép-Európában.

Ekkor hódította meg végleg a csatateret Nyugat-Európában a könnyebb fegyverzetű lovasság. A harmincéves háború elején még létező nehezebb vértetű lovassági csapatoknak az 1630-as évektől kezdve eltűntek a harcterekről. A Gusztáv Adolf reformjai után az új stílusban, mindössze egy pár pisztollyal és egy lovassági karddal vagy pallossal felszerelt új típusú svéd *kürasszírok* ugyanis igen gyorsan elterjesztették az új mintát a németországi hadszíntereken is. 1650-re már lényegében megszületett Nyugat-Európában az új standard lovasság, amely igen sokáig meghatározónak bizonyult e téren, s – amint azt a rákfarkas huszársíkok vagy a pallos diadalútja is jelzi – a kopja kivételével alapvetően a kelet-közép-európai lovasság korábbi fegyverzetére hasonlított.⁴⁹

Ebben a környezetben kellene tehát elhelyeznünk nemcsak Zrínyi Miklós tevékenységét, hanem tetteinek visszhangját is, hiszen – mint arra Tóth Zsombor kiváló tanulmánya élesen rávilágított – ahhoz, hogy Zrínyi pozitív recepciója létrejöhessen a nyugat-európai közvéleményben, személyét a befogadó közeg számára könnyen értelmezhető módon kellett bemutatni.⁵⁰

Az 1660-as évek végén, a krími tatárok elleni harcokban elhíresülő Jan Sobieski tevékenysége is azért tarthatott számot még a kor elismert, neves francia hadvezérének, Turenne-nek az érdeklődésére is, mert a tevékenységük nyilvánvalóan sok szempontból

⁴⁶ A kérdéskör közelmúltbeli angolszász szakirodalmának összefoglalása: Croxton (1998): i. m. 253–261.

⁴⁷ David Parrott: *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 180–189.

⁴⁸ Nimwegen (2010): i. m. 12., 17.; de főként a 362–363.

⁴⁹ Richard Brzezinski – Richard Hook: *The Army of Gustavus Adolphus (2) Cavalry*. Oxford, Osprey, 1993. 3–5., 10–11., 39. A téma fegyverzeti vonatkozásairól bővebben: B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „reneszánsza” (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.

⁵⁰ Tóth Zsombor: „Fun-Club” Zrínyi, 1664. In Tóth Zsombor: *A történelem terhe*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 172–179.

összemérhetőnek tűnt.⁵¹ A francia és az összeurópai hadtörténetben egyaránt hagyományosan nagyra becsült Turenne épp ezért is hozhatta zavarba az utókor hadtörténészeit, mert jórészt lovassággal végbevitt, elhíresült Rajna-vidéki manőverei még az 1670-es években is sokkal jobban hasonlítottak az ellenség területét felprédáló nagyszabású lovassági portyákra, mint a posztnapóleoni korszak 19. századi „vulgárclausewitzzi” ideái által megkövetelt „döntést” kereső hadműveletekre.⁵²

A téma angolszász kutatója, George Satterfield szerint a Le Tellier és Louvois által modernizált francia hadsereg az 1660-as és 1670-es években Spanyol-Németalföld megszerzése érdekében rendkívül körültekintően kombinálta a várostromokat és csatákat a kis háború teljes eszköztárával, s eközben a harmincéves háborúból oly jól ismert „középkori” módszereket sem haboztak igen széles körben használni, mint a pusztító portyák, égetés és fosztogatás.⁵³ Amikor tehát a 17. század végén, amikor felállították az első magyar huszárezredeket a francia királyi hadseregben, a kis háború már a francia parancsnokok stratégiai eszköztárának alapvető része volt.⁵⁴

A hazai kutatók mindaddig nem igazán tulajdonítottak igazán jelentőséget ezen jelenségeknek, pedig a „nyugati” és „keleti” hadviselés hasonulásának igen figyelemreméltó példáját adta az a XIV. Lajos francia király által 1677-ben erdélyi és magyar szövetségesei mellé küldött segédcsapat is, amely ugyan tipikus kelet-európai katonákból – lengyel és litvániai tatár zsoldosokból – állt, akiket a nyalábvári ütközetben a leghagyományosabb lesvetési taktika alkalmazásával épp francia parancsnokaik voltak képesek diadalra vezetni a reguláris Habsburg-egységek ellenében.⁵⁵

A lovasság kényszerű „primátusa” azonban kétségkívül rövid életűnek bizonyult Európában. Ezek az évtizedek – és a háborús stratégiai kudarcok – ugyanis a kontinensen megérlelték azokat a nagyszabású államigazgatási és hadügyi reformokat, amelyek révén az 1660-as évektől kezdve Európában kialakult egy új és sikeres hadügyi rendszer. Egy olyan rendszer, amely még Montecuccoli korábbi reményeit és vágyait is képes volt felülmúlni. Ez volt képes – megfelelő politikai elszántsággal párosulva – végül már az oszmánok hatalmi dominanciáját is megtörni még Kelet-Közép-Európában, ahol azonban a dunai Habsburg Monarchia és Poroszország kivételével a térség többi állama már nem tudott felzárkózni ezekhez a reformokhoz.⁵⁶

⁵¹ Turenne véleményét Clausewitztól idézi Jan Wimmer: Jan Sobieski's Art of War. In Witold Biegański (szerk.): *Historia Militaris Polonica*. II. Warszawa, 1977. 19–37. 22.

⁵² Turenne leghíresebb hadműveleteiről: Basil Henry Liddell Hart: *Stratégia*. Budapest, Európa, 2002. 125–127.; Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli-vita. In Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Balassi, 1999. 159–163.

⁵³ George Satterfield: *Princes, Posts and Partisans. The Army of Louis XIV and Partisan Warfare in the Netherlands (1673–1678)*. Leiden–Boston, Brill, 2003. 319–320.

⁵⁴ Bertrand Fonck – George Satterfield: *The Essence of War: French Armies and Small War in the Low Countries (1672–1697)*. *Small Wars & Insurgencies*, 25. (2014), 4. 767–783.

⁵⁵ Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 187–203. Az ütközet leírása a párizsi *Gazette* 1677. évi 108. számában: Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*. I. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1955. 300–303.

⁵⁶ Csak Oroszország jelentett végül igen figyelemreméltó kivételt, amelynek Nagy Péter reformjai révén a 18. század elejére sikerült bepótolni addigi lemaradása jó részét.

Az 1660-as évek azonban még egyfajta kiegyensúlyozottság jegyében teltek: a téli hadjárat hőse, Zrínyi Miklós magyar hadvezér létére valószínűleg azért is válhatott egy csapásra európai hírességgé a sajtóban, mert a nevével fémjelzett egész vállalkozás sokkal inkább illeszkedett saját kora, mint akár az azt megelőző, 1630 előtti, akár az azt követő, 1670 utáni időszak nyugat-európai hadviseléséhez.

Felhasznált irodalom

- Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
- B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „renewánsza” (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.
- B. Szabó János: Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 301–312.
- Ballagi Aladár: Magyar huszárok francia szolgálatban. *Vasárnapi Újság*, 27. (1880). 549.
- Bodart, Gaston: *Militär-historisches Kriegslexikon*. Wien–Leipzig, Stern, 1908.
- Brzezinski, Richard – Richard Hook: *The Army of Gustavus Adolphus (2) Cavalry*. Oxford, Osprey, 1993.
- Clark, George N.: *War and Society in the Seventeenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press, 1958.
- Creveld, Martin van: *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1977.
- Croxton, Derek: A Territorial Imperative? The Military Revolution, Strategy and Peacemaking in the Thirty Years War. *War in History*, 5. (1998), 3. 253–261. Online: <https://doi.org/10.1177/096834459800500301>
- Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. Sárospatak, [Rákóczi Múzeum], 2000. 298–299.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest, Balassi, 2004.
- Delbrück, Hans: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der Politischen Geschichte*. IV. Berlin, Georg Stilke, 1920.
- Duffy, Christopher: *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494–1660*. London–Henley, Routledge – Kegan Paul, 1979.
- Dupuy, Trevor N. – Ernest R. Dupuy: *Encyclopedia of Military History*. New York, Harper & Row, 1970.
- Erlanger, Philippe: *Richelieu*. I–II. Budapest, Európa, 1975.
- Fonck, Bertrand – George Satterfield: The Essence of War: French Armies and Small War in the Low Countries (1672–1697). *Small Wars & Insurgencies*, 25. (2014), 4. 767–783. Online: <https://doi.org/10.1080/09592318.2013.832926>
- G. Etényi Nóra: Az 1663–1664. évi hadi események a rölapok tükrében. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós (1620–1664)*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 96–113.

- Gajecy, George – Alexander Baran: *The Cossacks in the Thirty Years War*. II. (1625–1648) Rome, Basiliana, 1983.
- Guthrie, William P.: *Battles of the Thirty Years War: From White Mountain to Nördlingen*. Westport, Greenwood, 2002.
- Guthrie, William P.: *The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia*. Westport, Greenwood, 2003.
- Höbelt, Lothar: Barocke Bomberflotten? Die „polnischen Völker“ als habsburgische „Vergeltungswaffe“ 1635/36. In *Von Söldnerheeren zu UN-Truppen. Heerwesen und Kriege in Österreich vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*. Wien, 2011. (*Acta Austro-Polonica*, 3.) 29–43.
- Jacob, Frank – Gilmar Visoni-Alonzo: *The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision*. New York, Palgrave Macmillan, 2016. Online: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-53918-2>
- Kármán Gábor: A fejedelem és a svédek. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjárataról. In Takács Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, Erdélytörténeti Alapítvány – KLTE Történelmi Intézete, 2000. 118–124.
- León, Fernando González de: *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567–1659*. Leiden–Boston, Brill, 2009. Online: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004170827.i-408>
- Liddell Hart, Basil Henry: *Stratégia*. Budapest, Európa, 2002.
- Love, Ronald S.: “All the King’s Horsemen”: The Equestrian Army of Henri IV. 1585–1596. *The Sixteenth Century Journal*, 22. (1991), 3. 521–543. Online: <https://doi.org/10.2307/2541473>
- Lynn, John L.: Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660. *French Historical Studies*, 14. (1985). 176–191. Online: <https://doi.org/10.2307/286581>
- Mehring, Franz: *Tanulmányok a német történelemből*. Budapest, Gondolat, 1981.
- Montecuccoli, Raimondo: *A magyarországi török háborúkról*. Ford. Domokos György – Nagy Levente. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Moreno, Agustín Jiménez: Opciones estratégicas de la Monarquía Española a comienzos de la Guerra contra Francia (1636–1638). *Chronica Nova*, 38. (2012). 177–202.
- Nagy Gábor: Adalék Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, 13. (2008), 3. 373–392.
- Nimwegen, Olaf van: *The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688*. Boydell, Woodbridge, 2010.
- Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvéelő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 39–65.
- Parker, Geoffrey: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries’ Wars*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972.
- Parker, Geoffrey: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988. Online: <https://doi.org/10.2307/1906367>
- Parker, Geoffrey: A hadügyi forradalom védelmében. In Veszprémy László (szerk.): *A korai stratégiai gondolkodás*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2005a. 70–84.
- Parker, Geoffrey: The “Military Revolution”, 1555–2005. From Belfast to Barcelona and The Hague. *Journal of Military History*, 69. (2005b), 1. 205–209. Online: <https://doi.org/10.1353/jmh.2005.0041>
- Parker, Geoffrey: *El ejército de Flandes y el Camino Español (1567–1659)*. Madrid, Alianza, 2006.

- Parrott, David A.: Strategy and Tactics in the Thirty Years' War. The "Military Revolution". In Clifford Rogers (szerk.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder, Westview Press, 1995. 230–234.
- Parrott, David: *Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Parrott, David: *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139023337>
- Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli-vita. In Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Balassi, 1999. 159–163.
- Poëte, Marcel: *Paris devant la menace étrangère en 1636*. Paris, Perrin, 1916.
- Rebitsch, Robert: *Matthias Gallas (1588–1647) Generalleutnant des Kaisers zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Eine militärische Biographie*. Münster, Aschendorff, 2006.
- Roberts, Michael: *The Military Revolution, 1560–1660. An Inaugural Lecture Delivered before the Queen's University of Belfast*. Belfast, M. Boyd, 1956.
- Rodríguez Hernández, Antonio José: *Los Tambores de Marte. El Reclutamiento en Castilla durante la segunda mitad del siglo XVII (1648–1700)*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2011.
- Rodríguez Hernández, Antonio José – Eduardo de Mesa Gallego: Del Gran Capitán a los Tercios: la herencia de Gonzalo Fernández de Córdoba en los Ejércitos de los Austrias (siglos XVI y XVII). *Revista de Historia Militar*, (2015), 2. klsz. 143–188.
- Rogers, Clifford J. (szerk.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. New York, Routledge, 1995.
- Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1955.
- Rothenberg, Gunther E.: Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the "Military Revolution" of the Seventeenth Century. In Peter Paret – Gordon A. Craig – Felix Gilbert (szerk.): *Markers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton, Princeton University Press, 1986. 32–63. Online: <https://doi.org/10.1515/9781400835461-004>
- Satterfield, George: *Princes, Posts and Partisans. The Army of Louis XIV and Partisan Warfare in the Netherlands (1673–1678)*. Leiden–Boston, Brill, 2003. Online: <https://doi.org/10.1163/9789047402411>
- Schmittthener, Paul: *Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte*. Potsdam, Athenaion, 1930.
- Schulze, Werner: Der Sommerfeldzug Johann von Werth in Nordostfrankreich im Jahre 1636. *Münchener Historische Abhandlungen*, 2. (1934), VI. München.
- Steinberg, Siegfried Henry von: A harmincéves háború: új interpretáció. *Világtörténet*, (1980), 2. 3–14.
- Stradling, Robert A.: Filling the Ranks: Spanish Mercenary Recruitment and the Crisis of the 1640s. In Robert Stradling: *Spain's Struggle for Europe, 1598–1668*. London, Hambledon, 1994a. 260–272.
- Stradling, Robert A.: Spain's Military Failure and the Supply of Horses 1600–1660. In Robert A. Stradling: *Spain's Struggle for Europe, 1598–1668*. London, Hambledon, 1994b. 235–242.
- Szekfü Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, Helikon, 1983.
- Thion, Stéphane: *French Armies of the Thirty Years' War*. Auzielle, 2008.
- Tóth Zsombor: „Fun-Club” Zrínyi, 1664. In Tóth Zsombor: *A történelem terhe*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 172–179.

- Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- Várkonyi Gábor: „Király urunk eő Fölsége koronászatia” Magyarok az 1636-os birodalmi gyűlésen és római király koronázáson. *Levéltári Szemle*, 42. (1992), 3. 3–15.
- Wilson, Peter H.: British and American Perspectives on Early Modern Warfare. *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Bulletin*, 5. (2001), 2. 108–117.
- Wimmer, Jan: Jan Sobieski's Art of War. In Witold Biegański (szerk.): *Historia Militaris Polonica*, II. Warszawa, 1977. 19–37.
- Zachar, József: Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreissigjährigen Kriges. In *Bellum triennale: the Thirty Years' War: XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History, Prague 1997. 24–29 August 1997*. Prague, 1998. 225–232.

Vákát

Határok fölött. Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai¹

Az utókor változó Zrínyi-képei

1664 novemberében a Csáktornya melletti kursaneci erdőben tragikus vadászbalesetben elhunyt a 17. századi Magyar–Horvát Királyság egyik legnagyobb formátumú főmél-tósága és politikusa, hadtudósa és katonája, költője és írója, Zrínyi Miklós. Sokrétű tevékenységéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre mindenekelőtt annak köszön-hetően, hogy a magyarok által általában *költő és hadvezérként* (vagy *költő, hadvezér és államférfiként*), a horvátok által pedig többnyire csáktornyai Zrínyi Miklósként (hor-vátul Nikola Zrinski Čakovečki) vagy Zrínyi Miklós bánként emlegetett arisztokrata a 19–20. században a magyar és horvát irodalom, történelem és nemzeti emlékezet paradigmaticus alakjává vált.

A Zrínyiről kialakult kép azonban nem egységes, így helyesebb részben korszakon-ként, részben kutatói irányzatokként vagy diszciplínákként, sőt akár országonként és régi-ónként változó Zrínyi-képekről és -kultuszról beszélni.² Az elmúlt kétszáz esztendőben ugyanis a mindenkori tudomány és politika – saját céljai jegyében – Zrínyit gyakran eltérő hangsúlyokkal, sőt olykor túlzásokkal mutatta be. Megítélése ugyanis sokszor nem vagy elsősorban nem saját kora viszonyrendszerében és kimagasló tevékenysége alapján, hanem az utókor különféle elvárásainak megfelelően történt.

Zrínyit – s tegyük hozzá: hős dédapját is³ – a 19. században éppúgy magukénak vallot-ták az egységes Habsburg-államért lelkesedő osztrák birodalmi patriotizmus képviselői,

¹ A témát az elmúlt bő fél évtizedben több írásunkban tárgyaltuk [lásd elsősorban Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. Had-történelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 867–880.; Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 15–26.; Pálffy Géza: *Több ország szolgálá-tában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai*. 2020. *mta.hu*], jelen dolgozatunk ezek aktualizált, az új kutatások és rájuk érkezett reakciók alapján javított és bővített változata.

² Az alábbiakra a hatalmas újabb Zrínyi-irodalom (elsősorban Bene Sándor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Perjés Géza és R. Várkonyi Ágnes monográfiái és tanulmánykötetei, amelyeket részletesen nem idézhetünk) mellett lásd újabban igen alaposan Hausner Gábor: *Változó Zrínyi-képeink*. In Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjesz-keedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–154.; Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017, főként 81–170., 225–237., 401–415. stb.; illetve egészen frissen egy új kötetben a magyar, horvát és szlovén Zrínyi-kultuszról Zágorec-Csuka Judit: *A Zrínyi-kul-tusz napjainkban a magyar, horvát és szlovén határsávban*. Pilisvörösvár–Lendva, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, 2020.

³ Újjonnan részletesen Varga Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*. Pécs–Buda-pest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2016.

miként az ezzel szemben álló magyar függetlenségi politika és történetírás vezéralakjai. Noha a 18. században a jezsuita történetírók már említést tettek a politikus-katona horvát bánról, mivel a 18–19. század fordulóján elsősorban eposzíró költőként fedezték fel, mindenekelőtt a magyar irodalmi kánonnak vált kiemelkedő alakjává, legnagyobb epikus költőjévé. Ezt önmagában jól jelzi, hogy gyakran mind a mai napig is elsősorban „költő és hadvezér”-nek titulálják, pedig Zrínyi életében az irodalmi munkásság (még egészen páratlan jelentősége ellenére sem) nem állt, de egy korabeli politikus-államférfi esetében nem is állhatott a legelső helyen, miként erre még az alábbiakban visszatérünk.

Az 1848-as márciusi ifjak egyike, Vasvári Pál a költőről készült életrajzában azután már a magyar függetlenség szimbólumává emelte Zrínyit. Tudós utódai később őt is gyakorta „túllicitálták”. A 20. század második felére a magyar hadtudomány szerint Zrínyi az önálló magyar nemzeti hadsereg felállításának legelső szorgalmazója lett,⁴ így őt még a kommunista államvezetés is elfogadta. Ezt jól jelzi, hogy 1955 tavaszán miniszteri utasításra a korábbi Honvéd Akadémia felvehette a nevét.

Ugyanebben a függetlenségi szemléletben a romantikus történetírói irányzat képviselői a legutóbbi időkig a horvát bánt úgy mutatták be, mint aki nem csupán az oszmánokkal, hanem a bécsi udvarral szemben is küzdelmet folytatott Magyarország függetlenségéért, valamint egy a Habsburg Monarchiától független, önálló nemzeti királyságért. Sőt e koncepció szerint – miként még magam is így tanultam az egyetemen – Zrínyi nevezetes téli hadjáratát 1664 elején az Udvari Haditanács engedélye nélkül, azaz a bécsi hadvezetéstől függetlenül, önálló akcióként hajtotta végre.⁵ Ám a két világháború között példaként emlegették őt a revizionista propaganda képviselői is, hiszen számukra Zrínyi egyszerre lehetett a függetlenségi hagyomány és a történeti magyar állam egykori nagyságának megtestesítője.⁶ Az 1970-es évektől pedig történetírásunk előbb a törökök kiűzésének kulcsfigurájává, majd a rendszerváltást követően olykor még Európa egész sorsát is alakító személyiséggé tette.⁷

Mindezen elméletek napjainkig meghatározó hatását szemléletesen jelezte például a 2014-re újonnan kidolgozott hatodik osztályos történelemtankönyv összegzése: „Zrínyi életét az önálló magyar hadsereg felállításának és a törökök kiűzésének szentelte.”⁸

⁴ Még a Zrínyi-képet számos ponton meghatározóan árnyaló kiváló hadtörténész, Perjés Géza is így gondolta az egyik legújabb magyar hadtörténeti összefoglalóban. „Önálló magyar nemzeti hadsereg-re van szükség, és ehhez az adóügy megreformálásával kell a pénzügyi alapokat megteremteni [...]” – vélte szerinte Zrínyi. Perjés Géza: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 121.

⁵ Miként ezt nemrég még az egyik legmértékadóbb összegzés is állította: „Ismereteink szerint az uralkodó és a Haditanács engedélye nélkül”; és „A magyar szakirodalomban egyöntetű a vélemény, hogy a Habsburg kormányzat nem akarta a téli hadjáratot, nem a Haditanács központi rendelkezésére, hanem Zrínyi kezdeményezésére gyűlték össze a magyar csapatok is.” R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2004. 606. és uo. 98. jegyzet.

⁶ Amint mindezt Hausner Gábor nemrég érzékletesen bemutatta: Hausner (2017): i. m.

⁷ Régi írásait több helyen árnyalva, új szemléletben és európai keretekben lásd R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010.

⁸ Sólyom Márk – Nagy Lajos – Tarnóczai Géza: *Történelem. Tankönyv 6*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2014. 88. A tankönyv újabb kiadásai a szöveget utóbb jelentősebben árnyalták, lektori

S akkor még nem beszéltünk arról, hogy a magyarok mellett a horvátok is egyik legnagyobb nemzeti hősüknek tekintik, sőt volt olyan időszak, amikor a magyar és a horvát történelmi emlékezet formálói egymással versengve egyenesen küzdelmet folytattak érte. Az utóbbin napjainkra szerencsére már nagyjából túlvagyunk.⁹

Joggal merül fel a kérdés, miként lehetséges, hogy Zrínyit egyrészt magukénak tudják-tudták érezni magyar, horvát vagy akár osztrák birodalmi patrióták, nagyra értékelték magyar és horvát nemzeti romantikusok, magyar revizionisták és meggyőződéses kommunisták, másrészt vizsgálják évtizedek óta magyar, horvát, osztrák, német és olasz irodalmárok, történészek, hadtudósok, filozófusok és művészettörténészek. Tanulmányunk erre próbál választ keresni – természetesen mindenekelőtt a történész szemszögéből – Zrínyi lojalitásainak és identitásainak eredve nyomába.

A Magyar–Horvát Királyság a Habsburg Monarchiában¹⁰

Zrínyi vitathatatlanul kimagasló tevékenységének túlzásoktól mentes megítélését a legutóbbi időkig elsősorban az hátráltatta, hogy az egyik legmeghatározóbb dolgot nem vette figyelembe vele és számos kortársával kapcsolatban a kutatás. Nevezetesen azokat az egykorú államkereteket, amelyekben élt és alkotott. Pályáját és politikai-társadalmi kötődéseit ugyanis csakis akkor érthetjük meg, ha őt nem a későbbi magyar vagy a horvát nemzetépítés jegyében, nem az Osztrák–Magyar Monarchia problémáinak, s nem a Trianon vagy az 1945 utáni Magyarország politikai vezetése által befolyásolt történetírás szemszögéből ítéljük meg. Zrínyinek ugyanis egészen más keretek között kellett sokrétű pályáját befutnia, mint 20. századi politikusutódainak.

véleményünk mellett az időközben sorban megjelent Zrínyi-kötetek eredményeinek hatására is, mindezek részletezésére azonban e helyütt nincs lehetőségünk.

⁹ Erről tanúsodnak az alábbi – részben magyar–horvát, részben horvát–magyar, illetve nemzetközi vállalkozásban készült – tanulmánykötetek (időrendben és a teljesség igénye nélkül): Zoran Ladić – Đuro Vidmarović (szerk.): *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik [radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8–9 studenog 2004]*. Zagreb, Matica hrvatska, 2007; Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007; Wilhelm Kühnmann – Tüskés, Gábor – Bene, Sándor (szerk.): *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Tübingen, Max Niemeyer, 2009; Juraj Kolarić (szerk.): *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 6. i 7. listopada 2010 / Political, Cultural and Social Activities of the Zrinskis and Frankopans in Croatia. Conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*. Čakovec, Zrinska garda Čakovec, 2011; Bene, Sándor – Zoran Ladić – Hausner, Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, 2012; Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014; Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016; Bene et al. (2017): i. m.; Dragutin Feletar – Hrvoje Petrić – Nevio Setić: *Zrinski i Frankopani. 100 godina od povratka u domovinu*. Zagreb, Meridijani, 2019; stb.

¹⁰ A 16. század kapcsán e szemléletben szoltam: Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet, 2010; illetve újabban a 17. századra vonatkozóan: Pálffy Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. Történelmi Szemle*, 57. (2015), 1. 1–15.

Egyfelől az 1526. évi mohácsi csata utáni fél évszázadban kialakult, döntően új államigazgatási rendszer keretében, másfelől tisztségeinek és birtokainak megfelelően, végül családja hagyományait folytatva neki nem egy, hanem *három állam* színpadán vagy másként fogalmazva *több ország* szolgálatában kellett politizálnia, helytállnia, maga, családja és pátriái érdekeit érvényesítenie. Egyrészt a Magyar Királyság elitjében, másrészt a magyar állammal 1102 óta uniót alkotó, ám egyre több szuverenitásra vágyó Horvát Királyság rendiségében,¹¹ harmadrészt pedig abban a közép-európai Habsburg Monarchiában, amelyhez a magyar–horvát állam közös uralkodóiknak köszönhetően a 16. században szorosan csatlakozott.

Ebben az új államszövetségben viszont a kül-, had- és pénzügyek évszázadokon át túlnyomórészt közösek voltak. Emiatt önálló magyar(országi) vagy magyar nemzeti hadseregről a kora újkor legjelesebb magyar–horvát hadtudósa *reálisan* nem gondolkodhatott. Sokkal inkább vágyott egy a törökellenes végeken bármikor bevethető, magyar és horvát katonákból álló, állandó mozgó haderőre, amelynek egész életében nap mint nap tapasztalta hiányát, s amelynek finanszírozására ott állhattak volna a Habsburg Monarchia erőforrásai is.

A kettő között óriási a különbség! Míg az előbbire csakis egy önálló magyar nemzetállamban lett volna lehetőség (ilyen azonban a 17. századi Európában egyetlenegy sem létezett, miként önálló osztrák, cseh vagy horvát haderő sem), az utóbbi a törökellenes határvédelem és a magyarországi hadügyek modernizációjával akár a monarchia kereteiben élő Magyar Királyságban is reálisan megvalósítható lett volna.¹² S noha önálló magyar hadügyről a 17. században még nem beszélhetünk (miként önálló osztrák, cseh vagy horvát hadügyről és haderőről sem), a korban egyedülálló műveinek köszönhetően a „Magyar Márs” teljes joggal tartható a magyar nyelvű hadtudományi irodalom megteremtőjének, miként ezt az újabb kutatások határozottan megerősítették.¹³

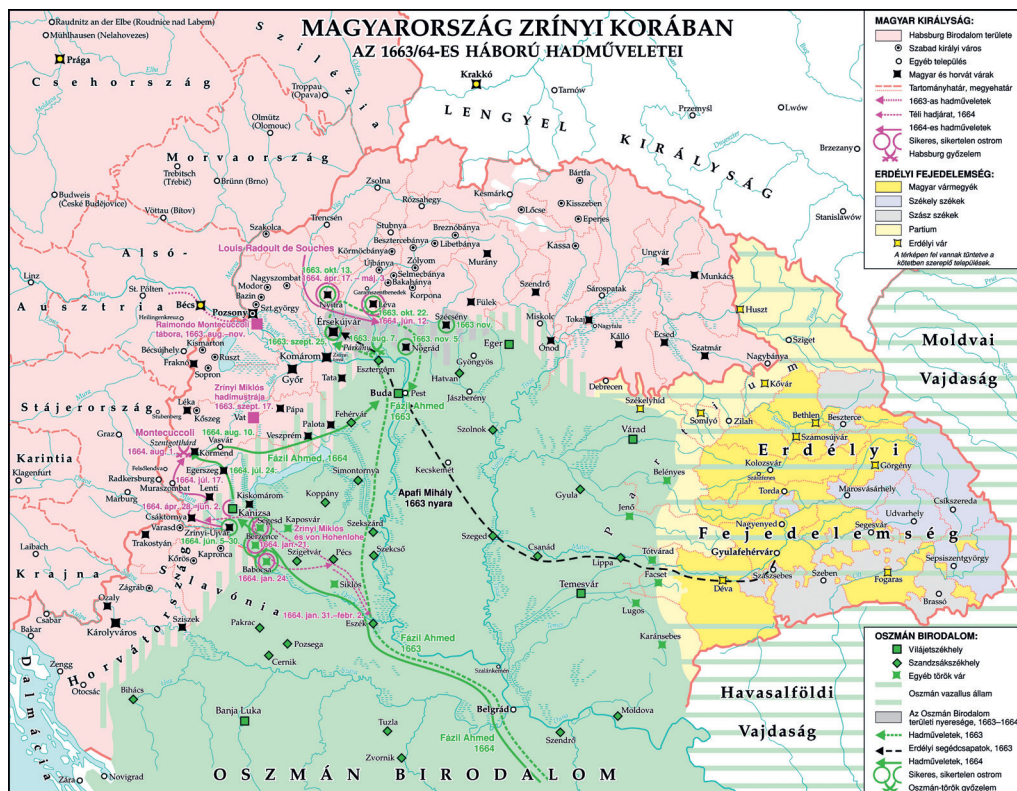
Zrínyinek szinte egész életét mindennapos veszélyekkel teli helyzetben kellett leélnie. Egyfelől a 17. századra a törökök előrenyomulásának köszönhetően a magyar–horvát

¹¹ Vö. bőséges további irodalommal az elmúlt évtizedekből Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17. századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, 9. (2002), 1. 107–121.; Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Budapest, METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2012; Fodor Pál – Sokcsévits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, 2015. Főként 601–617.

¹² Vö. gondolatébresztően Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, Balassi, 2004.

¹³ Zrínyi hadtudományi munkásságára friss szemléletben, számos korábbi toposzt árnyalva: Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.

állam egyre csekélyebb területre apadt, amely Kanizsa 1600. évi elvesztése miatt éppen a Zrínyiek muraközi családi birtokainál volt a legszűkebb, alig néhány tucat kilométer.¹⁴ (Lásd a mellékelt térképet.)

1. ábra: Magyarország Zrínyi korában

Forrás: a szerző tervezése alapján Nagy Béla munkája

¹⁴ A Muraköz kutatásával magyar részről újabban elsősorban Végh Ferenc, horvát oldalról pedig Nataša Štefanec és Hrvoje Petrić foglalkozik. Frissebben alap kutatásokra építve lásd Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017a. 261–276.; Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi szerepe a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017b. 217–246.; illetve vö. még Végh Ferenc e kötetbeli írását.

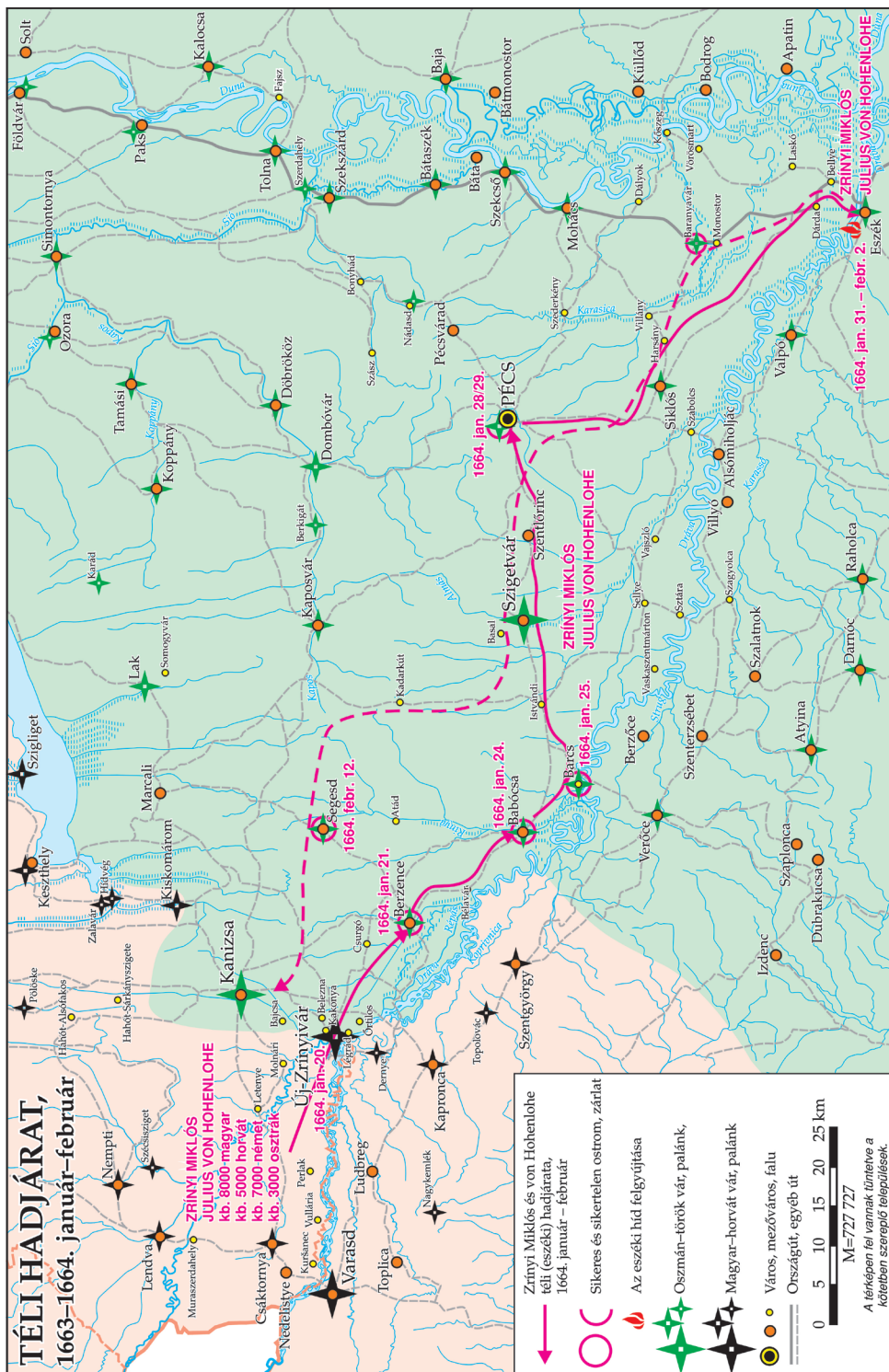
Másfelől, miként az 1663–1664. évi háborúra vonatkozó frissebb kutatások jelzik, az 1680-as évekig, azaz a Habsburgok jelentősebb létszámú állandó hadseregének kialakulásáig és egy nagyszabású európai diplomáciai-katonai koalíció létrehozásáig, az Oszmán Birodalom Magyarországon még mindig komoly katonai erőfölényben volt.¹⁵ Ezt jól jelzi önmagában az is, hogy 1664. augusztus elején Szentgotthárdnál is csupán az oszmánok megállítása és a Rábán átkelt csapatok, azaz a török haderő egy kisebb részének legyőzése sikerült. A törökök kiűzésének az 1660-as években tehát sajnos még nem volt tényleges realitása, még ha mozgósító jellege miatt a kérdéskör a politikai propaganda, az irodalom és az illúziók szintjén az egész 17. században, különösen a nagy európai hadakozás, a harmincéves háború végeztével jelen volt is, így természetesen magánál Zrínyinél is.

Az aktívabb oszmánellenes fellépés (amit Zrínyi oly gyakran, még a szentgotthárdi csata utáni hetekben is hangoztatott) és a törökök teljes kiűzése között óriási a különbség! Különösen akkor, ha a korszak legjelentősebb magyar–horvát katonájának, sőt ekkor egyenesen egyik magyarországi hadvezérének igen számottevő katonai sikert, sőt európai hírnevet hozó téli hadjárata ellenére az 1663–1664. évi háború békefeltételeit Vasváron egyértelműen az oszmánok diktálták.¹⁶ Az előző esztendő meghatározóbb katonai sikereit (1660: Várad és 1663: Érsekújvár elfoglalása, 1664: Kanizsa felmentése és Zrínyi-Újvár lerombolása) ugyanis ők érték el, ám Szentgotthárdnál is csak részlegesen szenvedtek vereséget. S rögtön tegyük hozzá: néhány éve már az is közismert, hogy a téli hadjáratot a horvát bán nem Bécs engedélye nélkül vezette (lásd a mellékelt térképet).¹⁷

¹⁵ Erről tanúskodik a következő három tanulmánykötet számos értékes írása: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017; Karin Sperl – Martin Scheutz – Arno Strohmeyer (szerk.): *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*. Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2016; Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017.

¹⁶ Az előző jegyzetben idézett kötetek írásai mellett, illetve közül lásd mindenekelőtt elsősorban oszmán források alapján: Tóth Hajnalka: A vassvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 319–338., valamint a keresztény oldalról nemrég Kalmár János: A vassvári béke (1664). *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, 42. (2014). 21–32.

¹⁷ Erről közel másfél évtizede már alábbi írásomban szoltam: Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvélő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi, 2007. 39–65., illetve vö. még újabban B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.

2. ábra: Magyarország Zrínyi korában

Forrás: a szerző tervezése alapján Nagy Béla munkája

Sőt a török területekre irányuló nagyszabású diverziós akció tervét 1663 nyarától a bécsi hadvezetés tagjai (köztük Raimondo Montecuccoli tábornok¹⁸) egyenesen Zrínyivel együtt dolgozták ki – nem kizárt, hogy éppen az ő javaslatára. Ezt a magyar egyházi elit vezetője, Lippay György esztergomi érsek is hathatósan támogatta,¹⁹ majd maga az Udvari Haditanács rendelte a német birodalmi és egyéb külföldi hadakat a bán mint a vállalkozás egyik hadvezére mellé, aki – Wolfgang Julius von Hohenlohe tábornokkal együtt vezetett – sikeres akciójáról folyamatosan tudósította a bécsi és grazi hadi kormányzatot.

Zrínyi terveivel ellentétben a téli hadakozás ugyan nem érte el teljességgel célját, hiszen a törökök – noha komoly nehézségekkel – az elpusztított területeken is képesek voltak felvonulni, az ostromlott Kanizsát felmenteni, Zrínyi-Újvárt lerombolni, majd egészen a Rábaig menetelni, a hadjáratnak – az oszmán felvonulás számottevő nehezítésén túl – volt egy ez ideig kevésbé figyelembe vett, döntő következménye. Nevezetesen a Belgrádnál telelő Köprülű Ahmed nagyvezír eredeti terveit megváltoztatni kényszerült, s 1664. évi hadjáratát nem a Duna mentén Győr, Pozsony és a régi nagy cél (Bécs) ellen és irányában, hanem a Zrínyi téli hadjárata és Kanizsa hamarosan megkezdődött ostroma miatt a háborús zónává vált Dél-Dunántúlon vezette.

Az oszmán erőfölény miatt 1664 nyarán Zrínyi reményei nem váltak valóra: Kanizsa ostroma eredménytelen volt, Mura menti várát a törökök lerombolták, birtokait hadak pusztították. Ennek ellenére a téli hadakozás és Kanizsa ostroma együttesen kisiklatta a nagyvezír Bécs ellen irányuló terveit, s alapjaiban írta át az oszmánok 1664. évi magyarországi terveit.²⁰ Amennyiben ugyanis a jelentős túlerőben lévő nagyvezír 1664 késő tavaszán a Duna mentén lendül támadásba, az oszmán–Habsburg békét valószínűleg nem Vasváron, hanem feltehetően Bécshez közelebb, annak magyarországi előterében (legrosszabb esetben Győr esetleges elfoglalása után akár a császárváros alatt) köthették volna meg. Aligha kétséges, hogy ez súlyos következményekkel járt volna a Magyar

¹⁸ Zrínyi és Montecuccoli viszonyára a korábbiaknál sokkal objektívabban, igen alaposan és új szemléletben: Nagy Levente – Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011), 3. 679–740., vö. még Harald Pöcher e kötetbeli írását.

¹⁹ Tusor, Péter: „Zrinus ipse desperat” – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In Cziráki, Zsuzsanna – Anna Fundárková – Manhercz, Orsolya – Peres Zsuzsanna – Vajnági, Márta (szerk.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*. Wien, Ungarisches Nationalarchiv – Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2014. 166–168.

²⁰ Korábbi írásainkban [Pálffy (2014): i. m. 872.; illetve népszerűsítően Pálffy Géza: Megmentette hazáját, elveszítette várát. Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjárata új megvilágításban. *Múlt-kor: Negyedéves történelmi magazin*, 10. (2019), tél. 52–59.] kissé patetikusán úgy fogalmaztunk, hogy ezzel Zrínyi valójában „megmentette Magyarországot”. Noha egyáltalán nem volt célunk Zrínyi téli hadjáratának túldimenzi-onálása vagy még kevésbé heroizálása, Domokos György ez irányú friss kritikáját [Domokos György: Mi lett volna, ha... Avagy mit (nem) mentett meg Zrínyi Miklós 1664-ben. *Ars Militaria*, 2021. február 22.] természetesen elfogadjuk. 2014. évi véleményünkre már kéziratában is nagy hatást gyakorolt Sudár Balázs alapvető írása, elsősorban az oszmánok szemszögéből vizsgálva a kérdéskört: Sudár Balázs: Egy kisiklott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vaskori béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286.

Királyság sorsára, így az 1664 eleji dél-dunántúli események döntő jelentőségűek voltak még a török háború végkimenetele szempontjából is.

Összességében elmondható, hogy mindezek ismeretében véleményünk szerint Zrínyi kapcsán nemcsak a történeti szakmunkák egy részének, hanem még a magyar és horvát történelemtankönyvek olykor túlzó állításait is érdemes árnyalni. Különösen, hogy ez nem változtatná meg teljes joggal igen pozitív Zrínyi-képünket, csupán az utókor különféle elvárásainak szemszögéből hangolná át Zrínyi-regisztereinket valóságosabbá és korhűbbé.

Határok fölött: Zrínyi különféle lojalitásai

A téli hadjárat új értelmezése Zrínyi lojalitásai szempontjából is sokatmondó. A 16–17. században ugyanis igazi ritkaságnak számított, hogy egy nagy török háború idején a bécsi hadvezetés egy magyar–horvát arisztokrata javaslatát vegye figyelembe, majd rendellen parancsnoksága alá idegen hadakat – még ha csupán egy rövidebb időre és Hohenlohe tábornokkal közösen, s nem az oszmán fősereggel szemben. Ez nem Zrínyi történetírásunkban oly gyakran emlegetett bécsi udvar általi mellőzéséről, hanem éppen ellenkezőjéről, kiemelkedő elismertségéről tanúskodik. Ugyanezt jelzi az is, hogy 1663 őszén még a nagy háború közepette is civakodó magyar nagyurak, Nádasdy Ferenc országbíró és Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány katonai hatásköri konfliktusát I. Lipót végül úgy oldotta meg, hogy a Dunántúlon a horvát–szlavón bánt nevezte ki a betegeskedő nádor, Wesselényi Ferenc országos főkapitányi posztjának ellátására.²¹

Ám ugyanezt mutatja, hogy a téli hadjárat Habsburg-házi elismeréseként, 1664. június 24-én IV. Fülöp spanyol király odaítélte Zrínyinek az egyik legnagyobb presztízzsel rendelkező világi lovagrendet, az aranygyapjas rendet, amelyet Magyarországon korábban csakis nádorok nyertek el. Ez egyet jelentett az európai arisztokrácia legelőkelőbb elitjébe való bekerüléssel.²² Végül nagyrészt ugyanezt tükrözi Zrínyi teljes karrierje is, hiszen ennek során ő olyan lojalitásrendszer kialakítására volt képes, amely mind a magyar, mind a horvát államban, mind a monarchia vezetésében számára újabb és újabb elismeréseket hozott.

A friss kutatások szerint az 1620. május 3-án, azaz nem 1-jén (mint korábban sokáig tudtuk) Csáktornyan született²³ Zrínyi karrierjét kezdetektől fogva egyszerre építette mindhárom államban. Erről valójában már első jelentősebb közéleti szereplése és ezzel

²¹ A téma teljességre törekvő összegzése: Pálffy Géza: *Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én.* 2. jav. kiadás. Budapest–Pápa, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Jókai Mór Városi Könyvtár, 2016.

²² Minderre újonnan lásd Martí Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. *Irodalmi Újság*, 3. (2014), 4. 17–18.

²³ A kérdést meggyőzően tisztázta: Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. (2013), 4. 15–33. és Hanák Béla: Zrínyi Miklós születésének körülményei. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664.* Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 58–61.

összefüggő legkorábbi irodalmi alkotása is érzékletesen tanúskodik. 1634. június 27-én, Szent László ünnepén ugyanis a magyar–horvát kettős anyanyelvű ifjú Zrínyit a Magyar Királyság fiatal főméltóságaként (királyi lovászmesterként) – Sennyey István magyar kancellár és talán Pázmány Péter esztergomi érsek mellett többek között egy zenggi származású horvát pap, a magyar nácio akkori ügyvivője, Petrus Mariani támogatásával – kiemelkedő megtiszteltetés érte. A bécsi gimnázium *Natio Hungaricá*jának nevében, egy a horvát történelem szempontjából is meghatározó magyar szent király ünnepnapján, a bécsi Habsburg-udvar főméltóságai előtt, a császárváros főtemplomában, a Szent István-dómban tarhatott nagyszabású latin nyelvű emlékbeszédet. Ezt követően pedig a már dédapja, a szigetvári hős Zrínyi Miklós által is bírt freyungi palotában – amelyhez hasonlóval a korban csupán kevés magyar arisztokrata büszkélkedhetett – a bécsi udvar és a magyar–horvát állam előkelősegeit láthatta vendégül.²⁴

A grazi, nagyszombati és bécsi jezsuitáknál folytatott tanulmányai és egy itáliai utazás után 1637. december 30-ától Zrínyi már III. Ferdinánd császár kamarása volt. Ez egyértelműen jelezte szoros kötődését a Habsburg-udvarhoz, hiszen a 17. század legjelentősebb magyar főméltóságai közül ő kapott legfiatalabban kamarási kulcsot. Eközben már gyermekként megörökölhette apja (György) királyi lovászmesteri posztját, azaz egy magyar országos főméltóságot is. 1640. május elejétől azután, ugyancsak apját követve, már a magyar uralkodó légrádi és muraközi örökös (fő)kapitánya lett. A Magyar és a Horvát Királyság határ régiójában fekvő, már a 17. században is sok tekintetben a horvát területekhez kötődő Muraköz védelme egyszerre szolgálta két országa, ám egyúttal saját birtokainak oltalmazását is.²⁵ A közjó, a *bonum publicum* szolgálatát így egyeztetette össze Zrínyi a *privatumm*al, miként egykoron dédapja is tette, akinek az első magyar nyelvű eposzban állított örök emléket.

Am Zrínyi hamarosan részben még a monarchia hadszínterére is kilépett: 1642–1644-ben horvát és magyar lovasezredekkel vett részt a harmincéves háborúban. Természetesen a katolikus, vagyis az Erdélyi Fejedelemség protestáns szövetségeivel szemben álló oldalon tette ezt (sőt 1644-ben részben még magával I. Rákóczi György fejedelemmel [1630–1648] szemben is hadakozott), amelyekben a friss vizsgálatok szerint évente néhány hónapot vállalt szerepet. 1643–1644-ben pedig – apját ugyancsak követve – a horvát–magyar könnyűlovasság parancsnoki címét is viselhette.²⁶ Végül mindezen szolgálatai elismeréséről tanúskodott, hogy igencsak fiatalon, 1646. január 26-án a kialakulóban lévő Habsburg állandó hadsereg generális főstrázsamestere (*Generalfeldwachtmeister*), modern kifejezéssel élve vezérőrnagya lett. Ennek nevezi Zrínyit egyik legkorábbi port-

²⁴ Mind a mai napig alapvető: Fraknói Vilmos: Zrínyi Miklós a költő első irodalmi műve. (Egy szövegek közötti hasonmással). *Magyar Könyvszemle*, 25. (1917), 3–4. 146–150.; illetve újabban R. Várkonyi (2010): i. m. 17–45. A Zrínyi család bécsi házaira újabban lásd Schmidt Péter: A Zrínyi család házai Bécsben. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 62–77.

²⁵ További irodalommal újabban Végh (2017a): i. m.; Végh (2017b): i. m.

²⁶ Friss kutatások alapján lásd Végh Ferenc: Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644). *Pontes: A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve*, 4. (2021). 213–227. Vö. még Nagy Levente: *Zrínyi és Erdély (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdellyel)*. Budapest, Argumentum, 2003. 10–21.

réja,²⁷ így tekintettek rá kortársai, s tartja a Habsburg Monarchia tábornokainak jegyzéke, amely szerint ez időben Zrínyi az Arco, Gallas, Gonzaga, Götz, Liechtenstein, Puchheim és Souches családok tagjaihoz hasonlóan nyerte el az éppen kiformalódó legalacsonyabb tábornoki címet.²⁸ Noha magasabb tábornoki rangokat (tábornagy, altábornagy stb.) utóbb már nem kapott, hiszen magyar és horvát hazája határán túl úgymond „nemzetközi” szolgálatát nem folytatta tovább, mégis egyértelműen kijelenthető: eddigi ismereteink szerint ő volt az első magyar arisztokrata, aki ezt a címet viselhette, azaz az első magyar császári tábornok!

Egy bő esztendő múlva, 1647–1648 fordulóján, azaz csupán 27 évesen Zrínyi – apjához és dédapjához hasonlóan – elnyerte az előző pozsonyi diétán nádorrá választott horvát bán, Draskovics (másként Draskovich) János posztját,²⁹ miközben megtarthatta muraközi kapitányságát is. Így az 1640-es évek végétől Zrínyi már egyszerre volt a Habsburg-dinasztia állandó hadseregének főtisztje, a Magyar Királyság második főméltósága, a horvát–szlavón rendek első embere, miközben kincstári támogatással védelmezhetette saját birtokait. Azaz egyszerre szolgált a *Regia Maiestas*, a *Corona Hungarica*, a *Natio Hungarica*, valamint a magyar és a horvát *Patriája* érdekeit, s mindezeket *privatumával* is képes volt összeegyeztetni. Tisztiségei és lojalitásai így határok fölött álltak, s mindig az adott helyzetben kellett eldöntenie, hogy éppen melyik regisztereit erősíti fel.

Noha kevésbé közismert, 1659. december közepétől Zrínyi Miklós már titkos tanácsos (*geheimer Rat*) is volt.³⁰ Azaz tagja a Habsburg Monarchia legfelső tanácsadó grémiumának! Mégpedig ugyancsak elsőők között (nevezetesen Pálffy Pál országbíró mellett³¹) azon magyar arisztokraták sorában, akik nem Magyarország nádorai voltak, hiszen az utóbbiak – az esztergomi érsekek mellett – a 17. században már úgymond hivatalból viselték a titkos tanácsosi titulust. Így, amikor 1660 márciusában, majd 1662 tavaszán a Titkos Tanács és a magyar politikai elit együtt tárgyalta meg a török háború kérdését, Zrínyi – nem tévedés – nem a meghívott magyarok, hanem a titkos tanácsosok között foglalt helyet.³² Persze ez korántsem jelentette azt, hogy mindig adtak volna véleményére, különösen, hogy határvidéki szolgálata miatt a tanács ülésein Zrínyi csupán kivételesen fontos alkalmakkor vehetett részt. A döntéshozatalt ugyanis igen gyakran befolyásolta

²⁷ Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, Balassi, 1997. 104, D 1. tétel.

²⁸ Antonio Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*. Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 2006. passim, illetve Zrínyire: uo. 114.

²⁹ Újabb részletekben lásd Kincses Katalin: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 207–223.

³⁰ A korábban ismert 1660. évi dátumot Toma Katalin pontosította 1659. december 15-ére, amikor Zrínyi Bécsben esküt tett tisztere: Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. (2010), 4. 870. 129. jegyzet.

³¹ Alapos feldolgozásban lásd Anna Fundárková: Tajný radca Pavol Pálfi. In Anna Fundárková – Géza Pálffy (szerk.): *Pálfióvci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003*. Bratislava–Budapest, Spoločnosť Pro História – Academic Electronic Press, 2003. 47–62., illetve újabban Anna Fundárková: *Barokový aristocrat: Pavol Pálffy*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018. 111–172.

³² Részletesen lásd Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. *Levéltári Közlemények*, 75. (2004), 1. 47–63.

maga az adott kérdés, az egyes vélemények érvényesülése pedig elsősorban a mindenkori udvarbeli erőviszonyok és különféle érdekek függvénye volt. Röviden szólva azonban kijelenthető: a bécsi kormánysszervekben nem beszélhetünk Zrínyi és a magyar érdekek szándékos figyelmen kívül hagyásáról.

Előkelő magyar–horvát országos és rendi tisztségei (horvát–szlavón bán, magyar királyi lovászmester és magyar tanácsos) mellett Zrínyi tehát a monarchia vezető politikai és katonai elitjének is tagja volt. Ezzel a korban csaknem páratlannak számító udvari elismertséggel is magyarázható, hogy a török területen emelt Zrínyi–Újvár felépítését is eltűrték – sőt támogatták – neki,³³ pedig ez kétségkívül sértette az oszmánokkal kötött békét. Majd ezért lehetett 1663 őszén a nádor helyett éppen ő a Dunántúlon országos főkapitány, és bízhatta rá – mint tapasztalt határvidéki katonára – az általa régóta védelmezett Muraköz előterében az Udvari Haditanács a téli hadjárat vezetését, mégpedig Wolfgang Julius Graf von Hohenlohe generálissal együtt.³⁴

Am egy ilyen kaliberű politikus még azt is megtehetette, hogy céljai eléréséhez a Német-római Birodalom fejedelmei között keressen politikai szövetségeseket, akár még a bécsi udvar döntéseinek számottevő befolyásolására is.³⁵ Tette ezt ráadásul a korabeli kommunikáció, propaganda és reprezentáció bevett módszereivel, amelyeket udvari és birodalmi politikustársaihoz hasonlóan magas szinten használt a közvélemény befolyásolására. Országos és európai hírnevéhez ez ugyancsak alapvetően hozzájárult.³⁶

A legújabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy a komolyabb konfliktusok dacára Zrínyi bécsi udvar iránti lojalitása ritkán ingott meg. Kivételt talán egyedül 1664 július–augusztusának krízise jelenthetett, amikor Lippay György érsekkel együtt határozottabb török-ellenes fellépést, valamint ennek érdekében – a téli hadjáratához hasonlóan – saját maga parancsnoksága alá reguláris csapatok rendelését követelte. Erre azonban a nagyvezíri főserég támadása közepette, majd a szentgotthárdi csata, végül még inkább a magyar rendek által utóbb hevesen kritizált vaskvári béke megkötése miatt nem kerülhetett sor, amit ő és az érsek – nem is alaptalanul – jelentősebb mellőzésnek érezhettek.³⁷

Sokszínű identitásrendszerben

Zrínyi családi és nyelvi kötődése is jóval sokszínűbb volt, mint azt általában vélik. Déd- és nagyapjához hasonlóan ugyanis tisztségei mellett feleségei szintén ízig-vérig

³³ A vár jelentőségére és felépítésére új források alapján friss szemléletben, amit joggal tarthatunk kutatási sikertörténetnek: Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi–Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012; Bene et al. (2017): i. m., főként 343–400.; Hausner, Gábor – Németh, András (szerk.): *Zrínyi–Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.

³⁴ Nemrég vö. G. Etényi Nóra: Wolfgang Julius Hohenlohe Zrínyi-kultusza. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2008. 437–464

³⁵ R. Várkonyi (2010): i. m. 202–228.

³⁶ További irodalommal vö. G. Etényi (2008): i. m.

³⁷ Újabban vö. Tusor (2017): i. m.

a Habsburg Monarchia elitjéhez, mégpedig úgynevezett nemzetek feletti arisztokráciájához kötötték.³⁸ Bár első feleségének neve *horvátosan* cseng, Draskovics (Drašković) Mária Euzébia édesanyja az ismert *stájer* családból származó Anna Veronika Freiin von Eibiswald volt. Mindeközben apja (Gáspár) magyar tanácsosi címe és szlavóniai birtokai ellenére a stájerországi Luttenberg grófja is volt. Így a Zrínyi magyar nyelvű verseiben Violaként emlegetett feleség sem Magyar- vagy Horvátországban, hanem Grazban született, keresztszülei stájer főnemeseek voltak, sőt 1646. februári esküvőjüket sem magyar vagy horvát földön, hanem a Draskovicsok braunecki várában, Stájerországban tartották.³⁹

Felesége korai halálát (1650) követően Zrínyi második házastársát még előkelőbb körből, egyenesen a bécsi Habsburg-udvartartásból választotta. Maria Sophia Löbl édesanyja a neves horvát–magyar családból származó Ráttkay Anna Katalin volt, azaz őbenne is egyszerre csordogált *osztrák, horvát és magyar* vér. Édesapja, a stájer származású Hans Christoph Löbl ugyanakkor 1629-től haláláig (1638) a bécsi császárváros helyőrségének parancsnoka és néhány esztendőn át az Udvari Haditanács elnöke volt. Ám az 1625 végi soproni diétától⁴⁰ magyar indigenátussal is rendelkezett, mégpedig a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) elleni magyarországi hadakozásokban tanúsított szolgálatainak köszönhetően. A horvát bán, az egyik legnagyobb magyar hadtudós és egyik legjelesebb kora újkori költőnk tehát a Habsburg Monarchia osztrák származású „hadügyminiszterének” leányát vette feleségül! Az esküvőre 1652. április 22-én így szintén nem Magyarországon, hanem a bécsi *Schottenkirchében* került sor.

Végül érdemes kiemelni azt a jól ismert tényt, hogy a családi kötődések mellett Zrínyi nyelvi identitásrendszere is sokrétű volt, amiről közismerten sokszínű, igen gazdag könyvtára is tanúskodik.⁴¹ *Magyar és horvát* anyanyelve mellett a Magyar Királyság hivatalos nyelvét (a *latint*), a Habsburg Monarchia közvetítő nyelvét (a *németet*) is magas szinten bírta, s emellett még *olaszul*, sőt valamelyest *törökül* is tudott. Ez a rokonsági és nyelvi sokszínűség ugyanakkor a nemzetek feletti arisztokrácia magyar családjai

³⁸ Az alábbiakra lásd Pálffy (2007): i. m. 55–57. Vö. még a magyar szakirodalom számára kevésbé ismert csehországi Zrínyiekre újabban Václav Bůžek – Ondřej Jakubec – Pavel Král: *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009; illetve magyarul Václav Bůžek: Zrínyi János a Cseh Királyságban. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 277–288.

³⁹ A „különös” házasságra újabban Bene Sándor: Constantinus és Victoria. Zrínyi Miklós első házasságának története. In Fodor Pál – Soksevits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, 2015. 618–629.

⁴⁰ Az eseményre frissen Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. 2. kiadás. Sopron–Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, illetve Löblre Dominkovits–Katona–Pálffy (2021): i. m. 23. 33. jegyzet.

⁴¹ Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya / History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Budapest, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1991; Monok István: Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükrében. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 27–35.

esetében egyáltalán nem volt ritkaság. Elegendő horvát költőként is számontartott, a magyar (had)történetírásban újabban ugyancsak újraértékelés alatt álló⁴² testvérére, Zrínyi Péterre (horvátul Petar Zrinski, 1621–1671) vagy az Erdődy, Esterházy és Pálffy családok tagjaira gondolnunk.

Ezeket az eltérő lojalitásokat és identitásokat persze egyáltalán nem volt könnyű összeegyeztetni. Különösen, hogy Zrínyi nem mindig tudta érdekeit Bécsben, Pozsonyban, Zágrábban vagy Grazban teljességgel érvényesíteni, vagy amikor Zrínyi-Újvár kapcsán összetűzésbe keveredett a bécsi hadvezetéssel, az elavult nemesi felkelés kapcsán pedig a magyar rendekkel – hogy csak néhány példát említsünk. Noha különféle lojalitásainak köszönhetően határok fölött és több ország szolgálatában politizálhatott, az egykori haditanácselnök sógoraként, császári tábornokként és a közös Magyar–Horvát Királyság egyik legfőbb méltóságaként nem lehetett könnyű elviselnie, hogy a „magyar fővárosokban”, Bécsben és Pozsonyban nem mindig adtak úgy a szavára, ahogy ő elvárta. Különösen az 1650-es évek második felétől, amikor Bécsben egy az abszolutista berendezkedést a korábbinál is erőteljesebben pártoló udvari csoport kezdett előtérbe kerülni. Ennek ellenére a Habsburg-uralkodók iránti lojalitása egyedül talán csak 1664 késő nyarának háborús válsághelyzetében, azaz a végveszély közepette kezdett meginogni, november 18-án vadászbalesetben bekövetkezett tragikus halála miatt azonban e bizalomvesztés mértékét jelenleg nehéz megbecsülni, pályája egészére általánosítani ugyanakkor nagy hiba lenne.

Mindezek következtében mind politikusként, mind katonaként, mind íróként – lojalitásait és identitásait különféle helyzetekben eltérő módon „regisztrálva” – Zrínyi gyakran egészen különböző szerepekbe kényszerült. A költőként és íróként is hallatlanul tehetséges Zrínyi irodalmi identitása talán éppen amiatt annyira markáns és szenvedélyes,⁴³ hadtudományi munkássága pedig egyedülálló⁴⁴ és ambiciózus álmokkal teli, mert a tényleges napi politikában az említett három állam és a különféle politikai-rendi csoportosulások eltérő érdekei, valamint a *publicum* és a *privatum* teljességgel sohasem voltak összeegyeztethetők, a korabeli állami, politikai és hadszervezeti keretek pedig nehezen voltak megváltoztathatók?

Véleményünk szerint az újabb kutatások ismeretében az ugyanakkor már bizonyosnak látszik: az irodalmi és hadtudományi munkássága alapján a főméltóság, politikus és katona/hadvezér *tényleges* tevékenysége csak részben rekonstruálható, az előbbi területek kiemelkedő jelentősége és erőteljes hangja viszont – más tényezők mellett – talán éppen a politikus, katona és arisztokrata különféle lojalitásainak gyakran feloldhatatlan összeütközésével is megmagyarázható.

Mindezek ismeretében a jövőben – noha ezt érthetően mind a szakembereknek, mind a közvéleménynek nehéz elsőre elfogadni – helyesebb lenne „költő és hadvezér” helyett egyszerre *politikus, katona és költő-író* Zrínyiről, avagy kissé emelkedettebb stílusban

⁴² Lásd gondolatébresztően a régebbi irodalommal Végh Ferenc: A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020), 4. 805–826.

⁴³ Vö. Kovács Sándor Iván (szerk.): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest, Kortárs, 2003. passim; illetve frissen Bene Sándor: *A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest, Osiris, 2021.

⁴⁴ Mint kiválóan bizonyítja: Hausner (2013): i. m.

államférfi, hadvezér és költő-író Zrínyiről beszélnünk – a történetírás szemszögéből legalábbis véleményünk szerint mindenképpen ebben a sorrendben. Az ezeket a regisztereket és területeket vizsgáló diszciplínák határait pedig – a több ország szolgálatában álló Zrínyit követve – érdemes lesz az eddigieknél is határozottabban átjárni. Annál is inkább, hiszen a 17. század egyik legkiválóbb literátora sem elsősorban költőnek, hanem politikusnak tartotta magát, miként az *Adriai tengernek syrenaia* kötet dedikációjában papírra vetett, jól ismert önvallomásában maga is kifejtette: „az én professioim avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál.”⁴⁵ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy ez természetesen nem jelent és nem is jelenthet semmiféle versengést vagy rangsort a Zrínyivel foglalkozó egyes tudományterületek között, s abszolút nem kérdőjelezi meg azt, hogy a horvát bán a 17. században eposzával, lírájával, prózai és hadtudományi munkásságával egyaránt egészen különlegeset és napjainkig maradandót alkotott.⁴⁶

Végül Zrínyi cselekedeteit a jövőben érdemes lesz eddig már igen jól ismert, összegyűjtött és kiadott levelei és művei mellett a Habsburg Monarchia vezető családjai, a magyar és a horvát rendek legfőbb irányítói, a bécsi és grazi központi kormánysszervek, a Magyar Udvari Kancellária és a pozsonyi Magyar Kamara iratai, valamint a korabeli követjelentések közvetett forrásanyaga alapján is újfent és alaposabban különböző kérdéskörökben vizsgálni.⁴⁷

Összegzés: Közép-Európa közös hőse

Az újabb kutatások alapján – úgy érezzük – kijelenthető: a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásainak és identitásainak, tisztségeinek, házasságainak és birtokainak köszönhetően egyszerre volt igen meghatározó és elismert tagja a Magyar–Horvát Királyság és a Habsburg Monarchia politikai-katonai elitjének. Pályája érzékeltesen bizonyítja, hogy a 17. század közepén a dinasztia és az uralkodó iránti hűség összeegyeztethető volt a „hazafisággal”, azaz a Magyar Királyság, a magyar és horvát „rendi nemzetek” érdekeinek védelmével és több pátria eredményes szolgálatával.

Éppen emiatt joggal lehet rá büszke minden magyar és horvát, sőt osztrák és közép-európai állampolgár, minden szigetvári, zágrábi vagy csáktornyai lokálpatrióta! S éppen emiatt vizsgálhatják a jövőben is egyszerre magyar, horvát, osztrák, olasz és más nemzetiségű történészek, hadtudósok és irodalomárok. Zrínyi ugyanis összeköt, és nem szétválaszt. Határok fölött összeköthet napjainkban is országokat, nemzeteket, politikusokat,

⁴⁵ Kovács (2003): i. m. 9.

⁴⁶ Vö. Bitskey István recenziójával a Bene et al. (2017): i. m. kötetéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122. (2018), 3. 398–399.

⁴⁷ Néhány újabb kísérlet ilyen törekvéssel: Tusor (2014): i. m.; Pálffy (2016): i. m.; Tusor Péter: Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–137.; Végh (2021): i. m. – hasonlóképpen testvérére, Péterre vonatkozóan, illetve kettőjük pályáját közösen vizsgálva: Végh (2017b): i. m.; Végh (2020): i. m.

tudósokat és hétköznapi embereket egyaránt. Éppen bemutatott sokarcú lojalitásának és identitásának köszönhetően. Joggal közös hősünk tehát! Őrizzük meg a jövőben is ekként!

Felhasznált irodalom

- Bene Sándor: Constantinus és Victoria. Zrínyi Miklós első házasságának története. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, 2015. 618–629.
- Bene Sándor: *A harmadik szíren. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest, Osiris, 2021.
- Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.
- Bene, Sándor – Zoran Ladić – Hausner, Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, 2012.
- Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- Bitskey István: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. (Recenzió). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122. (2018), 3. 398–399.
- B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.
- Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017.
- Bůžek, Václav: Zrínyi János a Cseh Királyságban. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 277–288.
- Bůžek, Václav – Ondřej Jakubec – Pavel Král: *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, Balassi, 1997.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, Balassi, 2004.
- Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. 2. kiadás. Sopron–Budapest, MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.
- Domokos György: Mi lett volna, ha... Avagy mit (nem) mentett meg Zrínyi Miklós 1664-ben. *Ars Militaria*, 2021. február 22. Online: https://arsmilitaria.blog.hu/2021/02/22/mi_lett_volna_ha_avagy_hogyan_nem_mentette_meg_zrinyi_miklos_a_magyarorszagot_es_a_habsburg-monarchi
- Feletar, Dragutin – Hrvoje Petrić – Nevio Setić: *Zrinski i Frankopani. 100 godina od povratka u domovinu*. Zagreb, Meridijani, 2019.
- Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet, 2015.

- Fraknói Vilmos: Zrínyi Miklós a költő első irodalmi műve. (Egy szövegközi hasonmással). *Magyar Könyvszemle*, 25. (1917), 3–4. 146–150.
- Fundárková, Anna: Tajný radca Pavol Pálfi. In Anna Fundárková – Pálffy, Géza (szerk.): *Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003*. Bratislava–Budapest, Spoločnosť Pro História – Academic Electronic Press, 2003. 47–62.
- Fundárková, Anna: *Barokový aristocrat: Pavol Pálffy*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018.
- G. Etényi Nóra: Wolfgang Julius Hohenlohe Zrínyi-kultusza. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2008. 437–464.
- Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. (2013), 4. 15–33.
- Hanák Béla: Zrínyi Miklós születésének körülményei. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 58–61.
- Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.
- Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016.
- Hausner Gábor: Változó Zrínyi-képeink. In Tóth Ferenc – Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–154.
- Hausner, Gábor – Németh, András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.
- Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012.
- Kalmár János: A vaskvári béke (1664). *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, 42. (2014). 21–32.
- Kincses Katalin: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 207–223.
- Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya / History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Budapest, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1991.
- Kolarić, Juraj (szerk.): *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 6. i 7. listopada 2010 / Political, Cultural and Social Activities of the Zrinskis and Frankopans in Croatia. Conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*. Čakovec, Zrinska garda Čakovec, 2011.
- Kovács Sándor Iván (szerk.): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest, Kortárs, 2003.
- Kühlmann, Wilhelm – Tüskés, Gábor – Bene, Sándor (szerk.): *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Tübingen, Max Niemeyer, 2009. Online: <https://doi.org/10.1515/9783484971141>
- Ladić, Zoran – Đuro Vidmarović (szerk.): *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik [radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8–9 studenog 2004]*. Zagreb, Matica hrvatska, 2004.
- Martí Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. *Irodalmi Újság*, 3. (2014), 4. 17–18.

- Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Budapest, METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2012.
- Monok István: Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükröben. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 27–35.
- Nagy Levente: *Zrínyi és Erdély (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel)*. Budapest, Argumentum, 2003.
- Nagy Levente – Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011), 3. 679–740.
- Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17. századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 9. (2002), 1. 107–121.
- Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. *Levéltári Közlemények*, 75. (2004), 1. 47–63.
- Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 39–65.
- Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet, 2010.
- Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 867–880.
- Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle*, 57. (2015), 1. 1–15.
- Pálffy Géza: *Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én*. 2. jav. kiadás. Budapest–Pápa, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Jókai Mór Városi Könyvtár, 2016.
- Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 15–26.
- Pálffy Géza: Megmentette hazáját, elveszítette várát. Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjárata új megvilágításban. *Múlt-kor: Negyedéves történelmi magazin*, 10. (2019), tél. 52–59.
- Pálffy Géza: *Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai*. 2020. Online: https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-oroszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242
- Perjés Géza: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 109–122.
- Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014.
- R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2004. 577–614.
- R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010.
- Schmidt Péter: A Zrínyi család házai Bécsben. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014. 62–77.

- Sólyom Márk – Nagy Lajos – Tarnóczai Géza: *Történelem. Tankönyv 6.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2014.
- Sperl, Karin – Martin Scheutz – Arno Strohmeyer (szerk.): *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses.* Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2016.
- Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286.
- Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. (2010), 4. 853–872.
- Tóth Hajnalka: A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 319–338.
- Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- Tusor, Péter: „Zrinus ipse desperat” – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In Cziráki, Zsuzsanna – Anna Fundárková – Manhercz, Orsolya – Peres Zsuzsanna – Vajnági, Márta (szerk.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas.* Wien, Ungarisches Nationalarchiv – Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2014. 165–182.
- Tusor Péter: Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–137.
- Varga Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566).* Pécs–Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2016.
- Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017a. 261–276.
- Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi szerepe a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában.* Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017b. 217–246.
- Végh Ferenc: A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020), 4. 805–826.
- Végh Ferenc: Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644). *Pontes: A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve*, 4. (2021). 213–227. Online: <https://doi.org/10.15170/PONTES.2021.04.01.10>
- Zágorc-Csuka Judit: *A Zrínyi-kultusz napjainkban a magyar, horvát és szlovén határsávban.* Pilisvörösvár–Lendva, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, 2020.

Vákát

Zrínyi és a modern katonai vezetéselmélet

Zrínyi Miklós négyszáz éve született. Egyike azoknak a kiemelkedő magyar politikusoknak, akik tudásukat, karizmatikus egyéniségüket, vagyonukat, születési előjogaikat, tehetségüket nem csupán saját maguk és családjuk gyarapodásának érdekében használták, hanem valóban aktívan, hasznosan és előremutatóan igyekeztek mindent megtenni azért, hogy Magyarország lakosainak élete, életkörülményei a lehető legjobbak legyenek.

Mindezt tette olyan hatékonyan és meggyőzően, hogy

„Zrínyit egyrészt magukénak tudják-tudták érezni magyar, horvát vagy akár osztrák birodalmi patrióták, nagyra értékelték magyar és horvát nemzeti romantikusok, magyar revizionisták és meggyőződéses kommunisták, másrészt vizsgálják évtizedek óta magyar, horvát, német és olasz irodalmárok, történészek, hadtudósok, filozófusok és művészettörténészek”.¹

Mennyiben lehetnek aktuálisak a mai magyar – európai, észak-atlanti – vagy akár globális valóság értelmében Zrínyi megállapításai négyszáz év távlatából? Véleményem szerint jobban, mint elsőre gondolnánk. Az persze túlzás lenne, ha egy az egyben próbálnánk interpretálni a Zrínyi által megfogalmazottakat, és figyelmen kívül hagynánk a társadalmi, gazdasági, technológiai fejlődés miatt bekövetkezett egyértelmű és visszafordíthatatlan változásokat. De vannak értékek, amelyeknek ma is elévülhetetlen szerepe van céljaink megvalósításában, amiért Zrínyi is élt és dolgozott: Magyarország, a magyar emberek jólétének és jövőjének biztosítása.

Ilyen érték például, hogy minden nemzetállamnak gondoskodnia kell arról, hogy biztonsága – védelmi és katonai biztonsága – érdekében mindent megtegyen politikai, gazdasági, szervezési oldalról, legyen akár önálló, akár független, vagy akár valamely szövetség tagja. Ennek lehet része az, hogy az európai nemzetek – a mai korban az észak-atlanti országok – közös összefogással érik el a kívánt célt, vagy semmisítik meg, izolálják, illetve lehetetlenné teszik a közös ellenséget. Zrínyi mindezt a török elleni harc érdekében, a közvetlen veszély és fenyegetettség elhárítása miatt helyezte stratégiája középpontjába. Ma is tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy habár a NATO és az Európai Unió közös erőfeszítésének szükségessége megkérdőjelezhetetlen országunk biztonságának szavatolása és jövőnk biztosítása érdekében, a nemzetnek képesnek kell lennie arra, hogy ne legyen kiszolgáltatott, ne függjön teljes mértékben másoktól, ne szoruljon mindenképpen külső segítségre, hanem legyen képes saját érdekei képviselésére, és főleg tudjon tenni is céljainak, valamint szándékának megvalósítása érdekében. Mindeközben az csak tovább erősíti pozícióinkat a nemzetközi kül-, gazdaság- és katonapolitikai színpadon, ha nem csupán felhívjuk szövetségeseinket a közös erőfeszítésre, de jó példával elől járva

¹ Pálffy Géza: Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitása. mta.hu, 2020. január 21.

meg is tesszük a szükséges lépéseket. Példamutató ebben a tekintetben a V4-ek együttműködése, amelyhez a különböző programokon keresztül más országok is igyekeznek csatlakozni, de idesorolom a 21. század migránsválságának kezelésében meghonosodott magyar modell exportját is.

Ugyanilyen fontos érték a vezető szerepének és példamutatásának kiemelkedő szerepe a vezetélméletben és annak gyakorlati megvalósításában, amely tettekben is meg kell, hogy valósuljon.

Lenyűgöző kezdeményezése volt, hogy mindezt igyekezett írásban, magyar nyelven publikálni, ami amellet, hogy átadható és vitaképes ismereteket, illetve tudást közvetített, erősítette a nemzet identitástudatának kialakulását, amely a közös nyelv használatával válhatott teljessé a hadtudományon belül is. Megkezdődött a magyar katonai terminológia megszületése. Tulajdonképpen megalkotta Magyarország első „nemzeti” katonai stratégiáját és katonai doktrínáját magyar nyelven, ami több mint elismerésre méltó.²

Katonaként elsősorban a könnyűlovasság gyors mozgatásával, sajátos portyázásával járó, nagy terepismeretet, gyors döntéseket, határozottságot és virtust igénylő végvári harcokban tűnt ki. Ez a harcmodor a 17. század közepén semmivel sem volt kevésbé jelentős, mint a reguláris hadviselés: hatékonyak bizonyult nemcsak az oszmánokkal szembeni határvédelemben, de még a harmincéves háború nyugat-európai hadszínterein is.³ Véleményem szerint ma sincs ez másként, elég, ha görcső alá vesszük az eddigi, 20. század végi és 21. századi fegyveres összeütközéseket. Ez az a harcmodor, ami a magyarok számára mindig is kézenfekvő volt, ez az, amiben alapvetően sikereket értünk el, ez az, amit mentalitásunk, gyors észjárásunk, rugalmasságunk, problémamegoldó képességünk sikeressé tehet, illetve ez az, amit az ország gazdasági képessége nem csupán meg tud teremteni, de fenn is tud tartani, továbbá, ami illeszkedik Magyarország katonaföldrajzi elhelyezkedéséhez és adottságaihoz, illetve a fenntartható haderő objektív lehetőségeihez.

Zrínyi Miklós élete

Zrínyi Miklós, gróf, horvát bán (horvátul: Nikola Zrinski) Zala és Somogy vármegyék örökös főispánja, költő, politikus és hadvezér 1620. május 3-án a Zala megyéhez tartozó Csáktornyan (ma Horvátország, Čakovec) született, Zrínyi (V.) György – Habsburg-párti főnemes, horvát bán – és Széchy Magdolna gyermekeként. A Zrínyi család apai ágon az egyik legelőkelőbb ősi horvát–dalmáciai főnemesi családból – a Šubić nemből – ered. A Zrínyi név a Nagy Lajos király által 1347-ben a családnak adományozott szlavóniai Zerin (Zrinj) vár elnevezéséből alakult ki, amely várat a király Šubić Gergelynek és unokaöccsének, Györgynek a tenger melletti birtokaiért cserébe adott át.⁴

² Részletesen lásd Hausner Gábor: Zrínyi Miklós. In Göcze István (szerk.): *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 63.

³ B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.

⁴ Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő. *Turul.info*.

A leszármazás dokumentumokkal igazolt ténye mellett a család identitástudata már egy összetettebb kérdés, mivel a család tagjai nemzedékek óta a magyar, a horvát, a velencei és a stájer nemesi családok tagjaival házasodtak. Zrínyi Miklós és fivére hol horvátként, hol magyarként azonosították magukat, de több jel utal arra, hogy a testvérpár tudatos döntés alapján felosztotta egymás között a nyelvi és kulturális területeket – a horvátot és a magyart –, és feladatuknak tartották a kettő közötti közvetítést. Anyanyelvük édesanyjuk révén a magyar volt, de a magyar nyelvet és irodalmat csak későbbi nevelőjük, Pázmány Péter hatására kedvelték meg igazán.⁵

A Zrínyi család bővelkedett tragikus sorsokban – Zrínyi Miklós és öccse, Péter, fiatal koruktól fogva olyan hőstettek végrehajtására vágytak, mint amilyent dédapjuk – és egyben példaképük –, a „szigetvári hős” Zrínyi Miklós hajtott végre: „Az ember egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus. Ez mindennemű rendbeli embernek generalis sententiája, de legfőképpen a vitéz embernek [...]”⁶

A Zrínyi testvérek személyes tragédiájához hozzájárult szüleik korai elvesztése is. Édesanyjukat nagyon korán – Péter születése után – elvesztették, majd Miklós hatéves korában apjuk betegség áldozata lett.⁷ Az árván maradt gyerekek a németújvári Batthyány-udvarba kerültek, ahol a családi légkört és szeretetet Batthyány Ferencné Poppel Éva biztosította számukra. Az ekkor még lutheránus udvar befolyása miatt, a Zrínyi család konverziója ellenére is érvényesült némi protestáns hatás nevelésükben annak ellenére, hogy a korszak szokásának megfelelően az árvák taníttatását és képzését a Habsburg-uralkodó által kijelölt és a veszprémi püspök által elnökölt gyámi tanács irányította. Nevelőjük Pázmány Péter esztergomi érsek, bíboros lett, és ennek következményeképp Habsburg-hű és mélyen vallásos, katolikus nevelésben részesültek.⁸

Az 1628-tól 1632-ig terjedő időszakban Grazban kezdték meg tanulmányaikat, majd az 1633–1634-es tanévben egy bécsi jezsuita gimnáziumba iratkoztak át. Zrínyi Miklós első szónoklatát végzős gimnazista korában – Pázmány Péter felkérésére – a bécsi egyetem magyar hallgatói közössége védőszentjének, László királynak szentelve, 1634. június 27-én Bécsben, a Szent István-székesegyházban tartotta. Gimnáziumi éveit követően megkezdte egyetemi tanulmányait, azonban ez még az 1634-es év során félbemaradt. A tanulmányok lezárásaként az uralkodó egy több hónapos itáliai tanulmányutat engedélyezett Miklós számára. 1636. április 21-én Senkviczi Mátyás esztergomi kanonok társaságában kezdte meg itáliai körútját, amelynek során első útja Rómába vezetett, ahol VIII. Orbán pápa fogadta, és saját verseinek díszkiadásával ajándékozta meg. Utazásai során Firenzét, Pisát, majd a kulturális tájékozódása, későbbi kereskedelmi és politikai kapcsolatépítése szempontjából kiemelkedő fontosságú várost, a korabeli katolikus világ legszabadabb szellemű városát, Velencét is útba ejtette. Utóbbi város látogatására feltehetőleg az esztergomi érsek jóváhagyása nélkül került sor.⁹

⁵ Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album / Zrínyi Album*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 28–30.

⁶ Perjés Géza: Bevezetés a Vitéz hadnagyhoz. In *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1976. 241.

⁷ Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő. *Turul.info*.

⁸ Hausner (2016): i. m. 30.

⁹ Hausner (2016): i. m. 30–36.

Az itáliai körútról hazatérve, 1637 elején vette át birtokainak igazgatását. A családi birtokot megosztotta öccsével, aminek 1641-ben jogi keretet is adtak; eme egyezségnek megfelelően Miklós a muraközi részeket, míg öccse a tengeremelléki birtokokat kapta. Miklós Csáktornyan rendezte be főúri udvarát, amely politikai és társadalmi központként szolgált, és kapcsolatot tartott a magyar nagyúri családokkal, valamint Erdéllyel és Velencével.¹⁰

Katonai és politikai karrierje már fiatal korától rendkívül gyorsan fejlődött és ívelt felfelé. 1628-ban megkapta a királyi lovászmesteri címet; a török terjeszkedés útjába eső birtokainak átvétele után katonai tapasztalatait elsősorban a határvédelmi harcokban szerezte, aminek eredményeképp 1637 végén a király kamarása, majd 1640 tavaszától Légrád és Muraköz örökös kapitánya címeteket kapta. A végvári harcmódor megismerése mellett a reguláris hadviselés művészetét a harmincéves háborúban 1642-től teljesített szolgálatain során sajátította el, és érdemei elismeréseként 1646 januárjában a – még csak formálódó – Habsburg állandó hadsereg főstrázsamesterévé nevezték ki. 1647 végén apja nyomdokaiba lépve elnyerte a horvát–szlavón báni méltóságot, és ezzel a Magyar Királyság legfőbb közjogi méltóságainak sorába emelkedett, egyúttal a báni végek haderőinek és a horvát nemesi felkelésnek is parancsnoka lett. 1659 decemberében megkapta a titkos tanácsosi titulust, amely a Titkos Tanács ülésein való részvétel jogát és ezáltal az uralkodó közvetlen környezetében való munkát biztosította számára.¹¹

A 17. század első fele az európai hatalmi viszonyok átrendeződésének, a nemzetek közötti és a belháborúknak az időszaka. Zrínyi minden tisztségét és befolyását a magyar érdekek képviselésére használta fel, azonban az ország és az uralkodóház közötti, valamint az országon belüli nemzeti, politikai és vallási érdekkülönbségek kezelése egyre nehezebb feladatnak bizonyult.¹² A vesztfáliai békekötést (1648) követően mind az európai nagyhatalmak – Európa számos gondolkodója, vezető politikusa és hadvezére –, mind a Magyar Királyság számára az elsődleges és legfontosabb cél az Oszmán Birodalom további térnyerésének megakadályozása, a meghódított területekről való kiszorítása és ezen területek visszafoglalása lett. Zrínyi báni kinevezését követően részt vállalt a törökellenes szövetség létrehozásában, és együttműködve a magyar és a horvát nemesiség vezető rétegével kialakították a török elleni támadó háborút, valamint a Magyar Királyság politikai és katonai megreformálásának a programját.

Zrínyi irodalmi, politikai és katonai élete

Zrínyi Miklós vezetéselméleti ismereteit, illetve azok közzétételét nem lehet külön értelmezni anélkül, hogy ne ismernénk politikai és katonai életét. A tapasztalatok, amelyeket pályafutása alatt szerzett, és – ezt kiegészítve – tanulmányai juttatták el arra a szintre,

¹⁰ Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő. *Turul.info*.

¹¹ Hausner (2017): i. m. 62.

¹² Részletesen lásd Hausner (2016): i. m. 36–37.

amikor nemcsak érti és képes csinálni, de megfogalmaznia is sikerül az ismeretanyagot, természetesen a szükséges és tudatos szintetizálás után.

Politikai törekvéseinek az 1640-es évek második felében írt *Szigeti veszedelem* című eposzában ad hangot, amelyben olyan formában mutatja be Szigetvár 1566. évi védelmét, ami politikai szimbólumként és politikai programként is értelmezhető. A vár önfeláldozó védőit olyan ideális mikrotársadalomként mutatja be művében, amilyenné szerinte a magyar népnek is válnia kell, ha sikerrel kívánja megvívni saját politikai és tényleges háborús küzdelmeit.¹³

Az ország politikai és területi egységének a helyreállítását, az ehhez szükséges belső reformoknak és a török erők Magyar Királyság területéről való kiszorításához szükséges támadó háború elvének elgondolását az 1650-es években írt, első magyar nyelvű prózai műveiben fogalmazta meg:

„Ha ezt a rendet hozzuk országunkban, azt tanácslom, hogy azt a hódoltságot, kit megoltalmazhatunk a török ellen, kit békesség alatt elvett tőlünk, elvegyük a töröktől, mert mire való volna ez a hadtartás, provisio, nehéz és dispendiosus fáradság, ha jobbára az egész ország hódult és ha csak abban akarunk maradni.”¹⁴

A *Vitéz hadnagyban*, valamint a *Mátyás király életéről való elmélkedésekben* még nem egy egységes koncepcióként szerepelnek tézisei, azonban az 1661–1663 között írt *A' Török Afium ellen való orvosság* és a *Tábori kis tracta* című műveiben már egy összegzett gondolati egységben ismerhetjük meg teóriáját. Valójában Zrínyi ezen műveiben a magyar katonai stratégiát és katonai doktrínát alkotta meg saját korábbi – a végvári küzdelmek, a harmincéves háború és a törökök ellen vívott harcok – tapasztalataira, valamint a Habsburg Birodalomban a 17. században már alkalmazott elvekre és szabályzókra alapozva, és azokat hozzáigazítva, valamint egyeztetve a magyar sajátosságokkal és a magyar nemzeti keretekkel. A műben szereplő stratégia alapvetően három fő elem köré épül fel:

- a törököket csak egy nemzetközi, keresztény összefogáson alapuló támadó jellegű háború megvívása által lehet legyőzni;
- kiemelkedő fontosságú, hogy a magyarok kezdeményező és vezető szerepet vállaljanak ebben a küzdelemben annak érdekében, hogy a háború célkitűzésére és annak lefolyására érezhető hatást tudjanak kifejteni;
- a második pontban leírt megállapításokra csak abban az esetben lesznek a magyarok képesek, amennyiben megreformálják az ország hadügyét, és egy olyan állandó haderőt hoznak létre, amely a reguláris harc megvívására kiképzett:

„Az mi első politicánk fegyver volt, most is annak kell lennie [...] Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi pallosa nélkül, hejában azzal koronázza fejét, aki oldalára kardját nem övedzi [...] Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó vésztil meg akar szabadulni, ha magának posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig,

¹³ Hausner (2016): i. m. 38.

¹⁴ Perjés (1976): i. m. 338–339.

hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az, hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, noha annak is úgy kell lennie, hanem hogy az ország tartson armadát lábón készen [...]”¹⁵

Annak érdekében, hogy programját elméleti síkról át tudja ültetni a gyakorlatba, Zrínyi minden befolyását latba vetette a bécsi udvarban és a nemzetközi élet színpadán egyaránt. Ebben segítségére volt, hogy ekkor már tagja volt a Titkos Tanácsnak, ami a Habsburg–Magyar Királyság legfőbb politikai döntéshozó testületének számított, valamint az, hogy kiváló kapcsolatokat épített ki Erdéllyel, a pápasággal, Franciaországgal, valamint a Rajnai Szövetséggel (az 1658. augusztus 14-én német birodalmi fejedelemségekből kölcsönös védelem céljából alakult szövetség, amely valójában a svédek és franciák befolyását hivatott biztosítani Németországban).¹⁶ Török hódoltsági területen, a Mura folyó és a Kanizsa-patak torkolatának a közelében, a Mura nyugati partján megépítette Zrínyi-Újvárat, amelyet az oszmánok támadó jellegű lépésnek ítélték, az új erőd stratégiai szempontból kulcsfontosságú elhelyezkedése miatt, mivel az oszmán kézen lévő Kanizsát így el lehetett szigetelni a többi dunántúli török hódoltság alatt álló vártól. Ez vezetett az 1663-as nagy török háborúhoz, amelyben a kezdeti oszmán sikerek után Zrínyi Miklóst nevezték ki a dunántúli seregek országos főkapitányának. Zrínyi főkapitány vezetése alatt a dunántúli seregek agresszív fellépésüknek köszönhetően számos kisebb győzelmet arattak, valamint 1663–1664 telén egy nagy léptékű elterelő műveletet is végrehajtottak a Dráva és a Száva folyók közti területen. 1664. január 21-én Zrínyi-Újvárból kiindulva, egy 26 napig tartó vállalkozást hajtott végre a magyar csapatok mellett már horvát csapatok, illetve a Habsburg örökös tartományokból, valamint a Német-római Birodalom területéről érkezett csapatok élén. A támadó műveletek során körülbelül 250 km mélységben hatolt be a török hódoltsági területekre, és elfoglalt több ellenséges erődöt, majd február 2-án felégette az oszmán utánpótlási vonal kulcsfontosságú fojtópontjaként szolgáló Dráva-hidat, ezzel kedvező feltételeket teremtve a törökök dél-dunántúli legfontosabb központjának, Kanizsának az ostromához. A téli hadjárat sikerén felbuzdulva a német-római birodalmi gyűlés a török elleni háború támogatása mellett döntött, aminek eredményeképp a gyűlésen elnöklő császár és magyar király felhatalmazta Zrínyit Kanizsa várának a megostromlására, amely 1664. április végén meg is kezdődött. Zrínyi nem egy személyben vezette az ostromra indult seregeket, hanem a gyűlés határozata alapján osztoznia kellett a vezetésben Julius von Hohenlohe és Pietro Strozzi katonai vezetőikkel. A kezdeti sikereknek a török felmentő sereg megérkezése vetett véget, mivel a hír hallatán a két másik hadvezér 1664. június 1-jén Zrínyi ellenében az ostrom feladása mellett döntött. Az ostrom sikertelensége egyben a támadó jellegű műveletek végét is jelentette, hiszen a Zrínyi-Újvár alá visszavonuló keresztény had immár védekező állásokat foglalt. Zrínyi tiltakozása ellenére a Muraközbe visszavonult sereg a vár előtt található kulcsfontosságú magaslati pontokat is átengedte a török nagyvezér csapatainak. A keresztény sereg a június 5-én megkezdett török ostrom ellen

¹⁵ Perjés (1976): i. m. 323., 340.

¹⁶ Részletesen lásd R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*. Budapest, Magvető, 1975. 22–34., valamint Rajnai szövetség. *Arcanum*.

több mint három hétig sikeresen tartotta magát, azonban a többszörös túlerőben lévő török főerők június 30-án elfoglalták a várat.¹⁷

A vasvári béke 1664. augusztus 10-i megkötését követően Zrínyi visszavonult a tényleges harcoktól, és Bécsben próbálta érvényre juttatni elégtételi kérelmét a birtokait ért károkért. Ezen idő alatt a Habsburg-udvarban lévő befolyását latba vetette, hogy egy tervezett balkáni hadjárat megvívásához sereget szervezzen, azonban sem a kártérítési kérelem, sem az új sereg felállítása terén nem járt sikerrel. Eredménytelen próbálkozásait követően Csáktornyára vonult vissza, ahol feltehetőleg egy új politikai program kialakításán dolgozott, amelyben a kialakult kilátástalan helyzetnek köszönhetően a lehetséges ellenállási módokat, valamint az érdemben számba vehető külföldi támogatók sorát latolgatta.¹⁸

A Zrínyi-birtok központja, Csáktornya már az 1650-es évek elejétől fogva országos hírnévnek örvendett, amit elsősorban az ott kialakult szokásoknak, Zrínyi kiemelkedő műveltségének, valamint a korabeli Közép-Európa egyik legmodernebb, mintegy 700 kötetes – egyebek közt gazdag politikaelméleti és hadtudományi anyagot tartalmazó – szakkönyvtárának köszönhetett. A birtokon tapasztalható magas szintű kultúráról és kifinomult szokásokról, valamint a palota berendezéséről, híres fegyvertáráról és más gyűjteményeiről a kor utazói kivétel nélkül elismerően nyilatkoztak.¹⁹

Tervezgetéseinek 1664. november 18-án a Csáktornya melletti alsó-kursaneci erdőben, vadkanvadászat során bekövetkezett tragikus baleset vetett véget. Zrínyi halálát követően a kortársak körében elterjedt az orgyilkosság híre, amelyben valójában csak a felszabadító háború aktuális sikertelensége iránt érzett csüggedtség és csalódottság jut kifejezésre. A temetésre Zrínyi halálát követően alig egy hónappal, 1664. december 21-én, a pálosok Csáktornya melletti szentilonai kolostorában került sor.²⁰

Zrínyi és a vezetéselmélet

Zrínyi alapvetően a török elleni küzdelemről, Magyarország szuverenitásának fenntartása okán, az ország aktív részvétele által keletkezett köteleességek és lehetőségek tükrében fogalmazta meg doktrinális alapelveit. Reformot kezdeményezett a haderőben, hiszen az ország sorsa attól függött, hogy a katonaság alkalmas lesz-e a feladatok teljesítésére. Mindebben kiemelkedő szerepe van a vezetőknek, legyen az a hadvezér vagy a tisztikar.²¹

Hausner Gábor az *Állam és katona* című kötetben a következőképpen foglalja össze Zrínyi vezetéselmélettel kapcsolatos elveit a *Vitéz hadnagy* és a *Mátyás-elmélgedések* alapján:²²

¹⁷ Hausner (2017): i. m. 64–66.

¹⁸ Részletesen lásd Hausner (2016): i. m. 56.

¹⁹ Hausner (2016): i. m. 44.

²⁰ Részletesen lásd Hausner (2017): i. m. 66.

²¹ Hausner (2017): i. m.

²² Részletesen lásd Hausner (2017): i. m. 70–71.

„Vezetési, parancsnoklási alapelvek

- erős akarat, határozott fellépés, autoritás (84. aphorisma, 2. centúria);
- alárendeltek állandó foglalkoztatása, gyakorlatoztatása (63. aphorisma, *Afium*);
- disciplina, fegyelem fenntartása, büntetés (41., 50., 70. aphorisma, 28. centúria, *Afium*).

Az irányítás alapelvei

- tanácskozás, javaslatok meghallgatása a döntés-előkészítés folyamatában (87. aphorisma);
- körületekintő, előrelátó tervezés, alternatívákkal való számvetés (29., 33. aphorisma, 7. centúria);
- gyors döntéshozatal (9. aphorisma);
- időbeniség (5. discursus, 55. aphorisma, 30. centúria, *Mátyás-elmélkedések*);
- beosztottak teljesítmény és képesség szerinti kiválasztása (117. aphorisma).

Vezetéstudományi alapelvek

- személyes példaadás (34., 91. aphorisma);
- felkészítés és kiképzés (48. aphorisma, *Afium*);
- elismerés, dicséret, ösztönzés (21. aphorisma);
- rugalmasság (3. discursus, 29., 42., 46. aphorisma).²³

Kiemelkedő jelentőségű felismerése – amelyet harcászati szinten szerzett gyakorlati tapasztalatai és hadászati-politikai tudományos érdeklődése alapján tett – a katonai vezető egyéni képességeinek meghatározása, valamint felelőssége a katonák moráljának a fenntartásában.

Rendkívüli meglátás mindez, hiszen ez az egyik olyan megállapítása, amely nemcsak hogy átvészelte a négyszáz évet, hanem az egyik alapvető eleme a kor zászlóshajójának a katonai vezetéstudományban, a küldetésorientált vezetésnek, vagy, ahogy az angolszász katonai terminológiában említik, a *mission command*-nak. A *mission command* alapvető pillérei: a megértés, a szándék és a bizalom, amely a fegyelmezett kezdeményezés fenntartásában, annak agresszív és független (decentralizált) végrehajtásában nyer értelmet, de a vezető személye és annak kiválasztása kritikus az eredményesség fenntartásában, ahogy azt az Egyesült Államok korábbi egyesített vezérkari főnöke is megállapította.²³

A vezető tehát meghatározó, mondhatjuk nyugodtan, hogy alapvető része a sikernek.

Zrínyi a vezető helyének felismerésén túl, szerepével és tulajdonságaival kapcsolatban is egyfajta paradigmaváltást kezdeményezett, miszerint a korábban alapvető személyiség-jegyként értelmezett bátorságot felváltotta a vezetői képesség előtérbe kerülése.

²³ „Mission Command is the conduct of military operations through decentralized execution based upon mission-type orders. Successful mission command demands that subordinate leaders at all echelon exercise disciplined initiative and act aggressively and independently to accomplish the mission [...] Several key attributes enable the practical application of mission command. These are understanding, intent, and trust. [...] The commander is the central figure in mission command.” Martin E. Dempsey: *Mission Command*. White Paper, 2012. 04. 03.

„A kapitánynak a dicsősége tehát nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása” (47. centúria).²⁴

Zrínyi következő, máig érvényes megállapítása:

„Hogy a sikeres harc megvívása csak részben az erő függvénye, legalább annyira fontos – ha nem sokkal fontosabb – a harci szellem folyamatos fenntartása, amelynek felkeltésében és életben tartásában meghatározó szerepet játszik a parancsnok, illetve a parancsnok öntudata és határozottsága, de főleg személyes példamutatása (17., 91., 120. aphorisma), időnként szóbeli meggyőző ereje, szóbeli képessége (28. aphorisma).”²⁵

Vagyis nem más, mint egyénisége.

Mindez számomra azt jelenti, hogy a parancsnok egyik elsődleges feladata a katonák moráljának, harci szellemének, motiváltságának a fenntartása. Nem elegendő a harci technika harcképességének ápolása karbantartásokkal, szerelésekkel, infrastruktúrájának kialakításával és az üzembiztonság folyamatos fenntartásával. A „vasat” – legyen az kard, szablya, dárda vagy harcjármű, harckocsi, illetve légi jármű – akkor is emberek (katonák) forgatták, használták és vezették. Akik a mai korban vezetik és irányítják, azok nélkül a haditechnikai eszköz csupán eszköz marad; igazi eredmény eléréséhez nélkülözhetetlen az ember, a katona. Ugyanannyit – vagy inkább sokkal többet – kell, hogy foglalkozzon a jó parancsnok, a kiemelkedő vezető a humán faktorial, az emberekkel, azok egyéni és közösségi harci szellemével, moráljukkal, hazaszeretetükkel, motivációjukkal, mert ez az a tényező, amit nem lehet egzakt számokkal értékelni az erő-eszköz számvetéseknél; ha egyszerűen kihagyjuk a képletből és elhanyagoljuk, akkor a hadművészet – művészetének karakterisztikájából kifolyólag – megcáfolja a csupán matematikai alapelvek alapján felállított végeredményt. A lényeg nem más az ember – a katona – szerepét illetően bármely haderőben, mint az a nélkülözhetetlen „kapocs”, amely összeköti a haditechnikai eszközt és annak alkalmazását a harcéljárásokkal. A kapocs szerepe ezenkívül nélkülözhetetlen a külvilággal létrehozandó és kötelezően fenntartandó kapcsolatban is, hiszen az eszközök eszközrendszerben hatékonyak (alegység, egység, magasabb egység, fegyvernem, haderőnem, összhaderőnem viszonylatban); továbbá a mai és várhatóan a jövőbeli hadviselésben a környezet, a társadalom támogató szerepe, annak megszerzése és megtartása elengedhetetlen a siker eléréséhez vezető úton.

A parancsnok kiválasztása tehát meghatározó lehet a haderő sikerének szempontjából, hiszen az ő felelőssége, hogy mindezt elérje.

De ki a jó parancsnok, ki az a karizmatikus vezető, aki képes mindenre? Hogyan lehet rátalálni? Melyek a kiválasztás szempontjai?

Zrínyi nem összefoglalóan, hanem művei részleteiből kiolvashatóan tesz javaslatot a kiválasztás kritériumaira.

²⁴ Perjés (1976): i. m. 87–117., 239.

²⁵ Hausner (2017): i. m. 67.

„Az »elmebeli jók«, azaz a lelki-értelmi tulajdonságok mellett szükségesek a vezérnek az elméből eredő, de cselekedetekben végződő tulajdonságok, úgy mint az aktivitás, a szüntelen tevékenység (operáció), a serénység (91., 118. aphorisma, *Mátyás-elmélkedések*).

Ez azt jelenti az ő szóhasználatában, hogy egy hadsereget csak jó szellemi képességekkel és erős akarattal rendelkező, tűrőképes, de ugyanakkor aktív, valamint dinamikus parancsnok vezethet győzelemre.”²⁶

A szellemi képességek mellett elengedhetetlen a szakmai tapasztalat, a gyakorlati tudás megléte is – „az praxis és experientia viszi véghez a dolgokat” (4. discursus, 8: 132) –, amely a helyes helyzetmegítélés alapfeltétele. A helyzetmegítélés, ami megint csak egyezik a mai kor vezetéselméleti követelményeivel. Csak akkor lehet a küldetésorientált vezetés szerinti fegyelmezett kezdeményezés sikeres, ha pontosan látja és értékeli a parancsnok a helyzetképet, a kialakult szituációt. A helyzetkép kialakítása – harcászati szinten mindenképpen – a tér, idő és erő kölcsönhatásának elemzésén múlik. Erre a felismerésre jutott Zrínyi is, hiszen ahogy korábban említettem, valós harcászati tapasztalatból is táplálkozhatott. Önálló elmélkedéseket szentel többek között az idő, a terep, a szemben álló erők mérlegelésének.²⁷ Az 54. aphorismában például világosan megfogalmazza, hogy a kapitánynak „[a]z időkhöz, az occasióhoz (alkalom) kell magát alkalmaztatni, és mikor harcolni kell, mikor nincs ideje, elkerüljed [...] mikor nincs erőd elegendő, mikor másképpen harc nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell kockára vetni a hadad?”²⁸

Zrínyi arra a következtetésre jut, hogy ebből az elemzésből az idő helyes megválasztása a legfontosabb tényező. A győzelemhez vezető út az, ha a szabályzatban és tapasztalati úton megszerzett ismereteket az időhöz és alkalomhoz igazítva helyesen tudja alkalmazni a vezető.²⁹

„Az vitéz hadnagyok szándékjai avagy cselekedetei, akik időtlenek, azaz a magok idejének kívül vannak, igen nehezek a véghezvitelre, avagy inkább lehetetlenek; de amikor az idő és az alkalmosság velek társaságot ütnek, akkor könnyen a jó szándékokat vihetni végben. Azért nem kell időtlenül avagy idő előtt próbálni próbát [...] az éretlen gyümölcsöt ha leszakasztod, sem akkor nem jó, mikor leszakasztottad, sem akkorra nem lesz, mikorra egyébiránt megérett volna.” (21. centúria).³⁰

Mindezt úgy értelmezhetjük a mai terminológiában, mint a kezdeményezés megragadása. Valóban, kétséget kizáróan ez a siker feltétele a fegyveres összetűzés minden szintjén, legyen az akár harcászati, hadműveleti vagy hadászati szint. A pontos helyzetértékelés, a reálisan megfogalmazott lehetőségek, illetve a saját erő kozmetikázás nélküli felmérése, a kockázat teljes körű felmérése és annak vállalása után a pontos és időbeni kezdeményezés vezethet a végső sikerhez.

A parancsnok kiválasztásánál már ejtettem szót a humán faktor fontosságáról, most visszatérek a vezetői attitűd mellett a katona, a végrehajtó szempontjából történő lényeg-

²⁶ Hausner (2017): i. m. 67.

²⁷ Hausner (2017): i. m. 69.

²⁸ Perjés (1976): i. m. 184.

²⁹ Részletesen lásd Hausner (2017): i. m. 71.

³⁰ Perjés (1976): i. m. 231.

ges és megkerülhetetlen hadművészeti elemre – az emberre. Habár Zrínyi nem vonta kétségbe a háború anyagi vonzatát, sőt kortársaihoz képest kitüntetett figyelemmel viseltetett a logisztika kérdései iránt, mégis értékrendjében az ember állt a középpontban.³¹ Mindez a tény számomra ismét egy olyan eleme Zrínyi elmékedéseinek, ami a mai korban, a hibrid hadviselés idejében, akkor, amikor a három alapvető hadszíntér, amely Zrínyi korában maximum kettő volt (szárazföld és tenger) kiegészült a világűrrel és a kibertérrel – még mindig aktuális. Kiváltképpen igaz mindez Magyarország tekintetében, amelynek hadereje jelenleg a szárazföldi csapatok képességein alapul, éppen ezért az emberi tényező hatásainak figyelembevétele döntő jelentőségű lehet nem csupán az erők alkalmazása, hanem az arra történő felkészülés és felkészítés időszakában. Ha tovább boncolom a jelen és várhatóan a jövő fegyveres konfliktusainak karakterisztikáját, a legvalószínűbb, hogy a hibrid hadviselés eljárásain, illetve a siker feltételeinek megteremtésén kell minden haderőnek fáradoznia.

Ahogy Kiss Álmos Péter rávilágított *A hibrid hadviselés természetrajza* című írásban:³² a „hibrid hadviselés” kifejezést W. J. Nemeth amerikai tengerészgyalogos őrnagy mestertézise vezette be a hadtudományba.³³

Az Európai Unió részletesen meghatározza a fogalom tartalmát:

„Kényszerítő és felforgató tevékenységek, valamint hagyományos és nem hagyományos módszerek (például katonai, diplomáciai, gazdasági, technológiai) egyvelege, amelyeket állami vagy nem állami szereplők összehangolt módon használhatnak fel bizonyos célok elérése érdekében úgy, hogy eközben a hivatalosan deklarált hadviselés szintje alatt maradnak. A hangsúly általában a célállam sebezhető pontjainak kihasználásán, valamint egy olyan, nem egyértelmű helyzet megteremtésén van, aminek célja a döntéshozatali folyamatok hátráltatása. A hibrid fenyegetések eszközei lehetnek erőteljes félretájékoztatási kampányok is, amelyek során a szociális médiát használják fel a politikai narratíva befolyásolása vagy közvetítő szereplők radikalizálása, toborzása és irányítása céljából.”³⁴

Valójában a katonai erő és a nem katonai eszközök integrált alkalmazása nem új dolog: a propaganda, a gazdasági eszközök, a félrevezetés, a szabotázs, a bomlasztás mindig is a hadviselés részei voltak.³⁵

Ebben az esetben, mivel nem csupán a szemben álló fél haderejének megsemmisítése a cél, hanem a nemzeti (és szövetséges) erőforrások teljes spektrumának igénybevételével, annak támadásával, illetve saját képességeinek megóvásával kell szembesülni, kétségtelen az *EMBER* – csupa nagybetűvel – középpontba állítása. Zrínyi természetesen az embert a katona, a vitéz megközelítésében elemzi, amely számunkra is meghatározó a mai napig. Fel kell készíteni, illetve szinten kell tartani a harci szellemet, a morált. A fizikai és lelki

³¹ Részletesen lásd Hausner (2017): i. m. 75.

³² Kiss Álmos Péter: *A hibrid hadviselés természetrajza. Honvédségi Szemle*, 147. (2019), 4. 17–37.

³³ William J. Nemeth: *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Monterey, Naval Postgraduate School, 2002.

³⁴ Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépés közös kerete – európai uniós válasz. Európai Bizottság, Brüsszel, 2016. 04. 06.

³⁵ *NATO's response to hybrid threats*. NATO, 2018. 07. 17.; Simicskó István: *A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 3–16.

fáradtság, adott esetben a félelem, amely nem kerülheti el a figyelmét a parancsnoknak. Ennek megszüntetésére Zrínyi az állandó foglalkoztatásban látja a megoldást.

„Az az igaz vitéz, az kinek az elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik és az esze meg nem vész, az ki az olyan rettenetes állapotban, mint az harc meg nem változik, nem retten a kiáltástul, nem ijed a fegyvertül, bizvást parancsol, ahol szükséges, bátor orcát mutat maga vitézének, az dicséretre méltó.” (14. aphorisma, 8: 154.)

„Ha jön is a félelem az emberre [...] nem kell annyira elhadni magát, hogy minden ember eszében vegye halovány orcául, reszkető inadrul az te félelmedet, akkor kell meggyőzni magát, akkor kell serénységet mutatni, maga bátor példájával szívet mutatni a hadnak.” (106. aphorisma.)³⁶

Összefoglalás

Háború, erőszak, harc, konfliktus, erőszak alkalmazása, hogy elérjük, amit szeretnénk – mindez szerves részét képezi az emberi viselkedésnek a kezdetek óta. Ez a rettenetes tulajdonság számtalanszor okozott már véres összeütközést emberek, szervezetek, államok és államoktól független szervezetek között, illetve okozta halálát millióknak, és taszított pusztulásba országokat, nemzeteket. Ez az egyik jellemzője az emberi fajnak, és ez az egyik összetevője a háború természetének is.

De mi is a természete és legfőbb jellemzője a háborúnak? Változtak ezek a karakterisztikák évezredek óta? A „természet” az a fizikai erő, amely oka, felelőse és irányítója a földi jelenségeknek.³⁷ A „jellemző” nem más, mint a tulajdonságok és jellemvonások összessége, amely megkülönbözteti egymástól az embereket, csoportokat vagy dolgokat.³⁸ Vannak kutatók, akiknek meggyőződésük, hogy a háború természete nem változott, de jellemzői igen. Mások azon a véleményen vannak, hogy mindkét jellemvonás változatlan. És vannak olyanok is – közéjük tartozom én is –, akik biztosak abban, hogy mindkét összetevő folyamatosan változik. Mindennek logikus következménye, hogy ha a háború jellemzői és a természete megváltozott, akkor a több mint száz éve meghatározott háborús alapelvek sem alkalmazhatók egy az egyben a mai viszonyok között.³⁹

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy azok az alapelvek, amelyek vérről íródtak, és amelyeket a korábbi csaták tapasztalatát felhasználva állapítottak meg, teljesen haszontalanok. Elképzelhetők, és lesznek is olyan körülmények, amelyek során ezek az elvek segíteni tudnak megoldani a problémát. Ezek az alapelvek még megadhatják azokat a kereteket, amelyek elvezethetnek minket a legjobb megoldáshoz, illetve különleges összefüggésben használva őket akár a győzelem lehetőségét is magukban hordozzák.

A háború karakterisztikája véleményem szerint valóban megváltozott. Habár Clausewitz egyik fő mondanivalója főművében a politika rendkívül fontos szerepének hangsúlyozása az 1830-as évek háborúiban, a 21. század fegyveres konfliktusait egy

³⁶ Perjés (1976): i. m. 215.

³⁷ Oxford Dictionary: *Nature*.

³⁸ Free Online Dictionary: *Character*.

³⁹ Phillip S. Meilinger: The Mutable Nature of War. *Air and Space Power Journal*, 24. (2010), 4. 24–30.

sokkal összetettebb környezetben vívják a résztvevők változatos sokszínűsége miatt is. Továbbá a tradicionális nemzeti és nemzetközi katonai erő mellett, a nemzeti erő politikai, gazdasági és információs összetevői is meghatározó szerepet játszanak korunk háborúiban. Mindezen tényezőket figyelembe véve, a háború jellemzői és természete határozottan különbözik a több mint száz évvel korábban vívott, sokszor a döntő csata elvét követő háborúkétól, amikor is a jelenleg érvényben lévő alapelvek zömét megfogalmazták. Mindezek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagynunk annak a magyar politikusnak, katonának, hadvezérnek és költőnek a gondolatait, amelyeket először a történelemben – mintegy 400 éve – magyarul fogalmazott meg annak érdekében, hogy felhívja a figyelmet az állandó magyar haderő megalakításának, fenntartásának és létezésének szükségességére. Kiadta szintén magyar nyelven az első katonai stratégiát, elmélkedett és írt a haderő szervezési kérdéseiről, de talán legfontosabbnak és hadelméleti munkássága legidőtállóbb eredményeként megfogalmazta a katonai vezetéselmélet olyan alapvető értékeit, amelyek a mai napig érvényesek a jelenlegi és várható jövőbeni fegyveres konfliktusok bevetései során mind harcászati, mind hadműveleti és stratégiai szinten. Egységes rendszerben értelmezte a politika és a haderő mellett a gazdaság hatásait, és a kor színvonalának megfelelően figyelt arra, hogy az információ és kommunikáció is erősítse az előző kettő, államépítésben meghatározó szegmenst. Eképpen – nyilván nem tudatosan – a kor színvonalának megfelelő eszközökkel már a hibrid hadviselés elveinek megfelelően aktivizálta saját magát, amikor igyekezett elérni célkitűzését és a stratégiájában megfogalmazottak elérését.

Legfontosabb eredménye véleményem szerint a parancsnok, a vezető kiemelkedő jelentőségének promotálása. Felismerése, hogy a parancsnok személye, annak személyisége, viselkedése, az állományról szóló gondoskodása, a harcosok motiválása, illetve képzése, és leginkább a példamutatás a leghatásosabb eszközök a siker elérésének útján. Ha minden más írását, elmélkedését, ajánlását félretennénk, és ezt az egyetlen felismerését fogadnánk csak el, akkor is a világ vezető katonai teoretikusai között kellene említenünk, és büszkén használni referenciaként mind a tudományos életben, mind a hétköznapi rutinszerű cselekedeti alatt egyaránt.

Felhasznált irodalom

- B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.
- Dempsey, Martin E.: Mission Command. *White Paper*, 2012. 04. 03. Online: www.jcs.mil/content/files/2012-04/042312114128_CJC
- Free Online Dictionary: *Character*. Online: www.thefreedictionary.com/character
- Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album / Zrínyi Album*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016.
- Hausner Gábor: Zrínyi Miklós. In Göcze István (szerk.): *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 61–86.
- Kiss Álmos Péter: A hibrid hadviselés természetrajza. *Honvédségi Szemle*, 147. (2019), 4. 17–37.

- Közös közlemény az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépés közös kerete – európai uniós válasz.* Európai Bizottság, Brüsszel, 2016. 04. 06. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018&from=EN>
- Meilinger, Phillip S.: The Mutable Nature of War. *Air and Space Power Journal*, 24. (2010), 4. 24–30.
- NATO's response to hybrid threats.* NATO, 2018. 07. 17. Online: www.NATO.int/cps/en/NATOOhq/topics_156338.htm
- Nemeth, William J.: *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare.* Monterey, Naval Postgraduate School, 2002. Online: <https://core.ac.uk/download/pdf/36699567.pdf>
- Oxford Dictionary: *Nature.* Online: www.oxforddictionaries.com/definition/english/nature
- Pálffy Géza: Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitása. mta.hu, 2020. január 21. Online: https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-orszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242
- Perjés Géza: Bevezetés a Vitéz hadnagyhoz. In *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1976.
- R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika.* Budapest, Magvető, 1975.
- Rajnai szövetség. *Arcanum.* Online: www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/q-15D1C/rajnai-szovetseg-15F7B/
- Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. *Hadtudomány*, 27. (2017), 3–4. 3–16.
- Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő. *Turul.info*, é. n. Online: <https://turul.info/magyarok/zrinyia-hadvezereskolto>

Zrínyi hadügyi reformjai és javaslatai

Zrínyi Miklós elsősorban katonának szeretne látni és láttatni magát: portréin éppen úgy, mint irodalmi műveiben. Ahogyan az 1651-ben Bécsben nyomtatásban megjelentetett *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos* című kötet olvasónak szóló ajánlásában szabadkozva írta: „az én professióm avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál.” A kötet hangsúlyos záróversében, a *Peroratió*ban pedig, mintegy keretbe foglalva a művet, konkretizálta: „De híremet nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal: / Míg élek, harcolok az ottomán hóddal, / Vígán buríttatom hazám hamujával.” Levelei és *Vitéz hadnagy* címen ismert prózai munkájának tanúsága szerint is igazi professziójának a hadakozást tartotta.

Mégis a kortársak és az utókor részéről a legtöbb bírálat éppen katonai döntéseit, stratégiai elképzeléseit és hadvezéri képességeit érte. Szemére vetették, hogy védhetetlen helyen építette fel – a török és a bécsi udvar határozott tiltakozása ellenére – Zrínyi-Újvárat, amely nem felelt meg a kor hadiépítészeti követelményeinek, s ennek ellenére foggal-körömmel ragaszkodott védelméhez; hogy provokatív téli hadjárata csekély stratégiai haszonnal járt; hogy a török elleni támadás általa kidolgozott és a birodalmi gyűlésen elfogadott iránya és terve, Kanizsa ostroma eleve elhibázott volt. A közelmúltban a hazai szakirodalomban még olyan vélemény is megfogalmazódott, amely szerint Zrínyi, „[a] ragyogó helyzetfelismerő képességgel megáldott politikus, alapos hadelméleti felkészültsége ellenére, hibát hibára halmoz a harctereken”.¹ Az alábbiakban az új kutatások alapján megkíséreljük felrajzolni katonai pályáját és mérlegre tenni az azzal kapcsolatban felmerült vitás kérdéseket.

Zrínyi végvári harcai

Zrínyi a Pázmány Péter esztergomi érsek (az 1626-ban árván maradt Zrínyi testvérek, Miklós és Péter fő gyámja) által szorgalmazott egyetemi tanulmányait otthagyva, alig tizenhét évesen kezdte a katonáskodást. 1637 nyarán, frissen átvett birtokai védelmében került először szembe a hódoltsági török erőkkal. A Murától az Adriai-tengerig húzódó hatalmas birtokkomplexum ugyanis, amelyet dédapja, a Szigetvárat Nagy Szulejmánnal szemben önfeláldozóan védő Zrínyi Miklós hagyott örökölni, a Habsburg és az Oszmán Birodalom határvonala mentén feküdt, s ki volt téve az állandó török fenyegetésnek, hódoltatásnak. Emiatt a család tagjai a 16. századtól kezdve részt vettek a birtokaikon húzódó végvári rendszer működtetésében és a helyi határvédelemben.

¹ Bene Sándor: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. (1996), 4. 369–394. 393–394.

Amint az öccsével, Zrínyi Péterrel való birtokmegosztás nyomán Miklósé lett Muraköz, attól kezdve őrá hárult a Mura és a Dráva folyók által közrefogott mintegy 110–120 km hosszú védelmi vonal őrzése. Ez a magyar védelmi rendszerben szervezetileg a Kanizsa ellenében kiépült végvidéki főkapitányság alá tartozott, de önálló várkörzetet alkotott a Zrínyiek mint örökös kapitányok irányításával, amelyet ezért a korabeli források gyakran Zrínyi-végvidéknek (*Zerinische Grenze*) neveztek. Az 1650-es években a muraközi védelem gerincét a négy királyi végvárban (Légrad, Kotor, Goricsán és Hodosán) szolgáló 400–500 főnyi iratos katonaság és az uradalom központjában és várában, Csáktornyan, illetve a Mura és a Dráva mentén felállított mintegy kéttucatnyi őrhelyen, valamint a sziget belsejében letelepített, kiváltságolt fegyverforgató rétegekből álló, körülbelül 800–1000 fős magánkatonaság alkotta. Zrínyi Miklóst az uralkodó, III. Ferdinánd 1640-ben nevezte ki Légrad és Muraköz örökös kapitányává, ettől kezdve alá tartozott a fent említett négy végvárban állomásozó királyi katonaság. Birtokait tehát királyi kapitányként és kincstári támogatással is védelmezte.²

1627-től egészen 1663-ig „hivatalos” békeidőszak állt fenn a Habsburg és az Oszmán Birodalom között. A végvári harcok (a portyázások, cselvetések, rajtaütések, hódoltatás) azonban a határvonal hosszúsága, a szemben álló katonai erők csekély volta és alulfinanszírozottsága, a központok (Bécs és Isztambul) távolsága miatt a béke idején is állandóak voltak. Zrínyi 1637 és 1660 között fennmaradt leveleiből a török mintegy 15 muraközi betöréséről és 6 nagyobb, készütséget igénylő csapatösszevonásáról tudunk. A kiváló hadtörténész, Perjés Géza számításai szerint a fenti időszakban mintegy 200 alkalommal kellett a muraközi védelmet riasztani, amelyhez ha hozzáadjuk az ismert, előre kitervelt, elsősorban a dél-dunántúli török hódoltság fő erőssége, Kanizsa és elővárai ellen irányuló támadó vállalkozásokat, akkor szinte a 23 év minden hónapjára esett egy katonai akció. Zrínyi levelei és a korabeli források egyaránt azt tanúsítják, hogy komoly katonai szakértelemmel és kiváló képességekkel, „jó bátor szível és katonaságra való alkalmatossággal és kedvvel”³ rendelkezett ezekben a nagy terepismeretet, gyors döntéseket, határozottságot és virtust igénylő végvári harcokban.

A Habsburg állandó hadsereg első magyar tábornoka

Zrínyi 1642–1645 között bekapcsolódott a harmincéves háború (1618–1648), az egész Európára kiterjedt összecsapás-sorozat utolsó szakaszába. 1642-ben a Habsburg örökös tartományokat fenyegető svéd előretörés miatt Esterházy Miklós nádor felhívására horvát katonaságot toborzott, s szeptemberben a Muraközből Stájerországon keresztül északra vonulva csatlakozott a svédek ellen készülő királyi sereghez. Személyes ambíciók vezették, ahogy Esterházy nádornak írta:

² Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, Balassi, 2004; Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 867–880.

³ Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. 2., bővített kiadás. Budapest, Osiris, 2002. 119.

„Császár úfölsége, az mi kegyelmes urunk parancsolta mastanában, hogy ismeg személyem szerint az armadaban menjek, de én nem resolválok magamat reá, mert tudom [...] itt is nagy károkat vallanak a török miatt, mint azelőtt, mindazáltal jó conditiókkal nem vonyom meg magamat az szolgálattul.”⁴

Ettől kezdve évente felállított egy-egy lovasezredet részben saját költségén, részben központi finanszírozásból, s a nyári–ősz hádjáratiban részt vett a hadműveletekben. Nyílt ütközetben kétszer vett részt: 1644 augusztusában, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Felső-Magyarországra és a bányavárosokba nyomult seregével szemben, az Ónod mellett kibontakozó csatában, ahol levágták és a Tiszába szorították az erdélyiek közel háromezer fős kontingensét; és 1645 júniusában egy svéd hadtesttel Szokolca közelében vívott győztes összecsapásban. A hadseregtoborzás, az ezredfelállítás mellett tehát tapasztalatokat szerzett az állandó hadseregekkel vívott reguláris hadviselésben is, igaz, a háború mellékhadszínterén. Négy esztendőn át két fronton szolgált: a Habsburg állandó hadseregben, illetve a Magyar Királyság törökellenes védelmében, a Muraközben, ahol többnyire a téli–tavaszi időszakot töltötte. Értékes katonai szolgálataiért 1646. január 26-án az állandó királyi hadsereg főstrázsamesterévé (*Generalfeldwachtmeister*) nevezték ki. Ekkoriban ez már nem tényleges beosztásnak, hanem vezérőrnagyi rangnak felelt meg, s eddigi ismereteink szerint Zrínyi volt az első magyar arisztokrata, aki ezt a generális rendfokozatot elnyerte.⁵

A határvédelemben és a harmincéves háború hadszínterein szerzett érdemei játszottak szerepet abban is, hogy III. Ferdinánd 1647. december 27-én Zrínyit horvát–szlavón bánná nevezte ki. A kinevezéssel az ország egyik legfőbb méltóságának viselője, egyúttal a báni végek haderőinek és szükség esetén a horvát nemesi felkelésnek a parancsnoka lett.

A magyar haderő reformjának programja

A báni kinevező oklevélben Zrínyi feladatául szabták a horvát–szlavón területek védelmét, egyúttal a törökkel fennálló béke fenntartását is. Katonai ismeretei alapján azonnal belátta, hogy a közel 500 km-es, összefüggő határszakaszt ezzel a feltétellel a korábbi módon nem lehet megvédeni. A Magyar Királyságot és a területileg egyharmadára visszaszorult Horvátországot a teljes török bekebelezés fenyegeti – nincs több idő várni, cselekedni kell. 1648 nyarán Batthyány Ádám főkapitánynak írott levelében ezért egy új, európai perspektívába illesztett program alapjait fogalmazta meg. A levél egy szokásos

⁴ Zrínyi Miklós Esterházy Miklósnak, Csáktornya, 1643. június 12. *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bene Sándor, Hausner Gábor. Budapest, Balassi, 1997. 21.

⁵ Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 21.; Pálffy Géza: Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai. *Mta.hu*, 2020. január 21.

végvári portya terve kapcsán számba vette a keresztény országok és a Magyar Királyság helyzetét. Megállapította, hogy:

„Rosszul vagyunk most mindenfelé az mi állapotunk [...] Ezek így lévén, véli e Kegyelmed, hogy az török ilyen alkalmatosságot látván, békességet ne csináljon velencésekkel, és arra ne menjen, az melyet lát, hogy legkönnyebben meggyőzhet, és azok mi vagyunk, mert legerőtlenebbek, egyenetlenebbek és rendetlenebbek vagyunk, az neve van inkább országunknak, hogysesem valósága.”⁶

A megoldást a régi híres magyarok virtusának, hadi erényeinek: az egyezségnek és a „jó hadakozásnak” a visszaállításában, azaz a társadalmi, katonai reformokban jelölte meg. Végül a korábbi helyi, védekező harcok helyett a török elleni küzdelem nagyobb távlatait villantotta fel:

„Mi nem kicsiny emberek vagyunk, kicsiny csatázás és haszontalan járás, ha ugyan valami haszonnal van is, minékünk nemigen tisztességes; nagy vízben kell halásznunk, és nagy fába kell vágnunk az fejszénket, az mely ellenségünk romlásával és nagy hírrel düljön le.”⁷

Zrínyi ennek a gondolatkörnek a szolgálatába állította az ekkor, 1647–1648 telén befejezett, dédapja hősi önfeláldozásának példájával a kor társadalmát a törökellenes harcra buzdító eposzát, a *Szigeti veszedelmet* is.

Zrínyi a belső reformokat és az ország egységének helyreállítását, illetve a török elleni támadó háború elvét egységbe foglaló koncepciót az 1650-es évek elején dolgozta ki, és prózai műveiben: a *Vitéz hadnagyban*, a *Mátyás király életéről való elmélkedésekben*, valamint a különböző tanácskozásokra készült opiniókban fogalmazta meg, végül az 1661–1663 között elkészült *Afumban* összegezte.

A 16. század végén, a 17. század elején a törökkel vívott úgynevezett tizenöt éves háború és a harmincéves háború, valamint a végvári harcok tapasztalataiból egyaránt merítő katonai program legfontosabb elemei:

- a törököt offenzív háborúval kell legyőzni, a keresztény világ nemzetközi összefogásával;
- ebben kezdeményező részt kell vállalniok a magyaroknak is, hogy a háború célját, menetét befolyásolni tudják;
- erre csak akkor lesznek képesek, ha az ország hadügyét megreformálják, állandó magyar (mezei) haderőt állítanak fel, és a hazai katonaságot kiképezik a reguláris harcra.

Békeidőszakra ezért 12 ezer fős, állandóan fegyverben tartott és gyakoroltatott mezei sereg felállítását javasolta (négyezer gyalogost és nyolcezer lovast), háború esetén 24 ezer főset (ebből 18 ezer a gyalogos és hatezer a lovas), amely szükség esetén a keretét adhatja egy 30, 36 vagy végső soron 48 ezres „tisztességes királyi tábornak”. Az utóbbival

⁶ Zrínyi Miklós Batthyány Ádámnak, Csáktornya, 1648. július 5. *Zrínyi Miklós válogatott levelei* (1997): i. m. 45.

⁷ *Zrínyi Miklós válogatott levelei* (1997): i. m. 47.

kapcsolatos konkrét katonai teendőket: az ezredek, a fő- és altisztek, közlegények stb. létszám-, fizetés-, felszerelés, fegyverzet- és élelemigényét az 1663-ban meginduló katonai akció előkészületei során vetette papírra (*Tábori kis tracta*). Mind az állandó mezei hadsereg, mind a rendszeres fizetés gondolata és Zrínyi által javasolt módozata, mind az élelmezéssel kapcsolatos elképzelései (a hadművelleti terület felélése helyett vásárlással és központi bázisokból szekereken történő utanszállítással) lépést tartottak a kor állandó hadseregeinek akkoriban kidolgozott legkorszerűbb megoldásaival. Azokat ugyanez idő tájt vetette papírra például Raimondo Montecuccoli, a harmincéves háborúban feltűnt itáliai származású kiváló császári hadvezér is, aki az 1650-es évektől nagy szerepet játszott a magyarországi török harcokban.

Az 1650–1664 közötti években Zrínyi Miklós mellé a magyar rendiség számos képviselője felsorakozott, és komoly elméleti és gyakorlati erőfeszítések születtek a magyarországi hadrendszer reformjára. Az 1655. és 1662. évi diéták jó néhány katonai kérdést tárgyaltak és rendeztek, az 1662. évi országgyűlés hadügyi végzései például személyes felkelés vagy zsoldosállítás révén tulajdonképpen a nemesi társadalom egészének hadkötelezettségét rendelték el, amely, ha megvalósul, Zrínyi elképzelésének megfelelően közel 26 ezer katonát jelentett volna a török ellen.⁸

A török elleni támadó háború szervezése

Ez a program 1648 őszén nagy lendületet kapott a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békekötéssel, amely a kontinens hatalmi egyensúlyának reményében és a keresztény országok közötti *pax optima rerum* ígéretével megnyitotta az utat a török Európából történő kiszorítása előtt. A münsteri és osnabrücki megállapodást követően Európa számos gondolkodója, vezető politikusa és tette kész hadvezére vélte úgy, hogy elérkezett az Oszmán Birodalom elleni nemzetközi összefogás, az általa elfoglalt területek visszahódításának ideje. Megerősítette ezt a törekvést az újjáéledő török expanzió: a Porta 1645-ben Kréta szigetéért, voltaképpen a mediterráneum feletti hegemoniáért elhúzódozó háborúba bocsátkozott a Velencei Köztársasággal, s 1657-től a birodalom belső viszonyait gyorsan megszilárdító új nagyvezér, Köprülü Mehmed irányításával újabb szárazföldi akcióba kezdett Erdélyben II. Rákóczi György fejedelem ellen.

Annak érdekében, hogy a Habsburg-kormányzatot rábírják egy nemzetközi törökellenes vállalkozás megindítására, Zrínyi és a magyar politikai elit tagjai a bécsi udvarnak a török háborúban érdekelt körei mellett kapcsolatokat kerestek és találtak a Német-római Birodalom egyes választóival, mindenekelőtt a franciabarát fejedelemségekből 1657-ben létrehozott Rajnai Ligával, az Erdélyi Fejedelemséggel, az Egyházi Állammal és Velencével. Mai ismereteink szerint Zrínyi 1657 körül tette az első lépést a Rajnai Liga elnöke, Johann Philipp von Schönborn (János Fülöp) mainzi érsek felé, s az erdélyi fejedelem lengyelországi hadjáratával egy időben megpróbálta Velence oldalán bevonni Stájerországot egy török elleni vállalkozásba. A horvát bán, Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy

⁸ Czigány (2004): i. m. 102–103.

Ferenc országbíró és Lippay György esztergomi érsek hatékony diplomáciával elérték, hogy 1657-ben, III. Ferdinánd császár halálakor a német birodalmi rendek a frankfurti császárválasztáson úgy adták szavazatukat I. Lipótra, hogy kifejezték óhajukat a törökkel szembeni hatékony fellépésre. Erre végül csak 1661-ben került sor, a magyar főméltóságoknak a Rajnai Ligával és Velencével összehangolt politikai és katonai akcióját követően.⁹

„Ultra provokálom az fátumot” – a háború kirobbantása

1660 nyarán a II. Rákóczi György fejedelem lengyelországi hadjárata nyomán kitört erdélyi–török háborúban döntő fordulat állt be: júniusban II. Rákóczi György fejedelem elesett a budai basával vívott szászfenesi csatában, majd 1660. augusztus 27-én Várad, a Partium legfontosabb erőssége 44 napos ostrom után török kézre került. Egész Európa figyelme a török kérdés felé fordult. A Rajnai Liga elnöke Velencével és a német választófejedelmekkel folytatott tárgyalások után felajánlotta I. Lipótnak Franciaország és a birodalom katonai és pénzbeli segítségét a török elleni háború esetére. Ugyanekkor a magyar egyházi és világi főméltóságok egy Portia herceg, a Titkos Tanács elnöke által vezetett konferencián erélyes hangon érveltek az „életmentő háború” mellett, és követelték annak megindítását. Mindez azt eredményezte, hogy I. Lipót Raimondo Montecuccoli vezetésével 1661 júliusában hadsereget küldött Erdélybe az új fejedelem, Kemény János megsegítésére, Zrínyinek pedig elnézték, hogy formailag engedély nélkül vár építésébe kezdjen a Kanizsa-patak és a Mura összefolyásánál, a Mura bal partján, hódoltsági területen.

Zrínyi azt követően fogott hozzá Zrínyi-Újvár építéséhez, hogy az erdélyi országgyűlés Kemény János fejedelem javaslatára kimondta a Portától való elszakadást, és Bécsben tárgyalások kezdődtek Erdély megsegítéséről, amire válaszul nagy török had indult Kemény ellen. A vár építésével Zrínyi a hódoltsági erőket kívánta lekötni, ami sikerült is, hiszen Köprülü Ahmed nagyvezér már 1661 júliusában utasítást adott a kanizsai pasának, hogy akadályozza meg az építkezést.

Zrínyi-Újvár az alkalmilag épült, nem szabályos formájú hídfővárak közé tartozott, de stratégiai helyzeténél és őrsege létszámánál (200–300 fő) fogva alkalmassá vált arra, hogy felborítsa a kereszténység és az oszmánok közötti helyi erőegyensúlyt, s fennállása három éve alatt sikeresen védte Muraközt és Stájerországot a hódoltsági (kanizsai és boszniai) oszmán erőkkal szemben. A vár emellett állandó fenyegetést jelentett Kanizsára és a török hódoltságra, felépítése türehtetlen provokáció volt a törökök számára. Ezt kétségtelenül bizonyítja az építés első pillanatától ellene intézett több török támadás, és az a tény, hogy a Habsburg–török-tárgyalásokon a megegyezés egyik feltételének Zrínyi-Újvár lerombolását szabták. 1663 áprilisában Köprülü Ahmed ismét ultimátumban követelte

⁹ R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2004. 577–614.

feladását, s mivel ezt nem sikerült elérnie, a vár *casus belliként* szolgált a meginduló 1663–64. évi török háborúban.¹⁰

A várva várt „nagy háború”, amelynek megindulását Zrínyi-Újvár építésével Zrínyi mintegy kiprovokálta, 1663-ban, a török hadüzenetével, majd a végvári rendszer fontos északi láncszemének, Érsekújvárnak a megostromlásával tört ki. A hadiesemények során 1663. augusztusban a boszniai és kanizsai pasa körülbelül 8000 emberrel megtámadta Zrínyi-Újvárat, amelyet Zrínyi sikerrel megvédett. A török hadjárat hírére I. Lipót 1663. június elején Magyarország karainak, rendjeinek és városainak általános és személyes felkelést hirdetett. Augusztusban a dunántúli megyékből a Marcal mellett gyülekező felkelő magyar csapatok főkapitányává, azaz főgenerálissá (*totius Nationis Hungariae Dux*) Zrínyit választották a beteg Wesselényi nádor helyett. A mintegy 8500 főt 1663. szeptember 17-én mustrálta meg a vati táborban. Ezt követően visszatért a Muraközbe, hogy az Érsekújvárat ostromló török elleni hadműveletekhez magával hozza megbízható, kipróbált saját és végvári csapatait. Mire visszatért, Érsekújvár elesett, így csak kisebb vállalkozásokra nyílt lehetőség: október 10-én Vízvárnál sikerült győzelmet aratnia egy török sereg felett.

Már az év végén János Fülöppel és az Udvari Haditanáccsal folyamatosan egyeztetve dolgozták ki a téli hadjárat tervét, amelyet a török elleni offenzív hadjárat nyitányának szántak. A Regensburgban ülésező birodalmi gyűlés elfogadta és jóváhagyta Zrínyi haditervét, amelynek lényege, hogy a balkáni népek és a Velencei Köztársaság, valamint a pápaság támogatásával a Dráva mentén indítsanak nagyszabású támadást a török ellen, és a Rajnai Szövetség Zrínyi mellé küldte Julius Hohenlohe altábornagyot mintegy 10 ezer főnyi haderővel. Hohenlohe decemberben érkezett meg Magyarország határára azzal az utasítással, hogy minden hadműveletben Zrínyit támogassa. 1664. január 21-én Zrínyi-Újvárnál gyűlt össze a mintegy 26 ezer főnyi had, és innen indultak meg a Rajnai Szövetség Hohenlohe vezette segélycsapatai és a Zrínyi vezette magyar erők a téli hadjáratra. A hadjárat célja az volt, hogy az eszéki híd lerombolásával és a hódolt-ság fölperzselésével megnehezítse a török hadsereg következő évi átkelését a Dráván és előrenyomulását a Muraköz vagy Buda irányába. A január 21-én indult, 26 napig tartó vállalkozás során oda-vissza mintegy 460–490 km-t tettek meg mélyen a török hódolt-ságban, ellenséges területen. Elfoglaltak több kisebb török erősséget (Barcs, Berzence, Babócsa, Dárda, Segesd), felégették Szigetvár és Pécs külső városát, és február 2-án felgyújtották a török fő utánpótlási útvonalául szolgáló eszéki hidat. Kanizsa bekerítése ezzel teljessé vált.¹¹

¹⁰ Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012; Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

¹¹ Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989. 25–99.; Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286.; Domokos György: Mi lett volna, ha... Avagy mit (nem) mentett meg Zrínyi Miklós 1664-ben. *Ars Militaria*, 2021. február 22.

A kezdeti sikerek után azonban Zrínyi és politikustársai törekvése kudarcba fulladt. Kanizsát az udvar késlekedése miatt nem sikerült felszabadítani. Zrínyi-Újvárat a törökök június végén elfoglalták, majd július 7-én porrá égették, és az augusztus 10-én sietve megkötött vasvári békébe belefoglalták újjáépítésének tilalmát. Az 1663–64. évi „nagy török háború” nem javított az ország helyzetén. Zrínyi elképzeléseit az idő mégis beigazolta: már a kortársak közül sokan úgy tudták, és le is írták, hogy az 1663–64. évi háború nem volt hiábavaló. Itt formálódott ki a nemzetközi szövetség elve és gyakorlata, az állandó magyar haderő szükségességének gondolata, amely jelentős szerephez jutott a 17. század végén megindult török elleni visszafoglaló háborúban.

Felhasznált irodalom

- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, Balassi, 2004.
- Domokos György: Mi lett volna, ha... Avagy mit (nem) mentett meg Zrínyi Miklós 1664-ben. *Ars Militaria*, 2021. február 22. Online: https://arsmilitaria.blog.hu/2021/02/22/mi_lett_volna_ha_avagy_hogyan_nem_mentette_meg_zrinyi_miklos_a_magyarorszagot_es_a_habsburg-monarchi
- Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár: Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 867–880.
- Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 15–26.
- Pálffy Géza: Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai. *Mta.hu*, 2020. január 21. Online: https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-orszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Gondolat, 1965.
- Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989. 25–99.
- R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2004. 577–614.
- Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Bene Sándor, Hausner Gábor. Budapest, Balassi, 1997.

Ajánlott irodalom

- Bene Sándor: Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratának történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993), 3. 69–73.
- Bene Sándor: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. (1996), 4. 369–394.
- Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza (1630–1670). *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4. 881–891.
- Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.
- Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016.
- Hausner Gábor: Zrínyi Miklós. In Göcze István (szerk.): *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 61–86.
- Nagy Levente – Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011), 3. 679–740.
- Padányi József: Zrínyi-Újvár kutatása, a vár és környezete hasznosításának lehetőségei. In Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Kutatások a hadtudományok és a katonai műszaki tudományok területén*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2013. 86–134.
- Padányi József: A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 357–368.
- Padányi József – Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közöny*, 27. (2018), 3. 146–163. Online: https://mkk.uni-nke.hu/document/mkk-uni-nke-hu/2018_3_12_Padanyi%20-%20Negyesi_MKK_cikk.pdf
- Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 9. (2002), 1. 107–121.
- Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. *Levéltári Közlemények*, 75. (2004), 1. 47–63.
- Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvélő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 39–65.
- Pálffy Géza: *Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én*. 2. jav. kiadás. Budapest–Pápa, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Jókai Mór Városi Könyvtár, 2016.
- Perjés Géza: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 109–122.
- Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2014.
- R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010.

- Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. (2010), 4. 853–872.
- Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- Tóth Hajnalka: A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 319–338.
- Tusor, Péter: „Zrinius ipse desperat” – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In Cziráki, Zsuzsanna – Fazekas, István (szerk.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*. Wien, Ungarisches Nationalarchiv – Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2014. 165–182.
- Tusor Péter: Lippay primás követutatisása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 123–137.
- Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés). In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017a. 261–276.
- Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi szerepe a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017b. 217–246.
- Végh Ferenc: Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644). *Pontes: A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve*, 4. (2021). 213–227. Online: <https://doi.org/10.15170/PONTES.2021.04.01.10>

Örházak a Mura mentén. A Muraköz épített védelme a Zrínyiek korában^{1*}

A természet és fegyverek oltalmában: a Muraköz a 17. században

„Azt mondhatná ugyan valaki, hogy a két folyó, a Mura és a Dráva, melyek a Szigetet körülveszik, annak védelmét nagyban elősegítik. Ámde bizonyos és mindenki által ismert dolog, hogy a vízállás és a közönségesen és az év nagy részén át oly alacsony, hogy az ellenség bárhol és bármikor, télen és nyáron áthatolhat a szigetre tetszése szerint betörhet. De még magas vízállásnál is, kivált a mostani háborús időkben igen gyakran megtörtént, hogy a törökök a folyón minden akadály nélkül átkeltek. Ebből következik és bizonyos, hogy a Muraköz, a szomszédos vidékek és határok az ellenség betörései, rablásai, fosztogatásai és hódoltatásai ellen koránt sem biztos és jövőben sem lesz, hacsak – mint egy zárt erőd – jószámú magyar hadinépvel állandóan és kitartóan nem védelmeztetik és mindazon helyek és erődök, melyeket még részben boldogult édes atyám, a folyó partján itt-ott emeltünk, meg nem szállatnak és védelemre be nem rendeztetnek.”²

Zrínyi VI. Miklósnak (?–1625), a katona-költő nagybátyjának 1603-ban írott sorai a későbbi évtizedekben is helytállónak bizonyultak. Kanizsa oszmán megszállása idején (1600–1690) ugyanis immáron a Muraköz is közvetlenül ki volt téve ellenséges támadásoknak, amelyeknek a Mura mint határfolyó – mint arról az idézet is meggyőzően tanúskodik – önmagában nem tudta útját állni. A tájegység határvédelmének megszervezéséhez ugyanakkor optimális feltételeket teremtett, hogy a század derekára a Zrínyiek csáktornyai uradalma kis túlzással lefedte a Muraköz területét. A tájegység végvéraiba állomásozó félezres királyi katonaság felett mint „Légrád és a Muraköz kapitánya” Zrínyi Miklós (1620–1664), utóbb öccse, Péter (1621–1671) rendelkezett, amely így külön várkörzetet alkotott a Kanizsa ellen vetett végvidéken belül. Ezt a központi forrásokból finanszírozott haderőt hatékonyan egészítette ki a birtokosok magánhadereje.³

¹ * Kutatásunk az OTKA PD 108.391 sz. projekt keretében valósult meg, amelyért ezúton mondunk köszönetet.

² ÖStA Zst. HKR Akten. Karton 20. 1604. Februar Exp. 51. fol. 7–12. Magyar fordítása Szepesi G.: Zrínyi-iratok a cs. és kir. hadi levéltárában 1603-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893), 1. 505.

³ A Muraköz védelmi szervezetének és katonatársadalmának bemutatását terjedelmi okokból e helyütt mellőzzük. Erre vonatkozóan lásd Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 217–246.

(Vég)várak, erődített helyek és őrházak a folyamközben

Zrínyi VI. Miklós sorai igazolják, hogy a (vég)várak, erődített helyek és a Mura partján emelt őrházak együtteséből álló védelmi infrastruktúra alapjait a századfordulón rakták le. A folyamköz védelmi rendszerének természetes és, mondhatni, „idegközpontja” a centrális fekvésű csáktornyai vár volt, amely nemcsak a birtokos család rezidenciájául szolgált, hanem a félsziget legjobban kiépített és felszerelt erőssége is volt.⁴ Giovanni Giuseppe Spalla itáliai hadmérnök 1670-ben készült alap- és látrajzának tanúsága szerint – az akkor már felerészben kincstári kezelésben lévő – négy, kis méretű sarok- és egy kapubástyával rendelkező erősséget kettős vízesárok övezte.⁵ A Zrínyi VII. Miklós által 1657 tavaszán megkezdett átépítés során tűnt el a korábban szabálytalan nyolcszög formájú, rondellákkal megerősített palánkfalú erősség, amelyet Johann Ledentu 1639. évi látrajza, egy ismeretlen szerzőségű váralaprajz, illetve a Zrínyi fivérek egy évvel korábbi osztálylevele örökített meg.⁶ Spalla hiteles rajzának tanúsága szerint 1670-ben a nagy részben palánk szerkezetű kötőgátak egy téglalap alaprajzú reneszánsz palotát fogtak körül, amely a belső vár volt.⁷ Az újabb horvát műemlékvédelmi-restauratori vizsgálatok a délkeleti szárny kialakítását Zrínyi Miklós időszakára datálják, következésképpen az erősség átépítése a palotatömb bővítésével vehette kezdetét.⁸ Csáktornya vára csak Zrínyi Péter letartóztatásakor (1670) lépett kényszerűen a végházak sorába azáltal, hogy előbb a folyamközt megszálló reguláris hadsereg regimentjeinek egyes századai, utóbb az 1675-ben felállított német szabad század fegyveresei adták az őrségét.⁹

Légrad ellenben már a Szigetvár elvesztését (1566) követő évtől a végvárláncolat súlyponti eleme lett, amelynek karbantartása a Muraköz lakóinak törvényi kötelessége

⁴ Végh Ferenc: Csáktornya várának ismeretlen alaprajza 1680-ból. Zrínyi Miklós építkezéseinek kronológiájához. *Castrum*, 22. (2019), 1–2. 93–105. A vár építéstörténetének egyetlen magyar nyelvű feldolgozása: Koppány Tibor: A költő Zrínyi és Csáktornya várának átépítése. In Bubyák Orsolya (szerk.): *„Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest, MTA Művészettörténeti Intézet – Gondolat, 2010. 153–166. A horvát nyelvű munkák sorából kiemelhető Ivan Srša: Čakovečki stari grad za Zrinskih. *Kaj*, 41. (2008), 6. 67–97. Képi megjelenítéseire Mirko Marković: *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. Zagreb, AGM, 2001. 95–100.

⁵ Végh (2019): i. m. 98.; Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest, Kossuth–Cartographia, 2005. 475–476.; Pálffy Géza: *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*. Második, javított és bővített kiadás. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000. V. melléklet; Lejka Perči: *Tlocrt i veduta tvrđave u Čakovcu od G. G. Spalla. Muzejski vjesnik*, 18. (1996), 18–19. 105–107.

⁶ Végh (2019): i. m. 93–105. Zrínyi VII. Miklós és Péter osztálylevelét közli Horváth Zita (szerk.): *A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva – Horváth Zita – Turbuly Éva. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2010. 94–95. Az építkezés kezdetére vonatkozóan: *Vitnyédi István levelei 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcs-történetéhez*. Közli: Fabó András, 1871, 15., 57., 65., 66., illetve Tóth Péter: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1656–1716*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2012. 15.

⁷ Srša (2008): i. m. 67–97.

⁸ Srša (2008): i. m. 67–97.

⁹ ÖStA KA ZSt. HKR. Prot. Exp. Bd. 337. (1670) fol. 270.; FHKA AHK HFU R. Nr. 278. 1670. Juni fol. 269–270.

volt.¹⁰ Építéséhez Tahy Ferencnek, a Balaton és Dráva közötti végek első főkapitányának 1566 őszi szemleútja adhatta meg a végső lökést, amely során a – később kanizsainak nevezett – végvidékbe integrálandó zalai várak megerősítéséről született döntés.¹¹ A négyzetes alaprajzú, sarkain rondellával megerősített, feltűnően kicsiny palánkvár elsőként Giulio Turco 1571/1572 fordulóján készült alaprajzán látható; ennek látképpárja sajnos elkallódott.¹² Ledentu 1639. évi, déli irányból készült tusrája is csak kevés részletet jelenít meg a végházról.¹³ Spallának a végvárvárosról készített alaprajza azonban elárulja, hogy a település délkeleti szegletében megbúvó végvár körbástyáit időközben olasz rendszerűre cserélték.¹⁴ Kotori végházának létezéséről a tizenöt éves háború (1591–1606) időszakától rendelkezünk adatokkal.¹⁵ A 18. század elején mezővárosi rangra emelkedett település és végvárának létrejötte minden bizonnyal Kanizsa török kézre kerülésével függhetett össze, pontosabban azzal a körülménnyel, hogy a Mura határfolyóvá lépett elő.¹⁶ Spalla 1670. évi alaprajza, amely egyébiránt a végvár egyetlen ismert korabeli ábrázolása, egy négyzetes palánkerődöt örökített meg a háromosztatú település délnyugati szegletében.¹⁷ Kollonich Lipótnak, a Magyar Kamara elnökének 1678. őszi, az alábbiakban még sokat hivatkozott muraközi szemleútja idején Kotoriban egyetlen kőépület sem állt.¹⁸ Légrád és Kotori mellett ez idő tájt Goricsány, Hudosán, illetőleg Tornischa és Domasinec (és esetleg más muraközi települések) is fogadhattak be uralkodó által fizetett fegyvereseket.¹⁹ Ezen településeket azonban – jelen ismereteink szerint – sohasem említették a végházak sorában, így minden bizonnyal pusztán palánktechnikával erősített helyek lehettek. Kivételt egyedül Tornischa képezett: a Batthyányaktól 1644-ben zálogba vett településen ugyanis valószínűleg középkorban épült kastély is állt.²⁰

Bél Mátyás tudósítása szerint a török időkben Perlakot és Nedelicet is (mint minden bizonnyal a többi muraközi mezővárost is) palánkfal vette körül, amelyeken éjjel-nappal őrszemek vigyáztak veszély esetén fegyverbe szólítva a lakókat.²¹ Megerősíteni látszik ezt az is, hogy Spalla említett Muraköz-térképén Csáktornya települését is ilyen védmű

¹⁰ CJH 1899, 562–564. 1567/17. tc. A tájegység legkeletibb végháza tudvalévőleg 1710 előtt még a folyamban feküdt. Csak ezt követően, a Dráva mederváltozása miatt vált előbb szigetté, majd került át annak jobb partjára.

¹¹ Végh Ferenc: A keszthelyi végvár megerősítésének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000), 2. 432–434.

¹² Lejka Perči: Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16-17. stoljeća. *Muzejski vjesnik*, 9. (1986), 9. 15.

¹³ Ljudevit Krmpotić: *Izveštaji o utvrđivanju granica Hrvatskoga Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Hannover–Karlobag–Čakovec, Naklandi zavod Hrvatski zapisnik, 1997. 257.

¹⁴ Miroslav Klemm: Planovi Čakovca, Legrada i Kotoribe iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom vojnopovijesnom muzeju. *Radovi za znanstveni rad JAZU*, (1986), 1. 198.

¹⁵ ÖStA KA ZSt. HKR Akten Karton 20. Exp. 51. fol. 5–6.; Szepesi (1893): i. m. 500.

¹⁶ Juraj Kolarić: *Povijest Kotoribe*. Zagreb, Župni ured Kotoriba, 1992. 14.

¹⁷ Klemm (1986): i. m. 196.

¹⁸ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 19.

¹⁹ MNL OL P 125 Esterházy család hercegi ágának lt. Pál nádor. No. 9940.

²⁰ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 25–26.

²¹ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica. Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum. Tomus secundus in quo continentur comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis*. Operi edendo praefuit et praefatus est Tóth Gergely. Budapest, Magyar Országos Levéltár – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012. 497–498.

övezi.²² Gyorsan és olcsón megépíthető fa-föld védművek oltalmazhatták a Mura mentén fekvő, katonaparasztok által lakott falvakat is, amelyek lakóinak oroszlánrésze volt a török portyák elhárításában. A Zrínyi VII. Miklós (1620–1664) által 1650 októberében kiadott telepítő pátensének fellelése óta a katonaparaszti szervezet muraközi megjelenésének dátumaként egységesen annak keletkezési évét jelöli meg a kutatás.²³ Egy Zala vármegye közgyűlési iratai között fennmaradt szolgabírói jelentés azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a katonaparaszti hadszervezet már egy évtizeddel korábban, 1639-ben is fennállt a Dráva–Mura közén. Ekkor ugyanis Hegyi András főszolgabíró Vörös Bálint esküdt kíséretében vizsgálatot folytatott le annak tárgyában, hogy Zrínyi Miklós és öccse, Péter Novakóc, Dekanóc, Dvorische, Torchische, Szent Vid, Szelnik, Újfalú és Alsó Domború települések lakosságát katonai szolgálatra kötelezték. Ennek ellenszolgáltatásaként lemondtak bizonyos földesúri járandóságairól.²⁴ Az eddig feltételezettnél egy évtizeddel korábbi időpont alighanem a katonaparasztság megjelenésének egzakt dátuma is egyben. A Zrínyi fivérek egy évvel korábbi osztálytéttele ugyanis a Mura menti őrhelyeken még zsoldosok tartásának kötelezettségét írta elő a feleknek, katonaparasztokról ellenben nem tett említést.²⁵ Nagy György László, a muraközi és murántúli fiskális javak adminisztrátora 1691-ben maga is úgy tudta, hogy körülbelül 50 évvel korábban állítottak ki katonaparasztokat a folyó melletti falvak jobbágysai közül.²⁶ A fegyveresek pontos száma közelebből nem határozható meg, megállapítható viszont, hogy hozzávetőleg kétharmaduk gyalogos szolgálatra volt kötelezve.

Górék a Mura mentén

„Miklós, a ma élő Zrínyi, végig a Mura partján, ahol a sziget mellett folyik (több napi járőföldön!), nagy költséggel őrtornyokat állított, egyrészt, hogy az örök meg tudják akadályozni az ellenség átkelését a folyón, másrészt, hogy amikor valamelyiken elsütik az ágyút, a többi sorban veszi és továbbadja a jelzést, a partot védő katonaság, mintha harci kürtöt hallott volna, mindenünnen a veszedelem helyére siethessen.”

Mark Forstall, a Zrínyi VII. Miklós felkérésére 1664-ben készített, kéziratban maradt családtörténetében ezen okokkal magyarázta a Légrádtól egészen Ráckanizsáig húzódó őrházláncolat létesítésének szükségességét, egyértelműen megbízója kezdeményezésének tulajdonítva azt.²⁷ Evlia Cselebi, aki az 1664. évi oszmán hadjárat során ellenséges katonaként, három évvel korábban pedig egy rab kiváltása ügyében követként lépett a Muraköz területére, mindkét útja kapcsán megemlékezett a határvédelmi rendszer ezen elemé-

²² Végh (2019): i. m. 98.

²³ Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, 94. (1960), 1–3. 286–302. 287.

²⁴ MNL ZML IV.1.b. Közgyűlési iratok. 1640. Közli Végh Ferenc: A Muraköz katonatársadalma Zrínyi Miklós és Péter birtoklása idején (1638–1671). In Varga Szabolcs (szerk.): „*Hír a dicső tettek ragyogása*”. *Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből*. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2011. 182–183.

²⁵ Horváth (2010): i. m. 163.

²⁶ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 344. 1691 Oktober fol. 418. (W 2267. t.)

²⁷ Marcus Forstall: A Zrínyi grófok hősi családjának története. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és horvát történelmében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 324.

ról.²⁸ Josip Bedekovich, a csáktornyai pálos rendház priorja, aki a tájegység 18. század derekán még élő emlékezetét vetette papírra, a két idézett kortársával lényegileg egyező leírást hagyott az utókorra.²⁹ A tájegység épített védelméhez kell tehát sorolni a Mura menti őrházak – eddig alig ismert – láncolatát is. A Mura mellett Kanizsa közelsége okán ezekre különösen nagy szükség mutatkozott. A bő vízhozamú és gyors folyású, ám szélsőséges vízjárású határfolyón nagyszámú gázló segítette az oszmán portyázók átkelését, bár ahhoz rendszeresen „bőrhajókat” is igénybe vettek.³⁰ Telente pedig gyakorta jégpáncél borította a folyót, megkönnyítve ezzel a támadók dolgát, akikre ösztönzőleg hatott, hogy a Muraköz hódolatlan területnek számított.³¹ A Dráva és a Mura köze így nem csak közelsége okán volt kíváncsított célpont a zsákmányra éhes oszmán portyázók szemében. A nem hódolt, azaz oszmán szemszögből nézve „gazdátlan” folyamköz dúlása ugyanis sem kincstári, sem magánérdekeket nem sértett.³² Eppen ellenkezőleg: a mura-közi falvak adófizetésre kényszerítése mind az államhatalom, mind az új alattvalók szerzésében érdekelt potenciális javadalombirtokosok részéről felettébb kíváncsított volt.

A Mura melletti fa őrtornyok sajnálatos módon nem keltették fel a véghelyekre és végházakra fókuszáló magyar (vár)kutatás érdeklődését.³³ A horvát historiográfia is csak a szlavón és horvát végvidékek őrházainak kutatását tekintette feladatának.³⁴ A korabeli magyarsággal görénak nevezett (latinul *specula/excubiae*, németül *Skarthus*, az oszmán-török nyelvből kölcsönzött *csárdák*, esetleg *kula* kifejezéssel jelölt) őrtornyokat határfolyamok esetében jellemzően hidak, révek, gázlók mellett, magasabb térszíneken emelték, hogy azokból az ellenség átkelési kísérleteit észlelve időben jelt adhassanak.³⁵ A 17. században a Kulpa mentén épült ki hatékonyan működő őrházláncolat, amely a déli irányból érkező oszmán portyáktól oltalmazta Szlavónia keresztény kézen maradt terüle-

²⁸ „Zerin-oglu határszéli kirintijén belül egymástól ágyúlövésnyi távolra a dombokon sorba állított vigyázó vagyis híradó tornyok vannak, mindegyik telides-tele katonával. Bármely oldalról jöjjön az ellenség, az azon oldalon lévő toronyból egy ágyút sütnék el.” Evlia Cselebi: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Budapest, Gondolat, 1985. 67–68.

²⁹ „Omnes pagi cis Muram fluvium Legradino incipiendo, usque ad Mursko Szredische, quod Hungarico idiomate Szerdahely dicitur, homines meri militares temporibus Zriniorum, è quibus Turca partes Transmuranas possidebat, extiterint, perpetuasque diurnas, atque nocturnas excubias in pluribus altis praestegis, sive turribus excubitoriis, aut speculis, seu ut vulgus hujas vocitabat chardakis vel kulis, egerint, simulque animadverso hoste mortarium pulveribus pyriis onestum unum post aliud succenderint, taliterque omnem vicinam plebeam, ac nobilitarem ad arma capiendam pro repellendo inimico excitaverint, nullo alio censu dominio obligati.” Josip Bedekovich: *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in rudibus Stridonis occultatum*. Neostadii Austriae, ex typographeo Mulleriano, 1752. 283.

³⁰ Zrínyi Miklós: *Zrínyi Miklós összes művei*. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, Kortárs, 2003. 523., 628., illetve 527., 534–535., 641–642.

³¹ Zrínyi (2003): i. m. 474–475.

³² MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 5411. Csáktornya, 1638. július 14. Zrínyi Péter Batthyány Ádámhoz.

³³ A témával érintőlegesen foglalkozott Perjés Géza: A Muraköz védelme. In Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002. 66–132., különösen 102., 108–109.

³⁴ Milan Kruhek: *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljestva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb, Institut za suvremenu povijest, 1995. 36–37.

³⁵ A göré funkcionális és építészeti jellemzőire mindmáig alapvető Takáts Sándor: A magyar erősségek. In Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, MTA, 1915. 66–71.

tét.³⁶ A Dunántúlon a Rábán túli területeket és Győrt védelmezte hasonló – a helytörténeti indíttatású kutatásoknak köszönhetően egyre jobban ismert – megfigyelő és jeladó rendszer.³⁷ Előbbihez éppen a Mura és Dráva közti szolgált példaképül, ahol a riasztás vételekor két mérőföldről is igyekeztek a kijelölt gyülekezőhelyre.³⁸ Az Érsekújvár 1663. évi elvesztését követően, a Vág mellett kiépítendő őrházrendszer kapcsán is mintaként hivatkoznak a Mura menti górékra.³⁹ Az Una mentén már a 15–16. században is léteztek hasonló őrházak, amelyek létesítésében a térségben kiterjedt birtokokkal rendelkező Zrínyiek jártak élen; a muraközi őrtornyok közvetlen előképét tehát leginkább a horvát–bosnyák határtérségben kereshetjük.⁴⁰

Kollonich Lipót kamaraelnök 1678. őszi muraközi szemleútja során felmérte a folyamközi őrházláncolatot is, amiről részletes német nyelvű beszámoló készült.⁴¹ Ludwig R. Souches-nak, a szlavón-petrinjai végvidék főkapitányának kérésére alig öt évvel korábban Pavessich Gergely, a kincstárra szállt Zrínyi-javak adminisztrátora által végrehajtott felmérés latin nyelvű jegyzőkönyve szerencsés módon ugyancsak fennmaradt.⁴² Összevetésük – a szórványadatokkal kiegészítve – lehetővé teszi az őrházak építészeti jellemzőinek a rekonstruálását a kamarai birtokigazgatás (1670–1694) első évtizedében. Ezek alapján tudjuk, hogy a muraközi górék is négy cölöpön álló, fedett konstrukciók voltak, amelyek építéséhez és folyamatos karbantartásához a folyamköz nagy kiterjedésű erdői szolgáltatott építőanyagot. A fa őrházakat a jelek szerint árok és sánc ölelte körül, amelyen palánkfal futott körbe. 1678-ban a górék jó részét lepusztult állapotban találták, közülük több, példának okáért a domasineci és a novakóci, fedetlen volt.⁴³ Fejes István légrádi vicekapitány 1680. évi költségkimutatásából az is kiderül, hogy a górékat – vélhetően a belövések okozta tűzveszély miatt – kívül sárral tapasztották, illetve hogy belül egy kemence is helyet kapott, amely mellett a vártán lévő k melegedhettek.⁴⁴ Minden kétséget kizáróan hiteles képi ábrázolás jelenleg nem ismert a Mura

³⁶ Milan Kruhek: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća. In Dragutin Pavličević (szerk.): *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb, Sveučilišna Naklada Liber – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1984. 218., 252.

³⁷ Baráth Zsolt: A Rába mint védelmi vonal a 17. században. Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 41. (2014), 1. 31–53.; Vadas, András: A River between Worlds: Environment, Society and War along the River Raab/Rába (c. 1600–1660). In Peter Štih – Žiga Zwitter (szerk.): *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze u Ljubljani, 2014. 242–258.; Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1999. 169–170.

³⁸ Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem*. Budapest, Osiris, 2000. 252.

³⁹ „Summae etiam requiritur, ut terra cis Vagum existens defendatur, quae sic fieri posset, si nimirum ad ripam fluvii certa loca vigiliarum erigerentur, in quibus Hajdones collocarentur, uti in Croatia et Insula Murakeöz defacto quoque practicatus.” Rakovszky István: Eszterházy Pál relatioja 1674-ben. *Történelmi Tár*, 14. (1891). 265.

⁴⁰ Kruhek (1995): i. m. 36–37.

⁴¹ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450.

⁴² MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.).

⁴³ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 4–25.

⁴⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 13622. Légrád, 1680. április 2. Fejes István Batthyány Kristófhoz.

menti őrházakról. Az Udvari Haditanács iktatókönyvi bejegyzése azonban elárulja, hogy 1673 májusában az őrházakról és Légrádról alap- és látrajz is készült, ez azonban jelenleg is lappang.⁴⁵ Giovanni Giuseppe Spalla 1670 tavaszán a Muraközüről készült mappáján 21, névvel ellátott őrhely rajza is helyet kapott, ám ezek minden bizonnyal csupán sematikus ábrázolások.⁴⁶ Légrád ugyanekkor készült, ugyancsak az itáliai hadmérnök által jegyzett ábrázolásán látható Nagy és Szabados górék ugyanis más képet mutatnak.⁴⁷ Utóbbi, toronyszerű építmények tekinthetők hiteles(ebb) látképnek, ám ezek is mindössze annyival egészíthetik ki eddigi ismereteinket, hogy a górékat sátor tető fedte. Stjepan Glavač varasdi jezsuita 1673. évi Szlavónia-térképe is sajnos csak jelzésszerűen tünteti fel a muraközi őrhelyeket.⁴⁸

A Mura menti górék mindössze néhány fős személyzete szakállas puskákkal, olykor mozsárral vagy kis kaliberű ágyúval is rendelkezett, amelyekhez részben a stájer rendek jóvoltából jutottak hozzá.⁴⁹ Az osztrák tartomány ugyanis esetileg – más szomszédos magyar nagybirtokosokhoz hasonlóan – a Zrínyieknek is kiutalt több-kevesebb hadianyagot. A fegyverek gyakorta javításra és pótlásra szorultak, de a puskaporból is hiány mutatkozott, különösen a visszafoglaló háború idején. Ennek oka a gyakori riasztás mellett az volt, hogy – a végvárakhoz hasonlóan – a górékon is lövettek a keresztény hadak sikereinek örömeire.⁵⁰ 1686 áprilisában a légrádi sereg négy góréra egy-egy szakállast kért, és egy tarackot, illetőleg utóbbihoz kartácsot is, ami alátámasztja Forstall idézett állítását, miszerint a górék katonaságának nemcsak jeleznie kellett az ellenség átkelését, hanem azt hátráltatni is.⁵¹ Igazolja ezt az is, hogy két évvel korábban az átkelő törökök egyikével a górés végzett.⁵² Ugyanekkor a törökök tarackot vontattak a kákonyai góré elé, ami ugyancsak viszonylagos erődítettségük mellett szól.⁵³ Az őrházak védelmi szerepkörét azért szükséges nyomatékosan hangsúlyozni, mert a kutatás ezekre máig rendszerint mint szimpla jelzőtoronyokra tekint. A Mura-parti állandó, veszéllyel teli strázsálás komoly tehertételt jelenthetett az őrházak személyzete számára, aminek azok nem minden esetben tettek maradéktalanul eleget. Például 1677 nyarán a Légrádhhoz tartozó egyik góré őre sem volt a helyén a törökök rablása idején. A riasztólövést ezért a közelben lévő pásztorok adták le a górés szakállasából. Mivel azonban nem értettek

⁴⁵ „de Souches Veldtmarschallh, raichet ein Abriß undt Profill der Scartheüßer in der Insul Murakös, und des Orths Leograd.” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 343. (1673) fol. 372–373., Reg. Bd. 344. (1673) fol. 203–204.

⁴⁶ Papp-Váry (2005): i. m. 475–476.

⁴⁷ Klemm (1986): i. m. 197–199.

⁴⁸ Mirko Marković: *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*. Zagreb, Naprijed, 1993. 176–177.

⁴⁹ Zrínyi (2003): i. m. 475–476.

⁵⁰ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 48208. Légrád, 1686. december 4. Szőkey János Batthyány Ádámhoz.

⁵¹ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 28616. Légrád, 1686. április 22. Légrádi sereg Batthyány Ádámhoz.

⁵² MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 28623. Légrád, 1684. augusztus 5. Légrádon lakozó szolgák Batthyány Kristófhoz.

⁵³ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 28623. Légrád, 1684. augusztus 5. Légrádon lakozó szolgák Batthyány Kristófhoz.

a fegyver használatához, annak elsütésekor súlyosan megégtek, és az őrházban tárolt puskapor is lángra kapott.⁵⁴ Darabos Miklós légrádi kapitány büntetésképpen ötvenet veretett a vétkes góresra, de a szigorú büntetés a jelek szerint nem érte el célját. A kapitány következő szemleútja idején is éppen a Murában halászott az őrszem, aki újfent fenyítésben részesült. Az őrszemélyzet másik tagja elmenekült, így próbálta elkerülni a rá váró jogos büntetést.⁵⁵

Az őrházak száma és lokalizációja

Az 1678. évi Kollonich-féle vizitáció 24 góré létezéséről tudósít, míg Pavessich Gergely a fél évtizeddel korábbi terepbejárása során kettővel kevesebbet rögzített.⁵⁶ Nem említi ugyanis a szeményei górért, jóllehet az Spalla 1670. évi térképén is helyet kapott, míg az ugyancsak hiányzó ferketineci őrház létezése mellett logikai megfontolások szólnak.⁵⁷ Szinte bizonyos tehát, hogy az 1670-es évek elején is két tucat őrház vigyázta éjjel-nappal a Mura jobb partját. Ezek közé sorolták a Peklenica és Ráckanizsa közötti öt strázsahelyet is, jóllehet azok a vasvári békekötés (1664) óta pusztán álltak.⁵⁸ Ezeket és a többi romos őrházat Julius Graf von Porto alezredes, a Muraköz parancsnoka 1678 tavaszától öntevékenyen állította helyre, illetőleg a Kollonich-féle szemlebizottság döntött újjáépítésükről.⁵⁹ Zrínyi Miklós az 1641-ben, a stájer rendekhez írt kérvényéhez mellékelte, saját kezűleg rajzolt térképvázlatán mindössze 16 *fortalitiumot* tüntetett fel, amiből következőleg a górék száma folyamatosan nőtt.⁶⁰ Ez részben azzal magyarázható, hogy a Batthyányak turnischai birtokteste 1644-ben zálogképpen Zrínyi Péter kezére került, aminek eredményeként a Mura menti őrházláncolat immáron hézagmentessé vált.⁶¹ Turnischa, Miklóc, Krisóc és Ferketinec területén ugyanis már a Batthyányak birtoklása idején is legkevesebb három góré állt, amelyekbe hajdúkat is szerződtettek.⁶² A Mura menti őrházak köre mindazonáltal időről időre módosulhatott is. Legalábbis ezt sejteti, hogy az 1670-es évek elején Légrád és Kotori között – mint az alábbiakban látni fogjuk – tételesen hét strázsa létezése igazolható, holott a költő és hadvezér 1661-ben

⁵⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 9798. Légrád, 1677. június 12. Darabos Miklós [Batthyány Kristófhoz].

⁵⁵ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 9798. Légrád, 1677. június 12. Darabos Miklós [Batthyány Kristófhoz].

⁵⁶ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450.

⁵⁷ Nagy góré, Szabad vajdáké, Szabad góré, Katona góré, Szanyari góré, Köz góré, Új góré, Hergyavicza góré, Hudósányi (2x), goricsányi (2x), Domasinszki góré, Novakóczi góré, Turnischai góré, Krisóczi góré, Miklóczi góré, Pekleneczy, Szerdahelyi, Új Udvardi (2x), Rácz Kanizsa. MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.).

⁵⁸ MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.).

⁵⁹ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 23–26., 33–34.

⁶⁰ Pálffy (2000): i. m. 52.

⁶¹ Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012. 463.

⁶² MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 43393. Dekanóc, 1636. június 10. Simoni János Batthyány Ádámhoz.

kilenc őrhely létezéséről tudósított. Ezeket állítása szerint részben az uralkodó, részben saját költségén tartotta fenn.⁶³ Légrad és Ráckanizsa között légvonalban mintegy 40 km a távolság, így a már a Zrínyiek idejében is létező 24 őrház átlagosan másfél-két kilométerre állhatott egymástól. Légrad körül azonban ennél láthatólag sűrűbben helyezkedtek el, ami igazolhatja Evlia Cselebi állítását, miszerint a görék ágyúlövésnyi távolságban követték egymást.⁶⁴

A görék magyar és horvát elnevezéseit – meglehetősen eltorzult ortográfiával – Giovanni Giuseppe Spalla már említett olasz nyelvű Muraköz-térképe örökítette meg, amely elárulja, hogy azok rendszerint egy közeli településről vagy határrészről (úgy mint Szemenyei, Kákonyai), valamely jellemzőjükéről (Nagy, Új stb.) vagy a benne szolgálókról vették nevüket.⁶⁵ Utóbbinál maradv a Légrad és Kotori között elhelyezkedő hét göré közül hármat a légrádi királyi fizetésű katonák, kettőt az ottani, zsold nélkül szolgáló szabadosok (*libertini*) őriztek, míg a kotori végváriak gondjaira egy őrhely volt bízva.⁶⁶ A „Köz göré” onnan kapta nevét, hogy abban mindkét uradalomfél birtokosa egy-egy görést volt köteles fizetni, illetéknéppen az közös volt. A kamarai rész örét egyébként esztendei szolgálata fejében 1673-ban 25 magyar forint illette meg, de az összeg a jelek szerint később emelkedett.⁶⁷ Ebben a csárdákban Kollonich útja idején az 1675-ben felállított csáktornyai német szabad század hat katonája is szolgálatot teljesített. Nyolc bajtársuk a Zrínyi-Újvár romjaival szemben elhelyezkedő sáncban látott el őrszolgálatot, ahova egy löveget is szükségesnek ítélték.⁶⁸ A Kotoritól nyugatra található őrhelyek személyzetét ellenben a két uradalomfél katonaparaszttsága biztosította, amelynek tehát nem csak az ellenséges betörések elhárításában jutott kitüntetett szerep. Goricsány és Hudósán lovassá és hajdúvá tett parasztjai példának okáért a településeik területén emelkedő két-két vigyázóhely őrizetéről gondoskodtak.⁶⁹ A Muraköz nyugati peremén fekvő Mura-szerdahely mezőváros és Ráckanizsa falu nem tartozott ugyan a katonatelepülések közé, lakosságuk mégis kollektíven volt köteles a görékon őrséget adni.⁷⁰

⁶³ Zrínyi (2003): i. m. 326.

⁶⁴ „A Mura folyó partján, egymástól egy-egy ágyúlövésnyi távolban épült tornyok voltak. Mikor ezekben a tornyokban lévő parázna hitetlen magyarok minket megláttak, mindegyik toronyban egy-egy ágyút kezdtek elsűtni s az ágyú hangja egyszerre az egész ellenséges országot felrázta s mindenfelé értesültek rólunk.” Evlia (1985): i. m. 577.

⁶⁵ Natgore, Sabotgore, Katanska, Kakugna, Zeniarski, Sangarska, Pogoriletz, Zschukitz, Gornia, Novi Chiardak (2x), Lescoska, Letinska, Komparia (?), Kolikovina, Domaszinka, Novaztrasa, Zemeninzka, Melikutetz, Turuska (2x). Vö. Lejka Perči: Prilog poznavanju zemljovida Međimurja 16.-17. stoljeća. *Kaj*, 31. (1998), 2. 98.

⁶⁶ MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.); ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 17.

⁶⁷ „Giurka Bashae ztrasana na kotoribskom csordaku, kojemu samo drugomu poloviczu plachie ad nasze Czeszarzke strane, na letto dan ide gotovih pencz fhun 25, od strane pak Gozpe Groffinie tulikay.” HDA–785 Obitelji Zrinski i Frankopani. Komorska uprava. Konfiscirana vlastelinstva i posjedi. Čakovec. 3.3.8.8.9.; „custodis vigiliae apud Kottory 31 Ft. 25.d.” ÖStA FHKA AHK Hoffinanz Ungarn R. Nr. 278. 1681. Februar fol. 186. „custos speculae chardak Bassa dictae” ÖStA FHKA AHK HFIÖ Miszellen R. Nr. 165. fol. 133–137.

⁶⁸ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 17.

⁶⁹ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 19–34.

⁷⁰ ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 31–34.

Katonaságukon kívül az őrhelyek karbantartásának módjában is eltérés mutatható ki. Légrád és az illetékességébe tartozó górék fenntartása ugyanis a diéta rendelkezései nyomán Zala és Somogy megyékben fekvő Zrínyi-birtokok lakosait terhelte a 17. században is.⁷¹ 1618-tól Alsó-Baranya településeit ugyancsak iderendelték, amelyeket nagy részben ugyancsak a főúri család bírt, vagy pontosabban jobbára bitorolt.⁷² A felszabadító háború (1683–1699) időszakában, a Budai és a Csáktornyai Kamarai Adminisztráció által készített birtokösszeírások tanúsága szerint ekkortájt másfél száz falu és pusztát volt Zrínyi Ádámé Baranya megyében.⁷³ Egy 1675. évi kimutatás Légrád tartozékaiként 406 (!) falut számszerűsít az oszmánok megszállta országrészben. Ez a szám azonban valószínűleg az 1664-ben elpusztított Kiskomáromhoz tartozó településeket is magában foglalja, amelyekre Légrád és Zalavár helyőrsége egyaránt igényt formált. Légrádhoz ingyenmunka tekintetében korábban Szigetvár, Pécs, Siklós (és nagy valószínűséggel Berzence), „tartományai” tartoztak, míg Kapos, Koppány, Segesd és Babócsa körzeteinek lakói Kiskomárom várerődítési munkáihoz tartoztak munkáskezet biztosítani.⁷⁴ Légrád és a közeli strázsahelyek reparációjához tevőlegesen azonban csak a somogyi települések lakói járulhattak hozzá. Baranya falvai ugyanis jellemzően pénzzel váltották meg ezen kötelezettségüket, amelyből Zrínyi Péter idején 1500 forint bevételhez jutott a Muraköz legkeletibb végháza.⁷⁵ 1614 előtt, tehát amikor a Zrínyiek még Vas megyei birtokokkal is rendelkeztek, azok szintén Légrádhoz voltak kötelesek ingyenmunkát szolgáltatni. Könnyen elképzelhető, hogy azt a viszonylag nagy távolság miatt a vasiak is inkább pénzben tudták le.⁷⁶ Úgy tűnik, hogy a katori végházhoz is tartozhattak hódoltsági falvak, bár ezekről a törvények külön nem tesznek említést.⁷⁷ 1670 után a katonaparasztkok által őrzött górékat a fiskus és Zrínyi Miklós özvegyének feladata volt karbantartani, amire bizonyára a folyamközi települések lakói voltak kötelezve.⁷⁸ Korábban, a Zrínyi Péter és Maria Sophia Löbl között 1667 júliusában létrejött megállapodás értelmében a felek tartoztak gondoskodni a rájuk eső őrházak karbantartásáról. A Magyar Kamara 1670. évi birtokba kerülése után tehát pusztán fenntartotta a korábbi gyakorlatot.⁷⁹ 1649 és 1664

⁷¹ CJH 1899, 562–565. 1567/17. tc.

⁷² CJH 1900a, 208–213. 1622/37. tc, 282–285. 1630/3. tc., 350–352. 1635/92. tc., 514–517. 1647/153. tc.; CJH 1900b, 268–271. 1681/7. tc.

⁷³ MNL OL MKA E 156 U et C. Fasc. 90. No. 32a., Fasc. 66. No. 14. Megjegyzendő, hogy ez a szám némileg magasabb az újabb kutatás által meghatározott értéknél (129). Gattermann (2005): i. m. 46. Ennek okait készülő tanulmányunkban kívánjuk részletesen kifejteni, illetve ebben adjuk közre a baranyai települések jegyzékét is.

⁷⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 9796. Körmend, 1676. január 21. Darabos Miklós Verner Jánoshoz; No. 36129. Csáktornya, 1677. május 25. Pavessich Gergely és Pathy János Batthyány Kristófhoz.

⁷⁵ MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.), 1682. No. 281. (7657. t.)

⁷⁶ Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600.* H. n., Vas Megyei Levéltár, 1989. 720.

⁷⁷ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 48226. Kotori, 1688. április 20. Szőkey János és Inkey János Batthyány Ádámhoz.

⁷⁸ MNL OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (7643. t.)

⁷⁹ MNL OL MKA E 148 NRA Fasc. 1092. No. 7.

között, amikor Zrínyi VII. Miklós egy személyben bírta a csáktornyai uradalom mindkét felét, értelemszerűen egyedül őt terhelte a görék karbantartásának kötelezettsége.

Épített védelem és hadszervezet

A muraközi őrházláncolat mint esettanulmány azért is szerfelett tanulságos, mert kivételes rálátást enged az épített védelem és a hadszervezet kölcsönhatására. Egy tartalmi jegyei alapján 1606 és 1609 közé keltezhető várjegyzék kilenc muraközi strázsahelyet sorol fel.⁸⁰ Ezekben ez idő tájt 200 lovas és félezer gyalogos szolgált az uralkodó zsoldján, akik rendkívüli (*extraordinarius*) katonaságként Kanizsa elvesztése után érkeztek a Muraközbe.⁸¹ A későbbiekben viszont kétségkívül már a birtokosok katonasága vigyázta az őrházakat. Bizonyítja ezt, hogy a Zrínyi fivérek az uradalom 1638. évi felosztásakor az öt strázsán és az azokban szolgálatot teljesítő 110 főnyi katonaság fenntartásának terhén is megosztottak. Zrínyi Miklósnak Malikutecz és Szemenye őrházak jutottak, amelyekben 20–20 katonát tartozott fizetni, míg Péternek a Szemenye alatti őrházban és a „Réten való új strázsán” kellett ugyanennyi fegyverest tartani. A Csuk strázsán szolgáló harmincfős katonaságot pedig közösen javadalmazták a testvérek.⁸² Minden bizonnyal a királyi katonaság számának csökkenése szorította rá a Zrínyieket arra, hogy pótlásukra saját költségükön fizessék a strázsahelyek láthatólag nem csekély őrserégét. A végváriak száma ugyanis 1625-re 300-ra esett vissza, nem számítva közéjük Légrád 200 főnyi, gyalogosokból álló helyőrségét.⁸³ Ez viszont anyagilag nyilvánvalóan megterhelő lehetett a birtokosok számára, akik szabadulni igyekeztek a tekintélyes kiadási tételtől. A fegyveresek száma azonban amiatt is elmaradhatott a szükségéstől, mivel a veszélyes szolgálatra vállalkozókból is hiány mutatkozott.⁸⁴ Zrínyi VII. Miklós és Péter főként az őrházak katonaszükséglete miatt (hangsúlyozzuk: együtt) dönthetett 1639-ben a határ menti falvak hajdúsításáról. A fivérek tehát voltaképpen a királyi katonaság hiányát előbb fizetési, utóbb a náluk olcsóbb szabados státuszú fegyveresekkel ellensúlyozták. A görék számának növekedése és a katonaparasztság megjelenése között tehát szoros összefüggés vélelmezhető. Forstall célzatos tudósítása tehát, miszerint a Mura-parti

⁸⁰ Úgymint Kákonya, Kotor, Letenye, Bonya, Ördöglíka, Szemenye, Malikutecz, Peklenca, Szerdahely. MNL OL. P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Katonai iratok. 252. cs. fol. 671–672. A Batthyány család levéltárosa, Iványi Béla 1630 körülre datálta a kimutatást. Minthogy a dokumentum tanúsága szerint a keszthelyi helyőrség ekkor Szigligetben állomásozott, az valójában 1606 és 1609 között keletkezhetett. Lásd Végh Ferenc: *Bírodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században*. Budapest, Históriaantik, 2007. 69–73.

⁸¹ E helyütt megjegyzendő, hogy a strázsahelyek listája csaknem azonos a Zrínyi IV. György által 1600/1601. fordulóján készített – korábban tévesen 1582-re datált – térképvázlatán szereplő őrhelyekkel. Ezek: Kákonya, Kotori, Letenye, Bononia, Ördöglíka, Szemenye, Malikotecz, Hotiza, Ráckanizsa. Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2005. 329.

⁸² Horváth (2010): i. m. 163.

⁸³ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 130. 1626 Juni. fol. 54–59.

⁸⁴ Végh (2011): i. m. 182–183.

örházláncolat kiépítése Zrínyi VII. Miklós nevéhez köthető, korrekcióra szorul. Vitán felül áll ugyanakkor, hogy az ő működése idején lép elénk a kiforrott struktúra a maga teljességében.

Rövidítések

AHK	Alte Hofkammer
Bd.	Band
cs.	csomó
d.	doboz
é. n.	év nélkül
Exp.	Expediit
Fasc.	Fasciculus
fol.	Folio
FHKA	Finanz und Hofkammerarchiv
Ft	forint
HDA	Hrvatski državni arhiv
HFIÖ	Hoffinanz Innerösterreich
HKR	Hofkriegsrat
h. n.	hely nélkül
köt.	kötet
KA	Kriegsarchiv
ld.	lásd
lt.	levéltára
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
No.	Numerus
OL	Országos Levéltár
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Prot.	Protocollum
Reg.	Registratur
R.N.	Rote Nummer
SUS	Sammlungen und Selekte
sz.	szám
t.	tekercs
tc.	törvénycikk
U et C.	Urbaria et Conscriptiones
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő
vő.	vesd össze
ZSt.	Zentralstellen

Muraközi helységnév-azonosító

A tanulmány törzsszövegében, pragmatikus megfontolásból, a muraközi települések kora újkorban leginkább használatos névalakjainak alkalmazása mellett döntöttünk, azok eredeti írásmódját – az archaikus „z” elhagyásától eltekintve – megőriztük. E helyütt zárójelben adtuk meg az adott helység 1913. évi hivatalos magyar és mai horvát (illetőleg

szlovén) nevét. Amennyiben a település időközben egy másik, ma is létező helységbe olvadt bele, akkor annak neve szerepel a listán. A török kor végére pusztásodott falvakat kihúzással jelöltük.

Alsó Domború	(~, Donja Dubrava)
Csáktornya	(~, Čakovec)
Dekanóc	(Dékánfalva, Dekanovec)
Domasinec	(Damása, Domašinec)
Dvorische	(Törökudvar, Turčišće)
Ferketinec	(Alsóferenczfalva, Ferketinec)
Goricsány	(Muracsány, Goričan)
Gyurgyánc	–
Hudosán	(Hodosány, Hudošan)
Kotori	(Kotor, Kotoriba)
Krisóc	(Muraszentkereszt, Križovec)
Légrád	(~, Legrad)
Miklóc	(Mikófa, Ferketinec)
Muraszerdahely	(~, Mursko Središće)
Nedelic	(Drávavásárhely, Nedelišće)
Novakóc	(Muraújfalu, Novakovec)
Nova Vész	–
Perlak	(~, Prelog)
Ráckanizsa	(~, Razkrižje)
Strigó	(Stridóvár, Štrigova)
Szelnik	–
Szent Vid	(Muravid, Donji Vidovec)
Turchische	(Törökudvar, Turčišće)
Turnische	(Bottornya, Podturen)
Újfalu (másként Kotta)	–

Felhasznált irodalom

- Baráth Zsolt: A Rába mint védelmi vonal a 17. században. Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 41. (2014), 1. 31–53.
- Bedekovich, Josip: *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum*. Neostadii Austriae, ex typographeo Mulleriano, 1752.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica. Elaboravit Matthias Bel. Comitatum ineditorum. Tomus secundus in quo continentur comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis*. Operi edendo praefuit et praefatus est Tóth Gergely. Budapest, Magyar Országos Levéltár – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012.
- CJH: *Corpus Juris Hungarici*. (Magyar Törvénytár) 1000–1526. évi törvénczikkék. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.
- CJH: *Corpus Juris Hungarici*. (Magyar Törvénytár) 1608–1657. évi törvénczikkék. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1900a.
- CJH: *Corpus Juris Hungarici*. (Magyar Törvénytár) 1657–1740. évi törvénczikkék. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1900b.

- Evlia Cselebi: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Budapest, Gondolat, 1985.
- Forstall, Marcus: A Zrínyi grófok hősi családjának története. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyiek a magyar és horvát történetében*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 321–378.
- Gattermann, Claus Heinrich: *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713. Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken*. Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2005. Online: <https://doi.org/10.17875/gup-2005-372>
- Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem*. Budapest, Osiris, 2000. 232–254.
- Horváth Zita (szerk.): *A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva – Horváth Zita – Turbuló Éva. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2010.
- Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, Argumentum, 2005. 311–357.
- Klemm, Miroslav: Planovi Čakovca, Legrada i Kotoribe iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom vojnopovijesnom muzeju. *Radovi za znanstveni rad JAZU*, (1986), 1. 193–202.
- Kolarić, Juraj: *Povijest Kotoribe*. Zagreb, Župni ured Kotoriba, 1992.
- Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012.
- Koppány Tibor: A költő Zrínyi és Csáktornya várának átépítése. In Bubryák Orsolya (szerk.): *„Ez világ mint egy kert...”*. Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat, 2010. 153–167.
- Krmpotić, Ljudevit: *Izvyještaji o utvrđivanju granica Hrvatskoga Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Hannover–Karlobag–Čakovec, Naklandi zavod Hrvatski zapisnik, 1997.
- Kruhek, Milan: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća. In Dragutin Pavličević (szerk.): *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb, Sveučilišna Naklada Liber – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1984. 214–258.
- Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb, Institut za suvremenu povijest, 1995.
- Marković, Mirko: *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*. Zagreb, Naprijed, 1993.
- Marković, Mirko: *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. Zagreb, AGM, 2001.
- Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598*. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1999.
- Pálffy Géza: *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*. Második, javított és bővített kiadás. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000.
- Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Budapest, Kossuth–Cartographia, 2005.
- Perči, Lejka: Neki prikazi tvrđave Legrad iz 16-17. stoljeća. *Muzejski vjesnik*, 9. (1986), 9. 15–17.
- Perči, Lejka: Tlocrt i veduta tvrđave u Čakovcu od G. G. Spalla. *Muzejski vjesnik*, 18. (1996), 18–19. 105–108.
- Perči, Lejka: Prilog poznavanju zemljovida Međimurja 16.-17. stoljeća. *Kaj*, 31. (1998), 2. 89–101.
- Perjés Géza: A Muraköz védelme. In Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002. 99–137.
- Rakovszky István: Eszterházy Pál relatioja 1674-ben. *Történelmi Tár*, 14. (1891). 257–266.

- Srša, Ivan: Čakovečki stari grad za Zrinskih. *Kaj*, 41. (2008), 6. 67–97.
- Szepesi G.: Zrínyi-iratok a cs. és kir. hadi levéltárában 1603-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893), 1. 498–508.
- Takáts Sándor: A magyar erősségek. In Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. II. Budapest, MTA, 1915. 1–132.
- Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600*. H. n., Vas Megyei Levéltár, 1989.
- Tóth Péter: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1656–1716*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2012.
- Vadas, András: A River between Worlds: Environment, Society and War along the River Raab/Rába (c. 1600–1660). In Peter Štih – Žiga Zwitter (szerk.): *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze u Ljubljani, 2014. 242–258.
- Végh Ferenc: A keszthelyi végvár megerősítésének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000), 2. 425–434.
- Végh Ferenc: *Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században*. Budapest, Históriaantik, 2007.
- Végh Ferenc: A Muraköz katonatársadalma Zrínyi Miklós és Péter birtoklása idején (1638–1671). In Varga Szabolcs (szerk.): *„Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből*. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2011. 167–184.
- Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 217–246.
- Végh Ferenc: Csáktornya várának ismeretlen alaprajza 1680-ból. Zrínyi Miklós építkezéseinek kronológiájához. *Castrum*, 22. (2019), 1–2. 93–105.
- Vitnyédi István: Vitnyédi István levelei 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölcs-történetéhez. Közli: Fabó András. *Magyar Történelmi Tár*, (1871), 15. 1–272., 16. 1–278.
- Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, 94. (1960), 1–3. 286–302.
- Zrínyi Miklós: Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, Kortárs, 2003.

Vákát

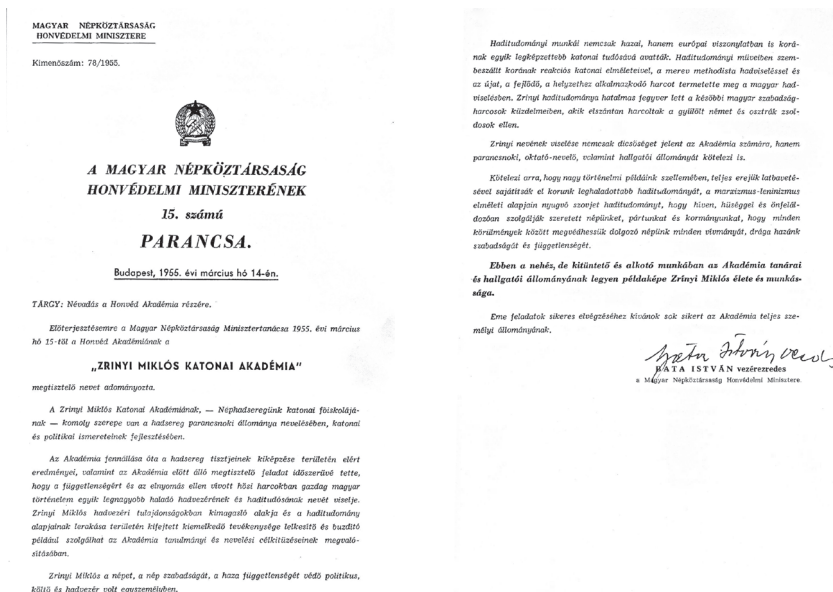
PÁRHUZAMOK II. – ZRÍNYI MIKLÓS
ÉS A KORSZERŰ KATONAI KÉPZÉS

Vákát

M. Szabó Miklós

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rövid története (1955–2011)

Az 1954–1955. tanév még a Honvéd Akadémián indult, azonban Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter az 1955. március 14-én kelt 15. számú parancsával¹ a nemzeti ünnep alkalmából a *Zrínyi Miklós Katonai Akadémia* nevet adományozta a tanintézetnek. (1. ábra.)

1. ábra: 15. sz. HM-parancs

Forrás: a szerző archívuma

Mint a parancsban is olvasható:

„Előterjesztésemre a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1955. évi március hó 15-től a Honvéd Akadémiának a »Zrínyi Miklós Katonai Akadémia« megtisztelő nevet adományozta [...] Az Akadémia [...] elért eredményei, valamint az akadémia előtt álló megtisztelő feladat időszerrév tette, hogy a függetlenségért és az elnyomás ellen vívott hősi harcokban gazdag magyar történelem egyik legnagyobb haladó hadvezérének és haditudósának nevét viselje. Zrínyi Miklós hadvezéri tulajdonságokban kimagasló alakja és a haditudomány alapjainak lerakása területén

¹ Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg (HL MN) 1955/T–Titkárság 3/2. őrzési egység (ö. e.) (1955. 03. 14.)

kifejtett kiemelkedő tevékenysége lelkesítő és buzdító például szolgálhat az Akadémia tanulmányi és nevelési célkitűzéseinek megvalósításában [...] *Ebben a nehéz, de kitüntető és alkotó munkában az akadémia tanárai és hallgatói állományának legyen példaképe Zrínyi Miklós élete és munkássága [...]*” (Kiemelés: M. Sz. M.)

Ezt a parancsot ünnepi állománygyűlésen ismertette Matékovits Endre² vezérőrnagy, akadémia-parancsnok. (2. ábra.)

2. ábra: Matékovits Endre vörgy. ismerteti a HM-parancsot

Forrás: a szerző archívuma

Az elkövetkező hónapokban megtett különböző intézkedések bizonyították, hogy mind az eljárók, mind az akadémia vezetése igyekezett megfelelni ennek a megtszegtetésnek. Ezek közül néhány kiemelt intézkedés:

- Az akadémiai képzés tekintélyének fokozása érdekében a honvédelmi miniszter az 1955. április 26-án kelt 020. számú parancsában³ akadémiai jelvényt rendszeresített a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, illetve a Sztálin Katonai Politikai Akadémián diplomát szerettek számára.

² Matékovits Endre (1909–1985) katonatiszt. 1927 októberében kezdte meg tanulmányait a Ludovika Akadémián, ahová csapatszolgálat után került vissza fegyvertanárnak (1939–1943), majd a várpalotai Lőiskola előadója volt. 1944 októberében századosként zászlóaljparancsnoki beosztásban harcolt, de mert zászlóalja nem tette le az esküt Szálasi Ferencre, ezért visszaminősítették aknavetőszázad-parancsnokká. A szovjet csapatokhoz parlamentert küldve, november 4-én letette előttük a fegyvert. Hadifogság után, 1947. december 1-jén behívták a Kossuth Akadémiára, ahol előadóként, majd törzstisztként szolgált. 1949–1950-ban a „Dózsa” Gyalogsági Tiszti Iskola parancsnoka, 1950–53-ban hadműveleti csoportfőnök. 1953. december 1-je és 1956. szeptember 22-e között a Honvéd (majd névváltozását követően a Zrínyi Miklós Katonai) Akadémia parancsnoka. 1956. szeptember 22-től kiképzési csoportfőnök-helyettes. 1957. március 8-án tartalékállományba helyezték. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) „Pro Militum Artibus” („A hadtudományért”) kitüntettje.

³ Csentes László – Gellért Tibor: *Kronológia a Honvédség történetéből 1945–1990*. Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1993. 148.

- A katonai felsőoktatás színvonalának – a lehetőségek függvényében való – fokozatos emelése érdekében a Minisztertanács a 2 118/1955. (V. 25.) MT számú határozatában⁴ 1955 őszétől kezdve előírta, hogy az akadémiákra felvett tisztek legalább 50 százaléka érettségizett vagy ennek megfelelő általános műveltségű legyen.
- Hasonlóan kiemelt feladatként kezelték a tananyag-korszerűsítés kérdését is. Az 1955. december 1-jén felállított Atom- és Vegyi Kiképzési Tanszék vezetője, Szabó Sándor alezredes akadémiai diplomamunkájának témájaként például „Az atom- és vegyi fegyverek alkalmazásának körülményei között védelmi hadműveletet végrehajtó összefegyvernemi hadsereg gépkocsiútjának terve” témát választotta,⁵ ezzel is gazdagítandó az oktatás tudományos megalapozottságát.
- Matékovits vezérőrnagy, az 1955. november 8-án kelt 099. számú parancsában⁶ intézkedett a szovjet katonai akadémiákra vezényelt nyelvi felkészítését végző Különleges Fakultásnak a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiába történő beolvasztásáról.
- Egy évvel a „Zrínyi Miklós” név felvételét követően, 1956. március 14-én leplezték le az akadémia névadójának – napjainkban is fennálló, az akadémia akkori polgári alkalmazottja, Barba Péter festőművész által készített – szobrát.⁷ (3. ábra.)

3. ábra: A Zrínyi-szobor felavatása

Forrás: a szerző archívuma

⁴ Boreczky Beatrix (szerk.): *A magyar állam szervei 1950–1970. Központi szervek*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993. 372.

⁵ Madaras Péter: Vegyi tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/3. sz. Az akadémia szerveinek története. III/A kötet. Szárazföldi ágazat tanszékeinek története. Budapest, ZMKA, 1985. 207.

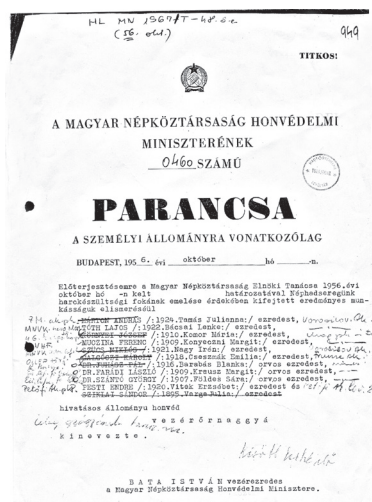
⁶ HL MN 1961/T–33. ö. e. (1955. 11. 08.)

⁷ M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007. 86.

A vezérkari főnök általános helyettese 1956. június 19-én adta ki a 00544/1956. 06. 22. számú utasítását a katonai akadémiák és tiszti iskolák átszervezésére.⁸ E szerint – egyebek mellett – „[a]z akadémiákon [...] folyó kiképzés és nevelés megjavítása, a kiképző és nevelő káderek ésszerűbb felhasználása, az akadémiák [...] fenntartásának gazdaságosabbá tétele érdekében” a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Műszaki, valamint Híradó Fakultásain – 1956. december 1-jétől – négy évre emelték a kiképzési időt, míg a többi fakultáson maradt a három év. A „Ságvári” Hadtáptiszti Iskolát megszüntették, a III. évfolyam képzése a „Zrínyi” Akadémia Hadtápfakultásán folytatódott és fejeződött be – az utasítás szerint.

1956 nyarán az akadémián szolgáló tisztek hangulatát az egzisztenciális bizonytalanságon túl befolyásolták olyan tények is, mint például a tanintézet Politikai Osztálya által szervezett irodalmi est, ahol „kifejezésre jutott, hogy helytelen a párt politikája, sőt egyesek kétségbe vonták társadalmi rendszerünk helyességét is”.⁹

A honvédelmi miniszter az 1956. szeptember 22-én kelt 0402. számú parancsával¹⁰ Márton András ezredest, az akadémiaparancsnok addigi általános helyettesét nevezte ki akadémiaparancsnokká. (9. ábra, lásd a tanulmány végén.) Márton ezredest egy 1956. október végén kelt (a nap nincs kitöltve) honvédelmi miniszteri parancs szerint¹¹ „Néphadseregünk harcászati fokának emelése érdekében kifejtett eredményes munkásságuk elismerésül” hivatásos állományú vezérőrnaggyá nevezték ki. (4. ábra.) A történelem szele azonban elsöpörte nemcsak a tölgyfa lombját, de magát az embert is.

4. ábra: A 0460. sz. HM-parancs

Forrás: a szerző archívuma

⁸ HL MN 1956/T-103/1. ö. e. 01773/ZMKA pság – 1956. 06. 25.

⁹ Bartos Jenő – Kovács Lajos – Hajdó József: Repülő hadműveleti-harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/4. Az akadémia szerveinek története IV. kötet. A Légvédelmi és repülőágazat története. Budapest, ZMKA, 1986. 29.

¹⁰ HL MN 1967/T-48. ö. e. (1956. 09. 22.)

¹¹ HL MN 1967/T-48. ö. e. (1956. október) 949. f.

1956. október 23-án délután állománygyűlést hívtak össze, ahol „általánosságban” elfogadták az egyetemisták követeléseit, s bizottságot hoztak létre „a részletek további kidolgozására”.¹² Az ezt követő napokban az akadémia tisztjei rendkívül összetett feladatot láttak el. Többek között: ellátták több kerületi rendőrkapitányság, a volt Hadtáptiszti Iskola, valamint a Szabad Nép székházának és a Nemzeti Színház, különböző kerületi pártházak stb. őrzését; biztosították a HM tiszti lakóépületeit, valamint a tiszti családok által lakott Tolbuhin laktanyát, a Kontakta Villanyfelszerelési Gyárat; a Zách, illetve a Csángó utcából üzemanyagot szállítottak a HM-be, szovjet harckocsik számára; amikor az akadémia melletti ÁVH-laktanya őrsege tüzet nyitott a Hungária körúton elhaladó két szovjet harckocsira, ennek következtében egy őrnagy és két sorkatona megsebesült, akiket az akadémiaparancsnok a tanintézet egészségügyeletére kísért, ahol elsősegélyben részesítették őket, illetve az őrnagyot az akadémia páncélautójával egy ideiglenesen felállított szovjet katonai kórházba szállították stb.¹³

Október 27-én az akadémia személyi állományának gyűlése elfogadta *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia köszönti a nemzeti kormányt* című határozatot, amelyben békére és alkotó munkára hívta fel a budapesti fiatalokat, s egyben kiállt az újonnan megalakult Nagy Imre-kormány mellett.¹⁴

1956. november 4-én hajnalban, Nagy Imre miniszterelnök beszédét követően az akadémia Forradalmi Katonai Tanácsa megtartotta harmadik – egyben utolsó – ülését, amelyen úgy döntöttek, hogy nem tesznek eleget a rádiófelhívásnak, nem szállnak szembe a szovjet csapatokkal – szolt a hivatalos összefoglaló jelentés.¹⁵

November 17-én – jelentős részben az akadémia „Tiszti Nyilatkozatot” aláíró személyi állományából – Borbás Máté¹⁶ vezérőrnagy, akadémiaparancsnok irányításával 535 fővel megalakult a 2. Karhatalmi Ezred, amely a VIII–X. és XVIII–XX. kerületekben látott el szolgálatot.¹⁷

A kialakult bonyolult helyzetben jelent meg december 11-én a hadseregpárancsnok 5. számú utasítása.¹⁸ E szerint:

¹² HL Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest) 1956-os gyűjtemény 1. őrzési egység (ő. e.) 330. f.

¹³ M. Szabó (2007): i. m. 59–97.

¹⁴ Oroszi Antal: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének összefoglalása (1947–1996). In Lengyel Ferenc – Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1996. 255.

¹⁵ HL Zrínyi Miklós... (i. m.) 368. f.

¹⁶ Borbás Máté (1916–1991) őrnagy (1949), alezredes (1951), ezredes (1952), vezérőrnagy (1954). A hat hónapos törzstiszti tanfolyam (1948–1949) és a leningrádi egyéves magasabb tüzértanfolyam (1949–1950) elvégzése után az MN tüzérparancsnokának törzsfőnöke (1951–1953), majd az MN tüzérparancsnoka (1953–1955) volt. A moszkvai Vorosilov Vezérkari Akadémia hallgatója (1955–1957), ezt követően az OLP (1958–1961), illetve a ZMKA (1961–1969) parancsnoka, a kiképzési főcsoportfőnök testnevelési és sportügyeket felügyelő helyettese (1969–1971). A ZMNE „Pro Militum Artibus” posztumusz kitüntetéttje.

¹⁷ HL Zrínyi Miklós... (i. m.) 375–376. f.

¹⁸ HL MN 1967/T-7–8. ő. e.

„A hadsereg szervezésében beállott változásoknak és a takarékoság elveinek megfelelően az eddig külön működő Zrínyi, illetve Petőfi Akadémia összevonását rendelem el. Az összefegyvernemi akadémia elhelyezési körletét a »Zrínyi« Akadémiát jelölöm ki. Az összefegyvernemi akadémia szervezésére és kiképzésére később intézkedem [...]”

Ami a megtorlást illette: Márton András ezredest 10, Diénes Ödön ezredest 15, Nagy Kálmán alezredest 15, Görgényi László őrnagyot 5, Zalavári Pál őrnagyot 4 évre, Pércsi Lajos őrnagyot pedig halálra ítélték.¹⁹ A Zrínyi Akadémia állományából 1956. december 30-áig 108 hallgató és 70 törzsbe beosztott tiszt szerelt le.²⁰

Ezzel lényegében lezárult az akadémia 1955–1956-os – tragikussá vált – tanéve. A következő hónapok karhatalmi szolgálattal teltek az oktatás 1957. április 8-i újrakezdéséig.

Uszta Gyula vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter első helyettese 1957. február 20-ával Csémi Károly²¹ ezredest nevezte ki az akadémia parancsnokává,²² amely tisztséget 1957. február 16-a és 1961. augusztus 1-je között töltötte be. (10. ábra, lásd a tanulmány végén.)

Az akadémia s egyben a 2. Karhatalmi Ezred parancsnokságának mind szerteágazóbb feladatot kellett ellátnia: egyrészt minél tökéletesebben megfelelni a karhatalmi szolgálattal szemben támasztott követelményeknek, másrészt kialakítani a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia egyesítéséből létrehozandó új akadémiai szervezetet, s nem utolsósorban felkészülni az úgynevezett „csonka tanulmányi év” (1957. április 8. – november 30.) beindítására, az eredeti 1956–57-es tanév feladatainak e rövid néhány hónap alatti teljesítésére, sőt a következő tanév 1957. november 1-jei megkezdésére is.

A honvédelmi miniszter 1957 augusztusában határozta meg az akadémia 1957/58. kiképzési évetől kezdődően érvényes kiképzési időszakait.²³ Eszerint a képzési idő az alaptagozaton az összefegyvernemi, a felderítő-, a páncélos- és a hadtáphallgatók számára három év, míg a politikai helyettesi, a tüzér-, a légvédelmi, a műszaki, a híradó- és a vegyi hallgatók részére négy év. A levelező tagozaton a fenti kiképzési időintervallumok egy-egy esztendővel megnőnek, így itt a képzési idő négy, illetve öt év.

A december 2-i kibocsátó ünnepséggel sikeresen lezárult a „csonka kiképzési év”, de már ezt megelőzően, november 1-jével megkezdődött az 1957–58-as tanév. A Hadműveleti-Harcászati Tanszéken az évfolyamonkénti oktatócsoportok helyett ezred- és hadosztály-oktatócsoportok jöttek létre. Az oktatásba olyan új tárgyköröket

¹⁹ Urbán Vilmos: *A haza fegyveres szolgálatában 1949–1990*. Szeged, Bába és Társai, 2000. 154–155.

²⁰ HL Zrínyi Miklós... (i. m.) 374. f.

²¹ Csémi Károly (1922–1992) katonatiszt, vezérezredest. A Honvéd Akadémia, majd a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Páncélostanszékének a vezetője (1953–1956), hadosztályparancsnok (1956–1957), a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka (1957–1961), az 5. hadsereg parancsnoka (1961–1963), vezérkari főnök, miniszterhelyettes, a honvédelmi miniszter első helyettese (1963–1973), a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők főparancsnokának magyar helyettese (1969–1984), honvédelmi minisztériumi államtitkár (1973–1984). A ZMNE „Pro Militum Artibus” posztumusz kitüntetettje.

²² HL MN 1967/T-7-8. ö. e. (1957. 02. 20.)

²³ HL MN 1961/T-33. ö. e. A ZMKA PK-ának 063. sz. parancsa (1957. 08. 09.)

vezettek be, mint a menetből indított támadás vagy a légideszant-alegységek alkalmazása, és a tanszéken elkezdődött tudományos tevékenység középpontjába a korszerű védelem kérdéseit állították.²⁴

A magasabb színvonalú oktatás, valamint az akadémia mint felsőfokú katonai tanintézet szervezett tudományos tevékenysége kibontakoztatásának fontos mérföldköve volt a ZMKA Tudományos Tanács korszerűsítése 1958 januárjában.

„A hallgatók kiképzése, pol. nevelése és a tudományos kutató munka [sic!] fontosabb kérdéseinek megoldása érdekében elrendelem a Z.M.K.A.-án [sic!] a Tudományos Tanács újjászervezését [...] melynek célja, hogy az Akadémia parancsnokának segítséget nyújtson a kiképzési és tudományos munka megszervezésében és végrehajtásában”

– szölt az akadémiaparancsnoki intézkedés.²⁵

Az 1958/59. kiképzési év október 31-i ünnepélyes megnyitóján felszólaló Ugrai Ferenc vezérőrnagy, vezérkari főnök kiemelte az amerikai „Pentomic”²⁶ szervezési elvek oktatására történő áttérés fontosságát, úgyszintén lényegesen jobban kell ismerni a harcászati-technikai adatokat, hiszen ezek hiányában nem hozható megalapozott számvetés és elhatározás, nem születhet magas színvonalú diplomamunka.²⁷ Ennek szellemében Csémi ezredes elrendelte 1959. január 1-jétől a „Pentomic” szervezésű idegen hadsereg oktatására való áttérést, valamint minden harcászati feladatnak ennek megfelelő átdolgozását.²⁸

Az akadémia parancsnoka 1959. április 15-én – talán nem túlzás: korszakos jelentőségű – iratában²⁹ jelentett a vezérkari főnöknek „A tudományos képzés és a tudományos fokozatok elnyerése rendszerének bevezetése a hadtudomány terén” tárgykörben. Ebben rámutatott arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémián 1950 óta folyik tudósképzés különböző tudományágakban. Ennek alapján:

„Napjainkban kialakultak már a feltételek ahhoz, hogy a hadtudomány terén is meginduljon a tudományos képzés. Tolnai Gábor elvtárs, a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) főtitkára a f. évi március 11-én folytatott megbeszélésen szintén egyetértett abban a kérdésben, hogy a hadtudomány terén is célszerű a tudományos képzés bevezetése.”

Az 1959/60. kiképzési év megtervezésével összefüggésben a vezérkari főnök elrendelte, hogy – egyebek mellett – nagyobb gondot kell fordítani a harc-hadművelet megszervezésére és vezetésére tömegpusztító fegyverek mindkét oldalon történő tömeges alkalmazása

²⁴ Varga József – Kovács Lajos: Összefegyvernemi harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények* 120/3. sz. III/A kötet. Szárazföldi ágazat tanszékeinek története. Budapest, ZMKA, 1985. 44.

²⁵ HL MN 102/03. 407. ö. e. ZMKA 16. sz. parancs (1958. 01. 21.)

²⁶ A folyamatos frontvonal helyett mozgékony kisebb egységek felállítása ötös elrendezésben.

²⁷ HL MN 1963/T–32. ö. e. (1958. 10. 31.)

²⁸ HL MN 1961/T–34. ö. e. A ZMKA Pk-ának 0111. sz. parancsa (1958. 12. 12.)

²⁹ HL MN 1959/T–172. ö. e. (1959. 04. 15.)

esetén, a háború kezdeti, valamint későbbi időszakait jellemző sajátosságok figyelembevételével. Az összefegyvernemi és fegyvernemi hallgatók ne csak a saját felderítési elveiket ismerjék meg, hanem egymáséit is; az összefegyvernemi és a tüzérhallgatókkal meg kell ismertetni az atomtűzéség és a rakétatechnika harcászati alkalmazását, valamint működési elvét. A tudományos kutatómunka keretében dolgozzák fel és alakítsák ki a harc megszervezésének, vezetésének, valamint törzsmunkájának, a vezetési pontok telepítésének és berendezésének új módszerét. A korszerű követelmények figyelembevételével dolgozzák ki a légideszantok alkalmazásával, továbbá az ellenség légideszantjai elhárításával kapcsolatos kérdéseket; alkossák meg az atomeszközök bevetésével összefüggő megalapozott számvetések elkészítésének módszereit stb.³⁰

A harcászati-hadművelti képzés korszerűsítése szempontjából mérőföldkönek számított a vezérkari főnök 1959. november 25-én kiadott 046. számú utasítása az „Új normák oktatása a harcászati kiképzésben” tárgykörben.³¹ Eszerint az atom- és tömegpusztító fegyverek harcászati alkalmazása a hadművészet gyors fejlődését vonta maga után, ezért a szabályzatokat is rugalmasabbakká, sablonmentesekké kell tenni. Az egységes kiinduló alap megteremtése érdekében elrendelte, hogy az 1959/60. kiképzési év kezdetétől – a további intézkedésekig – a parancsnoki és törzskiképzésben az általa megszabott normákat kell figyelembe venni.

Az új akadémiaparancsnok, Borbás Máté vezérőrnagy³² működési idejében (1961. 08. 01. – 1969. 10. 01.) olyan rendkívül fontos döntések születtek, mint a Határőr Tanszék felállítása és a határörképzés beindítása az 1961–62-es tanévben;³³ a légvédelmi rakétatechnika és harcászata oktatásának megkezdése;³⁴ a hadtudományi aspirantúra megszervezése 1962-ben, majd az első védések lebonyolítása 1963-ban;³⁵ a hadművelti tanfolyam beindítása az 1964–65-ös tanévben,³⁶ illetve 1967–68-ban áttérés az egységes hároméves képzésre.³⁷ (11. ábra, lásd a tanulmány végén.)

Tóth Lajos vezérőrnagy³⁸ akadémiaparancsnoki időszakát (1969. 10. 01. – 1975. 02. 15.) (12. ábra, lásd a tanulmány végén) olyan mérőföldkövek jellemzik a katonai felsőoktatás továbbfejlesztése terén, mint:

³⁰ M. Szabó (2007): i. m. 205–207.

³¹ HL MN 1963/T–19. ö. e. (1959. 11. 25.)

³² Borbás Máté (1916–1991) őrnagy (1949), alezredes (1951), ezredes (1952), vezérőrnagy (1954). A hat hónapos törzstiszti tanfolyam (1948–1949) és a leningrádi egyéves magasabb tüzértanfolyam (1949–1950) elvégzése után az MN tüzérparancsnokának törzsfőnöke (1951–1953), majd az MN tüzérparancsnoka (1953–1955) volt. A moszkvai Vorosilov Vezérkari Akadémia hallgatója (1955–1957), ezt követően az OLP (1958–1961), illetve a ZMKA (1961–1969) parancsnoka; a kiképzési főcsoportfőnök testnevelési és sportügyeket felügyelő helyettese (1969–1971). A ZMNE „Pro Militum Artibus” posztumusz kitüntetésre.

³³ M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 196., 222. és 248.

³⁴ HL MN 1960/T – 2. ö. e. (1960. 11. 14.)

³⁵ M. Szabó (2008): i. m. 220., 257–260., 285., 288., 290., 292. és 327.

³⁶ HL MN 1967/T – 113/I. ö. e. (1964. 10. 14.)

³⁷ HL MN 1967/T – 411/III. ö. e. (1967. 10. 18.)

³⁸ Tóth Lajos (1922–) vezérőrnagy. A magasabb parancsnoki tanfolyam elvégzése után, az akkor felállított Honvéd Akadémia parancsnokának tanulmányi helyettese; a moszkvai Vorosilov Vezérkari Akadémiáról hazatérve az 1954–69-es években MN VK szervezési és mozgósítási, ezt követően hadművelti csoportfőnöke, megbízott vezérkarfőnöke, majd vezérkari főnök általános helyettese beosztásokat látott el; 1969

- az új követelményrendszer és tanterv szerinti képzés beindítása az 1970–71-es tanévben;³⁹
- az Elnöki Tanács a 23/1971. sz. törvényerejű rendeletével a ZMKA oklevelét az egyetemi oklevéllel egyenértékűnek nyilvánította,⁴⁰ valamint
- a csapatrepülő-kiképzés beindítása az 1972–73. kiképzési évben.⁴¹

Az új akadémiaparancsnok, dr. Lantódi József vezérőrnagy⁴² (1975. 02. 15. – 1982. 12. 01.) folytatta elődei oktatás-korszerűsítő tevékenységét, aminek elismerését is ő „arathatta le”, amikor az akadémia 25 éves munkáját – az Elnöki Tanács 1975. április 4-én – Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntető elismerését az akadémia felsorakozott személyi állománya előtt ő vehette át.⁴³ (13., 15. ábra, lásd a tanulmány végén.)

A gyorsan változó és egyre növekvő követelmények hatására ő is új tantervet és követelményrendszert volt kénytelen bevezetni az 1978–79-es tanévben.⁴⁴

A vezérkari főnök 1980. október 15-i döntése alapján évente két-három aspiránsi helyet kellett biztosítani az akadémián.⁴⁵ 1981. március 25-én az akadémia parancsnoka először hirdethetett pályázatot főtanári, tanári és oktatói beosztások betöltésére.⁴⁶

Simon Sándor vezérőrnagy/altábornagy⁴⁷ akadémiaparancsnoki tevékenységét (1982. 12. 01. – 1991. 04. 30) (14. ábra, lásd a tanulmány végén) is – az elődeihez hasonló – elkötelezettség jellemezte. Ennek eredményei voltak olyan korszakos előrelépések, mint az Elnöki Tanács 1983. december 12-én kelt 23. sz. tvr.-e, amely engedélyezte az akadémián az egyetemi doktorátus (dr. univ.) megszerzését; az 1985. évi I. sz. törvény, amely egyetemi rangú intézménynek ismerte el a ZMKA-t, ami rendkívüli jelentőségének elismeréseként a vezérkari főnök „Tisztségláncot” és „Zrínyi-szablyát” adományozott a tanintézetnek.⁴⁸

A Minisztertanács az 1049/1988/VI. 28. számú rendeletével – 1988. július 1-jével – a ZMKA történetében először neveztek ki egyetemi tanárokat dr. Simon Sándor altá-

és 1975 között a ZMKA parancsnoka, s mint ilyen, az első valóban korszerű akadémiai reform elindítója. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE) „Pro Militum Artibus” kitüntetettje, a ZMNE tiszteletbeli doktora (Doctor Honoris Causa).

³⁹ HL MN 1979/387. ö. e. (1970. 07. 15.), valamint 1979/388. ö. e. (1970. 09. 24.)

⁴⁰ M. Szabó (2008): i. m. 111.

⁴¹ HL MN 1979/T – 391/959. ö. e. A ZMKA PK-ának 072. sz. Pcs-a (1972. 07. 25.)

⁴² Dr. Lantódi József (1925–) vezérőrnagy, a vezérkari főnök helyettese, a Hadtudományi Intézet alapító parancsnoka, a ZMKA parancsnoka, a hadtudomány kandidátusa, a ZMNE tiszteletbeli doktora (Doctor Honoris Causa).

⁴³ Csendes–Gellért (1993): i. m. 363.

⁴⁴ HL MN 1979/T – 399/967. ö. e. A ZMKA PK-ának 019. sz. Int-e (1977. 02. 25.)

⁴⁵ Ács Tibor – Csikány Tamás: *A magyar katonai felsőoktatás 200 éve*. Budapest, ZMNE, 2008. 118.

⁴⁶ Ács–Csikány (2008): i. m.

⁴⁷ Dr. Simon Sándor (1929–2001) altábornagy, a ZMKA parancsnoka, a hadtudomány doktora, egyetemi tanár, Zrínyi Miklós-díjas, a ZMNE Professor Emeritusa.

⁴⁸ Ács–Csikány (2008): i. m. 118.

bornagy, dr. Bokor Imre mk. ezredes, valamint dr. Kőszegvári Tibor, dr. Szabó Miklós és dr. Vasvári Vilmos ezredes személyében.⁴⁹

A rendszerváltás rendkívül összetett és bonyolult viszonyai között dr. Szabó Miklós vezérőrnagy⁵⁰ akadémiaparancsok (1991. 07. 01. – 1996. 09. 01.) (16. ábra, lásd a tanulmány végén) irányításával, a vezető állománynak – felgyorsítva az eddigi korszerűsítési folyamatot – meg kellett teremtenie a hadrendből való kiválásának, a polgári felsőoktatásba történő integrálásának, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem felállításának feltételeit. Ennek legfontosabb állomásai voltak – a sok közül:

- 1992. november 2–5. között otthont adott – az osztrákokat megelőzve – a NATO-katonai akadémiák parancsnokai konferenciájának.⁵¹
- Dr. Für Lajos honvédelmi miniszter az 1/1993. (I. 7.) HM rendeletben⁵² – a művelődési és közoktatási, valamint a belügyminiszterekkel egyetértésben – rögzítette, hogy az akadémiai alapképzés időtartama két év, amely idő alatt a képzés haderőnemi (szárazföldi, határőr-, légvédelmirepülő-) szakon folyik. Emellett a ZMKA fegyvernemi (szakmai) törzstiszti képzés eredményes elvégzésének tanúsítására „Bizonyítványt” kell kiállítani, és a törzstiszti végzettséggel rendelkező tiszt kinevezhető fegyvernemi (szak-) alegységparancsnoki; ezred-dandár fegyvernemi, szolgálatfőnöki és különböző szintű törzsekben, valamint határőr vezetői szervekben beosztott tiszti, illetve más, ezeknek megfelelő beosztásba, továbbá – egyéb feltételek megléte esetén – előléptethető főtiszti (őrnagy, alezredes) rendfokozatba.
- Az akadémia parancsnoka elrendelte új elméleti tananyag kidolgozását,⁵³ mivel az MN szervezetében bekövetkezett szervezeti változások szükségessé tették a honvédelmi dandár és a területvédelmi ezred szervezetével, felkészítésével, alkalmazásának elveivel kapcsolatos ismeretek oktatásba való bevitelét.
- A felsőoktatási törvény (1993. évi LXXX. törvény) 1993. szeptember 1-jétől történő hatálybalépésével Szabó vezérőrnagy az 1993/94. tanulmányi év fő feladatai között rögzítette – egyebek mellett – a felsőfokú vezetőképző tanfolyam képzésének beindítását; az egyéves törzstiszti tanfolyamokon és a kétéves haderőnemi alapképzésen az oktatás folytatását, valamint a külföldi továbbképző tanulmányokra előkészítő, illetve állami nyelvvizsgára felkészítő nyelvtanfolyamok levezetését.⁵⁴

⁴⁹ Hadtörténelmi Levéltár Központi Irrattár (HL KI) 658/02/66. ő. e. A ZMKA PK-ának 066. sz. pcs-a (1988. 07. 13.), HL KI 658/02/84. ő. e. A ZMKA PK-ának 084. sz. pcs-a (1988. 09. 06.), valamint A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Múzeuma (ZMNE Múz.) A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története. VIII. 5.

⁵⁰ Dr. M. Szabó Miklós (1942–2021) altábornagy, egyetemi tanár; a Zalka Máté (Bolyai János) Katonai Műszaki Főiskola (1989–1991), majd a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem alapító rektora (1996–2007); Zrínyi Miklós-, valamint Szent-Györgyi Albert-díjas, az MTA rendes tagja, az ZMKA rector emeritusa, valamint a Nemzeti Közszerződési Egyetem (NKE) professor emeritusa.

⁵¹ M. Szabó Miklós – Oroszi Antal: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2012. 183–186.

⁵² HL KI 541/4461. ő. e. (1993. 01. 07.)

⁵³ HL KI 842/1/69. ő. e. A ZMKA parancsnokának 69/1993. számú szervezési intézkedése (1993. 03. 16.)

⁵⁴ HL KI 842/2/86. őrzési egység (ő. e.) A ZMKA parancsnokának 236/1993. számú parancsa (1993. 08. 23.)

Az akadémia parancsnoka október 19-én terjesztette fel a vezérkar főnökéhez a 846/5. számon elkészített beszámoló jelentését az 1993. évről.⁵⁵ A 35 oldalas anyag szerint

„[a] Magyar Honvédség átalakítása első szakaszának eredményeként megtörtént az új képzési rendszerre való áttérés, melynek keretén belül befejeződött a hagyományos hároméves alap- és négyéves levelezőképzés, folytatódott a törzstiszti és a kétéves haderőnemi képzés. Eredményesen tett vizsgát az egyetemet végzett tisztek hadtudományi tanfolyamának első évfolyama. 1993 szeptemberében két osztállyal megkezdjük a Felsőfokú Vezetőképző Tanfolyamot, melynél az első tapasztalatok kedvezőek.”

A ZMKA életében jelentős eseményként értékelendő, hogy 1994. október 10-én megalakult a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya keretében a Hadtudományi Bizottság, amely a hadtudomány neves képviselőit foglalta magába. A tudományos fokozattal rendelkező 147 fő írásban tett javaslatot, majd ennek alapján – titkos szavazással – választották meg a Bizottságot, amelynek elnöke dr. Szabó Miklós vezérőrnagy, akadémiaparancsnok lett. A ZMKA részéről tagokká választották dr. Simon Sándor nyá. altábornagyot, dr. Csűrös János mk. ezredest és dr. Munk Sándor mk. ezredest.⁵⁶

Az Országos Akkreditációs Bizottság (OAB) munkájának támogatására megalakult az Önértékelő Bizottság (ÖB), amely 1994. december 22-én tartott ülésén legfontosabb feladatként az intézményi akkreditációra való felkészülés segítségét, a folyamatos intézményi önértékelés végzését, a képzés minőségbiztosítását, a diszciplináris (a művelt tudományterületi) minőségbiztosítást fogalmazta meg. A két bizottság ajánlása szerint valamennyi felsőoktatási intézményben, így a ZMKA-n is létrejött az Akadémiai Tanács szakbizottságaként az Intézményi Akkreditációs Bizottság (IAB).⁵⁷

Az 1995/96. tanulmányi év beindításával egyidejűleg fontos feladat volt az akadémiaparancsnok 61361995. számú beszámoló jelentésének elkészítése és felterjesztése a Honvéd Vezérkar főnökéhez.⁵⁸ Ebben – sok más fontos tény mellett – kiemelte, hogy a tudományos tevékenységben mérőföldkönek számított, hogy az OAB akkreditálta a benyújtott egyetemi doktori (PhD-) képzés és fokozatszerzés programját, valamint a Doktori Szabályzatot.

1995. december 19-én az Országos Akkreditációs Bizottság elnöke aláírta az akkreditációs állásfoglalást. Az OAB a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvényben kapott felhatalmazás alapján az 1995/9/VII/6. számú állásfoglalásával elismerte a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alkalmasságát „hadtudomány” tudományágban doktori (PhD-) képzésre és fokozatadásra. Ez döntő jelentőségű okmány lett a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem beindulásához, az 1996. évi feladatok kidolgozása és a további teendők megoldása ennek valóra váltását szolgálta.⁵⁹

⁵⁵ HL KI 842/4/21. ö. e. (1993. 10. 19.)

⁵⁶ Akadémia-történet, ZMNE Múzeum, VIII. köt. Az 1994–1995. tanév (Kézirat) 2.

⁵⁷ HL KI 880/1/41. ö. e. A ZMKA parancsnokának 41/1995. számú parancsa (1995. 02. 08.)

⁵⁸ HL KI 880/10/1. ö. e. (1995. 09. 06.)

⁵⁹ Az okmány a ZMNE Múzeum „Tudományos életünk” részénél látható.

1995. december 19-én az OAB elnöke aláírta az 1995/9/VII/6. számú akkreditációs állásfoglalást. Ebben tanúsította, hogy a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia „hadtudomány” tudományágban alkalmas doktori (PhD-) képzésre és fokozatadásra. Ez is alapvető fontosságú okmány lett a ZMNE beindulásához.⁶⁰

Az 1995. december 20-án megjelent *Honvédségi Közlöny* szerint a vonatkozó kormányrendelet értelmében a ZMKA két karral rendelkezik: Hadtudományi Karral, valamint Vezetés- és Szervezéstudományi Karral.⁶¹

A honvédelmi miniszter 1996. augusztus 26-án kiadta a 301/1996. (HK. 20.) számú határozatát a katonai felsőoktatási intézményeknek a Magyar Honvédség hadrendjéből történő kiválását követő vezetésének rendjéről.⁶² Eszerint az új szervezeti rendre történő áttérés biztosítása és a működés folyamatosságának fenntartása érdekében, 1996. szeptember 1-jei hatállyal dr. Szabó Miklós vezérőrnagy, egyetemi tanárt, a ZMKA parancsnokát beosztásából felmentette, rendelkezési állományba helyezte, és egyidejűleg megbízta – a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektori munkakör pályázat útján történő betöltéséig – a ZMNE vezetésével.⁶³

Az akadémia teljes személyi állományának emberfeletti erőfeszítéseinek és a HM vezetői támogatásának köszönhetően 1996. szeptember 1-jével megkezdte működését a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem,⁶⁴ a ZMKA két karából két egyetemi karral, valamint a két katonai főiskolából két főiskolai karral. (5. ábra.) Ez azonban átmeneti szervezetet képezett, mert ezt a tanévet – sok más feladat mellett – arra kellett felhasználni, hogy 1996. szeptember 1-jére a volt szentendrei kar a Hadtudományiba, míg a szolnoki a Vezetés- és Szervezéstudományi Karba integrálódjon. E szervezeti átalakítás mellett a másik nagy kihívás volt, hogy – a nemzetvédelmi egyetemi jellegnek való megfelelés érdekében – ebben az új tanévben beinduljon a civil szakemberek ötéves egyetemi alapképzése védelem- és biztonságpolitikai, illetve védelemigazgatási szakon.⁶⁵

Az átalakítás első szakasza 1996–1997 között

Nemzetvédelmi Egyetem

5. ábra: Az átalakítás első szakasza

Forrás: a szerző szerkesztése

⁶⁰ Az okmány a ZMNE Múzeum „Tudományos életünk” részénél látható.

⁶¹ *Honvédségi Közlöny*, 30/1995. szám, 1995. 12. 20.

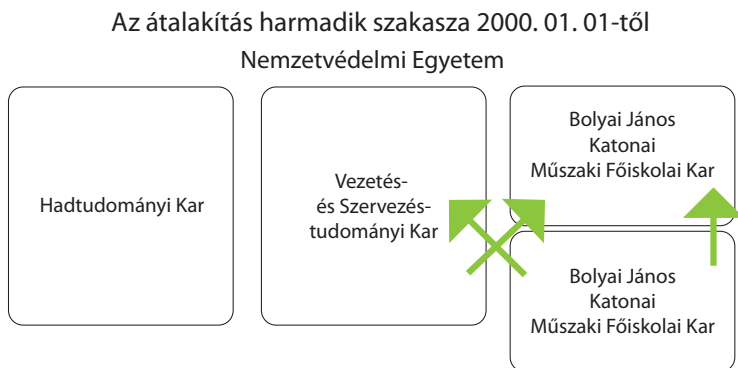
⁶² HL KI 547/32/301. ö. e. (1996. 08. 26.)

⁶³ Ezt követően megbízott, majd háromszor megválasztott rektorként dr. Szabó Miklós vezérőrnagy/altábornagy 1996. 09. 01. – 2007. 03. 14-ig állt a ZMNE élén.

⁶⁴ M. Szabó Miklós: *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007. Rektor a tűzvonalban*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2014. 33–36.

⁶⁵ M. Szabó (2014): i. m. 97. és 102.

A következő nagy szervezeti változás az egyetem életében 2000. január 1-jével következett be, amikor a ZMNE fuzionált a Bolyai János Katonai Főiskolával. Ennek eredményeként a két egyetemi kar mellé belépett egy főiskolai kar is.⁶⁶ (6. ábra.)

6. ábra: Az átalakítás harmadik szakasza

Forrás: a szerző szerkesztése

Mint ezekből az integrációs lépésekből is látható, folytatódott a Magyar Honvédség – benne a katonai tanintézetek – anyagi és létszámcsoökkentési megszorítása, miközben lépést kellett tartani az egyre növekvő NATO-követelményekkel is. Nem szűntek meg egyes katonai vezető körök egyetemellenes támadásai, kifogásai sem, a felsőfokú tisztképzés „elkatonátlanodása, elcivilisedése” vádjával. Szerencsére a „felhasználók”, a csapatok, amelyek az egyetem által kibocsátott tisztekkel dolgoztak, másként látták – a gondok ellenére is. Ugyanis az MH szárazföldi parancsnokhelyettese 2002. július 17-én ismertette a 3. sz. albizottság tapasztalatait a ZMNE-n folyó általános és katonai-szakmai kiképzés vizsgálatáról.⁶⁷ Ebben az előjárója felé is keményen fogalmazott, miszerint „[...] megállapíthatjuk, hogy a 35/1997. és a 23/1999 sz. MHPK. VKF. Intézkedésekben a hallgatókkal szemben támasztott követelmények nem felelnek meg a képesség alapú haderő elvárásainak. Az intézkedés(-ek) nem követték az időközben végbement szervezeti és strukturális változásokat sem [...]” Ennek a következménye az – meglátásuk szerint –, hogy „a képzés megfelel a jelenleg érvényben lévő intézkedéseknek, és itt kihangsúlyozom, hogy *a jelenleg érvényben lévő intézkedéseknek és ezekben megfogalmazott követelményeknek*”. Ugyanakkor még ezek teljesítését is „[...] nagy mértékben [sic!] hátráltatják a feltételek hiánya (elhelyezés, technikai eszközök stb.)”.

De ez nem volt egyedülálló megítélés, hiszen a hadművelleti csoportfőnök, valamint az oktatás- és tudományszervező főosztályvezető-helyettes által 2002. szeptember 3-án aláírt 63/93/2002. számon jelentett az egyetemen végrehajtott általános katonai és katonai-szakmai áttekintés tapasztalatairól, valamint a végrehajtandó feladatokról. Ezt az anyagot a hadművelleti csoportfőnök-helyettes szeptember 13-án küldte meg a rektor-

⁶⁶ M. Szabó (2014): i. m. 177.

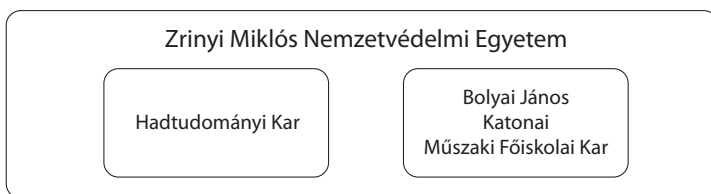
⁶⁷ A szerző magánarchívuma (2002. 07. 12.).

nak.⁶⁸ A tízoldalas anyag lényege a következőkben foglalható össze: az előjárói intézkedések követelményei megtalálhatóak a képzési dokumentumokban, „[...] de a gyakorlati oldal – objektív okok miatt – nem képes a megrendelő által elvárt igényeket kielégíteni”. A hallgatók általános katonai felkészítése „[...] az MH-ban egységesen érvényes általános katonai kiképzés követelményeinek figyelembe vételével [sic!] történik [...]”; a katonai-szakmai felkészítés a megfelelő szakmai felkészítés keretein belül valósul meg; a katonai vezetővé képzés a napi életben következetesen érvényesíti a „szigorú katonai életrendet”, ugyanakkor a katonai vezetővé válás folyamata a gyakorlati képzéssel nem kellően támogatott, továbbá a szakmai képzés dokumentumának „[...] hozzáigazítása az új követelményekhez következetes, de a gyakorlati képzés problémákkal terhelt”.

Ennek ellenére folytatódott a feszített ütemű oktatás az egyetemen, de a szervezeti átalakítás is, aminek eredményeként 2004. szeptember 1-jén az egyetemi szervezet a Hadtudományi Karra és a Bolyai János Katonai Műszaki Karra olvadt. (7. ábra.)

Az egyetem vezetését 2007. március 15-ével dr. Szabó János ezredes, majd dr. Lakatos László mk. vezérőrnagy vette át (8. ábra) folytatva a hadtudományi egyetemi képzést egészen 2012. január 1-jéig, a Nemzeti Közsolgálati Egyetem felállításáig.

Az átalakítás negyedik szakasza, 2004. 09. 01.

7. ábra: Az átalakítás negyedik szakasza,

Forrás: a szerző szerkesztése

8. ábra: Rektorváltás

Forrás: a szerző archívuma

⁶⁸ Magánarchívum (2002. 09. 13.).

9. ábra: Márton András ezredes
Forrás: a szerző archívuma

10. ábra: Csémi Károly ezredes
Forrás: a szerző archívuma

11. ábra: Borbás Máté vezérőrnagy
Forrás: a szerző archívuma

12. ábra: Tóth Lajos vezérőrnagy
Forrás: a szerző archívuma

13. ábra: Dr. Lantódi József vezérőrnagy
Forrás: a szerző archívuma

14. ábra: Dr. Simon Sándor vezérőrnagy/altábornagy
Forrás: a szerző archívuma

15. ábra: A Vörös Zászló Érdemrend átvétele
Forrás: a szerző archívuma

16. ábra: Dr. Szabó Miklós vezérőrnagy
Forrás: a szerző archívuma

Felhasznált irodalom

- Ács Tibor – Csikány Tamás: *A magyar katonai felsőoktatás 200 éve*. Budapest, ZMNE, 2008.
- Dr. Bartos Jenő alez. – Kovács Lajos nyá. alez. – Hajdó József nyá. alez.: Repülő hadművelési-harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/4. Az akadémia szerveinek története. IV. kötet. A Légvédelmi és repülőágazat története. Budapest, ZMKA, 1986.
- Boreczky Beatrix (szerk.): *A magyar állam szervei 1950–1970. Központi szervek*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993.
- Csendes László – Gellért Tibor: *Kronológia a Honvédség történetéből 1945–1990*. Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1993.
- Madaras Péter alez.: Vegyi tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/3. sz. Az akadémia szerveinek története. III/A. kötet. Szárazföldi ágazat tanszékeinek története. Budapest, ZMKA, 1985.
- M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.
- M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1961–1969*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008.
- M. Szabó Miklós: *Volt egyszer egy egyetem 1996–2007. Rektor a tűzvonalban*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2014.
- M. Szabó Miklós – Oroszi Antal: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2012.
- Dr. Oroszi Antal nyá. alezredes: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének összefoglalása (1947–1996). In Lengyel Ferenc – Szántó Mihály (szerk.): *A magyar katonai vezető-és tisztképzés története. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, HM Oktatási és Tudományos szervező Főosztály, 1996. 249–262.
- Urbán Vilmos: *A haza fegyveres szolgálatában 1949–1990*. Szeged, Bába és Társai, 2000.
- Varga József alez. – Kovács Lajos nyá. alez.: Összefegyvernemi harcászati tanszék. *Akadémiai Közlemények*, 120/3. sz. III/A. kötet. Szárazföldi ágazat tanszékeinek története. Budapest, ZMKA, 1985.

Vákát

Sári Szabolcs

Pályakezdő tisztek kompetenciái

Bevezetés

Mit jelent a vezetői kompetencia? A kompetencia fogalma összetett. A jelenlegi legáltalánosabb megközelítés alapján tartalmazhatja a szakmaiságot, személyes tulajdonságokat, képességeket. A kompetencia a pályakezdő tisztekkel szemben támasztott követelményrendszernek (olyan rendszer, elvárások halmaza, amely ad egy világos, tiszta képet, hogy mit várunk el a jövő parancsnokaitól) kulcsfontosságú alkotóeleme.

Lehet különbségeket felfedezni a különböző korok eltérő vezetői nemzedékeinek követelményrendszerei között a múltban és a jelenkorban? Véleményem szerint különbséget nem kell tenni; ám lehet különbségeket is, és párhuzamokat is találni. Korábban is mindenki rendelkezett egy alap-kompetenciacsomaggal, amely megfelelt a különböző történelmi időszakok elvárásainak, művelési környezetének.

A tanulmány céljai között szerepel a fentiekben feltett kérdés megválaszolása, amiben segítséget adhat a múlt, a jelen és a jövő összefüggéseinek vizsgálata, összehasonlítása, elsődlegesen Zrínyi jelentőségét kutatva, tanulmányozva.

Továbbá arra is keresem a választ – természetesen a rendelkezésre álló lehetőségek korlátai között, amelyek miatt a vizsgálat nem tekinthető teljes körűnek, tényleges eredményekkel –, hogy a Ludovika szellemiségének a gyökerei vajon visszavezethetők-e Zrínyihez. Zrínyi Miklós örökségét vizsgálva felhasználtam azoknak a hadtörténészeknek a tanulmányait, akik különösen jelentősnek találták Zrínyi hadtudományi írásait. Az elemzéseket összehasonlítottam a jelenlegi követelményrendszerrel, és szélesítve a vizsgált területet kitekintettem a nemzetközi környezet tapasztalataira, irányvonalaira is.

Zrínyi Miklós

Saját emlékeimben – pályakezdő tisztként korábbi tanulmányaimra visszaemlékezve, vagy későbbi, vezetői beosztásokban szerzett tapasztalatokra – Zrínyi Miklós szerepe megkérdőjelezhetetlen volt számomra, nem találkoztam olyan feltételezésekkel, amelyek negatív példaként említették volna függetlenül az adott történelmi időszakokra jellemző ismérvektől.

Ennek fényében csodálkozva olvastam az 1891-ben, Rónai Horváth Jenő¹ (Ludovikán végzett honvéd százados) által szerkesztett könyv² előszavában az alábbi idézetet, amely a korábbi állításom ellenkezőjét bizonyította: „Zrínyi Miklós katonai szereplése a mai nemzedék előtt épp oly kevésbé ismeretes, mint a hadtudományi írói működése.”³

Tovább olvasva a bevezetésben: mint hadtudományi író alig ismerik, és nem méltatják – vallják 1891-ben.⁴ Tehát katonai szemmel vizsgálva – katonakörökben – hadtudományi munkássága elismert volt, de szélesebb körben nem ismert. Magától értetődőnek tűnhet a feltételezés, hiszen a többség számára nem elsősorban mint katona és vezető jelenik meg. A későbbiekben visszatérek arra, hogy a korabeli Ludovika Akadémia szellemisége felkarolta Zrínyi örökségét, amely a mai napig is fontos szerepet tölt be.

Maradva csak katonai berkekben, kíváncsian olvastam, hogyan gondolkodtak Zrínyiről mint katonai vezetőről az 1890-es években, milyen kompetenciák játszottak lényegi szerepet korabeli megítélésében. Zrínyi korában⁵ olyan vezetői jellemvonások, képességek, mint a bátorság, a fegyelmezettség, kiképzettség, jártasság a hadművészetben, elengedhetetlenek voltak.

A mindennapokban a felsorolt tulajdonságok mellett nagy szerepet tulajdonítottak a katonai vezető felelősségének, felelősségvállalásának, hiszen egy parancsnoknak vállalnia kell tetteinek a súlyát, annak a pozitív, negatív hatásaival együtt; egyedül vagyunk a döntés pillanatában.

Zrínyi sem vélekedett másképpen, a felelősségvállalásról a következőket mondja: „Vigyázz azért, ha hadnagy, ha kapitány vagy, és ne mondd kárvallásod után: Nem gondoltam volna.”⁶

Napjaink egyik legfontosabb problémája az együtt haladás a gyorsan változó világgal, a jövő művelési környezetének meghatározása (hibrid hadviselés, nem háborús katonai műveletek, hagyományos műveletek). Ugyanarra a küldetésre vagy egy adott problémára több megoldás is létezik, sőt a következő alkalommal, hasonló helyzetben, ugyanaz a megoldás már nem is tűnik a legjobbnak. Amikor parancsnokként gondolkodunk, akkor nem csak a saját nézőpontunkból vizsgáljuk meg a kapott harcfeladatra kidolgozott cselekvési változatokat a döntés-előkészítés folyamán; ne felejtjük el, a mindenkori ellenség fejével is kell tudni gondolkodni, hiszen az ellenfél is hasonlóképpen cselekedhet, ha szükséges, folyamatosan változtat a harcászati eljárásain igazodva a kialakult helyzetekhez, megváltozott környezethez.

¹ Rónai Horváth Jenő (Drégelypalánk, 1852. december 30. – Budapest, 1915. március 3.) magyar altábornagy, hadtörténész, katonai író, a Magyar Tudományos Akadémia 1884-től levelező, 1910-től rendes tagja. A budapesti Ludovika Akadémián elvégezte a tisztképző tanfolyamot, és 1876. szeptember 18-án avatták hadnaggyá. Lásd: Horváth Jenő (hadtörténész). *Wikipédia*.

² Rónai Horváth Jenő: *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891.

³ Rónai Horváth (1891): i. m. 3.

⁴ Rónai Horváth (1891): i. m. 7. „Ámde míg államférfiú tevékenységét a hazai történelem, költői érdemeit az irodalomtörténet a legteljesebben méltányolják, jelentőségét, mint hadvezérét a hazai történetírás eléggé ki nem emeli, érdemeit mint hadtudományi íróét, a nemzeti irodalomtörténet alig ismeri és nem méltatja.”

⁵ Rónai Horváth (1891): i. m. 7–13.

⁶ Kovács Sándor Iván (szerk.): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest, Kortárs, 2003. 528.

Zrínyi is hasonlóan gondolkodott: „És hogy a hadadra gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot, mit csinál, mit gondol. Ha azt nem cselekedsz, nem mondatol gondviselőnek.”⁷

Hogyan vélekedett Zrínyi a parancsnoki rugalmasságról? Zrínyi egyáltalán nem volt híve a metodista gondolkodásnak,⁸ ezt alátámasztja az alábbi idézet is: „Sokszor a helyett, hogy az emberbül tudóst csináljanak, tudatlanná téstik, és az, a ki kérkedhetik, hogy éppen fejében vagyon a hadi mesterség, nem tud annyit cselekedni, mint a ki soha semmit nem hallott felőle.”⁹

Zrínyi külön kiemelte az alkalmazkodóképességet – manapság inkább találkozunk a divatosabb adaptáció szóhasználattal –, amely ugyanazt jelenti, mint amikor a modern kor vezetőivel szemben támasztott követelményekről beszélünk. Az adaptáció, alkalmazkodóképesség felkészít a gyors és időben történő döntések meghozatalára.

Zrínyi parancsnokként az időben történő és határozott döntések híve volt: „eszes nyugtalanságban”,¹⁰ olvashatjuk tőle, folyamatosan figyelni kell a helyzetek változását, és időben reagálni, ha szükséges.

Ha már megemlítettük az adaptációt, szintén sokszor találkozunk azzal a rövidítéssel, hogy VUCA,¹¹ illetve a VUCA világa, de mit is jelent ez, miért fontos megismerni? Az amerikai hadseregtől az 1990-es években vették át a VUCA-világ kifejezést,¹² amely a környezetet változékonynak, kiszámíthatatlannak, komplex jellegűnek és többértelműnek írja le. A VUCA világában¹³ a különböző helyzetekben a vezetőknek egy összetett, új gondolkodásmódra van szükségük. Ezt továbbfejlesztve Bob Johansen, az Institute for the Future kutatója 2007-ben négy pozitív vezetői alapelvet párosított a VUCA negatív jelzőihez:

- *volatility* – *vision*: előrelátás;
- *uncertainty* – *understanding*: megérteni a helyzetet, megállni, helyzetmegítélés;
- *complexity* – *clarity*: világos, érthető parancsok;
- *ambiguity* – *agility*: gyorsaság.

Ha összehasonlítjuk a Zrínyiről eddig leírtakkal, sok hasonlóságot fedezhetünk fel a múlt és a jelen vezetőinek gondolkodásában.

Továbbá Zrínyi a vezetői tulajdonságok területén kiemelte: a parancsnok mindig legyen okos, bölcs, előrelátó, képes legyen saját maga is kockázatot vállalni, és mindig

⁷ Kovács (2003): i. m. 331–332.

⁸ „Zrínyi ellenkezőleg arra tanít bennünket, hogy hadi dolgokban, azok rendkívüli változatosságánál fogva, a vezér nem cselekedhetik mindig egyenlő módon, hanem eljárását a fennforgó viszonyokhoz kell alkalmaznia.” Rónai Horváth (1891): i. m. 51.

⁹ Perjés Géza (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1976. 196. (*Vitéz hadnagy*).

¹⁰ Kovács (2003): i. m. 264.

¹¹ A betűszó négy angol szó kezdőbetűiből áll össze. Jelentésük: V – *volatility*: változékonyság; U – *uncertainty*: bizonytalanság; C – *complexity*: komplexitás; A – *ambiguity*: kétértelműség.

¹² VUCA világ – Mi is ez pontosan? 2018.

¹³ Kik lesznek a jövőképes vezetők? *Piac és Profit*, 2016.

legyen példakép.¹⁴ „Mit használ, ha jó a had, rossz a kapitány, ha jó a test és rossz a fő? [...] Sokat vihet véghez egy jó eszes kapitány rossz haddal is, de a rossz jó haddal is semmit. Kapitány a primum mobile és lelke a seregnek.”¹⁵

A parancsnok rendelkezzen gyakorlati tapasztalattal,¹⁶ amit úgy kell érteni, hogy az elméletben tanultakat alkalmazni is tudja a helyzeteknek megfelelően. A gyakorlati tapasztalatok mellett a történelmi tapasztalatok feldolgozásának is nagy jelentőséget tulajdonított, sok időt fordított korábbi időszakok hadtörténelmi írásainak tanulmányozására – Zrínyi Miklós könyvtára¹⁷ a kor arisztokrata gyűjteményeinek színvonalán állt, korszerűségben felül is múlta azokat –, külön kiemelném azokat a munkákat, amelyek a rómaiak harci tapasztalataira¹⁸ vonatkoztak, hangsúlyozva a gyakorlatiasságot, felkészültséget, kiképzettséget.

„Minden harcban nem annyira a tömeg és tudatlan vitézség, mint inkább a művészet és a gyakorlás szokta a győzelmet megszerezni. Mert a rómaiak, mint látjuk, nem egyéb dologgal, mint a harcban való gyakorlottságukkal, hadművészetükkel és háborúban való edzettségükkel hódíták meg a világot.”¹⁹

Mostanság is megkérdőjelezhetetlen a kiképzettségnek a jelentősége, amit a saját gyakorlati tapasztalataim is alátámasztanak mind a hazai, mind a nemzetközi környezetben végrehajtott feladatok során. Természetesen a jelen nem háborús katonai műveleteinek intenzitása biztosan nem mérhető egy korabeli, szintén nagyobb tömegeket megmozgató hagyományos művelethez, habár megjegyzem, véleményem szerint nem lehet a felkészülések között különbséget tenni.

A felkészültség önbizalmat ad. „A hadi tudomány ugyanis növeli a bátorságot, mert senki sem fél azt megtenni, a miről tudja (bízik magában), hogy jól megtanulta” – írja Zrínyi,²⁰ és alapismereteket szolgáltat a gyakorlati alkalmazáshoz.

A jelenleg tanulmányaikat folytató honvédtisztjelölteknek tanulságos lehet ez; most még felteszik a kérdést: miért kell megtanulni, fogjuk ezt alkalmazni valamikor is a gyakorlatban? Az élet egy teljesen más területéről hozott példával szeretnék választ adni a feltett kérdésre. A példát egy idős, tapasztalt orvos ismerősöm osztotta meg velem, aki az elmélet és gyakorlat közötti összefüggés jelentőségére azt felelte, hogy bizonyos helyzetekben, amikor az ember hirtelen leblokkol, az egyetlen „fegyver”, amelyhez hozzányúlhat, nem más, mint a nagy szorgalommal elsajátított elméleti tudás.

¹⁴ Perjés (1976): i. m. 51–52.

¹⁵ Kovács (2003): i. m. 342.

¹⁶ Perjés (1976): i. m. 60. „Zrínyi Miklós hadtudományi munkái egy erős, gondolkodó, előrelátó s minden tekintetben önálló szellem nyilvánításai; tanai, tervei nem csupán elméleti okoskodások, de a létező viszonyokkal, a már bekövetkezett újításokkal gondosan számot vető, a gyakorlati tapasztalással összhangba hozott tételek, melyekben már eleve lerakja a jövőendő hadművészet alapköveit.”

¹⁷ Hausner Gábor – Monok István – Orlovsky Géza: *A Bibliotheca Zriniana története*. In Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest, Argumentum – Zrínyi Kiadó, 1991.

¹⁸ Perjés (1976): i. m. 100.

¹⁹ Perjés (1976): i. m. 100.

²⁰ Perjés (1976): i. m. 100.

Zrínyi írásait olvasva találkozhatunk egy másik, mai napig vitatémát adó problémával, a gyakorlatiasság hiányának a kérdésével. „Mert a hadi tanúságok, kiket az emberek, mint egy tudományt rendben szabtak, ben vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk.”²¹

Különösen igaz ez a pályakezdő kollégák esetében; ezek szerint ez a téma örökzöld, a mai napig napirenden van, amit bizonyítanak az idősebb, tapasztaltabb csapattisztekkel történt beszélgetések. Az elméleti tudás nem ér semmit a gyakorlati alkalmazás hiányában. A következőket olvashatjuk az író egy megjegyzésében a *centuriák*hoz, a *Vitéz hadnagy* fejezetében: „Helyes elv az, hogy a katona higgyen az általa kivívandó győzelemben.”²² A hit a feladatok végrehajtásának sikerében, és egyben önmagunkban, elengedhetetlen, hiszen ellenkező esetben csak arra gondolunk, hogy nem sikerül, és az akaratlanul be is következik, következhet; tovább szöve a gondolatot, az embereink sem fognak hinni a sikerben. A mai napig találkozunk olyan kifejezésekkel, mint – a mai katonai terminológiát használva – az erők megóvása, az erők gazdaságos felhasználása, amelyekkel már ő is foglalkozott, amelyeket fontosnak ítélt meg a maga korában.

Egy példa az erők megóvására: „Mikor nem vagyunk elegendők az ellenséggel megharcolni, hanem besáncoljuk magunkat, és ott álgyu az mi oltalmunk.”²³

Az erők gazdaságos alkalmazására a következőket gondolta: „Mikor valami nem ismért ellenséggel vagyon hadakozásunk, az kinek hire rettenetes, nem kell az olyannal mindjárt megharcolni, ha ugyan vitéz is a te néped, hanem alkalmatosságot kell keresni apró csatákra, a hol bizonyosan valami mesterséggel rá vehetni, bár csak kicsin részét is.”²⁴

Az alábbiak kitűnő példák az erők mindenoldalú biztosításáról:

„Hogy ha oldalt akarod állítani álgyuidat, meglátod, hogy ott is haszontalan, mert az ellenség lovasokat küld rá és elveszi, és talám a magad kárára forgatja; és ne mondd azt hogy megoltalmazod, mert elég dolgoz vagyon olyankor első rész felől is [...]”²⁵

„Mindenféle bizodalmok és securitások, kiket az ellenségtől vehetünk, jók; de mind ezek felett legjobb úgy alkalmaztatnunk a magunk állapotját, hogy ne legyen az ellenség hatalmában árthatni minékünk.”²⁶

A harcászati feladatok végrehajtásának jellemzői közül szeretném kiemelni a meglepetést. A meglepetés ereje megkérdőjelezhetetlen, különösen, ha a rendelkezésre álló erők nem elégségesek, ami ebben a korban nagyon is jellemző volt, hiszen az ütközetek többségében – a portyázó harcmodor is ennek köszönhetően alakult ki – az ellenség túlerőben volt. Példa a meglepetés erejére és annak kihasználására:

²¹ Perjés (1976): i. m. 196. (*Vitéz hadnagy*).

²² Perjés (1976): i. m. 363. (*Vitéz hadnagy*).

²³ Perjés (1976): i. m. 345. (*Vitéz hadnagy*).

²⁴ Perjés (1976): i. m. 344. (*Vitéz hadnagy*).

²⁵ Perjés (1976): i. m. 345.

²⁶ Perjés (1976): i. m. 346.

„Az hadi dolgokban minden órában új történetek támadnak és számlálhatatlan változások. Azért nem kell igen elbízunk magunkat a szerencsés történetekben, és nem kell meglankadnunk az szerencsétlenségekben, mivelhogy gyakorta szokott az állapot megváltozni; továbbá, mikor valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk, mert kevés ideig tart és hamar megváltozik.”²⁷

A helyzetfelismerés – a meglepés hatásának kihasználása, az abból kovácsolt előnyök kihasználása – szintén olyan vezetői képesség, amellyel kell rendelkezni, a helyzetmegítélés és gyors döntés előnyeinek a kihasználása a mai napig örök érvényű vezetői tulajdonság.

„Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány [...] Gyorsasággal az ellenséget véletlenül találja és oltalmatlanul, és enélkül sokszor kárt is vallhatna.”²⁸

Az idő gazdaságos felhasználása fontos szerepet játszik napjainkban is, sőt különös jelentősége van a mostani felgyorsult világban, ahol a folyamatos átalakítási, haladó szellemiségű folyamatok már nem évtizedekben mérhetők. „Én mindenkor abban az ítéletben voltam, hogy egy eszes ember, a ki hasznát tudja az időnek venni, soha sem panaszkodhatik az időnek rövidségére, mert annyi időt, az mennyit általlél, haszonra fordíthatja, és még azon kívül is még marad néki az időben.”²⁹

A vezetői tulajdonságok közül a türelem, önkontroll nagy előny művelői környezetben és békeidőben egyaránt. A vezető – és a vezetés is – mindig legyen szilárd, a parancsnok az elgondolásaihoz ragaszkodjon. „Nem elég az embernek elől meglátni a jövő dolgot, de szükséges, hogy azoknak megvárására legyen az emberben türelmesség.”³⁰

Zrínyi nem volt híve a hosszan tartó, részletes döntési folyamatoknak, ami elsődlegesen igaznak tűnt azokban a helyzetekben amikor nem állt rendelkezésre elegendő idő. „Azt szokták mondani: a kiknek kevesebb considerációi vannak, hamarabb visznek akármi dolgot is véghez, az kik pedig minden dolgot derékképen fontolni akarnak, sohasem végeznek semmit is.”³¹

Személyesen beszélgettem egy második világháborút megjárt magyar páncélostiszterrel, kérdeztem az alkalmazott harceljárásokról, döntéshozatali módszerekről; a válasz nagyon egyszerű volt, nem terveztünk, „kuruckodtunk”.

Magam sem szeretem a hosszú értekezleteket, volt szerencsém találkozni a pályafutásom során olyan szakemberekkel, oktatókkal, akik hasonló tanácsokkal láttak el. Különösen harcászati szinten van jelentősége; lehetőséged szerint, ha van egy órád felkészülni egy feladatra, abból használj fel öt percet a tervezésre, a maradékot pedig az állományod begyakorlására használd fel! Természetesen ez a megállapítás csak elvi síkon értendő, függ a művelet szintjétől és a rendelkezésre álló időtől.

Zrínyi hadviseléssel kapcsolatos alapvetéseit összehasonlítottam egy nemzetközi környezetben használt szabályzatban foglaltakkal. A tanulmányozott szabályzat alapján a háború alapelvei lehetnek többek között:³²

²⁷ Perjés (1976): i. m. 346.

²⁸ Kovács (2003): i. m. 325.

²⁹ Perjés (1976): i. m. 347. (*Vitéz hadnagy*).

³⁰ Perjés (1976): i. m. 349. (*Vitéz hadnagy*).

³¹ Perjés (1976): i. m. 354. (*Vitéz hadnagy*).

³² *The U. S. Army's Field Manual*. 1994. 100–105.

- a mindenkori feladat céljának ismerete;
- támadó jelleg;
- a tömeg és az erők összpontosítása;
- az erők gazdaságos alkalmazása;
- manőverek végrehajtása;
- biztonság, az erők megóvása;
- egyszerűség, a bonyolult feladatok végrehajtásának elkerülése;
- a meglepetés erejének kihasználása;
- egységesség fenntartása a vezetés területén.

Zrínyi alapvetései összefoglalva:

- cél;
- erőpazarlás elkerülése;
- meglepetés;
- portyázás.

Összehasonlítva az időben és térben eltérő gondolkodásmódokat a hadviselés alapvetéseiről láthatjuk, hogy nem állnak messze egymástól az alapgondolatok. Érdekes megállapításnak tűnik számomra, hogy az empíriát előtérbe helyező vezetők a szintektől, időszakoktól függetlenül hasonlóan gondolkodnak.

Tovább kutatva Zrínyi jelentőségét, Perjés Géza segítségét kérem, és több mint hetven évet ugrunk az időben Zrínyi megítélésében. Számomra Perjés Géza³³ munkásságának szakmai minősége megkérdőjelezhetetlen. Tanulmányoztam a Zrínyi Miklósról írt művét.³⁴

Véleménye szerint, ha a vezetői kvalitásokat nézzük, a következők voltak a legfontosabbak:³⁵

- hűség;
- gyorsaság;
- leleményesség;
- önállóság.

Perjés egyetértett Zrínyivel abban, hogy a háborúban nem érvényesülnek teljesen az ok-okozati összefüggések,³⁶ a szerencsének és a véletleneknek nagy szerepük van. Ne felejtjük el, hogy Perjés esetében az elmélet és a gyakorlat találkozott. Ezt alátámasztja,

³³ Perjés Géza (Trencsén, 1917. augusztus 14. – Budapest, 2003. szeptember 18.) hadtörténész. A Ludovika Akadémia elvégzése után 1939-ben hadnaggyá avatták. 1942–1944 között kétszer volt a fronton. Forrás: *Perjés Géza* (é. n.).

³⁴ Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002.

³⁵ Perjés (2002): i. m. 8–16.

³⁶ Perjés (2002): i. m. 8. „Megértette: háborúban nem érvényesül a szigorú kauzalitás, hanem az eseményeket a szerencse, a véletlen befolyásolja [...]”

bizonyítja, amit a hadviselésről fogalmaz meg,³⁷ valamint a pályafutása, amelynek során bizonyított a gyakorlatban és elméletben egyaránt.

Összefoglalva, Perjés véleménye szerint, ha feltesszük a kérdést, hol van a szerepe Zrínyinek, miért kell, hogy őrizzük a szellemiségét, a válasz a következő: „Ő az első és máig is a legnagyobb hadtudományi írónk.”³⁸ Meglátásai a mai napig érvényesnek tekinthetők.

„Nem zárkózott be a hadtudomány sáncai közé, hanem azokból kitekintve, mindig meglátta a politikai, a gazdasági, a morális, az emberi problémákat is.”³⁹

Jó példaként szolgál a mostani parancsnoki iránymutatásoknak, többek között a komfortzónából való kilépésre, kitekintésre, a másképpen való gondolkodásra, amelyek elengedhetetlen elvárások a jövő vezetőivel szemben.

A Zrínyi által írt művek üzenetei a jelen vezetőinek megmutatják, bizonyítják a jelentőségét, hitelességét. A *Tábori kis tracta* című műve az 1640-es évek második felében készült.⁴⁰ Olvashatunk a fegyelem⁴¹ jelentőségéről, amely a mai napig örök érvényű; lehet bármilyen időszak, a fegyelem az alapja a katonai életnek, szocializációnak.

A *Vitéz hadnagy* című műve⁴² az 1650–1653-as időszakban készült, s minden jellemvonást bemutat, a gyakorlati katonát, hadvezért, katonapolitikust, harcot szerető katonaköltőt.

A végvári harcok általa megfogalmazott vonásai szintén megmutatják a rá jellemző tulajdonságokat, vezetői kvalitásokat, amelyeket a következőképpen lehet összefoglalni:⁴³

- csel;
- meglepetés;
- lesvetés;
- szerencse.

Zrínyi számára a szerencse kérdése a végvári harcokban nagy szerepet játszott; manapság kockázatvállalásról beszélünk, vagy kockáztatásról, de hogy mit jelent a szerencse, az arra adott válasz szintén hű tükre Zrínyi vezetésről alkotott elgondolásainak. A szerencsét kihasználni és befolyását csökkenteni kell, ami aktivitással, gyorsasággal, szaktudással korlátozható. A szerencse kihasználásának az alapja a tudás és a bátorság.⁴⁴

³⁷ Perjés (2002): i. m. 221. „Nincs jelentősége, mondja az író, mert a »hadvezetés, mint minden gyakorlati ténykedés, merőben empirikus, s benne a gyakorlat mindig megelőzi az elméletet. [...]«”

³⁸ Perjés (2002): i. m. 222. „Hol van most Zrínyi a magyar és az egyetemes hadtudományban? A kérdés első felére adandó válasz igen egyszerű: ő az első és máig is a legnagyobb hadtudományi írónk. De helye egyetemes viszonylatban sem jelentéktelen.”

³⁹ Perjés (2002): i. m. 225.

⁴⁰ Rónai Horváth (1891): i. m. 229–241.

⁴¹ Rónai Horváth (1891): i. m. 230. A hadsereg működésének alapja a rend, ez pedig a jó tisztikartól függ: „Mivel minden dolognak a lelke a rend, a hadban is, kibén egész haza java, sok ezer lélek megmaradása áll, ez legszükségesebb. Ezt a rendet teszik penig a jó hadi tisztek s törvények.”

⁴² Rónai Horváth (1891): i. m. 242–271.

⁴³ Rónai Horváth (1891): i. m. 252.

⁴⁴ Rónai Horváth (1891): i. m. 254.

Nemzetközi és hazai kitekintés

Fontos számomra múltbeli értékeink áttekintése nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt, és az, hogy tanuljunk az idősebb bajtársaktól. A hadtörténelem vezetői közül választottam néhányat, csak a kíváncsiság kedvéért, összehasonlítási alapként arra vonatkozóan, hogyan gondolkodtak, vagy hogyan értékelték a korabeli vezetőket. Inkább az adott időszakokra jellemző populáris vezető, vezetői típus motivált, arra fókuszáltam, hogy bemutassam a legfontosabb tulajdonságaikat, képességeiket, és górcső alá vegyem az esetleges hasonlóságokat. Kezdem a nemzetközi kitekintéssel; nem hiszem, hogy külön indokolnom kellene Szun-ce szerepét a hadtudományban. Egy korábbi, Zrínyi-témában megtartott konferencián hallottak tükrében, miszerint lehet párhuzamokat találni Zrínyi és Szun-ce munkássága között, külön érdekesnek találom a témát.

Szun-ce,⁴⁵ a kínai író, filozófus és katona, többek között a mai napig hatással bíró könyvéről híres, amelyet a hadviselés szabályairól írt. Műve⁴⁶ a hadakozó fejedelemségek korában (Kr. e. 4–3. század) keletkezett. Az írás olvasása során, követve Szun-ce gondolatait és vizsgálva a vezető képességeit, a következőket lehet kiemelni:

A parancsnok mindig legyen

- világos;
- érthető;
- határozott;
- szigorú.

Továbbá rendelkezzen:

- bölcsességgel;⁴⁷
- szavahihetőséggel;
- emberséggel;⁴⁸
- bátorsággal.

Bonaparte Napóleon⁴⁹ (1769. augusztus 15. – 1821. május 5.) francia hadvezér, politikus, az európai történelem kiemelkedő alakja. Rendkívüli képességekkel rendelkező matematikában, kitűnő eredményeket ért el történelemben és földrajzban.

Napóleontól mint katonai vezetőtől a legfontosabb gondolatok összefoglalva:⁵⁰

- mindig legyenek nagy céljaid;
- ott legyél, ahol szükség van rád;
- első legyél mindenben;
- mondd azt, amit gondolsz, és gondold azt, amit mondasz;

⁴⁵ Szun-ce (Kr. e. 543-ban született és Kr. e. 495-ben, 47-48 évesen hunyt el) ókori kínai hadvezér, a hadtudomány klasszikusa, *A háború művészete* című könyv szerzője.

⁴⁶ Szun-ce: *A háború művészete*. Ford. Szántai Zsolt – Tokaji Zsolt. Budapest, Cartaphilus, 2008.

⁴⁷ Szun-ce (2008): i. m. 10.

⁴⁸ Szun-ce (2008): i. m. 50.

⁴⁹ Napoleon Bonaparte. *History.com*, 2009.

⁵⁰ *11 Leadership Lessons From Napoleon*.

- nem csinálhatsz mindent egyedül;
- legyél más, csináld másképpen;
- az emberek tisztelete, katonáid tisztelete rendfokozatra való tekintet nélkül;
- nézz az emberek szemébe;
- önkontroll;
- tiszteld az időt;
- soha ne hagyj abba a tanulást.

George Patton⁵¹ 1885. november 11-én, a Kalifornia állambeli San Gabrielben született. 1909-ben elvégezte az Egyesült Államok Katonai Főiskoláját. 1912-ben részt vett a stockholmi nyári olimpiai játékokon. Mit tanultunk Pattontól?⁵² A vezetői képességet nem a származással együtt adják. Patton megtanulta tisztelni a korlátait, a valódi gyakorlati iskolát részesítette előnyben.⁵³

Valójában Patton tábornok konfliktust kereső, nehéz természetű ember volt, fellépése azonban tiszteletet parancsolt. Ez valószínűleg összefüggésben állt gyakorlatiasságával.⁵⁴ Jellemző volt rá:⁵⁵

- a gyorsaság;
- hit a sok munkában, amely később sok fájdalomtól megmentheti az embert;
- a vezető mindig legyen az élen, aki hátul van, csak követi az eseményeket;
- szigorúság;
- bátorság;
- önbizalom;
- hit (hit önmagában, hit az embereiben).

Norman Schwarzkopf,⁵⁶ vietnámi veterán, négycsillagos amerikai tábornok véleménye szerint⁵⁷ a vezető legyen:

- példamutató;
- vállalja a felelősséget;
- fordítson figyelmet a felkészítésre, kiképzésre.

Stanley A. McChrystal⁵⁸ négycsillagos tábornok az amerikai különleges erők parancsnoka volt az öbölháborúk és az afganisztáni műveletek alatt. Részéről az alábbi vezetői attitűdöket emelném ki:⁵⁹ a vezető legyen:

- empatikus;

⁵¹ George Patton, United States general.

⁵² *Leadership Lessons from General George S. Patton*. 2015.

⁵³ “Real leaders are trained in a real world classroom.” *Leadership Lessons from General George S. Patton*. 2015.

⁵⁴ Dennis Showalter: *Patton és Rommel. A XX. század hadurai*. Debrecen, Gold Book, 2006.

⁵⁵ *Brief Lessons from General George S. Patton*. 2015.

⁵⁶ Norman Schwarzkopf. *Biography*, 2015.

⁵⁷ Norman Schwarzkopf: 10 Quotes on Leadership and War. *Forbes*, 2012.

⁵⁸ Stanley A. McChrystal. *Biography*.

⁵⁹ *Leadership Lessons from a Four Star General*. 2014.

- hiteles;
- alázatos;
- emberséges.

Munkásságának az egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a kis csapatok alkalmazkodóképességét a szervezet egészére kell kiterjeszteni, ennek következtében a tervezés, problémamegoldás a csapatmunka eredménye lesz.⁶⁰

Nemzetközi kitekintést követően tanulmányoztam híres magyar katonai vezetők legfontosabb tulajdonságait, képességeit, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy sikeresek és az utókor számára is ismertek legyenek, példaképül szolgálhassanak.

Elsőként Görgei Artúrt⁶¹ szeretném bemutatni. 1818-ban született Toporcon, családjában főleg a katonai hagyományok játszottak szerepet. Görgeire mint katonai vezetőre jellemző volt a bölcsesség, találékonyság, szervezőképesség, gyorsaság, és a gyors döntések embere volt.

Továbbá elszánt, bátor, vakmerő és lojális, igazi hazaszerető magyar katona, aki folyamatosan ott élt a katonái között, osztozott velük a sorsukban, nem ismert kivételt, amit következetesen betartott, még ha testvéréről is kellett döntenie. Kivételesen tehetséges volt a természettudományok területén is. Sikerei mellett megmaradt szerény embernek, és egy emberéleten át némán és megadással tűrte az igaztalan vádakát.⁶²

Görgeire⁶³ külföldön is mint kiváló hadvezérre gondolnak, akinek tavaszi hadjáratát vagy mesteri visszavonulását a túlerőben lévő orosz csapatok között például az amerikai West Point-i vagy a francia Saint Cyr-i katonai akadémiákon is tanítják. Görgei Artúr sem csak egyszerű katona volt, hadiipar-szervezőként és haderőszervezőként is megállta a helyét, és a szabadságharcot követően számos hadtudományi jellegű írásművet is közreadott.

Folytatva a sort Klapka Györggyel⁶⁴ – 1820. április 7-én született Temesváron –, jellemző volt rá a hazaszeretet, a vitézség, az önfeláldozás, a jó szervezőképesség, a vállalkozó kedv. Katona Tamás történész így összegezte a „komáromi oroszlán” 1848/49-es tevékenységét:⁶⁵ Klapka rugalmas, kreatív, szakmailag felkészült tiszt volt. Tervei innovatívok, kockázatosak, de végrehajthatók voltak, és ezeket a terveket a legapróbb részletekig kidolgozta.

⁶⁰ Stanley McChrystal – Tantum Collins – David Silverman – Chris Fussell: *Csapatok csapata*. Budapest, HVG, 2016. 11.

⁶¹ Adorján Andor: *Nagy katonák*. Budapest, Singer és Wolfner, 1912. 196–219.

⁶² Tarján (é. n. b): i. m.: „Nem volt énbenem semmi katonai zseni. Az csak mese, magyar legenda, mint annyi más. Rendet tartottam a katonáim között, ez az egész, és a fickók derekasan viselték magukat néhányszor. A többi lárifári.” (Görgei Artúr nyilatkozata Móricz Zsigmondnak.)

⁶³ Hegedűs Ernő: Kétszáz éve született Görgei Artúr altábornagy, a hadvezér, haderőszervező, katonai-műszaki szakember és vegyészkutató, a 170 éves Honvédség egyik alapítója. *Katonai Logisztika*, 26. (2018), 1–2. 247–271.

⁶⁴ Adorján (1912): i. m. 143–157.

⁶⁵ *Klapka György emlékezete*.

Stromfeld Aurélt azért választottam, mert többek között a Ludovika Akadémia parancsnoka is volt. Stromfeld⁶⁶ 1878-ban, Budapesten, német származású értelmiségi szülők gyermekeként látta meg a napvilágot. Előbb a Ludovika Akadémián, majd a bécsi Hadiakadémián tanult. Stromfeld nemcsak hallgatóként, hanem később oktatóként is kimagaslott társai közül.

Ő volt az első honvédtiszt, aki a bécsi Hadiakadémia tanára lehetett, egy korabeli vezetője úgy jellemezte, hogy egyenes ember, kezdeményező, parancsnokként gyors döntések híve, nagy munkabírási, bátor vezető.⁶⁷

Tudományos tevékenységében a hadsereg és a társadalom közös vagy egymást érintő problémái foglalkoztatták. A katona megbecsülése központi szerepet játszott számára. Amikor a Ludovika Akadémia parancsnokává nevezték ki, lelkesedéssel foglalta el beosztását: „szebb állást, mint a jövő tisztikar nevelését irányítani”, nem tudott elképzelni. A kezdeményezőképesége mellett a gyors hadművelleti helyzetfelismerés volt a legfőbb erőssége. Ennek köszönhető, hogy Stromfeld a váratlan és túlerejű ellenséges támadásokat időben megakadályozta.⁶⁸

A nemzetközi és hazai viszonylatokban vizsgált katonai vezetők képességei, személyes tulajdonságaik azt bizonyítják, hogy ahhoz, hogy valaki sikeres legyen, nem csak átlagos kompetenciákkal kell rendelkeznie, többnek és másnak kell lenni, mint az átlagos vezető; ezt bizonyítják a hazai és a nemzetközi tapasztalatok koroktól függetlenül.

Követelmények

Jelenleg a leendő pályakezdő tisztekkel szemben támasztott követelményeket – elvárásokat – három fő részre lehet csoportosítani: az előjáró parancsnokság által meghatározott katonai elvárásokra, a felsőoktatást érintő kimeneteli követelményeket tartalmazó kormányrendeletre, valamint az általános katonai felkészítésért felelős katonai szervezet meghatározott célkitűzésrendszerére; ezeknek szinergiája a kívánt végállapot.

Az irányító és vezető szervek tiszta és világos célokat fogalmaztak meg az elmúlt időszakban, amelyek összhangban voltak, vannak a Magyar Honvédséget érintő változásokkal a kor kihívásainak, trendjeinek szellemében.

A *Hadtudomány* egyik korábbi számában az alábbi gondolatok szerepelnek Benkő Tibor honvédelmi miniszter tollából: „A katonáikkal szemben legyenek szigorúak, követelménytámasztóak, és mindezt úgy valósítsák meg, hogy maradjanak emberségesek. Lássák el hivatásukat példamutatóan, munkájukban, döntéseik alkalmával legyenek következetesek.”⁶⁹ Továbbá kiemelném a Magyar Honvédség parancsnokának kiadott levelét, valamint elvárásait⁷⁰ a vezetőkkel szemben:

- élről vezessünk;

⁶⁶ Tarján (é. n. c): i. m.

⁶⁷ György Sándor: Stromfeld Aurél, a jós. *Napi Történelmi Forrás*, 2018.

⁶⁸ Hetés Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1978.

⁶⁹ Benkő Tibor: Gondolatok az ideális parancsnokról. *Hadtudomány*, 3. (2008), 3–4. 94.

⁷⁰ A Magyar Honvédség Parancsnoksága és az alárendelt katonai szervezetei 2020 évi feladatai.

- legyél csapatjátékos;
- elkötelezett;
- a szakmaiság legyen az előtérben;
- nyitottság az állandó fejlődésre;
- készen állni a komfortzónából való kilépésre;
- legyél segítőkész;
- felkészült (béke- és műveleti feladatokra egyaránt).

A jelenleg tanulmányaikat folytató honvédtisztjelöltek részére a kimeneteli követelményeket tartalmazó kormányrendelet⁷¹ általános része világosan meghatározza az elsajátítandó kompetenciákat, amelyek különösen fókuszálnak a szakképzésnek megfelelő digitális kompetenciák és szakmaspecifikus készségek elsajátítására,⁷² gondolva az elkövetkezendő időszak fejlesztéseinek irányelveire, megfigyelve a 21. század kihívásainak.

Külön kiemelném, hogy nagy hangsúlyt fektet a műveltségre, a kultúra és az értékek megismerésére, valamint más szakterületek alapeladatainak elsajátítására; a tanuló ezzel is szélesítse ismereteit, később pedig tudja majd alkalmazni a gyakorlatban.⁷³

Alapképzésben alapkivágot az szerezhethet, aki rendelkezik a tudás, képesség, attitűd, illetve autonómia és felelősség kompetenciákkal.⁷⁴

A tudás⁷⁵ területén többek között rendelkezik a nemzeti értékek ismeretével, őseink politikai erényeivel. Ismeri a szakterületéhez kötődő legfontosabb összefüggéseket, elméleteket és az ezeket felépítő fogalomrendszert, valamint szakterülete fő elméleteinek ismeretszerzési és problémamegoldási módszereit.

Képes⁷⁶ eligazodni a mind gyorsabban változó világ politikai folyamataiban, azonosítani nemzeti hagyományunkkal, önállóan kritikai ítéletet alkotni a nemzeti azonosságtudattal kapcsolatos kérdésekben. Más szakterületekkel együttműködve képes működtetni a normál működési rendtől eltérő, különleges viszonyok között a hivatásrendjére jellemző szervezeteket.

Attitűdjé⁷⁷ nyitott, kritikus – kritikus önmagával szemben is –, vitaképes, megértő, együttműködő, követelménytámasztó, eredménycentrikus, empatikus, hiteles, vállalja a felelősséget. Társaságkereső⁷⁸ és együttműködő. A munkáját önállóan, kellő felelősséggel tervezi, szervezi, irányítja, ellenőrzi. Önellenőrzésre képes, önállóan fejleszti magát.

⁷¹ 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelet az államtudományi képzési területen szerezhethető képesítések jegyzékéről és a képzések képzési és kimeneti követelményeiről.

⁷² 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelet 3. § (1) bekezdés.

⁷³ 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelet 3. § (2) bekezdés. (Az alapképzési szakok mindegyikének részét képezi a Ludoviceum tantárgycsoport.)

⁷⁴ 1. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez. A végzettségi szinteket az államtudományi képzési területen leíró általános jellemzők, kompetenciák.

⁷⁵ 1. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez.

⁷⁶ 1. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez.

⁷⁷ 1. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez.

⁷⁸ 1. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez.

A kormányrendelet 2. számú melléklete⁷⁹ tartalmazza a katonai vezetői alapképzési szakon tanuló honvédtisztjelöltekkel szemben támasztott kimeneteli általános követelményeket ugyanabban a rendszerben, mint ahogy az általános részben tapasztalhattuk.

„A katonai vezetői alapképzés célja a Magyar Honvédség részére olyan felsőfokú végzettségű katonai vezetők, parancsnokok képzése, akik képesek a megszerzett közszolgálati, általános katonai, differenciált szakmai és vezetői ismereteik birtokában alegységeket vezetni és irányítani.”⁸⁰

A pályakezdő katonai vezető⁸¹ a kor elvárásainak megfelelően rendelkezik ismereteinek gyakorlati alkalmazására, vezetésre alkalmas szakmai tudással. Attitűdje hiteles, elkötelezett munkája eredményessége iránt, nyitott, érdeklődő, törekszik a folyamatos szakmai önképzésre. Önállóan végzi, tervezi szakmai munkáját.

Összefoglalás

A tanulmány megírása közben egy ellentmondásos érzés volt bennem, amely azt a környezetet is jellemzi, amelyben az elmúlt években dolgozom. Először is bennem mint „kutatóban”, másrészt pedig mint hivatásos katonában, vezetőben, aki szeretné megtalálni, megfogalmazni azokat a katonai értékeket, amelyek a mai napig is vezérelnék bennünket – attól függetlenül, hogy tanultuk vagy olvastuk volna –, és ami a legfontosabb, megkeresni az utat az arra való egyéni felkészülésre, felkészítésre.

Lehet vagy kell különbséget tenni a vezetői generációk követelményrendszerei között? Miért fontos Zrínyi szellemiségét ápolni? Melyek azok a vezetői kompetenciák, attitűdök, amelyeket figyelembe vehetünk? – írtam a kérdéseket a bevezetőben.

Először összefoglalom az általam kiválasztott vezetők képviselte legfontosabb elvárások közül azokat – időszakra, műveleti körülményekre való tekintet nélkül, felölelve több évszázadot –, amelyek mindig megtalálhatók voltak, és egyben olyan követelmények, amelyekhez fejleszteni kell a már meglévő képességeket.

Áttekintve a múlt és a jelen vezetőinek tapasztalatait, minden időszakban a legfontosabbak között szerepelt többek között:

- szakmaiság;
- felelősségvállalás;
- példamutatás;
- határozottság;
- szigorúság;
- bölcsesség;
- emberségesség;

⁷⁹ 2. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez. 9. Katonai Vezetői Alapképzési Szak.

⁸⁰ 2. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez. 7. Az alapképzés szakképzési célja, az elsajátítandó szakmai kompetenciák.

⁸¹ 2. melléklet a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelethez. 7. 1. 1. A katonai vezető.

- bátorság;
- nyitottság;
- hitelesség.

Zrínyit elemezve, hogy gondolkodott ő? A vezető legyen:

- felkészült;
- okos;
- bölcs;
- előrelátó;
- bátor;
- kockázatvállaló;
- szerencsés;
- példakép;
- hűséges;
- gyors;
- leleményes;
- önálló.

Ha összehasonlítjuk a különböző időszakok vezetőinek elvárásait, felfedezhetünk állandóságokat, amelyek nem változnak – amit külön kiemelnék: a hazaszeretet, hűség, lojalitás, az ősök tisztelete.

Egy mondattal összefoglalva: „2020-ban, a ma embere számára Zrínyi Miklós legfontosabb üzenete a megalkuvás nélküli hazaszeretet.”⁸²

Felhasznált irodalom

Adorján Andor: *Nagy katonák*. Budapest, Singer és Wolfner, 1912.

Benkő Tibor: Gondolatok az ideális parancsnokról. *Hadtudomány*, 3. (2008), 3–4. 91–103.

Brief Lessons from General George S. Patton. Online: www.visceralconcepts.com/10-brief-lessons-general-george-s-patton/

Damó Elemér: *Milyen legyen a honvédtiszt*. Budapest, [k. n.], 2011.

George Patton, United States general. *Britannica*. Online: www.britannica.com/biography/George-Smith-Patton

György Sándor: Stromfeld Aurél, a jós. *Napi Történelmi Forrás*, 2018. Online: <https://ntf.hu/index.php/2018/02/04/stromfeld-aurel-a-jos/>

Hausner Gábor – Monok István – Orlovsky Géza: A Bibliotheca Zriniana története. In Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest, Argumentum – Zrínyi Kiadó, 1991. Online: <https://mek.oszk.hu/03200/03252/03252.htm>

⁸² Padányi József vezérőrnagy zárószavai egy tévéinterjúban. Zrínyi üzenete a ma embere számára a megalkuvás nélküli hazaszeretetet jelenti, 2020.

- Hegedűs Ernő: Kétszáz éve született Görgey Artúr altábornagy, a hadvezér, haderőszervező, katonai-műszaki szakember és vegyészkutató, a 170 éves Honvédség egyik alapítója. *Katonai Logisztika*, 26. (2018), 1–2. 247–271. Online: <https://doi.org/10.30583/2018/1-2/247>
- Hetés Tibor: *Stromfeld Aurél*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1978.
- Horváth Jenő (hadtörténész). *Wikipédia*. Online: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_Jen%C5%91_\(had%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_Jen%C5%91_(had%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz))
- Kalavszky Györgyi: *Ludovika-album*. Budapest, Libra, 1992.
- Kik lesznek a jövőképes vezetők? *Piac és profit*, 2016. április 20. Online: https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/kik-lesznek-a-jovo-kepes-vezetok/
- Klapka György emlékezete. Online: <https://mki.gov.hu/hu/hirek/klapka-tabornok-emlekezete>
- Kovács Sándor Iván (szerk.): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest, Kortárs, 2003.
- Leadership Lessons from a Four Star General*. 2014. Online: <https://fs.blog/2014/03/stanley-mcchrystal-my-share-of-the-task/>
- Leadership Lessons from General George S. Patton*. 2015. Online: www.linkedin.com/pulse/3-leaders-hip-lessons-from-general-george-patton-brad-hobbs
- Leadership Lessons from Napoleon*. Online: www.cleverism.com/11-leadership-lessons-from-napoleon-bonaparte/
- McChrystal, Stanley – Tantum Collins – David Silverman – Chris Fussell: *Csapatok csapata*. Budapest, HVG, 2016.
- Napoleon Bonaparte. *History.com*, 2009. Online: www.history.com/topics/france/napoleon
- Norman Schwarzkopf. *Biography*, 2015. Elérhető: www.biography.com/people/norman-schwarzkopf-9476401
- Norman Schwarzkopf: 10 Quotes on Leadership and War. *Forbes*, 2012. december 27. Online: www.forbes.com/sites/kevink-ruse/2012/12/27/norman-schwarzkopf-quotes/
- Perjés Géza (szerk.): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1976.
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002.
- Perjés Géza. *Wikipédia*, é. n. Online: https://hu.wikipedia.org/wiki/Perj%C3%A9s_G%C3%A9za
- Rónai Horváth Jenő: *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891.
- Showalter, Dennis: *Patton és Rommel. A XX. század hadurái*. Debrecen, Gold Book, 2006.
- Stanley A. McChrystal. *Biography*, é. n. Online: www.biography.com/people/stanley-mcchrystal-578710
- Szun-ce: *A háború művészete*. Ford. Szántai Zsolt – Tokaji Zsolt. Budapest, Cartaphilus, 2008.
- Tarján M. Tamás: 1818. január 30. Görgei Artúr születése. *Rubicon*, é. n. a. Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1818-január-30-gorgei-artur-szuletese>
- Tarján M. Tamás: 1891. november 15. Erwin Rommel születése. *Rubicon*, é. n. b. Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1891-november-15-erwin-rommel-szuletese>
- Tarján M. Tamás: 1927. október 10. Stromfeld Aurél halála. *Rubicon*, é. n. c. Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1927-oktober-10-stromfeld-aurel-halala>
- VUCA világ – Mi is ez pontosan? *Dolgozzmagadon.blog.hu*, 2018. január 31. Online: http://dolgozzmagadon.blog.hu/2018/01/31/vuca_vilag_mi_is_ez_pontosan
- Zrínyi üzenete a ma embere számára a megalkuvás nélküli hazaszeretetet jelenti. *hirado.hu*, 2020. január 4. Online: <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/01/04/zrinyi-uze-nete-a-ma-embere-szamara-a-megalkuv-as-nelkuli-hazaszeretetet-jelenti>

Zrínyi-Újvár hadszíntérkutatási eredményeinek hasznosulása a katonai műszaki oktatásban

Bevezetés

A magyar katonai felsőoktatásnak mindig központi eleme volt a hagyományok ápolása, elődeink szellemiségének, elveinek, tetteinek és érdemeinek megőrzése, valamint a kapcsolódó ismeretek minél szélesebb körben történő megosztása. Ezekre a hagyományokra építve lehet az évszázados értékeket hatékonyan közvetíteni, és azokat a felnövekvő generációk honvédelmi nevelésében, katonai szocializációja során felhasználni.

Jelen cikk a 2006-ban – egyetemünk jogelődje, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem kutatói által – megkezdett, Zrínyi-Újvár lokalizációját célzó kutatások katonai műszaki vetületeit mutatja be. A közel másfél évtized során felgyülemlett hadirégészeti eredmények áttekintésén keresztül próbáljuk bemutatni a kapcsolódó műszaki ismeretek átadásának egy lehetséges módszerét is. A tanulmány közvetlenül kapcsolódik a szerzők korábbi években folytatott hadirégészeti kutatásainak eredményeihez,¹ illetve a katonai műszaki oktatásra vonatkozó koncepciójához.² Bemutatjuk a projektalapú tanulásban rejlő potenciált és annak a katonai felsőoktatásban való alkalmazásának egy-egy jellemző példáját.

Társadalmunk és gazdaságunk egyik legjelentősebb mozgatórugójává az innováció vált, ugyanakkor az ezzel járó műszaki-technikai fejlődés dinamikáját az iskola-rendszer, az oktatás és képzés, illetve szűkebben értelmezve a felsőoktatás nem tudta maradéktalanul lekövetni. Ennek egyik következménye, hogy ma a képzési rendszer nem katalizálja elég hatékonyan az innovációs folyamatokat, sőt egyes esetekben akár kifejezetten akadályozhatja is azokat. Éppen ezért elsősorban a műszaki képzési területen jelentkezik folyamatosan növekvő igény a korszerű és egyre rövidebb periodicitással megújuló, jövőbe mutató ismeretek átadására, illetve olyan módszerek kidolgozására, amelyek akár a gyakorlatba közvetlenül átültethető tudásanyagon keresztül a hallgatók innovációs készségét is képesek hatékonyan fejleszteni. Ennek természetesen csak egy szűkebb szegmense maga a felsőoktatás, majd a műszaki felsőoktatás, azon belül pedig

¹ Németh András – Szabó András: A katonai műszaki képzés rendszerének kihívásai és lehetséges fejlesztési iránya. *Hadtudományi Szemle*, (2019a), 12. klsz. 261–288.; Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.

² Németh András – Szabó András: Zrínyi-Újvár ostromának műszeres kutatása. In Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019b. 159–180.

a katonai műszaki képzés területe. A védelmi célú műszaki kutatások (például távérzékelés, robotika, korszerű kommunikációs technológiák stb.)³ problémaorientált megközelítése, illetve a projektalapú tanulás egy lehetséges válasz ezekre a jelenlegi, illetve a jövőben fokozódó kihívásokra, a kutatási, fejlesztési és innovációs (K+F+I) igényekre.

Jelen kutatási téma egyik fontos előnye – a klasszikusan zárt, sokszor minősített katonai kutatásokkal szemben – nyitottsága, amely révén lehetőség van a hazai és nemzetközi partnerintézményekkel való szorosabb együttműködésre és a kutatási eredmények nyílt disszeminációjára. További előny lehet a gyakorlatias, problémaközpontú hadirégészeti megközelítés műszaki vetületeinek oktatásba való integrálhatósága. Ez elősegíti a korszerű, az információs társadalom elvárásaihoz illeszkedő módszertanok és demonstrációs eszközök hatékony alkalmazását és a fiatal generációk „gamifikáció”⁴ útján történő megszólítását. A felmerülő műszaki kihívások jól modellezik azokat a problémákat, amelyekkel kutatási projektjük során gyakran találkozhatnak a fiatal kutatók. A bemutatásra kerülő korszerű eszközrendszer jövőbemutató, a gyakorlatban is jól felhasználható tudás átadását teszi lehetővé interaktív, mégis költséghatékony módszerekkel, ezért eredményesen lehet integrálható az oktatási intézmények „kreatív tanulási programjaiba” a képzési szinttől kvázi függetlenül.

Az oktatók szerepét a jövő oktatási rendszerében célszerű lehet átgondolni és a mentori (tutori) tevékenységek dominanciáját erősíteni. Ebben egyébként Magyarország komoly hagyományokkal és nagy tapasztalattal rendelkezik a tudományos diákköri mozgalom révén, amely 2021-ben ünnepelte fennállásának hetvenéves évfordulóját. (A katonai felsőoktatás 1977-ben kapcsolódott be a mozgalom tevékenységébe, míg az önálló Hadtudományi Szekció és a Szakmai Bizottság megalapítására 1987-ben került sor, így ezek 2021-ben 44., illetve 34. évfordulójukat ünnepelték.⁵) Az elmúlt évtizedekben az oktatói és mentori tevékenység alapelvei kevésbé, módszerei és eszközrendszere azonban jelentősen megváltoztak. Napjainkban a technikai feltételek már adottak ahhoz, hogy különböző e-learning (digitális oktatási, távoktatási) megoldások segítségével, akár virtuális laborfeladatokkal⁶ támogatva, a hagyományos módszerekhez képest nagyobb hatékonysággal, a hallgatók szakmai orientációjának és innovációs hajlandóságának erősítésével, akár nagyobb létszámú hallgatói csoport esetén is minőségi képzést lehessen nyújtani.

³ Bleszity János et al.: Műszaki kutatások és hatékony kormányzás. *Hadmérnök*, 9. (2016), 3. 221–242. „Játékosítás”.

⁵ Németh András: A tehetséggondozás és tudományos utánpótlás-nevelés múltja, jelene és jövője a hadtudományok területén, különös tekintettel a tudományos diákköri mozgalom szerepére I. *Hadtudomány*, 25. (2015), elektronikus szám. 296–308.

⁶ Például az Egyesült Államok Nemzeti Park Szolgálata által a műszeres leletvizsgálathoz kialakított feladatsorok: www.nps.gov/teachers/classrooms/archeology-and-magnetometry.htm; www.nps.gov/teachers/classrooms/archeology-and-x-ray-fluorescence-xrf.htm; www.nps.gov/teachers/classrooms/archeology-at-fort-frederica.htm

A műszaki képzés szerepe a katonai felsőoktatásban

A korszerű haditechnikai rendszerek fejlesztése és üzemeltetése ma már számos szakterület szoros együttműködését követeli meg. A kapcsolódó ismeretanyag ezeken a területeken folyamatosan változik (új technológiák jelennek meg, illetve a régié elavulnak, kivonják őket a használatból), és az interdiszciplináris jelleg erősödése miatt egyre nagyobb igény jelentkezik az együttműködő szakterületeken a kölcsönös tájékozottságra. Az ilyen környezetben történő tevékenységre való felkészülésnek, valamint a kapcsolódó innovatív módszerek megismerésének egyik hatékony eszköze lehet az úgynevezett problémaalapú tanulás (*problem-based learning* – PBL).

A problémaalapú tanulás (PBL)

A PBL tulajdonképpen egy olyan oktatásmetodikát jelent, amelynek központjában egy előre meghatározott komplex probléma áll, amelyre nem létezik egyetlen egzakt megoldás, és amelynek értékelése az oktató által előre meghatározott faktorok alapján zajlik. A PBL során a tanulók csoportban dolgozva, közösen oldják meg a felvetett problémát, amely következtében a kapcsolódó szervezési-tervezési feladatok mellett a csoportkommunikációval, a részfeladatok menedzselésével is foglalkozniuk kell. A tutornak (oktatónak) feladata a rendelkezésre álló időben a résztvevők tevékenységének figyelemmel kísérése, a résztvevők motiválása, segítségnyújtás az eltervezett mérföldkövek időben való elérése érdekében, illetve a csapat- és az egyéni tevékenység értékelése.

A PBL felhasználásával akár mindennapi problémák megoldásán keresztül a kijelölt tananyagot és a gondolkodásmódot is elsajátítják a tanulók, valamint meggyőződhetnek elméleti ismereteik hasznosságáról, relevanciájáról. Az aktív tanulás (kutatás és problémamegoldás) szakaszában a résztvevők hasznos tapasztalatokat szerezhetnek, és mivel a gyakorlatban egyből alkalmazzák is a megszerzett ismereteket, az a hosszú távú memóriájukban rögzülhet, mert az elsajátított tudás praktikus felhasználásához pozitív élmények is fognak párosulni.

Fontos, hogy olyan feladatot válasszanak ki, amelynek megoldása során a résztvevők elsajátítják a tervezett ismeretanyagot (amennyiben új tudás elsajátítását célozza a feladat), illetve amely a konkrét példákon keresztül segíti általános érvényű következtetések levonását is (induktív tanulás). Pedagógiai szempontból ugyancsak fontos olyan feladatot választani, amely egyenlő részfeladatokra osztható, és így a hallgatók közti munkamegosztás, illetve a későbbi értékelés is igazságos lesz.

A PBL utolsó és egyben kulcsfontosságú szakasza maga a számonkérés, a csoport/egyen tevékenységének értékelése. A minőség záloga az ellenőrzés, amelyet a PBL esetén sem szabad elhagyni. Az írásos (illetve gyakorlati feladatok megoldásai, például fájlok, szoftverek stb.) beszámoltatás mellett a megoldás folyamatának demonstrációk és előadások útján történő szóbeli prezentációja, az eredmények vizualizálása is lényeges készségfejlesztő momentum. A csoportmunkát és a probléma megoldását a tutor többféle

szempont szerint tudja osztályozni, ezért célszerű azokat előre definiálni és ismertetni, így a felkészülés és a későbbi eredmények értelmezése a hallgatók számára könnyebbé válik.

A probléma kiválasztásának szempontjai a következők:

- komplex, többféle szemléletmód alkalmazását igényli;
- nyílt végű, nem determinálja a megoldást, a felhasználható eszközöket és módszereket;
- illeszkedik a résztvevők tudásszintjéhez, vagy a probléma megismerése során lehetőség nyílik a megoldáshoz szükséges ismeret elsajátítására;
- a kutatási feltételek biztosítottak, a szükséges laboratóriumi infrastruktúra rendelkezésre áll.

A csoportmunka fejleszti a kommunikációt, a tervező-szervező készséget, azonban a PBL-ben való alkalmazása nem öncélú. A komplex feladat vagy annak teljesítésének feltétele kell, hogy legyen a csoportmunka (például különböző szakértelem szükséges hozzá, a rendelkezésre álló idő kevés az egyéni megoldásra, egyéb feltétel miatt össze kell dolgozniuk a résztvevőknek). A tutor alapvetően külső szemlélő, de fontos figyelemmel kísérnie a csoport dinamizmusát és szükség esetén közbeavatkoznia. Demotiváló lehet például, ha „lehetetlen küldetést” kap a csapat, amelyhez nincs meg a kellő háttérismeret, nincs a megoldás kidolgozásához elegendő idő, vagy koordinálatlanul dolgoznak a résztvevők. Ilyen esetekben a foglalkozásvezető tud segíteni, de nem a megoldással, hanem például célirányos kérdések feltevésével, amelyek a figyelmet és az erőfeszítéseket a megfelelő irányba képesek terelni.

Segítő jellegű kérdezői stratégiák:

- helyzetisztázó, állapotegyeztető kérdések (például „Mi a vizsgált probléma műszaki háttere?”);
- figyelemfelhívó jellegű kérdések (például „Elemezték már az »xy« technológiát?” vagy „Vizsgálták már az »xy« technológia alkalmazhatóságát?”);
- projektmenedzsment, kommunikációs problémákra fókuszáló kérdések (például „Hogyan épül fel a kutatás?”, „Kinek mi a pontos szerepe a kutatásban?”);
- részfeladatok, amelyekkel a projekt bizonyos kulcskérdéseire választ adhatnak (például „Megvizsgálták már a problémát »xy« szempontból?” „Elemezték már a feladatot a »z« részproblémára fókuszálva?”);
- az alkalmazható kutatási, fejlesztési metodikával kapcsolatos kérdések (például „Milyen fejlesztési metodikát alkalmaztak?”);
- a forrásokkal és módszerekkel kapcsolatos kérdések (például „Milyen forrásokat használtak fel?”, „Milyen forrásokat értékeltek relevánsnak a kutatás szempontjából?”).

Ugyancsak segítség lehet, ha a tutor a feladat ismertetésekor összegyűjti (és egy gondolattérképen⁷ ábrázolja) a résztvevők háttértudását, ezzel alapot biztosítva a további kutatómunkához, illetve a részfeladatok megfelelő leosztásához. Több egyidejűleg mun-

⁷ *Mind map*, lásd például: <https://owl.massey.ac.nz/study-skills/mind-maps.php>

kalkodó csoport esetén hasznos lehet, ha a tutor körbejár közöttük, és teljesítményük függvényében több-kevesebb időt tölt el tevékenységük megfigyelésével, orientációs, segítő kérdések feltevésével.⁸

PBL a BSc-képzésben

A PBL módszereit a felsőoktatásban először a BSc-képzés második felében célszerű alkalmazni, amikor a hallgatók már megfelelő alapokkal rendelkeznek. A katonai felsőoktatásban már a múltban is gyakran alkalmaztak PBL jellegű oktatási megoldásokat (például csapatgyakorlatok során, illetve a szolgálati feladatok begyakoroltatása során), azonban ezek jellemzően a katonai vezetői tapasztalatok megszerzésére irányultak, és nem a műszaki, innovációs készségek fejlesztésére. A szükséges feltételek (korszerű laboratóriumok és eszközpark) megteremtése és a színvonalas, egymásra épülő feladatokból felépülő rendszer kidolgozása esetén ugyanakkor ilyen célokra is hatékonyan lenne felhasználható a módszer.

A BSc-képzésben alkalmazva a PBL az elméleti ismeretek elmélyítése mellett elősegíti, hogy a hallgatók maguk is meg tudják ítélni a tananyag relevanciáját (hasznosíthatóságát), illetve a gyakorlati problémamegoldáson keresztül megerősítsék szakmai elkötelezettségüket. Problémát jelenthet ugyanakkor, ha egy-egy feladat jelentősen meghaladja a résztvevők elméleti tudását, vagy olyan készségekre épít, amellyel nem rendelkeznek (például programozási/algorithmizálási háttér nélkül szoftverfejlesztési feladat megoldása, statisztikai ismeretek nélkül kérdőívek/felmérések értékelése). Ezért az oktató felelőssége előzetesen felmérni a csoport tagjainak kompetenciáit és azokhoz mérten meghatározni a feladatokat, illetve segíteni a megoldás folyamatát irányított kérdésekkel. Ugyancsak hasznos lehet előzetesen kialakított és rendelkezésre bocsátott tananyagok, felkészülési anyagok és/vagy online kurzusok segítségével a felkészültséget közel egységes szintre hozni,⁹ illetve minőségbiztosítási szempontból előremutató, ha a hallgatók elégedettségét folyamatosan figyelemmel kísérjük (például kérdőíves felmérésekkel).¹⁰

PBL az MSc-képzésben

A katonai mesterképzés (MSc) célja, hogy a korábban végzett fiatal tisztek a BSc képzésben megszerzett ismereteiket többéves gyakorlati tapasztalatszerzést követően (jellemzően a főhadnagyi/századosi/őrnagyi rendfokozatok elérése után) egy olyan átfogó látásmóddal, rendszerszemlélettel egészítsék ki, amely segítségével komplex tervezőmunkára, a szakmai vezetői feladatok ellátására és akár további önálló (például PhD-) kutatások

⁸ Cindy E. Hmelo-Silver: Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? *Educational Psychology Review*, 16. (2004), 3. 235–266.

⁹ Carsten Keßler et al.: *Teaching Geospatial Technologies with Problem-Based Learning*. 2018.

¹⁰ Sarah Parkinson: *Employability and Problem Solving*. 2006.

megkezdésére vagy folytatására válnak alkalmassá. Ennek révén olyan felkészült műszaki tiszteket kapunk, akik képesek önállóan műszaki problémákat megoldani, már létező és új módszereket, technológiai megoldásokat összehasonlítani, értékelni, elemezni, illetve a rendelkezésre álló elemekből akár új rendszereket tervezni és megvalósítani. Jellemzően az MSc-képzésben részt vevő hallgatók egyrészt korábbi tanulmányaik során a szükséges műszaki és vezetői alapozó ismereteket már megszerezték, másrészt már rendelkeznek olyan szakmai, parancsnoki munkatapasztalatokkal, amelyek lehetőséget teremtenek a kettő közötti kapcsolatrendszer megértésére. Ezért a hagyományos oktatási módszerek mellett képzésükben egyre nagyobb mértékben használhatók az önálló, innovatív munkára inspiráló feladatok, illetve a csapatban történő problémamegoldást ösztönző módszerek.

A problémaalapú tanulási módszerek széles körű alkalmazása a képzés lezárására szolgáló diplomamunka minőségét is képes jelentősen javítani abban az esetben, ha a hallgatók megértik és elfogadják annak működési metódusát, és képesek hatékonyan együttműködni mentoraikkal. Ebben az esetben már a képzés során megfelelő gyakorlatot szerezhetnek egyrészt az önálló kutatásban, másrészt a kutatási eredmények disszeminációjában. Ha az egymásra épülő feladatokat jól határozzuk meg a képzés elején, azok megoldásán keresztül akár fokozatosan el is tudjuk juttatni a hallgatókat a diplomamunkához mint egy minőségi, folyamatos kutatómunka eredményéhez. A PBL tehát ezen a képzési szinten akár eszköz is lehet az arra fogékony, érdeklődő hallgatók elkötelezettségének kialakításában és megerősítésében a kutatói pálya iránt, illetve a PhD-képzés irányába történő orientálás során.

PBL a PhD-képzésben

A PhD-képzés tulajdonképpen maga a rendszerszintű problémaalapú tanulás, hiszen a képzés során kapott részfeladatok, a szakterületi kapcsolódások azonosítása, új műszaki megoldások kutatása vagy a meglévők alternatív felhasználásának kidolgozása, illetve ezeknek a doktoranduszok saját kutatásában való hasznosítása valójában a tudományos témavezető által mentorált komplex PBL-feladat elemeinek tekinthetők. Ezen a területen a témavezetői tudatosság növelése lehet az egyik megoldás a doktori képzések hatékonyságának növelésében, főleg olyan hallgatók esetében, akik valós gyakorlati/munkatapasztalat nélkül, közvetlenül az MSc-szint teljesítését követően vágnak bele ebbe a képzési formába. Ez azt jelenti, hogy a PBL-módszertan a teljes képzési ciklusra előre meghatározott módon, minél pontosabban ütemezve kerüljön alkalmazásra, aminek egyik előnye, hogy fokozatosan, jól nyomon követhető módon lehet az önállóságot felépíteni úgy, hogy kialakuljon a rutin a kutatásban, a kutatási együttműködések és a disszemináció területén egyaránt, a doktori értekezés hatékony összeállítása, a doktori cselekmények eredményes lebonyolítása, valamint a kutatásvezetői készségek megalapozása érdekében.

A kutatási együttműködések során végzendő csoportmunka következtében a doktoranduszok megismerik egymás kutatási területeit, módszereit, ami megteremti az új ötletek saját kutatásokba való integrálásának lehetőségét, és a későbbiekben elősegít-

heti akár közös publikációk készítését is. Amíg az MSc-képzésben a tutorok szerepe még erősen dominál, addig a PhD-képzés során ez már folyamatosan csökken, és egyre inkább az oktató által menedzselte önálló tanulási folyamatba (*self-directed learning*), illetve kutatómunkába megy át (amely a PhD-képzés alapvető célja). A PBL-módszer doktori képzési szinten történő alkalmazása során az eredményesség egyik indikátora lehet, hogy a témavezető és témavezetett kapcsolata mennyiben tud átalakulni a képzési ciklus végére kutatói partnerkapcsolattá.

A PBL és az egyetemi oktató

A PBL feladatainak tervezése, az újszerű megközelítések és nem szokványos megoldások minden képzési szinten inspirálják az oktatókat is ismereteik folyamatos aktualizálására, az általuk vezetett kutatócsoportokban aktivitásuk növelésére, ezáltal csökkentve a „kiégésérzet” kialakulásának valószínűségét, illetve késleltetve a kapcsolódó „tünetek” megjelenését. A PBL ugyanakkor minden résztvevő, így a tutor számára is lényegesen „szórakoztatóbb”, mint a hagyományos frontális oktatási megoldások, és az értékelés is egyszerűbb, illetve informatívabb, mint egy beadandó feladat vagy egy hagyományos zárthelyi dolgozat esetén.

A PBL korlátai

A PBL nem helyettesíti a hagyományos elméleti és gyakorlati képzési elemeket, hiszen megfelelő háttértudás nélkül alkalmazhatósága, illetve hatékonysága erősen korlátozott. A problémák gyakorlatorientált megoldása megköveteli, hogy a hallgatók hozzáférjenek az adott feladat jellege által megkövetelt laborkörnyezethez, illetve annak eszközparkját biztonságosan és magabiztosan tudják használni, azaz előbb meg kell szerezniük a szükséges rutint a különböző laborgyakorlatokon. Ugyanakkor a hallgatók személyisége, motiváltsági szintje, kitartása, együttműködési hajlandósága, illetve – tanulmányi előzményeik függvényében – háttértudásuk is eltérő lehet, ami alapjaiban határozhatja meg a PBL-módszer eredményességét, határfokát. Például a szerényebb kondíciókkal rendelkezők dominanciája akadályozhatja a csoport jobb képességű tagjainak fejlődését, eredményességét, csökkentheti motivációját, míg fordított esetben (jó képességű tagok dominanciája) növekedhet a csoporton belüli szakadék a gyengébb képességűek „leszakadásának” fokozódásával. Mind a két esetben növekedhet a csoporton belüli feszültség, ami tovább csökkenti a közös munka hatékonyságát.

Ugyanakkor a fenti különbségek miatt az új ismeretanyagok körének és a kapcsolódó problémák megfelelő meghatározása, illetve megfogalmazása komoly kihívást jelenthet a tutorok számára is abban az esetben, ha nincs lehetőségük közel azonos képességű és felkészültségű tagokból álló „egyenszilárd” csoportok kialakítására. Természetesen a csoporton belüli különbségek nem törvényszerűen okoznak szélsőséges problémákat, hiszen például, ha a jobban felkészült tagok rendelkeznek hajlandósággal a kevésbé

felkészült tagok támogatására, akik pedig saját fejlődésük, illetve a közös cél érdekében hajlandók a segítség elfogadására, akkor mind a két fél számára rendelkezhet elegendő fejlődési potenciállal egy-egy feladat megoldása. Azaz a csoport tagjainak személyiségjegyei alapjaiban határozzák meg egy-egy feladat és általánosságban pedig a PBL-módszer eredményességét. Így tehát a módszer egyik legfőbb korlátja és sok esetben az alkalmazásával szembeni érvelés alapja, hogy nincsenek bármilyen csoportra és helyzetre általánosan érvényes (konzerv) mintafeladatok és megoldások, azokat mindig az adott csoport egyéni és kollektív képességeihez, hozzáállásához, illetve felkészültségéhez mérten újra és újra ki kell dolgozni, ráadásul a kor színvonalának megfelelően, a rendelkezésre álló technikai lehetőségek maximális kihasználásával. Ezt pedig az oktatók sokszor többletteleherként és nem lehetőségként élik meg.

Műszaki kihívások a hadszíntérkutatásban Zrínyi-Újvár példáján

A hadirégészet, csata- és hadszíntérkutatás eszközrendszerébe mára számos – korszerű technológián alapuló – műszaki megoldás integrálódott, amelyek közül a továbbiakban az általunk Zrínyi-Újvár lokalizációja és a kapcsolódó terepkutatások során is alkalmazott úgynevezett bolygatás-, illetve roncsolásmentes felderítési és vizsgálati módszerek alapjait, az eredmények tárolására és vizualizációjára használt eljárásokat, illetve ezek oktatásba történő integrálásának lehetőségeit mutatjuk be.

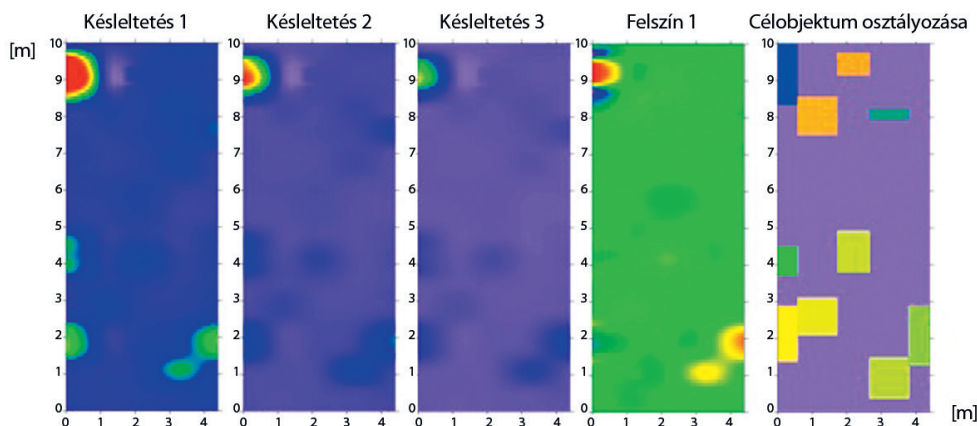
Fémkeresővel végzett mérések

Terepi kutatásaink során a fémkereső volt az első eszközcsoport, amelyet sikerült eredményesen alkalmaznunk. Ezek különböző elven, de ugyanazon fizikai törvényszerűségek felhasználásával működnek, míg hatásfokukat alapvetően az alkalmazott technikai megoldások határozzák meg. Képesek lehetnek detektálni a föld felszíne alatt elhelyezkedő mágnesezhető és nem mágnesezhető fémtartalmú tárgyakat a másodlagos indukció elve alapján. A fémkereső jellemzően az általa gerjesztett váltakozó elektromágneses tér (primer) hatására a fémtartalmú eszközökben meginduló áramok által létrehozott másodlagos (szekunder) elektromágneses teret, illetve annak megváltozását érzékeli. Ezekkel a műszerekkel – a terep szegedeltségétől és az aljnövényzettől függően – viszonylag nagy sebességgel végezhető a mérés, és kezelésük sem igényel feltétlenül műszaki szakképzettséget, az igazi kihívást az eredmények kiértékelése, értelmezése és a „fals pozitív” jelzések felismerése, kiszűrése jelenti. Ezért a kevésbé rutinos vagy az eszközök használatát még éppen csak tanuló műszerkezelők esetén célszerű először a detektálás helyszínét megjelölni (például zászlókkal), és azokat tapasztalt kollégákkal újra ellenőrizni a feltárást megelőzően.

A kutatások korai időszakában végzett mérések tapasztalatai alapján, az eredményeinek feldolgozását követően bebizonyosodott, hogy csupán az eszközök „gyári” beállításával végzett mérések önmagunkban nem hatékonyak. Ennek javítása érdekében a műszerek működési elvét képező fizikai jelenségek vizsgálatával, majd számos kísérleti mérés révén a céltárgyak alapanyagának típusára, mélységére és méretére optimalizált műszaki paramétereket (műszerbeállításokat) határoztunk meg. Emellett kialakítottuk az egyes műszer típusok alkalmazásának munkafolyamatát (*workflow*), amelynek köszönhetően mára már hatékonyan tudunk terepkutatásokat végezni. Ez az időszak jól modellezte korunk problémáinak interdiszciplináris jellegét, hiszen a hadtörténeti és régészeti alap kutatások mellett anyagtudományi ismeretekre, a fémkeresők működési elvében, a kapcsolódó fizikai (elektromágneses) törvényszerűségekben történő jártasságra, továbbá villamosmérnöki és informatikai praktikák komplex alkalmazására volt szükségünk annak érdekében, hogy a vizsgált történelmi korra jellemző fémleletek (például különböző típusú és állapotú ólom muskétagyolyók, vas repeszbombák és ágyugolyók, hideg fegyverek és használati tárgyak) hatékony felderítésére alkalmas műszerbeállításokat és keresési stratégiákat tudjunk kidolgozni.

A fémkeresőknek fontos szerep jutott a vár lokalizálásában, illetve az ostrom főbb helyszíneinek azonosításában is, hiszen ez volt például az ostromágyúk lövedékei keresésének alapvető eszköze. Ezek becsapódási helyei, illetve iránya alapján vált lehetővé az ágyúállások feltételezett helyszíneinek meghatározása visszametszéssel. A feladat elsőre nem tűnik bonyolultnak, hiszen nagy felületű, tömegű (néhány kilogrammtól akár több tíz kilogrammig) és jellegzetes alakú lelettípust kerestünk. A valóságban a helyzet azért korántsem volt ilyen egyszerű, mivel egyrészt a terület az elmúlt évszázadokban mezőgazdasági művelés alatt állt, illetve az 1950-es években a déli védelmi rendszer építése kapcsán folytak ott erősítési munkálatok, így azok fémmaradványaival (például szerszámok, vasszögek, drótok stb.) erősen szennyezett. Az ezek által okozott nehezített körülmények hatását a korábban kidolgozott beállítások (amelyek egy-egy lelettípusra lettek optimalizálva), és a különböző elven működő (keretes mélykereső és kézi) műszerek komplex, szisztematikus alkalmazásával lehetett csökkenteni.

Az általunk alkalmazott műszerek és módszerek oktatásban való felhasználása releváns lehet, hiszen egyszerű metodikákat lehet segítségükkel komplex feladatok megoldására alkalmazni, míg az eszközök beszerzési és üzemeltetési költsége sem képvisel jelentős terhet. A különböző szakirányú katonai műszaki képzésekben tanulmányokat folytató honvédtisztjelöltek többek között a műszeres leletfelderítésben vagy különböző katonai feladatok műszaki támogatásában szerezhettek terepi gyakorlatot, illetve az adattároló funkcióval rendelkező speciális mélykereső eszközök mérési eredményeinek feldolgozásával, értékelésével, elemzésével és vizualizációjával kapcsolatos feladatokat hajthatnak végre, illetve komplex projektekben vehetnek részt.

1. ábra. Keretes mélykereső által mért és utólag feldolgozott adatok vizualizációja

Forrás: a szerzők szerkesztése

Talajellenállás-mérések

Ez a mérési eljárás a talaj fajlagos ellenállása területi eloszlásának meghatározására szolgál, amely alapján lokalizálhatók a földszerkezet anomáliái. A módszer elsősorban nagyobb kiterjedésű, egybefüggő (közel homogén) szerkezetek (például falak, üregek), természetes vagy mesterséges feltöltődések (például betemetett kút) nyomainak, illetve kőzetek kimutatására alkalmas. A telepített mérőponthálózat elektródáinak távolságával (fizikai áthelyezés vagy szondák közti átkapcsolás) változtatható a mérés vízszintes pontossága (minél sűrűbben helyezük el azokat, annál jobb lesz a felbontás), míg a mérés függőleges tartományát (mélységét) az elektródák leszúrásának mélysége is befolyásolja.

Mivel ilyen eszközök nem állnak kutatócsoportunk rendelkezésére, az ilyen típusú méréseket más hazai szervezetekkel, egyetemekkel folytatott szakmai együttműködés keretében tudjuk végrehajtani. Mivel ezen mérőhálózatok felhasználhatósága a katonai műszaki képzésekben korlátozott, nem indokolt saját eszköz beszerzése, így az oktatásba történő bevonás esetén, a terepi kutatások során továbbra is az együttműködésen alapuló megoldásokra kell támaszkodnunk. Ugyanakkor a korábbi mérések eredményei, a nyers adatahalmazok bármikor újra felhasználhatók modellezés, értékelés vagy más mérési módszerekkel való összehasonlítás céljából, valamint adatbázis-kezelési és adatábrázolási feladatok során.

Magnetométeres mérések

Az ilyen típusú mérések alapvetően a mágneses tér lokális anomáliáit (pozitív vagy negatív irányú eltéréseit) képesek detektálni, amelyeknek segítségével megfelelő mintavételi sűrűség esetén képesek vagyunk megjeleníteni a földfelszín alatti tárgyakat

és objektumokat. A földmágneses (magnetométeres) mérések alapja,¹¹ hogy a különböző típusú anyagok különböző mágneses tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyeket jelentősen befolyásol azok összetétele és szerkezete. A paramágneses anyagok a külső tér irányába mágneseződnek, így erősítik azt, a ferromágneses anyagok esetén ez a jelenség fokozottan jelentkezik, míg a diamágneses anyagok a külső tér irányával ellentétesen mágneseződnek, így gyengítik azt. A műszerek az ezekből az eltérésekből eredő anomáliákat képesek detektálni az alábbiak szerint:

- indukált mágnesezettség elvén detektálhatók azok a fémek (például alumínium, lágyvas), anyagok (például vulkáni és egyes metamorf kőzetek, téglák), amelyek kizárólag a külső mágneses tér fennállásának idejére mutatnak mágneses tulajdonságokat (paramágneses anyagok);
- remanens indukció elvén detektálhatók azok a fémek (például acél), anyagok (például vulkáni magmában polarizált térben mágneseződött kőzetek, pátics), amelyek a külső tér megszűnését követően is rendelkeznek valamekkora visszamaradt mágneses tulajdonsággal (ferromágneses anyagok);
- vagy az alapján is detektálhatók fémek (például réz, ólom, ezüst, higany), anyagok és emberi beavatkozások nyomai (például bolygatott talaj, árok, sír, kút) vagy természetes képződmények, hogy éppen csökkentik a külső tér mágnesező hatását, indukcióját (diamágneses anyagok).

A vizsgálati módszer egyik előnye a gyorsaság, amelynek köszönhetően nagy terepszakaszok vizsgálhatók át viszonylag rövid idő alatt (természetesen ez is függ a terep minőségétől és az aljnövényzettől). A módszer képzésbe történő bevonására a talajellenállás-mérésnél megfogalmazottak szerint nyílik lehetőség.

Talajradarral végzett vizsgálatok

A talajradar vagy más néven földradar¹² az elektromágneses (rádiófrekvenciás) hullámok talajba történő besugárzásával, majd a hullámhosszal összemérhető tárgyakról vagy eltérő összetételű anyagok határáról érkező reflexiók detektálásával érzékeli a leleteket vagy a föld alatti rejtett objektumokat.

Alkalmazott frekvenciák:¹³

- 25–50–100 MHz: sekélyföldtani kutatásoknál alkalmazott radarok;
- 200–250–450–900 MHz: geotechnika, régészeti célból alkalmazott radarok;
- 1200–2600 MHz: szerkezetkutatási (például alépítmény) célból alkalmazott radarok.

¹¹ Lenkey László: Földmágneses mérések a régészetben. In *Régészeti geofizika konferencia*. Budapest, 2013. 11. 05.

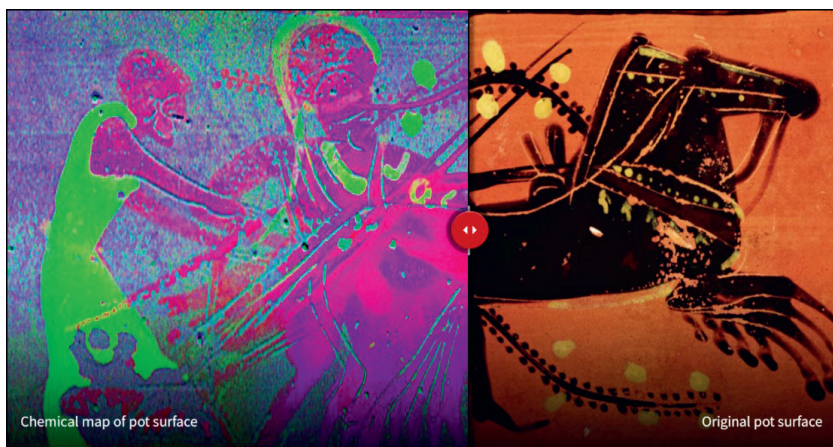
¹² GPR – *ground-penetrating radar*.

¹³ Törös Endre: *Földradar: lehetőségek és jövőkép*. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, 2013.

Az elektromágneses hullám hullámhosszának változtatásával – a föld vezetőképességének függvényében – növelhető, illetve csökkenthető a behatolási mélység, így a detektált tárgyak mérete és mélysége pontosítható. Magasabb frekvenciákon (1 GHz – 2,6 GHz) a behatolási mélység csökken, ugyanakkor a felbontóképesség javul. A talaj vezetőképessége számos tényezőtől függ (például anyagszerkezet, homogenitás, kőzettípus, nedvességtartalom, növényi/állati eredetű maradványok), így a detektálási mélység néhány métertől több tíz méterig terjedhet. Üregek és falmaradványok (épületromok) kutatására ideális eljárás.

Röntgenalapú eljárások

A röntgenkészülékek működési elvének, környezeti és egészségügyi hatásainak, valamint méretének is köszönhetően elsősorban a leletek laboratóriumi körülmények közötti vizsgálata során alkalmazható roncsolásmentes eljárás, amelynek használata kifejezetten akkor célszerű, ha a leletek sérülékenysége ezt indokolja. Így például akár a földlabdával együtt kiemelve végezhető el az állapot értékelése az állagromlás vagy sérülés veszélyének kockáztatása mellőzésével, és az eredmények alapján kerülhet sor a tisztítási módszer vagy a szükséges további munkafolyamatok meghatározására. Segítségével ugyanakkor az orvosi röntgenekhez hasonló módon a leletek belső szerkezetének, szabad szemmel nem látható részleteinek feltérképezésére és elemzésére nyílik lehetőség, beszéljünk akár egy kincsesládáról vagy annak zárszerkezetéről, egy fegyverről vagy egy festett ábráról egy festményen vagy cserépedényen.

2. ábra. Leletek röntgenvizsgálata

Forrás: SLAC National Accelerator Laboratory. Online: <https://news.stanford.edu/features/2016/slac/art.html>

Kutatócsoportunk rendelkezik egy HS5030si típusú csomagvizsgáló röntgenberendezéssel, amely kiválóan alkalmazható ilyen jellegű feladatok elvégzésére is, de elsősorban demonstrációs céllal, eseti mérések és vizualizációk készítésére az oktatásban is hatékonyan alkalmazható. Az ilyen eszközök használata során természetesen mindenkor a hatályos műszaki, egészség-, munka- és balesetvédelmi előírásoknak megfelelően kell eljárni, a kezelőknek megfelelő szintű sugárvédelmi ismerettel és képesítéssel kell rendelkezniük, illetve a biztonságos üzemeltetés érdekében el kell végezni az időszakos felülvizsgálatokat és karbantartásokat.

Leletek archiválása és vizualizációja

Térinformatikai rendszerek

A régészeti munka során már évtizedek óta bevált gyakorlat a leletek földrajzi koordinátáinak rögzítése GNSS-rendszerek¹⁴ segítségével. Ezeket az információkat célszerű egy térinformatikai rendszerben (GIS¹⁵) tárolni, illetve feldolgozni,¹⁶ így az eredményeket akár később is bármikor, különböző alkalmazói környezetben lehet vizualizálni, illetve modellek segítségével predikciók, szimulációk végzésére is felhasználhatók (például hipotézisek igazolására, további kutatási irányok meghatározása érdekében). A katonai képzés szempontjából a geoinformációs rendszerek, a különböző digitális terepmodellek ismerete, készségszintű alkalmazása kiemelten fontos tudás, amelynek megszerzését és elmélyítését elősegítheti, ha a képzés során a hallgatók többször találkoznak ilyen jellegű feladattal és eszközökkel.

Az akár iparági standardnak is nevezhető ArcGIS mellett vannak nyílt forráskódú megoldások is (például QGIS), amelyekkel ugyan csökkentett funkcióval, de költséghatékony laborkörnyezetet tudunk kialakítani (egyszerűbb megjelenítési feladatokra a Google Earth szoftvert is fel lehet használni). Az ortofotók georeferálása, a képi információkon különböző számítások elvégzése ma már klasszikus térinformatikai feladat, de napjainkban akár geoinformációval ellátott videók (például drónfelvételek) is megjeleníthetők,¹⁷ valamint mérésekben felhasználhatók (metainformációk alapján). A légi fénykép készítési helyszínének, valamint orientációjának megállapításában a többbevörös, nagy pontosságú

¹⁴ GNSS – *global navigation satellite system* – globális műholdas navigációs rendszer.

¹⁵ GIS – *geographic information system* – geoinformációs rendszer.

¹⁶ Kállai Attila: A hadirégészeti kutatások térinformatikai alapjai, különös tekintettel Zrínyi-Újvár környezetének retrospektív térinformatikai modellezésére. In Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 141–157.

¹⁷ A videóállományok térinformatikai megjelenítésére is vannak már megoldások. Lásd: FMV – ArcGIS: Introduction to Full Motion Video. <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/help/analysis/image-analyst/introduction-to-full-motion-video-in-arcgis-pro.htm>

GNSS-rendszerek segíthetnek.¹⁸ A műholdas képek segítségével egyes régészeti kutatások kiszervezhetők,¹⁹ és olyan résztvevők is bevonhatók, akik másképpen a kutatásban nem tudnának részt venni.²⁰

LIDAR²¹

Az eljárás alapja a lézeres távolságmérés, amelyet végezhetünk a földről (ekkor oldalirányú pásztázással) vagy a levegőből (ekkor a vizsgált területre merőleges, a hordozóplatformról lefele irányuló pásztázással). Az eljárás során egy lézernyalábot mozgatunk valamilyen előre meghatározott rendszer szerint a felszínen. A lézernyaláb becsapódik a felszín, objektum vagy a céltárgy egyes pontjaira, amelyekről különböző mértékben reflektálódik. A visszavert sugarakat egy detektor érzékeli, ami minden ponthoz meghatározza a kisugárzás és a visszaérkezés között eltelt időt. A rendszer ezeket a kisugárzás helyéhez rögzített koordináta-rendszerben eltárolva lehetővé teszi a felszín akár háromdimenziós leképezését. Az így keletkező nagyméretű adathalmazon a későbbiekben különböző jelfeldolgozási, szűrési műveleteket, geometriai transzformációkat hajthatunk végre céljainknak megfelelően (például a felszínről a növényzet által okozott reflexiók eltávolítása).

Ez a megoldás jelenleg minden más ilyen felhasználású digitalizációs módszernél pontosabb méréseket tesz lehetővé, és a korlátot jelenleg még nem feltétlenül az eszköz műszaki paraméterei jelentik, hanem az alkalmazott informatikai megoldások kapacitásai (feldolgozási, tárolási). A mérési eredmények tisztítását (mérési anomáliák kiszűrése,²² normalizálása), konvertálását és a 3D utómunkálatokat (például egykori épületek ábrázolása) követően kialakuló háromdimenziós modellhez gömbpanorámákat, megjegyzéseket, leírásokat, külső linkeket (dokumentumok, videók stb.) is tudunk rendelni. Így a pusztán szöveges adatokat tartalmazó adatbázis-típusú digitális dokumentációk helyett olyan látványos és informatív, az információkat komplex formában tartalmazó eredményt kapunk, amelynek segítségével a terepmunkák lezárását követően, akár a helyszíntől távol is folytathatók a kutatások egy virtuális térben.

A LIDAR-os és/vagy fotogrammetriai eljárással végzett mérések alapján készített prediktív modellek eróziós, valamint egyéb, az ásatási helyszínek és leletek épségét veszélyeztető jelenségek korai felismeréséhez és az ezek elleni megelőző, védelmi intézkedések megtervezéséhez is komoly segítséget nyújthatnak a szakemberek számára.

¹⁸ Károly Krisztián: Globális műholdas navigációs rendszerek alkalmazási lehetőségei katonai és polgári célú flotta- és erőkövetési rendszerekben (1.). *Honvédségi Szemle*, 146. (2018a), 1. 83–97.; Károly Krisztián: Globális műholdas navigációs rendszerek alkalmazási lehetőségei katonai és polgári célú flotta- és erőkövetési rendszerekben (2.). *Honvédségi Szemle*, 146. (2018b), 2. 77–88.

¹⁹ Lásd: Eric A. Powell: Digital Archaeology 2.0. *Archaeology*, 62. (2009a), 1.

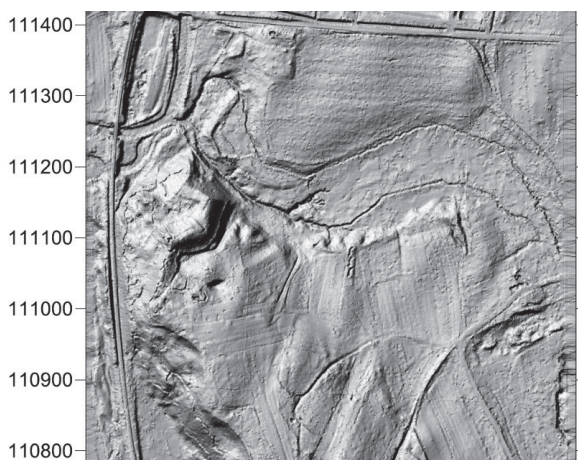
²⁰ Lásd: Volunteers Spot New Sites in Aerial Images of England. *Archaeology*, 2020. május 14. Online: www.archaeology.org/news/8695-200514-england-aerial-images és <https://earth.google.com/web/@46.32386627,16.87822708,150.65938408a,619.39978772d,35y,0h,0t,0r>

²¹ LIDAR – *light detection and ranging* – lézeralapú távérzékelés.

²² Légi felvételek esetén például a vegetáció kiszűrése.

Az elmúlt évtizedekben sajnálatos módon természeti jelenségek vagy gondatlan emberi tevékenységek miatt bekövetkező rombolások és rongálások mellett számos példát láthatunk történelmi emlékeink szándékos pusztítására is (például háborúk, terrorizmus, vandalizmus).²³ Ha ezeket megelőzni vagy kivédeni objektív okok miatt a legtöbb esetben nem is tudjuk, digitális formában mégis megőrizhetjük az utókor számára.

Ezeknek a módszereknek a katonai műszaki felsőoktatásba történő integrálása kifejezetten előremutató törekvés, hiszen a legkorszerűbb technológiákat felhasználva számos területen szerezhettek jártasságot a hallgatók az ilyen jellegű komplex feladatok megoldása során, és az így szerzett tudást a jövőben számos beosztásban, munkakörben lesz lehetőségük kamatoztatni eredményesen (például hadszíntér digitalizációja, katonai autonóm offroad járművek útvonalának felmérése, adaptív tervezése).

3. ábra. Zrínyi-Újvár LIDAR-os felmérésének eredménye

Forrás: a szerzők szerkesztése

Légi fényképezés

Korábban a régészetben a légi fényképezést elsősorban a vizsgált területek jellegzetességeinek felmérése, a lelőhelyek azonosítása céljából alkalmazták (4. ábra). Azonban a nem a felszínre merőlegesen készített, egymással össze nem illeszthető fotókat alapvetően hibásnak, használhatatlannak minősítették. Ez maradt a gyakorlat egészen az utóbbi évekig, amikor a digitális képfeldolgozás és a 3D ábrázolás lehetővé tette fejlett fotogrammetriai eljárók segítségével a különböző irányszögekből készített, egymással átlapolódó fotókból háromdimenziós modellek összeállítását (5. ábra). Manapság az erre a célra hatékonyan felhasználható szoftverek ára már a megfizethető kategóriába tartozik, míg vannak olyan megoldások is, amelyek kutatási célokra akár ingyenesen felhasználhatók.²⁴

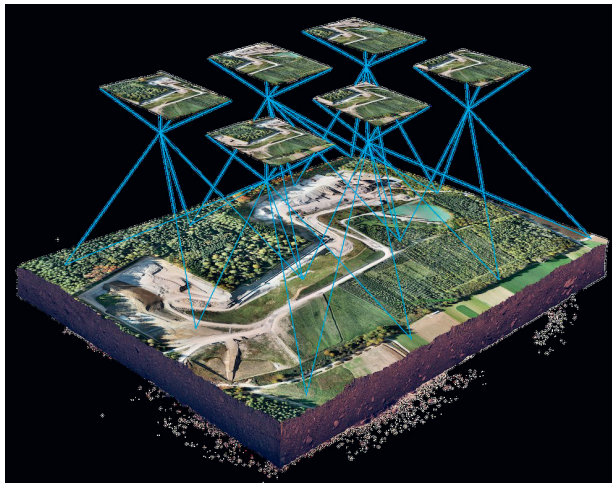
²³ Kiona Smith-Strickland: *Digital Archaeology: 3D Modeling Reveals Ancient Artifacts*. 2013.

²⁴ Például: www.autodesk.com/products/recap/overview

4. ábra: Vegetáció elemzése légifotók segítségével

Forrás: Gáti Csilla – Bertók Gábor: ARCLAND projekt 2010–2015. A JPM Régészeti Osztályának nemzetközi pályázata. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (2015), 53. 391–400.

5. ábra: A légifotók fotogrammetriai felhasználásának elve

Forrás: <https://wingtra.b-cdn.net/wp-content/uploads/201909-lidar-photogrammary-illustration-1.png>

A kamera mozgatási módszere alapján kétféle légi fényképezési stratégiát tudunk megkülönböztetni, a teljes területfedési (felszínre merőlegesen végzett) és a megfigyelő által irányított felderítést (amely lehet a céltárgyra vagy talajfelszínhez képest oldalirányú, vagy arra merőleges). A légi fényképezés a térképészeti célú felhasználás mellett a vegetáció- és a talajszerkezet-elemzések elvégzésére is alkalmas, ami komoly segítség lehet településmaradványok, korabeli útvonalak és egyéb mesterséges tereptárgyak, például erődítés, árok, töltés, halastó stb. azonosítása során.²⁵ A korabeli térképek, metszetek, illetve a későbbi ortofotók, műholdfelvételek összehasonlítása, illetve a különböző idősza-

²⁵ Padányi József – Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közöny*, 27. (2018), 3. 146–163.

kokban, évben/napszakban készített felvételek elemzése (például az árnyékok vizsgálata) egyéb összefüggésekre is rávilágíthat.

A katonai műszaki felsőoktatásban a különböző légi felvételek digitális feldolgozása, értékelése, elemzése, illetve a kapcsolódó technikai kihívások megoldása, valamint az ezek gyakoroltatása céljából kapott feladatok megoldása során a hallgatók speciális szakterületeken (például IMINT²⁶) is szerezhethetnek jártasságot az általános műszaki kompetenciák fejlesztése mellett.

3D modellezés

A leletek különböző módszerekkel történő digitalizálása (például lézer-/fotószkennelés), a mért adatokból a 3D modellek előállítása, majd azok kiegészítő információkkal történő ellátása és archiválása nagy segítséget jelenthet a kutatók számára, hiszen lehetőséget biztosít arra, hogy a valós tárgyakon végrehajtott kísérletek eredményeit kiegészítsék a modelleken végrehajtott virtuális vizsgálatok alapján levonható következtetésekkel. Ráadásul a virtuális vizsgálatok esetén sem időbeli, sem térbeli, sem mennyiségi korlát nincsen.

A 3D technológia különböző módszerei tehát több területen is hatékonyan használhatók a régészeti kutatások során. 3D szkennerek segítségével végezhető el a különböző tárgyak felszíni pontjainak digitalizációja. Ezek tárolhatók (archiválhatók) a későbbi feldolgozás érdekében, vagy a szükséges utómunkálatok segítségével előállítható a leletek nagy pontosságú 3D-s modellje, ami a virtuális térben bárhol és bármikor meg is jeleníthető egy számítógép monitorján. Ugyanakkor különféle 3D nyomtatási eljárások segítségével²⁷ a modellek felhasználásával tetszőleges mennyiségben reprodukálhatjuk formailag az eredeti tárgyakat, amelyek így kézzelfoghatóvá válnak. Régészeti szempontból fontos lehetőség, hogy a leletek, illetve azok lelőhelyének környezete kis távolságból, illetve nagyobb területre vetítve (az egyes lelőhelyek együttesen) egyaránt rögzíthetők három dimenzióban.²⁸ A műalkotások,²⁹ várak és erődítések,³⁰ régészeti lelőhelyek,³¹

²⁶ IMINT – *imagery intelligence* – képi felderítés.

²⁷ Gál Bence – Németh András: Additív gyártástechnológiák katonai alkalmazásának vizsgálata, különös tekintettel a katonai elektronika területére. *Hadmérnök*, 14. (2019), 1. 231–249.

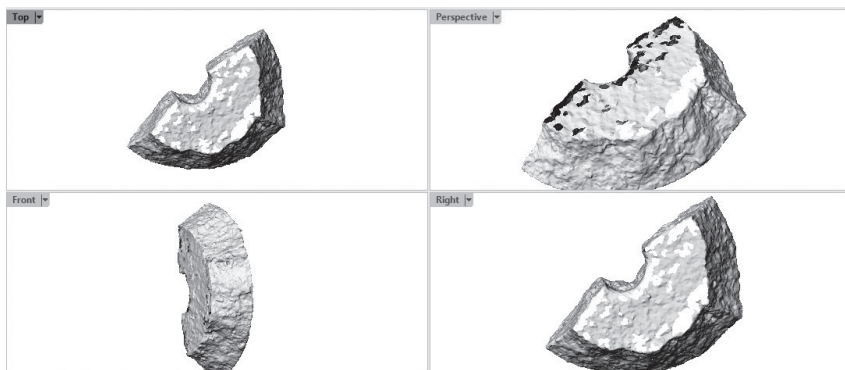
²⁸ Luca Bezzi et al.: Commercial Archaeology and 3D Web Technologies. *Journal of Field Archaeology*, 43. (2018), 1. 45–59.

²⁹ Műalkotások interaktív ábrázolása: <https://artsexperiments.withgoogle.com/beyondscrolls/>

³⁰ Lásd: www.szadvar.hu/3d/szadvar3d.html; <http://3dom.fbk.eu/repository/files/ITT/modelli3d.html>; Survey Project: Torre del Oro. Online: <https://academy.autodesk.com/portfolios/survey-project-torre-del-oro>; Survey Project: Castillo de San Jorge. Online: <https://academy.autodesk.com/portfolios/survey-project-castillo-de-san-jorge>; www.museidironzone.it/ATOR/punta_linke_v01/WebGL_build/index.html; Eger vár története 1596-ig. Online: www.youtube.com/watch?v=mZOK9tbrJL8

³¹ Lásd: Amministrazione Provincia Bolzano: La documentazione del scavo. Online: www.provincia.bz.it/arte-cultura/beni-culturali/la-documentazione-di-scavo.asp#; <https://sketchfab.com/leicester-archaeology> www.archaeology.org/news/7500-190326-egypt-amethyst-mine

leletek³² és örökségvédelmi helyszínek³³ háromdimenziós rögzítése segíti azok későbbi elemzését és a nyilvánosság számára történő interaktív bemutatását.³⁴ Az egyszerű web-lap jellegű megoldások mellett már játékok³⁵ és mobilalkalmazások³⁶ is segíthetnek ebben.

6. ábra: Strukturáltfény-alapú 3D szkennelés eredménye egy bombarepeszről

Forrás: a szerzők szerkesztése

A régészeti feltárásokon fellelt állati (például háziállatok csontjai) és növényi (például faanyagok) eredetű maradványokat gyakran nem állítják ki, és nem is őrzik meg hely- és költségtakarékosság miatt. Így a későbbiekben már nem lesz lehetőség azok vizsgálata, esetleg újraértékelésére. Gyakran kizárólag csak roncsolásos vizsgálat áll rendelkezésre bizonyos jellemzők megállapítására, ami miatt a leletek sérülnek (genetikai tesztek, radiokarbon-izotópos vizsgálat, anyagszerkezeti vizsgálatok stb.). Annak érdekében, hogy az utókor és a kutatók számára a fenti tárgyi emlékeket eredeti (fellelt) állapotukban legalább digitális formában megőrizzék, a 3D technikák kínálják a megfelelő megoldást. Az így létrehozott modelleket könnyen meg lehet őrizni, így a későbbiekben is vizsgálhatóvá és bemutathatóvá tehetők.³⁷ A 3D nyomtatás ezenfelül lehetővé teszi a leletek sérült

³² Lásd: Fort Frederica National Monument. Online: https://sketchfab.com/USF_digital/collections/fort-frederica-national-monument

³³ Volterra műemlékei: <http://research.volterra-detroit.org/>; a Notre-Dame-székesegyház tetőszerkezete (www.youtube.com/watch?v=O2z5jiJ_2tU&feature=youtu.be); műemlék jellegű épületek (<https://sketchfab.com/3d-models/heritage-building-hungary-dc4e6171d133445dafbf88bcd9577e3> és <https://sketchfab.com/3d-models/heritage-building-hungary-30b8e9a598404ddba9fbbc26ec271779>); továbbá: <https://sketchfab.com/3d-models/heritage-building-hungary-ecb28a6129084c1e8f653543dacdfe47>

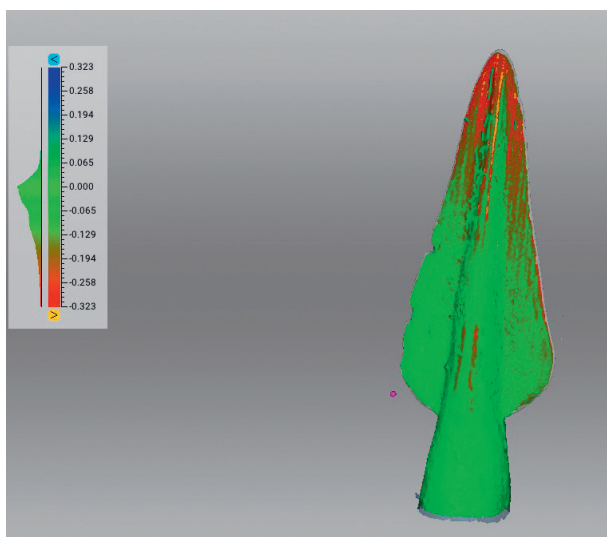
³⁴ Donald H. Sanders: Why Do Virtual Heritage? *Archaeology*, 2008. március 13.; Eric A. Powell: The Past in High-Def. *Archaeology*, 62. (2009b), 3.

³⁵ VR oktató játékok, például: The Dawn of Art. Online: https://store.steampowered.com/app/1236560/The_Dawn_of_Art/?beta=0

³⁶ M85 autótú AR: https://play.google.com/store/apps/details?id=hu.pazirik.lekrim85ar&hl=en_US

³⁷ Jill A. Weber – Evan Malone: Exporting Virtual Material Culture. *The SAA Archaeological Record*, 2011. január. 15–18.

részeinek pótlását, kiegészítését³⁸ és pontosan illeszkedő támasztékok gyártását, továbbá oktatási vagy kísérleti célú demonstrációs eszközök készítését (Archaeological Institute of America 2017), ugyanakkor biztosítja adott terep különböző korok szerint, rétegenként történő ábrázolásának lehetőségét is,³⁹ amellyel a régészeti feltárások helyszíne teljes komplexitásában bemutathatóvá válik terepasztal formájában. A CT-szkennelés⁴⁰ eredményei alapján létrehozott 3D modellek nyomtatása lehetővé teszi például mumifikált holttestek roncsolásmentes vizsgálatát is.⁴¹ A 3D modellezés ugyanakkor akár történelmi személyek arcmásának rekonstrukciójában⁴² vagy digitális animációk⁴³ létrehozásában is segíthet (narrációval vagy szöveges kiegészítésekkel).

7. ábra: Strukturáltfény-alapú és lézershkennelés eredményének összehasonlító vizsgálata – a színskála az eltéréseket mutatja mm-ben

Forrás: a szerzők szerkesztése

Az oktatásban való felhasználáshoz a Zrínyi-Újvár környékének vizsgálata során végzett mérések eredményei mellett számos más, ingyenesen elérhető publikus forrás is rendelkezésre áll, ahonnan különböző 3D modellek vagy különböző LIDAR-os mérések

³⁸ Joe Flaherty: Harvard's 3D-Printing Archaeologists Fix Ancient Artifacts. 2012.

³⁹ Matt Sabo: Fairfield's Rebirth in 3-D. *Archaeology*, 2019. április.

⁴⁰ CT – *computed tomography* – komputertomográfia.

⁴¹ Jarrett A. Lobell: A Career in the Bogs. *Archaeology*, 2010. május 27.

⁴² Lásd például: Mindy Weisberger: Death Mask of King Henry VII Brought to Astonishing Life in a Digital Restoration. *Livescience*, 2020. május 21.

⁴³ Lásd például: Belvoir Slave Quarters. *Archaeology*.

(például Demo *data sets*, <https://openheritage3d.org/data>) eredményei is letölthetők. Ezek segítségével a hallgatók részére izgalmas, komplex feladatok állíthatók össze, amelyek megoldása nagyban segít a műszaki készségek és a rendszerszemlélet fejlesztésében egyaránt.

A méréseket segítő kiegészítő megoldások

Bár a 3D technológiában már számos „konzerv”-megoldás létezik, amelyek lehetővé teszik, hogy néhány kattintással készítsünk virtuális vagy nyomtatott modelleket, az ezek által kínált minőség sokszor nem elégíti ki maradéktalanul a felhasználói igényeket. A kívánt eredmény eléréséhez elengedhetetlen a műszaki szemlélet, a megfelelő elméleti háttértudás és a fokozatosan fejleszthető gyakorlati készség, valamint az ennek során szerzett tapasztalat. Például különböző jelölések alkalmazásával a 3D szkennerek működése optimalizálható. Ezek hiányában az egyébként nehezen beazonosítható, nem jellegzetes formájú vagy textúrájú tárgyak esetén, éles kontúrok hiányában az adatok feldolgozása során illesztési hibák keletkezhetnek, aminek köszönhetően az objektum felülete el- vagy szétszúszik, azaz a modell deformálódik. Vastartalmú tárgyak esetén a háttértől, illetve a tárgytól elütő színű és/vagy jellegzetes alakú, kontrasztos mintázatú mágneses jelzések, egyéb alapanyagból készült leletek szkennelése során pedig matricák vagy festett jelölések alkalmazhatók. Ez utóbbi esetben célszerű előzetesen meggyőződni arról, hogy a kiválasztott festék roncsolás nélkül eltávolítható-e a lelet felületéről. Megoldást jelenthet továbbá a céltárgy mellé helyezett referenciatárgy használata, amelynek megfelelő orientációjával térbeli támpontot biztosíthatunk a kézi vagy automatikus illesztési folyamat eredményes végrehajtásához. Referenciatárgy használatával az esetleges mérési hibák azonosíthatóvá válhatnak. A 3D szkennelés adataiból szerkesztett modell kinyomtatását követően rendelkezésünkre álló replika segítségével ellenőrizhetjük tevékenységünk eredményét, azonosíthatjuk a szkennelés során keletkező esetleges mérési, a szoftveres manipuláció során keletkező szerkesztési vagy az additív gyártási folyamat során keletkező nyomtatási hibákat.

A LIDAR és a fotogrammetriai eljárások mellett, a korábban bemutatott fémkeresős, illetve geofizikai vizsgálatok során a hiteles mérés érdekében egyaránt lényeges feladat a műszerek időszakos kalibrálása, valamint a működőképesség ellenőrzése, amelyet ismert mélységben elhelyezett ismert fizikai tulajdonságokkal rendelkező céltárgyakkal tudunk elvégezni. Ennek a működést ellenőrző tesztnek a célja, hogy csökkentsük a „fals pozitív” és „fals negatív” eredmények valószínűségét. Első esetben olyan tárgyakat használunk referenciaként, amelyeket ki kell szűrnie a műszernek (például alumíniumhulladék, söröskupak, szög, kötöződrót), míg utóbbi esetben a keresett céltárgyhoz nagyon hasonló tulajdonságokkal rendelkező referenciát kell választani.

A levegőből végzendő tevékenységek alternatív platformjai

Drónok alkalmazása

Ahogy korábbi tanulmányunkban már megfogalmaztuk,⁴⁴ a drónok ideálisak, és költséghatékony megoldást jelentenek kis magasságból végzett vizuális terepértékelésre és légi fényképezésre egyaránt. Régészeti alkalmazásuk éppen ezért már évek óta a munkafolyamatok szerves részét képezi. Kezdetben alapvetően helyszínfelderítési és terepértékelési feladatokra, valamint bemutató videók, illetve dokumentumfilmek vágóképeinek⁴⁵ készítésére használták, de mára már a terep és a különböző objektumok 3D modellezéséhez szükséges foto- és videóanyagok felvétele és utófeldolgozása dominál. Természetesen drónok segítségével a kamerákon kívül más *payloadok*⁴⁶ is a levegőbe emelhetők, amelyek közül a hadirégészet és hadszíntérkutatás eszköztárába leginkább a LIDAR-ok alkalmazása illeszkedik. Ezek beszerzési költsége ugyanakkor ma még többnyire jelentősen meghaladja a kutatást végző szakemberek és szervezetek anyagi erőforrásait, így napjainkban az ilyen felmérések szolgáltatásként történő igénybevétele tűnik járható útnak.

A drónok hallgatói projektmunkákban való felhasználásában van perspektíva, amennyiben biztosítani tudjuk a szükséges eszközparkot (biztonságos repülésre képes, stabilizált, nagy felbontású kamerával felszerelt multikopterek), a hallgatók megfelelő felkészítését (drónoperátor alaptanfolyam, típustanfolyam), valamint tevékenységük és az eszközök biztonságos üzemeltetésének feltételeit a vonatkozó jogi szabályozás keretei között. Ennek keretei nem alakultak ki, és még nem látszik hatékony megoldás a kapcsolódó költségek (eszközök, biztosítás, tanfolyam, engedély), az adminisztrációs nehézségek, valamint az időtényező (elsősorban a hallgató teljes képzési ideje és tanfolyamok elvégzéséhez szükséges idő) miatt, ezért nem várható ezen a területen gyors előrelépés. Ugyanakkor a hallgatók szoftveres utómunkálatokba, az elemzések, 3D modellek készítésébe történő bevonása lényegesen egyszerűbben megoldható.

Ballonok alkalmazása

Felderítési, kutatási és légi fényképezési célzattal évszázadok óta alkalmaznak különböző helyhez kötött vagy kontrollált helyváltoztatásra képes irányítható (például hőléggallon), illetve szabadon mozgó (például meteorológiai) ballonokat.⁴⁷ Ezek a ma elérhető multi-

⁴⁴ Szabó András – Németh András: A katonai műszaki képzés rendszerének kihívásai és lehetséges fejlesztési iránya. *Hadtudományi Szemle*, 2019a., 12. klsz.

⁴⁵ Lásd például: A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Online: www.youtube.com/watch?v=6iaNB-VYKhTs

⁴⁶ Hasznos teher.

⁴⁷ Károly Krisztián – Mikó Gyula: Kis magasságú ballonok honvédelmi alkalmazásának lehetőségei, különös tekintettel a Magyar Honvédség távközlési igényeinek támogatására. *Repüléstudományi Közlemények*, 29. (2017), 2. 293–308.

koptereknél lényegesen nagyobb hasznos terhek felemelésére és mozgatására képesek, illetve sokkal tovább tudnak a levegőben maradni, ezért például nagy kiterjedésű területek nagy felbontású LIDAR-os felmérésének elvégzéséhez optimális légi hordozóplatformként is szolgálhatnak.

Ugyanakkor magas beszerzési és üzemeltetési költségeik, valamint alkalmazásuk körülményessége nem teszi lehetővé régészeti célzattal történő széles körű felhasználásukat. Természetesen a fenti indokok alapján a katonai műszaki oktatásba történő bevonásnak sem ma, sem később nem látjuk relevanciáját. Ez a megállapítás, ha árnyaltabban is, de érvényes a *helikite*-okra is, amelyek tulajdonképpen sárkányszerkezettel kombinált, kisebb méretű, helyhez kötött, személyzet nélküli ballonok. Könnyebben irányíthatók, és a légáramlatokkal, széllal szembeni ellenálló képességük (függetlenségük) is lényegesen nagyobb, míg költségük alacsonyabb. Alkalmazásuk mégsem elterjedt, mivel sokkal körülményesebb, mint a multikoptereké.

Sárkányszerkezetek alkalmazása

A keretes és keret nélküli sárkányszerkezeteket (az angolszász szakirodalomban *kite*-nak nevezik ezeket) először az 1906-os San Francisco-i földrengés kárfelmérése során⁴⁸ használták légi fényképek készítésére, ugyanakkor a fényképezés örökségvédelmi célú alkalmazása még ennél is régebbre tekint vissza. Először 1858-ban, Albrecht Meydenbauer építész ötlete alapján mérési céllal kezdték el fényképek segítségével felmérni és archiválni a műemlék jellegű épületeket a levegőből Németországban.⁴⁹ Alapjában véve az akkor készült felvételek és mérési eredmények tették lehetővé évtizedekkel később a két világháború pusztításait követő helyreállítási munkák elvégzését.

A sárkányszerkezetekkel végzett légi fényképezést még napjainkban is előszeretettel alkalmazzák,⁵⁰ és a régészeti kutatások során is hatékony alternatívát jelenthet különböző helyszíneken.⁵¹ Jellemzően olyan nyílt, nagy kiterjedésű régészeti lelőhelyeken alkalmazzák, ahol más eljárás túlzottan költséges vagy engedélyeztetési szempontból problémás lenne.

⁴⁸ Lásd: Peter Nurske: *Notes on George Lawrence's 1906 Aerial Panoramas of San Francisco*. Online: http://robroy.dyndns.info/lawrence/Nurkse/san_francisco.php

⁴⁹ Jörg Albrecht: Albrecht Meydenbauer – Pioneer of Photogrammetric Documentation of the Cultural Heritage. *Proceedings 18th International Symposium CIPA 2001*. Potsdam, 2001. szeptember 18–21. 19–25.

⁵⁰ Lásd: www.luftp Panorama.com/

⁵¹ Az első régészeti célú sárkányszerkezetes felvételeket 1912–1913 között Sir Henry Wellcome készítette egy szudáni ásatáson. Forrás: Georg Gerster – Charlotte Trümpler: *The Past from Above: Aerial Photographs of Archaeological Sites*. Los Angeles, J. Paul Getty Museum, 2005; Matt Schlitz: A Review of Low-Level Aerial Archaeology and Its Application in Australia. *Australian Archaeology*, (2004), 59. 51–58.; Miron Bogacki: Archaeological Kite Aerial Photography in Ptolemais in Years 2006–2008. 2013. 77–91.; Miron Bogacki et al.: GPS RTK Mapping, Kite Aerial Photogrammetry, Geophysical Survey and GIS Based Analysis of Surface Artifact Distribution at the Pre-Hispanic Site of the Castillo de Huarmey, North Coast of Peru. 2010. 121–130.

8. ábra: Az 1906-os San Francisco-i földrengésről készített légi fotó

Forrás: [Wikimedia.org](#)

9. ábra: Sir Henry Wellcome által 1912–1913 között egy szudáni ásatáson használt szerkezet

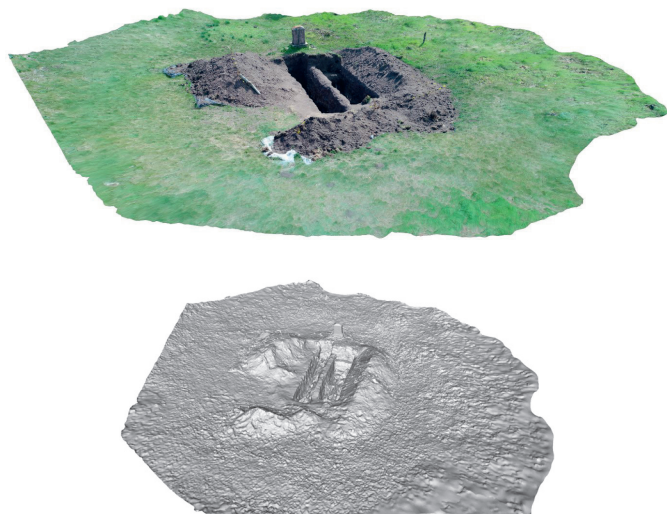
Forrás: [Wikimedia.org](#)

PBL-módszertanra kidolgozott mintaprojekt

Az eddigiekben röviden bemutattuk azokat a korszerű technológiákat, mérési eljárásokat és technikai megoldásokat, amelyeket az elmúlt több mint másfél évtizedben eredményesen alkalmaztunk Zrínyi-Újvár terepi kutatásai, valamint az eredmények feldolgozása és vizualizációja során. Ezek mindamellett, hogy általánosságban is igazolták létjogosultságukat a hadirégészet, valamint a csata- és hadszíntérkutatás eszköztárában, alkalmasnak bizonyultak arra is, hogy a katonai műszaki, illetve hadtudományi képzési területen kreatív tanulási program keretében felhasználjuk őket a problémaalapú tanulás támogatására. Ennek gyakorlatban történő megvalósíthatóságának szemléltetése érdekében kidolgoztunk egy innovatív, többlépcsős, komplex mintaprojektet, amelynek végrehajtása egyrészt épít a hallgatók tanulmányai során megszerezhető műszaki alapozó és szakmai ismeretekre, ugyanakkor kreatív gondolkodást és önálló kutatómunkát egyaránt elvár

a résztvevőktől. (Hasonló gyakorlatorientált megoldások⁵² természetesen más képzési területeken is megjelenhetnek, hiszen a problémák helyes behatárolásával – figyelemmel az írás első felében megfogalmazott feltételekre –, konkretizálásával, a megoldáskeresési folyamat hatékony menedzselésével, támogatásával [tutor] lehet a jövő szakembereinek felkészülését eredményesen biztosítani.)

A mintaprojekt alapötletét az adta, hogy ugyan a drónok beszerzési és üzemeltetési költségei az elmúlt években rohamosan csökkentek, a képzésbe történő bevonásukra, gyakorlati alkalmazásukra széles körben mégsem került sor a korábban megfogalmazott indokok alapján. Ezért a hallgatóknak más megoldáson kell gondolkodniuk a fotogrammetriai eljárások alkalmazásához szükséges légi fényképezés végrehajtása érdekében.

10. ábra: Régészeti feltárás fotogrammetriai dokumentálása (fent: textúrázott modell, lent: poligon modell)
Forrás: a szerzők szerkesztése

Projekt: Sárkányszerkezet tervezése alacsony magasságban végzett légi fényképezés végrehajtására, majd fotogrammetriai eljárások alkalmazásával 3D modell előállítás

1. feladat: A projekt végrehajtásának tervezése

A projekt végrehajtásában részt vevők számának, felkészültségének és készségeinek függvényében a feladatok meghatározása során több, illetve kevesebb kezdőinformáció megadására is lehetőség nyílik, ezáltal csökkentve vagy növelve önállóságukat, a probléma megoldásának szabadságfokát. A projekt egyik legfontosabb részét képezi

⁵² Például különböző versenyek formájában, lásd: RECCS <http://reccs.uni-obuda.hu/en/history>

az egyes feladatok időszámvetésének megtervezése, a feladatok felosztása, a végrehajtás megszervezése és irányítása, a csoportmunkához szükséges kommunikációs, illetve együttműködési platformok kiválasztása és létrehozása, a vezetési, munka-, ellenőrzési és dokumentálási rend meghatározása, valamint a felhasználásra tervezett hardverek (alapanyagok, szerszámok, egyéb eszközök) és szoftverek körének kiválasztása.

2. feladat: Kite tervezése

A NASA Kite Modeler⁵³ programja segítségével a tervezési szakaszban szimulálhatók a különböző alakú és felületű sárkánytestek aerodinamikai tulajdonságai. A WingCalc⁵⁴ szoftver segítségével merevítés nélküli sárkányszerkezet tervezhető. Mindkét program ingyenesen elérhető, és lehetőséget biztosítanak a kísérletezésre, a különböző modellek összehasonlítására, így a PBL-projekt során jelentős segítséget nyújthatnak a hallgatók számára.

Szemponatok:

- repülési tulajdonságok (például stabilitás, irányíthatóság, minimális és maximális szélsébség);
- alkalmazási/funkcionális jellemzők (például robusztusság, teherbírás, kezelhetőség);
- logisztikai szempontok (például szállíthatóság, karbantartás, javíthatóság, költségek).

A projektmunka során célszerű olyan kis/közepes teherbírású modellben gondolkodni, amely a – fotogrammetriai eljárásokhoz szükséges fényképek, illetve videóanyagok készítése céljából – felfüggesztett akciókamera hordozására képes, és irányítása gyorsan, egyszerűen elsajátítható, így biztosítja a feladat eredményes végrehajtását. A feladat (az összes többi esetben is) a kapcsolódó dokumentációk elkészítésével zárul.

3. feladat: Kite megvalósítása

A feladat végrehajtása során törekedni kell a költséghatékonyan és egyszerűen beszerezhető alapanyagok használatára (lásd: tervezési szempontok), a szerszámok szabályos és biztonságos használatára, a munka-, baleset- és tűzvédelmi rendszabályok végrehajtására. A kapcsolódó dokumentációk elkészítése.

⁵³ NASA Kite Modeler letölthető: www.grc.nasa.gov/WWW/k-12/airplane/kiteprog.html

⁵⁴ Lásd: Kite Design Software WingCalc. Online: www.wingworks.de/kite-design/3d-software-wingcalc/ és <https://github.com/wingworks>

4. feladat: Tesztek végrehajtása, repülési tulajdonságok vizsgálata

A feladatnak részét képezi a helyszín és a meteorológiai tényezők figyelembevételével a lehetséges idősávok kiválasztása, ami során maximális figyelemmel kell lenni a feladat szabályos és biztonságos végrehajtására. Része továbbá a tesztek lépéseinek és körülményeinek pontos megtervezése és a vizsgálatok végrehajtása, szükség esetén (akár módosításokat követően) megismétlése. A kapcsolódó dokumentációk elkészítése.

5. feladat: Légi fényképezés tervezése

Az optimális időjárási körülmények (szél, napsugárzás mértéke és napállás, árnyékhatások), valamint a repülési stratégia kiválasztása annak figyelembevételével, hogy a modellek elkészítéséhez megfelelő magasságokból és különböző irányokból (tervezési szempont) elegendő mennyiségű és jó minőségű, georeferálható fényképre van szükség. A kapcsolódó dokumentációk elkészítése.

6. feladat: Légi fényképezés végrehajtása

Az előzetes terveknek megfelelően a fényképezés végrehajtása, az eredmények visszaellenőrzése, szükség esetén a feladat (akár többszöri) megismétlése. A kapcsolódó dokumentációk elkészítése.

7. feladat: Fényképek feldolgozása

Az elkészült fényképek minőségi ellenőrzését és válogatását követően a korábban kiválasztott célszoftverek felhasználásával a szükséges javítások és manipulációs munkák elvégzése, illetve a 3D modell előállítása. A kapcsolódó dokumentációk elkészítése.

8. feladat: A projektmunka lezárása

Dokumentációk ellenőrzése, rendezése, pontosítása, valamint írásos beszámoló (publikációtervezet) és prezentáció készítése az elvégzett munka, valamint az eredmények és tapasztalatok bemutatása érdekében.

A projekt értékelése

A projekt valóban komplex, hiszen magába foglalja a probléma értelmezésétől és a megoldás folyamatának megtervezésétől kezdve a megoldási variációk értékelésén, a kivá-

lasztott módszer megtervezésén (technológiák, alapanyagok kiválasztása), kivitelezésén (hordozóplatform építése), alkalmazásán (mérések végrehajtása) keresztül az eredmények létrehozásáig és kiértékeléséig (képek, metainformációk rendezése, szűrés, javítás, 3D modell készítése) az eredményes és hatékony végrehajtáshoz szükséges összes lépcsőfokot. Segít a rendszerszemlélet kialakításában és megerősítésében, valamint a csoportmunka keretében történő tevékenységekhez szükséges kompetenciák fejlesztésében, hiszen ezek nélkül nem lehet a problémát hatékonyan megoldani. Alapvetően épít a korábban megszerzett ismeretanyagra és az önálló (csoportos) kutatómunka eredményeire, miközben fokozza az innovációs hajlandóságot és kreativitást annak a célnak az elérése érdekében, hogy a projekt végére kész megoldást tudjanak a hallgatók prezentálni.

A lehetséges megoldási változatok, illetve lehetséges implementációk széles (pontosabban a feladatmeghatározás részletezésével szabályozható szélességű) teret engednek ugyan a fantáziának, de a gyakorlatban történő megvalósítás követelménye önkorlátozó mechanizmusok kialakítását is igényli a résztvevőktől. A feladatok jól illeszthetők a hallgatók tudásszintjéhez, és lehetőséget adnak akár az egyes munkafolyamatok érdeklődés szerinti felosztására vagy a párhuzamos munkavégzés megszervezésére és végrehajtására.

A projekt kiértékelése során törekedni kell a feladat komplexitásának, valamint a résztvevők tapasztalatainak és véleményének figyelembevételére, az egyes feladatok, munkafázisok, munkafolyamatok és egyének, valamint a teljes csoport teljesítményének elemzésére, az erősségek és gyengeségek megvilágítására. Az értékelés keretében ugyanakkor lehetőség nyílik alternatív megoldások, cselekvési változatok bemutatására és elemzésére is.

Összegzés

A Zrínyi-Újvárhoz kapcsolódó kutatási projekt immáron több mint másfél évtizede tölt be méltán fontos szerepet a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, majd a Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának kutatási portfóliójában. A terepi vizsgálatok, valamint a kapcsolódó tudományos munka eredményei azon túl, hogy jelentősen gyarapították az elmúlt időszakban hadtörténelmi ismereteinket, méltó emléket állítanak a magyar hadtudomány megalapítójának is tekintett egyik legmeghatározóbb történelmi személyiségnek, egyetemünk jogelőd intézménye névadójának, a költő és hadvezér Zrínyi Miklósnak, illetve rajta keresztül az egész Zrínyi családnak.

A kutatások kezdete óta, a technológiai fejlődés következtében az általunk alkalmazott technikai eszközök és módszerek egyaránt sokat változtak, ami rávilágított arra, hogy a közös nemzeti tudaton felül miként kapcsolódik múltunk a jelenhez és jövőnkhez. Az idő előrehaladtával folyamatosan fejlődő, legkorszerűbb technológiák történelmi kutatásba való bevonásával egyre több információhoz juthatunk egyre távolodó múltbeli eseményekről. Azaz műszaki-technikai ismereteink fejlesztésén keresztül közvetlenül nyílik lehetőségünk történelmi ismereteink bővítésére is. Ez a kettősség teszi kíváltképp alkalmassá a csata- és hadszíntérkutatást arra, hogy a jövőben kreatív tanulási programok egyik domináns területévé váljon úgy a hadtudományi, mint a katonai műszaki képzési területen.

Gazdag történelmi örökségünk, valamint a kutatások műszaki támogatásához rendelkezésre álló, egyre bővülő, fejlődő technikai eszközrendszer folyamatosan megújuló és ma még kiapadhatatlannak tűnő forrást biztosít a problémaalapú tanulást (PBL) támogató kreatív, illetve innovatív projektfeladatok kidolgozására.

Felhasznált irodalom

- Albertz, Jörg: Albrecht Meydenbauer – Pioneer of Photogrammetric Documentation of the Cultural Heritage. *Proceedings 18th International Symposium CIPA 2001*. Potsdam, 2001. szeptember 18–21. 19–25. Online: www.hasler.net/Meydenb.pdf
- Belvoir Slave Quarters. *Archaeology*. Online: www.archaeology.org/exclusives?slg=belvoir-slave-quarters-reconstruction
- Bezzi, Luca – Alessandro Bezzi – Christian Boscaro – Kathrin Feistmantl – Rupert Gietl – Giuseppe Naponiello – Fabiano Ottati – Margarita Guzman: Commercial Archaeology and 3D Web Technologies. *Journal of Field Archaeology*, 43. (2018), 1. 45–59. Online: <https://doi.org/10.1080/00934690.2018.1505410>
- Bogacki, Miron: Archaeological Kite Aerial Photography in Ptolemais in Years 2006–2008. 2013. 77–91. Online: http://ptolemais.uw.edu.pl/pdf/Archaeological_kite_aerial_photography_in_Ptolemais.pdf
- Bogacki, Miron – Miłosz Giersz – Patrycja Prządka-Giersz – Wiesław Małkowski – Krzysztof Misiewicz: *GPS RTK Mapping, Kite Aerial Photogrammetry, Geophysical Survey and GIS Based Analysis of Surface Artifact Distribution at the Pre-Hispanic Site of the Castillo de Huarmey, North Coast of Peru*. 2010. 121–130. Online: www.earsel.org/symposia/2010-symposium-Paris/Proceedings/EARSeL-Symposium-2010_2-10.pdf
- Bleszity János – Földi László – Haig Zsolt – Nemeslaki András – Restás Ágoston: Műszaki kutatások és hatékony kormányzás. *Hadmérnök*, 9. (2016), 3. 221–242. Online: http://hadmernok.hu/163_18_bleszity.php
- Flaherty, Joe: *Harvard's 3D-Printing Archaeologists Fix Ancient Artifacts*. 2012. Online: www.wired.com/2012/12/harvard-3d-printing-archaeology/
- Gál Bence – Németh András: Additív gyártástechnológiák katonai alkalmazásának vizsgálata, különös tekintettel a katonai elektronika területére. *Hadmérnök*, 14. (2019), 1. 231–249. Online: <https://doi.org/10.32567/hm.2019.1.19>
- Gáti Csilla – Bertók Gábor: ARCLAND projekt 2010–2015. A JPM Régészeti Osztályának nemzetközi pályázata. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, (2015), 53. 391–400. Online: <https://docplayer.hu/1257191-Arcland-projekt-2010-2015-a-jpm-regeszeti-osztalyanak-nemzetkozi-palyazata.html>
- Gerster, Georg – Charlotte Trümpler: *The Past from Above: Aerial Photographs of Archaeological Sites*. Los Angeles, J. Paul Getty Museum, 2005.
- Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.
- Hmelo-Silver, Cindy E.: Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? *Educational Psychology Review*, 16. (2004), 3. 235–266. Online: <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>

- Keßler, Carsten – Henning Sten Hansen – Lise Schröder – Jamal Jokar Arsanjani: *Teaching Geospatial Technologies with Problem-Based Learning*. 2018. Online: <http://spatial.ucsb.edu/eventfiles/agile2018/Problem-Based%20Learning.pdf>
- Kállai Attila: Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósáról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 369–376.
- Kállai Attila: A hadirégészeti kutatások térinformatikai alapjai, különös tekintettel Zrínyi-Újvár környezetének retrospektív térinformatikai modellezésére. In Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 141–157. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/123456789/14693/3/756_ZRINYI_HU_v1.pdf
- Károly Krisztián: Globális műholdas navigációs rendszerek alkalmazási lehetőségei katonai és polgári célú flotta- és erőkövetési rendszerekben (1.). *Honvédségi Szemle*, 146. (2018a), 1. 83–97. Online: https://honvedelem.hu/files/files/66992/hsz_2018_1_beliv_083_097.pdf
- Károly Krisztián: Globális műholdas navigációs rendszerek alkalmazási lehetőségei katonai és polgári célú flotta- és erőkövetési rendszerekben (2.). *Honvédségi Szemle*, 146. (2018b), 2. 77–88. Online: https://honvedelem.hu/files/files/109159/hsz_2018_2_beliv_077_088.pdf
- Károly Krisztián – Mikó Gyula: Kis magasságú ballonok honvédelmi alkalmazásának lehetőségei, különös tekintettel a Magyar Honvédség távközlési igényeinek támogatására. *Repüléstudományi Közlemények*, 29. (2017), 2. 293–308. Online: www.repulestudomany.hu/folyoirat/2017_2/2017-2-21-0397-Karoly_K-Miko_Gy.pdf
- Lenkey László: Földmágneses mérések a régészetben. In *Régészeti geofizika konferencia*. Budapest, 2013. 11. 05. Online: <http://oldwww.mageof.hu/regeszet/arch/1311lenkey.pdf>
- Lobell, Jarrett A.: A Career in the Bogs. *Archaeology*, 2010. május 27. Online: https://archive.archaeology.org/online/interviews/heather_gill_robinson/
- Négyesi Lajos: Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósáról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 343–356.
- Németh András: A tehetséggondozás és tudományos utánpótlás-nevelés múltja, jelene és jövője a hadtudományok területén, különös tekintettel a tudományos diákköri mozgalom szerepére I. *Hadtudomány*, 25. (2015), elektronikus szám. 296–308. Online: http://mhht.eu/hadtudomany/2015/2015_elektronikus/25_NEMETH_ANDRAS.pdf
- Németh András – Szabó András: Zrínyi-Újvár ostromának műszeres kutatása. In Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019b. 159–180. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/123456789/14693/3/756_ZRINYI_HU_v1.pdf
- Németh András – Szabó András – Balog Ferenc: 3D virtualizációs és vizualizációs technológiák az eredmények archiválásában. In Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 223–266. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/123456789/14693/3/756_ZRINYI_HU_v1.pdf
- Padányi József: A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósáról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 357–368.

- Padányi József – Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közlöny*, 27. (2018), 3. 146–163. Online: https://mkk.uni-nke.hu/document/mkk-uni-nke-hu/2018_3_12_Padanyi%20-%20Negyesi_MKK_cikk.pdf
- Parkinson, Sarah: *Employability and Problem Solving*. 2006. Online: www.le.ac.uk/ssds/esac/employability_problemsolving.pdf
- Powell, Eric A.: Digital Archaeology 2.0. *Archaeology*, 62. (2009a), 1. Online: <https://archive.archaeology.org/0901/topten/digitalarky.html>
- Powell, Eric A.: The Past in High-Def. *Archaeology*, 62. (2009b), 3. Online: https://archive.archaeology.org/0905/etc/high_def.html
- Sabo, Matt: Fairfield's Rebirth in 3-D. *Archaeology*, 2019. április. Online: www.archaeology.org/issues/332-1903/trenches/7394-trenches-virginia-fairfield-3-d
- Sanders, Donald H.: Why Do Virtual Heritage? *Archaeology*, 2008. március 13. Online: <https://archive.archaeology.org/online/features/virtualheritage/project1.html>
- Schlitz, Matt: A Review of Low-Level Aerial Archaeology and Its Application in Australia. *Australian Archaeology*, (2004), 59. 51–58. Online: <https://doi.org/10.1080/03122417.2004.11681791>
- Smith-Strickland, Kiona: Digital Archaeology: 3D Modeling Reveals Ancient Artifacts. 2013. Online: www.popularmechanics.com/technology/gear/a8738/digital-archaeology-3d-modeling-reveals-ancient-artifacts-15222887/
- Szabó András – Németh András : A katonai műszaki képzés rendszerének kihívásai és lehetséges fejlesztési iránya. *Hadtudományi Szemle*, (2019a), 12. klsz. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.ksz.19>
- Törös Endre: *Földradar: lehetőségek és jövőkép*. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, 2013. Online: <http://oldwww.mageof.hu/regeszet/arch/1311toros.pdf>
- Viking King's Bones Recreated With 3-D Printer. *Archaeology*, 2017. november 21. Online: www.archaeology.org/news/6114-171121-gorm-the-old
- Weber, Jill A.– Evan Malone: Exporting Virtual Material Culture. *The SAA Archaeological Record*, 2011. január. 15–18. Online: http://pop.h-cdn.co/assets/cm/15/06/54d15040c46ef_-_weber_malone_icaz_saa_jan2011_30dc2c4e8f.pdf
- Weisberger, Mindy: Death Mask of King Henry VII Brought to Astonishing Life in a Digital Restoration. *Livescience*, 2020. május 21. Online: www.livescience.com/henry-vii-reconstruction-death-mask.html

Ádám Balázs – Padányi József

Szigetvári Zrínyi Miklós pajzsa

Bevezető

A Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon folyó Zrínyi-kutatások évtizede foglalkoznak a Zrínyiek örökségének feltárásával, megőrzésével. Minden évben egy hetet töltenek a kutatók Zrínyi-Újvárnál, hogy a hadvezér és költő Zrínyi (VII.) Miklós (1620–1664) egyetlen magyarországi erősségét a helyszínen vallassák. E sorok írói is – más kutatókkal, hallgatókkal és támogatókkal karöltve – részt vesznek ebben a munkában, újabb és újabb szeleteit tárva fel a Zrínyi család szerteágazó, de ma már nehezen azonosítható örökségének.¹

A kutatás kettő évvel ezelőtt egy új iránnyal gazdagodott, amikor figyelmünk a Zrínyi család szétszóródott fegyverei felé fordult, vállalkozva arra, hogy a még fellelhető és azonosítható fegyvereket és egyéb, a családhoz tartozó tárgyakat megtaláljuk, elemezzük és bemutassuk az érdeklődőknek.

Munkánk során elsősorban Kalmár János korszakos művére alapoztunk.² Feldolgoztuk – mások mellett – Pierre Terjanian írásait, aki – a személyes kapcsolat felvételét követően – értékes tanácsokkal és további információkkal segítette kutatásunkat.³ Beszereztük a Visser-gyűjtemény és a Philadelphia Museum of Art vonatkozó – bár egyelőre nem teljes – dokumentumait, látogatást tettünk Bítovban (német nevén Wöttau), és konzultáltunk a cseh és horvát kollégákkal, illetve magyar szakértőkkel.

A Zrínyi család több szálon is kapcsolódik a cseh arisztokráciához. Zrínyi (IV.) Miklós (1508–1566), a szigetvári hős második felesége a csehországi Eva von Rosenberg grófnő (1536–1591), aki egy fiúval örvendeztette meg Zrínyit. A gyermek 1565-ben született, és a János nevet kapta. Férje halála után az özvegy fiával együtt előbb Monyorókerékre (ma Eberau), majd 1568-ban Český Krumlovba költözött. Zrínyi János gyorsan beilleszkedett a cseh arisztokráciába, 1603-ban feleséget is innen választott. Zrínyi János 1612-ben utód nélkül halt meg.

Számunkra érdekesebb a költő és hadvezér Zrínyi (VII.) Miklós fiának a sorsa. Zrínyi Ádám (1662–1691) katonaként a szalánkeméni csatában vesztette életét. Özvegye, Lamberg Mária Katalin (1664–1717) 1693-ban újra férjhez ment, és 1700 körül a Zrínyi Ádám után hátramaradt ingóságokat – a kincstárat, a fegyvergyűjteményt, festményeket és a könyvtárat – magával vitte új házastársa lakóhelyére, a morvaországi Bítovba. Mivel férfiágon az öröklés megszakadt, évtizedekig tartó vita után a Daun család birtokába

¹ A kutatási eredményeket bemutató legújabb kötet: Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer a hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

² Kalmár János: *Zrínyi fegyverek*. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 1965. 19.

³ Pierre Terjanian 2002 és 2012 között a Philadelphia Museum of Art kurátora, 2012-től a Metropolitan Museum of Art munkatársa.

került a bítovi uradalom s benne a Zrínyi-ingóságok. A Daun-ház utolsó sarja 1904-ben halt meg, így a vagyont a Haugwitz család örökölte. Ők Bítov berendezését, beleértve a fegyvertárat, a közeli székhelyükre, Náměšť nad Oslavou-ba szállították, majd 1906-ban Bítovot eladták. 1945-ben a Haugwitz család vagyonát elkobozták. 1949-ben Náměšť nad Oslavou-ból a fegyvertárat visszavitték Bítovba, de már kiegészítve a Haugwitz-vagyonból származó régebbi fegyverekkel. A fegyvereket nem állították ki, hiszen a kastélyt hosszú időn át javították, így az zárva volt a látogatók előtt. Miután 1970-ben néhány fegyvert elloptak, a gyűjteményt elszállították egy jobban őrzött helyre. A gyűjteményből származó fegyvereket 2002-ben a vranovi kastélyban mutatták be egy rövid időre. A bítovi fegyvertárat 2003-ban nyitották meg a látogatók előtt, de a megtekintése ma sem egyszerű.

Mostani vizsgálatunk tárgya egy díszes, kerek pajzs, amelynek története nem átlagos. Kalmár János szerint szigetvári Zrínyi Miklós díszfegyverzetének része, együtt egy sisakkal és egy mellvérttel.⁴ Utóbbiakról sem fénykép, sem további információ nem áll rendelkezésünkre, ma már csak a pajzs azonosítható. Egy kerek kovácsoltvas pajzsról van szó, amely a 16. században készülhetett. Olasz munka, nemesfém berakással, a szélén körbefutó mezőben indadísszel. A belső mezőben Mars és Venus alakja, a háttérben városfallal megerősített város képe látszik.⁵

A pajzs ma a Philadelphia Museum of Art tulajdona, 1777-167-766 sz. alatt szerepel az online katalógusban. (1. ábra.) A következőket írják róla:

- készítője nem ismert;
- származási hely: Olaszország;
- készítésének ideje: 1550 körül;
- leírása: domborított, vésett és barnára antikolt acél, ezüsttel és arannyal díszítve, sárgaréz, bőr és bársony;
- méretek: átmérő 60,8 cm, tömege 4540 g;
- adományozó: Carl Otto Kretschmar von Kienbusch, 1977.

A leírás nem utal a Zrínyiekre, és Kalmáron kívül csak Terjanian foglalkozik a leírásával:

„A pajzs domborított, gravírozott és mintákkal díszített acél, a külső oldalán arannyal és ezüsttel berakott, a belső oldala pedig bőrrel és bársonnyal bevont. A pajzs 1560-ra datálható, és a luxus-fegyverekhez tartozik, amelyek Milánóból származnak, és ünnepségeken viselték őket. A pajzs közepén Mars, Venus és Amor van egy ligetben, egy folyó partján, a háttérben egy város. Az alakok elég nagyok ahhoz, hogy távolabbról is felismerhetők legyenek. Az arany és ezüst különböző kombinációit láthatjuk, amelyek azt a célt szolgálják, hogy az ábrázolt kép formáit minél jobban visszaadja. A pajzs kerete – amely két lemez szegecselésével készült – finoman megmunkált.”⁶

⁴ Kalmár a díszfegyverzettel kapcsolatban a következő írásra hivatkozik: August Prokop: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung: Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst*. IV. Wien, R. Spies & Co., 1904. 930–932. Ebben a műben olvasható, hogy a két, Zrínyiekhez köthető pajzsot 1884-ben Brnóban, kiállításon mutatták be.

⁵ Kalmár (1965): i. m. 19.

⁶ Pierre Terjanian: *Waffen und Rüstungen aus Schloss Namiest im Philadelphia Museum of Art*. In Johanna Haugwitz-El Kalak (szerk.): *Die Herrschaft von Namiest im Wandel der Zeiten*. Národní Památ-

1. ábra: Zrínyi Miklós kerek pajzsa

Forrás: <https://philamuseum.org/collection/object/71746>

A kerek pajzs megtalálható a Kienbusch-katalógusban is, 293. sorszámon:

„Kerek pajzs – milánói eredetű, a XVI. század közepéről.

Egyike azoknak a ceremoniális célból készült pajzsoknak és sisakoknak, amelyeket minden kétséget kizáróan Milánóban készítettek a XVI. század közepén. Bár sok milánói fegyvermester neve ismert ebből az időszakból, mégis a Negroli család tagjain kívül – akik néha kézjegyükkel és dátummal is ellátták munkáikat – keveset neveznek meg név szerint közülük. Ennek a tárgycsoportnak a jellegzetessége, amire Laking hívta fel először a figyelmet (*European Armour*, IV, pp. 223., ill.) a tetszetős szőlőminta, aranylapba bevésve.

Ennél a példánynál a pajzs szélén, a bacchánsnő alak szoknyáján és a fák törzsén jelenik meg. A pajzs Zrínyi (IV.) Miklóse (1508–1566), a híres magyar hadvezéré volt, akit a törökök ellen harcolva Szigetvár ostromakor öltek meg. Zrínyi sisakja, mellvértje és pajzsa családi örökségként került a Wlaschim és Daun családokhoz. A formája konvex, dombornyomott mintáján egy, a pajzsára támaszkodó harcos látható antik páncélban, karjával a bacchánsnő körül, aki pedig egy thyrsust tart. A harcos páncélja ezüst, rajta lazán kúszó szőlővesszőkkel aranyból; a bacchánsnő ruháján szőlőlevél található, szintén aranyból. A harcos mögött egy íjat tartó kupidó (Ámor) található. A háttérben egy fallal körülvett város látható, amely körül folyó kanyarog. A fák közt kastélyok, villák és majorságok láthatók. Az előteret virágok, fűszálak és egy patak töltik ki. Az alakok kidomborodnak a felületből, és a jelenet gazdag damaszkuszi (arany) díszítéssel ellátott. A felület további része barnára antikolt, feltehetően kék volt. A keret különálló, két részből áll, és rá van lapolva a középső panel szélére. A metszett, arany mintáján lazán kúszó virágos szőlővesszők fonnak körbe madarakat és bőségszarukat; ezeket nyolc, vésett, egymásba fonódó csomókat mintázó és az ezüstözött háttérrel arannyal kiemelt medálion szakítja csak meg. A bársonybélésen egy sor szegecs található, amelyet restauráltak. A szíjakat szintén restaurálták.

Ilyen típusú pajzsokat a világ legtöbb nagy fegyvergyűjteményében találhatunk. Általában egy darabból készülnek, a keretük ugyanúgy dombornyomott, mint a központi rész; de keret nélkül is megtalálhatók. Mindkét fajtára látható példa a Musée de l'Armée-ban (I 81 és 63; Niox, pls. XLVI és XLIV).

Hivatkozás: Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung*, Bécs, 1904, p. 932, fig. 1126; lásd még p. 515, jegyzet 3.

Gyűjtemények: gróf Zrínyi Miklós; gróf Wlaschim; Daun grófok; Heinrich, Haugwitz-Namiest grófja.”⁷

Kutatásunk célja annak megállapítása, hogy pusztán a képek alapján feltárható-e további információ a tárgyról. Ha igen, ez mennyivel visz közelebb a pajzs elkészítésének idejéhez, helyéhez, a Zrínyiekhez. Kutatásunk alapvetően elméleti jellegű, mert a pandémia miatt nem volt lehetőségünk a helyszínen tanulmányozni a tárgyat. A rendelkezésünkre álló – Philadelphiából kapott, nagy felbontású – képek elemzésével próbáltunk közelebb jutni kutatási célunk eléréséhez.

Melyik várost ábrázolja?

A városfallal ellátott település beazonosításához, az abban felismert jellegzetes épületek kereséséhez és kutatásához európai városokról készült útikönyveket, útikalauzokat, valamint az internetet használtuk. A beláthatóságok vizsgálatához a Google Maps program Street View kiegészítőjét használtuk, amellyel az egyes helyszínekről (terepi pontokról) megfigyelhető napjaink körpanorámája.

A személyek azonosításához és a pajzs keletkezési idejének meghatározásához, a 16. század vezető művészeti irányzatának, a reneszánsznak festményeit, freskóit, illetve képzőművészeti alkotásait vizsgáltuk.

A pajzs készítőjének azonosításához (ismerve annak előtörténetét) elsősorban híres itáliai páncél- és fegyverkovács családok munkáit kutattuk, illetve az ezzel foglalkozó szakirodalom anyagait használtuk. Segítette munkánkat a Bécsi Szépművészeti Múzeum (Kunsthistorisches Museum Wien) kutatója, dr. Stefan Krause, illetve Köles Vazul ötvös-művész.

A pajzs domborművének két központi alakja van: Venus, a szerelem, szépség és termékenység istennője, valamint Mars, a háború és a harc istene. Mars jobb vállán Venus istennőtől született gyermeke, Ámor (Cupido), a szerelem római istene pihen, akit a mitológiai hagyomány szerint gyermekként, angyszárnnyakkal ábrázolnak, íjjal a kezében. Mars mellett balra láthatók attribútumai, a pajzsa és a kardja. A pajzson egy emberarcú oroszlánmaszk látható, de az oroszlánfejes maszk motívuma megjelenik a vállvérten is. A szerelmespár jól kivehetően egy kertben van, ahol szerelmi jelenetüket mintázta meg a pajzs készítője.

Az itáliai reneszánsz gyakran ábrázolt motívumai közé tartozik Venus és Mars. Közismert festmény róluk 1485-ből Sandro Botticelli: *Venere e Marte* című munkája, illetve

⁷ Carl Otto Kretschmar von Kienbusch: *The Kretschmar von Kienbusch Collection of Armor and Arms*. Princeton, New Jersey, Princeton University Library, 1963. 762.

1490-ből Piero di Cosimo: *Venere, Marte e Amore* című festménye.⁸ Érdekes, hogy az előbb említett képek a két alakot kevés ruhában ábrázolják. Ezzel szemben a pajzson szinte teljes öltözkében látjuk a két személyt, illetve a lándzsát Venus tartja a kezében (a földre szúrva), és nem Mars. A róluk készült műalkotásokon általában Mars fegyverei vagy a földön hevernek, vagy ő maga fogja őket.

A település pontos meghatározásához alapvetően két eltérő vizsgálati módszer használható. Az egyik az, hogy a pajzzsal kapcsolatos, meglévő ismereteinket felhasználva a reneszánsz képzőművészet más alkotásain keresünk ezzel a városábrázolással megegyező vagy nagyon hasonló ábrázolást. Ebben az esetben a megtalált mű bizonyítottan volna, hogy a pajzs készítője az ábrázolást másolta. A másik lehetséges módszer az európai országok városábrázolásainak vizsgálata, ahol a pajzson látható jellegzetességek alapján történik a keresés. A kutatást ezzel a módszerrel kezdtük meg, amely viszonylag gyorsan eredményhez is vezetett. A keresés kiindulópontját az adta, hogy a pajzsra olyan város kerülhetett, amely a reneszánsz korban meghatározó szerepet töltött be méretével, gazdaságával, nagyhatalmi pozíciójával. Ezzel a feltételezéssel sok település és így vár is kiesett a vizsgálati tartományból.

A pajzs keletkezésének ideje Kalmár János alapján a 16. század, vagyis a reneszánsz stílus virágkora, ami jó kiindulási alapot jelentett az ábrázolások kutatásához.⁹ Először a német, cseh, osztrák, francia és természetesen az itáliai nagyobb városok és várak vizsgálata kezdődött meg. Igyekeztünk jellegzetes objektumokat azonosítani a pajzson, amelyek kiindulópontként szolgáltak a kereséshez.

Ezek a mi olvasatunkban a következők:

- a város bal oldalán vízfolyás, rajta öt boltíves híd;
- a település alsó részén két kupolás tetejű épület (az egyik feltehetően a város bazilikája);
- a felső részben egy szögletes épület a város fölé magasodó monumentális toronyával;
- a városfal.

A városok, várak képenek elemzése során egy olasz nagyvárossal, Firenzével jelentős hasonlóságok mutatkoztak, amelyek további részletesebb megfigyelésre ösztönöznek. A Toscana régióban fekvő Firenzét az Arno (latinul Arnus) folyó választja ketté. A folyó a Monte Falterona hegynél ered, és nyugati irányba folyik, majd Marina di Pisánál a Ligur-tengerbe torkollik (2. ábra).

⁸ Piero di Cosimo, eredeti nevén Piero di Lorenzo (Firenze, 1462–1521) itáliai reneszánsz festő. Sandro Boticelli, eredeti nevén Alessandro di Mariano di Vanni Filipepi (Firenze, 1445. március 1. – 1510. május 17.) itáliai festő, a korai reneszánsz (quattrocento) idején a firenzei iskola legjelesebb képviselője.

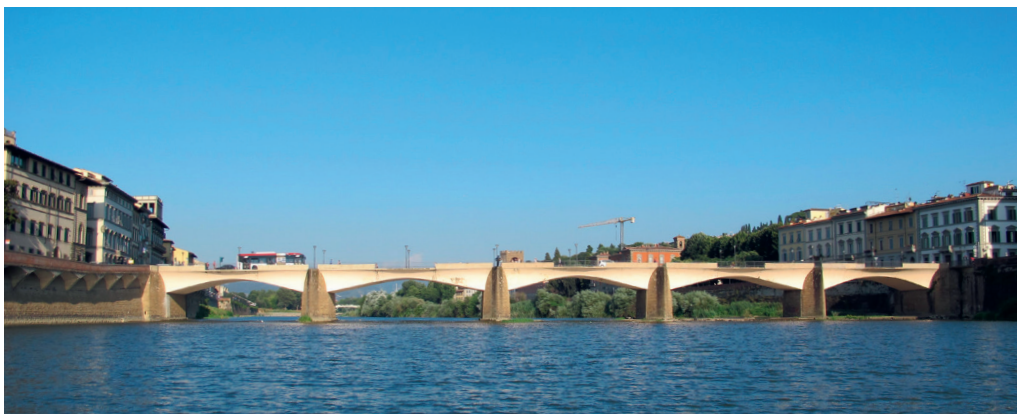
⁹ Kalmár (1965): i. m. 19. „Nem kételkedhetünk abban, hogy a díszfegyverzet egykori tulajdonosa valóban a szigetvári hős volt. A pajzs stílusa a 16. század közepére utal, s nincs okunk kétségbe vonni az inventárium állítását.”

2. ábra: A folyó és a boltíves híd ábrázolása a Zrínyi-pajzson

Forrás: a szerzők

Ma a városnak összesen 13 közúti és gyalogshídja van. Ezek közül a Ponte alle Grazie és a Ponte alla Carraia rendelkezik öt boltívvvel. Az Arnón átívelő Ponte alle Grazie híd elődje, amely a közelben elhelyezkedő Csodatevő Szűzanyáról elnevezett oratóriumról kapta a nevét, 1237-ben épült, de a maival ellentétben ennek a hídnak kilenc boltíve volt (3. ábra).

3. ábra: Ponte alle Grazie

Forrás: [Wikipedia.org](https://www.wikipedia.org)

Az árvizek miatt 1874-ben modernizálták és kiszélesítették, 1944-ben a visszavonuló német csapatok felrobbantották. Az átalakítások során folyamatosan vészett pillérei és boltívei számából. A vasbetonból készült híd ma már csak körvonalaiiban érzékelteti a régi híd formáit.

A Ponte alla Carraia helyén 1218–1220 között épült először híd, amelyet egy árvíz elpusztított, de pár évvel később helyreállították. 1559-ben felújították a hidat, majd

a 19. század második felében ismét restaurálták és ezzel egyidejűleg kiszélesítették. 1944. augusztus 4-én a visszavonuló német csapatok ezt is felrobbantották, de a háborút követően az eredeti állapotában állították helyre. Mindezeket figyelembe véve elképzelhető, hogy a pajzson a Ponte alla Carraia hidat örökítette meg a készítő (4. ábra).

4. ábra: Ponte alla Carraia

Forrás: [Wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ponte_alla_Carraia_Florence.jpg)

A trébelt pajzson található település alsó szegélyén egy bazilika található, amelynek látszólag két kupolája van a templomhajó két végén, egy nagyobb fő- és egy kisebb mellékkupola. A templom közvetlen szomszédságában egy magas torony is látható (5. ábra).

5. ábra: A katedrális ábrázolása a Zrínyi-pajzson

Forrás: a szerzők

A firenzei dóm, vagyis a Liliomos Szűz Mária-székesegyház – amely építését 1461-ben fejezték be – mai kinézetét látva feltűnő a hasonlóság a két épület között. Viszont a firenzei dómnak csak egy kupolája van. Ez a pajzson és a valóságban is szögletes kialakítású. A mellette látható kisebb kupola a San Lorenzo-templom kupolája, amely 1460-ban készült el. Mint a mai felvételeken is látszik, a kupola megtévesztheti a szemlélődőt, hogy az a firenzei dómhoz tartozik. A két épület ilyen közelsége adhatja a pajzson is a kupola dómhoz való tartozásának látszatát. A dóm előterében látható a Giotto tervezte Campanile, amely a dóm harangtornya. Ezt a pajzson jól kivehető magas torony képében véljük felismerni. A Campanile 1359-ben készült el (6. ábra).

6. ábra: A firenzei dóm és a harangtorony

Forrás: www.okosmozi.hu/epiteszet/santa-maria-del-fiore-dom

A negyedik jellegzetesség egy a háttérben látható szögletes épület, amelyből egy nagy magasságú torony emelkedik a város fölé (7. ábra).

7. ábra: A szögletes épület a toronnyal a Zrínyi-pajzson

Forrás: a szerzők

A firenzei épületeket szemlélve azonnal szembetűnik a Palazzo Vecchio monumentális épülete. Ez egy többemeletes szögletes épület, amelyet a harang beemelésével 1322-ben fejeztek be. Ez volt a város vezetésének palotája, majd a Toszkánai Nagyhercegség székhelye is a körötte levő térrel (8. ábra).

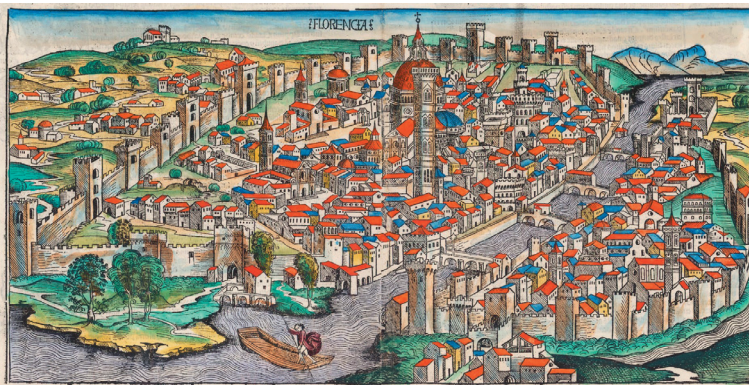

8. ábra: A Palazzo Vecchio

Forrás: https://florentetips.com/palazzo_vecchio.html

Az utolsó jellegzetesség a városfal. Firenze mai látképét nézve nem ez az első, amely megragadja a tekintetünket. Az interneten alig lehet róla fényképet találni, így ez volt az első vizsgálati szempont, amely kezdetben nem mutatott egyezést a pajzson látható erős városfallal. Viszont a Firenzéről készült középkor végi és újkor eleji ábrázolásokon (rézmetszeteken és festményeken) mindenhol látható az erős városfal négyzet alapú bástyákkal, ahogy az a pajzson is megfigyelhető. Így az utolsó vizsgálati szempontban is találunk egyezést.

Példaként hozunk egy ilyen ábrázolást, amelyen ugyancsak megfigyelhetők a városfalon kívül azok a domináns épületek és azok jellege, amelyek vizsgálatunk és bizonyításunk alapjául szolgáltak (9. ábra).

9. ábra: Firenze a 16. században a városfallal

Forrás: [Wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Firenze_1600.jpg)

Az eddigiek alapján úgy ítéljük meg, hogy a szigetvári Zrínyi Miklósnak tulajdonított pajzson firenzei építmények jelennek meg.

A firenzei látkép

Készítettünk egy beláthatósági vizsgálatot is, amelynek az volt a célja, hogy meghatározzuk azokat a Firenze körüli uralgó magassági pontokat, ahonnan az ábrázolás vagy annak tanulmányrajza/-festménye készülhetett. Figyelembe kellett venni, hogy ezek a magaslatok nem lehettek túl messze a város központjától, ugyanis akkor már túl kicsik lettek volna az ábrázolt épületek a megfelelően részletes ábrázoláshoz. A pajzson lévő városképet vizsgálva állíthatjuk, hogy az ábrázolás az Arno folyó bal (déli) partjáról készült.

Az első lehetséges helyszín a Boboli-domb, ahol a híres Boboli-kert (*Gardino di Boboli*) helyezkedik el, amelynek végében a Pitti-palota (*Palazzo Pitti*) és a Belvedere-erőd (*Forte di Belvedere*) található. A kertet 1550-ben alakították ki, a palota 1549-ben készült el, az erőd pedig 1590–1595 között épült. Megnézve a Pitti-palotából készült városképet látjuk, hogy a palota nem kellően magas egy ilyen ábrázolás elkészítéséhez (10. ábra).

10. ábra: Kilátás a Pitti-palota erkélyéről

Forrás: [Google Térkép](#)

A Boboli-kertből elének táruló látképen pedig feltűnhet, hogy nem látszanak azok a jellegzetes épületek, amelyek alapján a várost véljük felismerni az ábrázoláson (11. ábra).

11. ábra: Kilátás a Boboli-kertből

Forrás: <https://ulunkafapadon.hu/firenze-boboli-kert-ponte-vecchio-aranymuvessek-hidja-firenzeben-leg-szebb-latnivalok/>

Amennyiben figyelembe vesszük azt az állítást, hogy a szigetvári hős pajzsa a 16. század közepén készült, vagyis az itteni építkezések idejében, illetve hogy a kilátási viszonyok sem megfelelőek, egyértelművé válik, hogy az ábrázolás nem a Boboli-dombról készült.

A második lehetséges helyszín a Monte alle Croce domb. A dombon kettő megfelelő helyszín is található. Ez egyik a Piazzale Michelangelo, amit térré csak a 19. században alakítottak, és azóta is a város egyik kilátóhelye, viszont késői keletkezése ellenére a kilátás innen már előtte is adott volt. (12. ábra.)

12. ábra: Kilátás a Piazzale Michelangelo felől

Forrás: Google Térkép

A másik a San Miniato al Monte-templom és annak környéke. A mai templom helyén már a 8. században is kápolna állt. Mai alakját a 12. században nyerte el, belső díszítését pedig évszázadokon keresztül gazdagították jeles firenzei művészek. A templomtól az óváros egésze belátható (13. ábra).

13. ábra: Kilátás a San Miniato al Monte-templomtól

Forrás: [Google Térkép](#)

A Porta San Niccolò torony a Monte alle Croce domb lábánál található, és 1324-ben készült el. 35 méteres magasságával és elhelyezkedésével ugyancsak alkalmas lehet az itteni kilátás a pajzs megformálásához.

A Monte alle Croce domb mindkét helyszínéről és a Porta San Niccolò toronyból is megfigyelhetők a város jellegzetes épületei. Bár napjainkra a templomtól nem látható az Arno medre, a 16. században minden bizonnyal kevesebb épület volt a folyó partján, így valószínűleg látható volt a folyó. Ami további különbséget mutat, a térről csak nagyon kis mértékben észlelhető a város déli fala, ezzel ellentétben a templomtól már remekül kirajzolódik a városfal körvonala. A mai város jelentősen nagyobb, a városfal sok részlete már nincs meg, így tökéletes egyezést a mai városkép és a pajzson látható tájkép között nem várhatunk el.

A beláthatósági vizsgálat alapján valószínű, hogy a pajzson látható dombormű készítője a Monte alle Croce domb vagy a Porta San Niccolò torony valamely részéről ábrázolta a Firenzére nyíló kilátást. További következtetéseket csak helyszíni bejárással lehetne megállapítani (14. ábra).

14. ábra: Kilátás a Porta San Niccolò toronyból

Forrás: [Google Térkép](#)

Az eddigiek alapján tehát elmondható, hogy Zrínyi Miklós reneszánszkori pajzsán Firenze város domborművű ábrázolása szerepel. Ez talán nem is meglepő, hiszen a 16. század vezető művészeti irányzatának, a reneszánsznak a bölcsője Firenze volt. Ez annak a fel-tételezésnek is alapot adhat, miszerint Itáliában készült a fegyver.

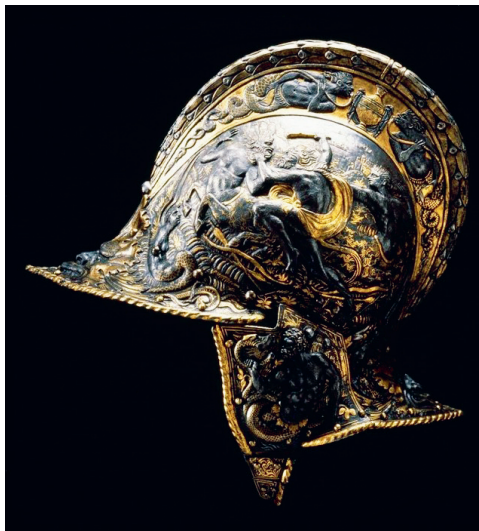
A pajzs készítője

A Zrínyi-pajzs kutatása egy más oldalról is vizsgálható, azaz hogy ki készítette a pajzsot. Az nehezen vitatható, hogy a mívés tárgy a maga korában sem számított tucatterméknek, így az ára sem lehetett alacsony. A részletes kidolgozás, a trébelt technika egyértelműsíti, hogy egy ilyen munkát csak a kor legnagyobb fegyver- és díszfegyverkovácsai készíthettek. Ezért hozzánk kezdünk azoknak az európai, de leginkább észak-itáliai fegyverkovácsoknak és családoknak a kereséséhez, akik képesek lehettek egy ilyen remekmű megalkotására. Mivel a fegyveren Firenze látható, ezért valószínűsítettük, hogy egy észak-itáliai mester vagy mesterek keze nyomát látjuk.

Európában Észak-Itáliában és Dél-Németországban alakultak ki a legismertebb és a legjobb minőségű páncélokat készítő műhelyek. Gyakran dolgoztak közösen a páncélkészítők, a fegyverkészítők és az ötvösök, de egyéb szakmabeliek is, mint például az arany- és az ezüstművesek. A közös munka eredményeként jöttek létre az igazán lenyűgöző alkotások.

A páncélkészítés egyik legjelentősebb központja az olasz Milánó lett, amelyben a híres Missaglia család alkotott, leginkább a 15. században. Ebből a családból több kovács is nemzetközi hírnévre tett szert. Viszont Zrínyi pajzsa a 16. század közepén készült.

A 16. században Milánóban alkotott egy másik páncélkészítő család is, a Negroliak, akik a Missagliák leszármazottai voltak. A család tagjai közül Filippo Negroli (kb. 1510–1579) volt a leghíresebb, akire úgy tekinthetünk, mint minden idők egyik legelismertebb páncélkovácsára.¹⁰ Ennek megfelelően úgy döntöttünk, hogy a továbbiakban Filippo Negroli munkáira összpontosítjuk figyelmünket.

15. ábra: A Jagelló-sisak

Forrás: www.pinterest.se/pin/545146729874472240/

A Jagelló-sisak Filippo Negroli és Giovanni Battista Serabaglio (akit bizonyos források Giovanni Battista Negrolinak/Panzerinek hívnak) közös munkája, amely a 16. század közepén készült (15. ábra). A sisakon Hercules harcol két kentaúrral. A páncél a Jagellók és a Vasa-dinasztia királyi fegyvertárából, Svédországból származik, ma a Livrustkammaren Múzeumban, Stockholmban található. Mind a keletkezés ideje, mind a technika és a színhasználat, valamint a mitológiai szereplők hasonlítanak a Zrínyi-pajzsra.¹¹

A következő darab egy díszes, parádékon használt páncéltöltözet, amely II. Ferdinánd osztrák főherceg számára készült, és Giovanni Battista, valamint Marco Antonio Fava keze munkáját dicséri 1559-ből. A keletkezés ideje, a technika és a színhasználat ugyancsak hasonlít a Zrínyi-pajzsra. A páncélt ma a Kunsthistorisches Museumban, Bécsben őrzik (16. ábra).

¹⁰ Híres páncél- és fegyverkovácsok Európában 1. rész. *Korok csodái*, 2012. június 24.

¹¹ <https://bit.ly/3tDJfP2>

16. ábra: II. Ferdinánd páncélja

Forrás: <https://en.topwar.ru/163206-vsadniki-v-imperatorskom-arsenale-veny.html>

A következő két bemutatott pajzsot Filippo Negrolí készítette, az elsőt 1533-ban, a másodikat 1541-ben. Mind a kettő acélból, ezüstből és aranyból készült V. Károly német-római császár számára. A pajzsok ma a madridi Királyi Fegyvertárban találhatók Spanyolországban. Hasonlóan az előzőekhez a keletkezés ideje, a technika és a használt színek ugyancsak nagy hasonlóságokat mutatnak a Zrínyi-pajzsral.

17. ábra: V. Károly pajzsai

Forrás: Stuart W. Phyr – José-A. Godoy: *Heroic Armor of the Italian Renaissance. Filippo Negrolí and His Contemporaries*. New York, The Metropolitan Museum of Art, 1998. 128., 178.

A technika használatát és a felhasznált színek azonosságát, illetve a korszakot tekintve megalapozott lehet a feltevés, miszerint a Negroli család valamelyik tagjának munkáját csodálhatjuk Zrínyi Miklós pajzsában. Mivel a 16. században csak nagyon kevesek voltak képesek egy ilyen részletesen kidolgozott alkotást elkészíteni, a feltevés nem tűnik hihetetlennek.

A Negroli család munkásságát vizsgálva több páncéldarab is hasonlít a Mars-ábrázoláson látható páncélra, ezért megkíséreltük a Marson látható páncéldarabok beazonosítását, azok egyeztetését a Negroli család munkáival.

A pajzson látható Mars kétséget kizáróan római stílusú páncélt visel. A katona felszereléséhez egy kard és egy pajzs is tartozik, ami az emberalaktól balra helyezkedik el. Kézenfekvő lehet az elgondolás, hogy a pajzs készítője saját, már korábban megalkotott egy vagy több munkájában felhasznált motívumot használt, ehhez ugyanis már rendelkezik előismeretekkel és vázlatokkal.

Ebből a nézőpontból vizsgálva Filippo Negroli munkáit újabb hasonlóságokat találunk. Korábban bemutattunk már egy oroszlánfejes maszkkal készült pajzsot, amely V. Károly tulajdonában volt. A Zrínyi-pajzson látható fegyver ezzel mutat hasonló vonásokat, illetve a fegyver külső peremén kör alakú díszítőelemek láthatók, amelyekhez hasonló díszítés V. Károly pajzsán is megtalálható (18. ábra).

18. ábra: Az oroszlánfejes pajzs a Zrínyi-pajzson

Forrás: a szerzők

A Marson látható sisak hasonlóságot mutat egy II. Tiroli Ferdinándnak készült páncél sisakjával. Jól kivehető a Marson lévő sisak közepén végigfutó „taréj”, illetve két, szemnek tűnő domborulat. Ferdinánd sisakján a taréj egy sárkányt ábrázol, amelynek teste

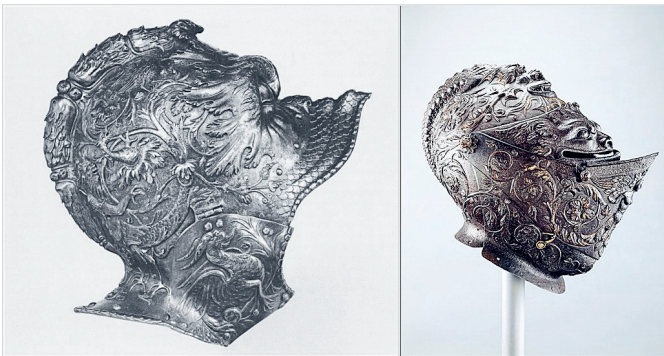
nagy pikkelyekből áll össze, ez alkotja a kitüremkedő részeket. Ezért tehát a Marson látható sisakon a „taréj” ezüst- és aranszínű kivitelezése talán a sárkány pikkelyeit volt hivatva érzékeltetni. Köles Vazul ötvösművész véleménye ugyanakkor az, hogy egy ilyen kvalitású művész képes lett volna pontosan stilizálni II. Tiroli Ferdinánd sisakját (19. ábra).

19. ábra: Mars sisakja a Zrínyi-pajzson és II. Tiroli Ferdinánd sisakja

Forrás: a szerzők és Pyhrr–Godoy (1998): i. m. 274.

A Negroli család más tagjai által készített sisakokon is láthatóak a sárkány- és az arcmaszk-motívumok. Ilyen az 1540–1545 között készült burgonet és az ugyancsak 1540–1545 között készült zárt sisak is. Ezeket is megvizsgálva Mars sisakja leginkább a II. Tiroli Ferdinándnak készült páncélelemmel egyezik meg (20. ábra).

20. ábra: Sárkány- és arcmaszkmotívumok a sisakokon

Forrás: Pyhrr–Godoy (1998): i. m. 230. és www.metmuseum.org/art/collection/search/22903

Mars testpáncélját egyértelműen római stílusban, oroszlánmaszk vállvértékkel ábrázolták (21. ábra).

21. ábra: Mars páncélja a Zrínyi-pajzson

Forrás: a szerzők

Filippo Negroli munkái közt kutatva több római stílusú páncélt is találhatunk. Ezek közül az egyik hasonlít a már korábban leírt, II. Tiroli Ferdinándnak készített páncélszettekhez. Ez az együttes 1547–1550 között készült acélból, aranyból, ezüsből, sárgaréz, bőrből és textilből. Bár láncing a páncél felsőrésze, jól látható, hogy az acél és sárgaréz láncszemekből a készítő a láncingen római stílusú páncélt formált meg. A másik, legjobban hasonlító páncél a II. Guidobaldo della Rovere, Urbino hercege számára 1546-ban készült páncél. Ez acélból, aranyból, ezüsből, sárgaréz és bőrből készült. A mellvért felső részén látható egy fejmaszk oldalra kinyúló díszítőelemekkel. Mars vértjének felső részén is látható egy hasonló motívum. A felkarnál és a csípőnél a kilógó bőrdíszművek is, valamint a csípőnél a kör alakú díszítőelemek is megfigyelhetők Mars páncélján (22. ábra).

Összehasonlítva a két testpáncélt a legtöbb egyezést Mars páncélja és II. Guidobaldo della Rovere páncélja között találunk. Mind formájukban, mind a díszítőelemeket illetően szinte pontos egyezést mutatnak. A különbségek valószínűleg a részletek stilizálásának nehézségéből fakadtak.

Összességében tehát a Marson látható teljes páncélzat minden egyes eleme valószínűsíthetően a Negroli család korábban készített páncéljával, sisakjával vagy pajzsával egyezik meg. Ez még inkább bizonyítja azt a feltételezésünket, hogy a Negroli család tagja, Filippo Negroli készítette Zrínyi Miklós pajzsát.

22. ábra: II. Guidobaldo della Rovere páncélja és II. Tiroli Ferdinánd páncélja
Forrás: Pyhrr–Godoy (1998): i. m. 273., 278.

Összegzés

A kutatást összegezve megállapíthatjuk, hogy az többirányú volt, és több szempontból kereste a választ a feltett kérdésre. Megítélésünk szerint közelebb jutottunk szigetvári Zrínyi Miklós pajzsának eredetéhez.

A pajzson látható település véleményünk szerint az újkori Firenzét ábrázolja, amelynek ma is markánsan kiemelkedő épületeit a pajzson is lehet azonosítani. Ilyenek a Ponte alla Carraia híd, a firenzei dóm, vagyis a Liliomos Szűz Mária-székesegyház, a San Lorenzo-templom, a Campanile, a Palazzo Vecchio és a városfal is.

Az ábrázolás készítésének a helyét is vizsgáltuk. Ennek alapján a vizsgált öt helyszín (a Pitti-palota, a Boboli-kert, a Piazzale Michelangelo, a San Miniato al Monte-templom és a Porta San Niccolò-torony) közül nagyon nehéz lenne kizárólagosan választani. Egy biztos, a látkép nem a Pitti-palotából vagy a Boboli-kertből készült, viszont a másik három helyszín egymáshoz hasonlóan szinte ugyanolyan kilátást biztosít. Viszont a történelmi tényeket is ismerve a legvalószínűbb ezek közül véleményünk szerint a Porta San Niccolò-torony.

A kutatás legizgalmasabb része a pajzs készítőjének azonosítása volt. A fegyverben a mester kézjegye, mesterjegye nem látható, ezért kétséget kizáróan nem lehet meghatározni a készítőt. Ugyanakkor a pajzs kidolgozottsága, részletezettsége, a kor legnagyobb fegyverkovácsai felé mutat. Ezért is került a későbbiekben a figyelem középpontjába

Filippo Negroli mester, akinek a munkáit látva több ponton is hasonlóságok mutatkoznak a Marson látható páncélok és Negroli már korábban elkészített páncéljai között. Így például Mars pajzsa, sisakja és mellvértje között is, amelyeket V. Károly oroszánmaszkos pajzsában, II. Tirol Ferdinánd sisakjában és a II. Guidobaldo della Rovere részére készített mellvértben véltünk felfedezni. Így tehát az eddigi ismeretek alapján a pajzs legvalószínűbb készítője Filippo Negroli lehet.

Felhasznált irodalom

- Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer a hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Híres páncél- és fegyverkovácsok Európában 1. rész. *Korok csodái*, 2012. június 24. Online: <http://korokcsodai.blogspot.com/2012/06/hires-pancel-es-fegyverkovacsok.html>
- Kalmár János: *Zrínyi fegyverek*. Pécs, 1965. (A Janus Pannonius Múzeum Füzetek 7.)
- Kretzschmar von Kienbusch, Carl Otto: *The Kretzschmar von Kienbusch Collection of Armor and Arms*. Princeton, New Jersey, Princeton University Library, 1963.
- Prokop, August: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung: Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst*. IV. Wien, R. Spies & Co., 1904.
- Pyhrr, Stuart W. – José-A. Godoy: *Heroic Armor of the Italian Renaissance. Filippo Negroli and His Contemporaries*. New York, The Metropolitan Museum of Art, 1998.
- Schedel's World History or [Nuremberg Chronicle](#)
- Terjanian, Pierre: Waffnen und Rüstungen aus Schloss Namiest im Philadelphia Museum of Art. In Johanna Haugwitz-El Kalak (szerk.): *Die Herrschaft von Namiest im Wandel der Zeiten*. Národní Památkový Ústav Praha, 2013. 112–117.

A hazatérő Odüsszeusz

Zrínyi György fiai, miként a többi kortárs nemesifjak, jelmondatot választottak, ami kifejezte életük lényegét. Zrínyi Péter a „Vincere aut mori!” (Győzni vagy meghalni!) jelmondatot használta. Zrínyi Miklósnak élete során két jelmondata is volt. Az első a „Nemo me impune lacesset” volt, amelynek eredetét Ferenczi Zoltán tisztázta. Két írásában¹ is taglalja, hogy eredetileg a skót András-rend jelmondata volt „Nemo me impune lacessit” formában, de a Zrínyi által használt alak Francesco Sforzától (1401–1466), Milánó hercegétől származik, aki a város elfoglalásakor egy kutyát választott jelképnek az említett szöveggel. Ferenczi azonosította Zrínyi könyvtárának egyik művét mint a jelmondat forrását. Ez Andrea Alciati *Emblemata cum commentariis* 1621-es kiadása, ahol a LIX. lapon olvasható a jelmondat története.

1. ábra: Francesco Sforza kutyás jelképe Alciati könyvében

Forrás: Anselme Boece De Boodt: *Symbola Varia Diversorum Principum*. Tomus Tertius. Praga, 1603.

Az említett kötetben a megjelölt helyen szerepel a történet, de Zrínyi könyvtárában Alciati emblémákkal foglalkozó művének nem ez a kiadása volt meg, hanem 301-es számon az 1567-ben megjelent *Emblematum clarissimi viri* című, amelyben nincs szó Francesco Sforza jelmondatáról. Természetesen nem zárható ki, hogy Zrínyi Alciati könyvéből értesült a jelmondatról, mivel azok már a születése előtt megjelentek, azonban az lenne a kézenfekvő, hogy annak forrását a saját könyvtárában keressük. Az emblémákkal

¹ Ferenczi Zoltán: Zrínyi „A török áfium ellen való orvosság” című művének forrásai. *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 41. (1917), 6–7. 23.; Ferenczi Zoltán: Zrínyi jelszava. *Budapesti Szemle*, (1921), 187. 1–2.

foglalkozó könyvei között szerepel 311-es számon a *Symbola divina et humana pontificum, imperatorum, regum* című mű,² amelyhez további két kötet is tartozik. Ezeket többnyire egybekötve hozták forgalomba, valószínűleg Zrínyi példánya is ilyen volt. A harmadik kötet címe *Symbola varia diversorum principum* (1603); ez a 19. oldalon Francesco Sforza kutyás jelképének két változatát közli, majd a következő oldalon az ezekhez tartozó leírást.

A jelmondatok használata napjainkban elsősorban társadalmi csoportokhoz, szervezetekhez, megmozdulásokhoz kapcsolódik. A személyes jelmondatok hivatalos használata az egyházban maradt fenn, ahol a felszentelés előtt álló püspökök jelmondatot is választanak, amelyben röviden és tömören tudják kifejezni, környezetük tudomására hozni törekvéseiket és szándékaikat. Emellett saját címet is szerkesztenek részükre, azonban gyakorta előfordul, hogy a jelmondat (*devise*) tartalmánál fogva fontosabbá válik, mint a címer.³ A nemesi cím elnyerésekor adományozott címerek gyakran tartalmaztak jelmondatot is, amely az adott személy valamilyen tulajdonságára vagy cselekedetére utalt. A jelmondat állhat egy szóból, két szóból, több szóból, egész mondatból, sőt egész hosszú összetett mondatokból is. Jelmondatokkal találkozunk nemesi, bárói, grófi, hercegi, uralkodói, városi stb. címerekben. Főrangú családok címereiben azonban aránylag gyakoribb.⁴

Mivel a címer a nemesi rang megszerzését követően a család jelképévé vált, a választott jelmondat az egyén sajátja, és a címerrel párosítva biztosította viselőjének azonosítását. Egy-egy nevesebb személy esetében a jelmondat önmagában is alkalmas erre, aminek egyik legjobb példája a Zrínyi Miklós által választott „Sors bona, nihil aliud”. Ennek forrását eddig nem sikerült azonosítani a kérdéssel foglalkozó kutatóknak, ezért azt a költő és hadvezér saját ötletének tartják. Kétségtelen, hogy az utókor egyértelműen a személyéhez kapcsolja a jelmondatot, azonban a 16–17. századi olasz nyelvű irodalomban néhány műben felbukkan, amiből arra következtethetünk, hogy Itáliában egy ritkán használt közmondás volt. Andrea Palazzi *I discorsi sopra l'impresa* (Bologna, 1575) című művében megemlíti, hogy egy bolognai filozófus a házában sok helyen feltüntette jelmondatát: „Sors Bona Nil Aliud”. Ebben az időben a bolognai egyetem legnevesebb filozófusa (és biológusa) Ullisse Aldrovandi – Aldrovandi Odüsszeusz – volt, akinek egy ornitológiai műve megtalálható Zrínyi könyvei között 393-as számon.⁵ Giovanni Battista Andreini *Le due comedie in comedia* című színművének 98. oldalán egy párbeszédben bukkan fel ismét a „Sors bona ni(hi)l aliud” közmondás.

Zrínyi könyvtárában 182-es folyószámon szerepel Traiano Boccalini *De ragguagli di Parnaso* (1637) című műve,⁶ amelyben megtalálható Zrínyi korábbi ex librise az első jelmondat, de kézírással szerepel benne a „Sors bona nihil aliud” is. A kötetben két másik helyen is szerepel Zrínyi saját kezű bejegyzése. Boccalini műve három kötetben jelent meg, és az utolsóban szereplő *Il Petrarca si duole avanti IV. ragguaglióban* írja,

² Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest, Argumentum – Zrínyi Kiadó, 1991. 283.

³ Harsányi László: Magyar főpapi címerek a XX. században. *Levéltári Szemle*, 38. (1988), 4. 28.

⁴ Sulica Szilárd: A betű szerepe a magyar címerképekben. *Turul*, 53. (1932). 53.

⁵ Klaniczay (1991): i. m. 321.

⁶ Klaniczay (1991): i. m. 222–223.

hogyan Nicolò Matarello 14. század elején élt modenai jogász könyveinek címlapján szerepelt a „Sors bona nihil aliud” felirat. Fontos lenne ellenőrizni, hogy Zrínyi példányában szerepel-e az említett részlet, mivel ez tűnik a jelmondat legvalószínűbb forrásának.

Elias Widemann a Zrínyi Miklóst ábrázoló metszetein szerepelteti a jelmondatát. Az 1646-os változaton a „Nemo me impune lacesset”,⁷ az 1652-ben megjelent változaton pedig az újabb „Sors bona nihil aliud”.⁸ Mivel Zrínyi a metszeteket ex librisként használta a könyveiben, a korábbi változatokra kézzel írta rá az új jelmondatát. Nem tudni, hogy ez mikor történt, de a jelszóváltoztatás időpontját segít meghatározni a Syrena-kötet 1651-es megjelenése, ugyanis a díszcímlapon a vitorlás árbócára csavarodó írásszalagon olvasható a felirat.

2. ábra: Elias Widemann 1646-ban készült portréja Zrínyi Miklósról
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 175. 1939.

A fentiek alapján tényként kezelhetjük, hogy gróf Zrínyi Miklós az 1647 és 1651 közötti időszakban megváltoztatta a jelmondatát. Ez a látszólag jelentéktelen momentum valójában egy nagyon jelentős döntést jelez. Szinai (Szintsák) Béla ezredes saját tapasztalata alapján ismertette a jelmondat szerepét a katonai életében. Még a Ludovika Akadémia hallgatójaként jegyezte meg az alábbi mondatot: „Lélekjelenlét és hidegvér legszükségesebb két kelléke a katonának!” Ez a későbbiekben a választott jelmondatává vált. Az ezredes ezt írta: „Csak itt éreztem azt, hogy micsoda erőt kölcsönözhet egy katonás jelmondatnak pusztán csak az önmagunkban való mormolása is. Ha már-már elhagytak

⁷ Cennerné Wilhelmb Gizella: Zrínyi Miklós, a költő arcképeinek ikonográfiája. *Folia Archaeologica*, 16. (1964). 187.

⁸ Cennerné Wilhelmb (1964): i. m. 188.

az idegeim, ha már nem volt hitem, ha már csökkent az önbizalmam, ha már a végsőket rúgta bennem az akarát, akkor e jelmondat térített magamhoz.”⁹ A harctéren szerzett tapasztalataira emlékezve kijelenti: „E rövid jelmondatban rejlik a harc lélektana. E rövid jelmondat szavainak az idegekbeni acélosodása adhatja meg csak harcban a gondolkodó-, elhatározó- és cselekvőképességet, azt a három fő tulajdonságot, amelyre minden katonának, de elsősorban is kiemelkedőleg a parancsnoknak oly nagy szüksége van.”¹⁰ A jelmondat az élet kritikus pillanataiban segít a kitűzött célra koncentrálni és kizárni a hátráltató körülményeket. Megválasztása az életcél megvalósítását szolgálja, de önmagában a létezése jelzi, hogy birtokosa tudatosan éli az életét, van vezérlő elve és életcélja. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a 16. században a jelmondathasználat a divat része is volt, amit Wiedemann albuma is bizonyít, ahol mind a száz ábrázolt főrangúnak van jelmondata. Zrínyi esetében az első jelmondatánál még gondolhatunk a divat követésére, de éppen a változtatás ténye jelzi az új jelmondat jelentőségét és meghatározó szerepét az életében. Mivel a jelmondatot rendszerint a használója választja, az énkép és a külvilág felé mutatott személyiség kifejezője. Ebből következően a jelmondat megváltoztatása az egyén személyiségének érezhető átalakulását jelzi, amit gyakran az életében bekövetkezett jelentős változás indukál. Zrínyi életében az 1647–1651 közötti időszakban ilyen esemény lehetett szeretett feleségének hirtelen halála. Trakostyáni Draskovich Mária Euzébia 16 éves volt, amikor feleségül vette, de közvetlenül ezt megelőzően Erdődy Farkas is udvarolt a lánynak, aki nem utasította el a legény közeledését. A tíz évvel idősebb Zrínyivel szemben gyakran kritikus és távolságtartó volt a lány, ami lelki válságot okozott nála.¹¹ Elképzelhető, hogy a nőkkel szembeni magatartásában az, hogy egyévesen elvesztette édesanyját, zavart okozott, amelyet nevelőanyjának szeretete sem tudott feloldani.¹² Valószínűleg a kezdeti időszakban birtokainak növelése volt a házasságuk célja, de meg kellett küzdenie Euzébia kegyeiért, és ez egyre inkább rajongásának tárgyává tette a lányt. Nem tudni, hogy mennyire kapott viszonzást Euzébia részéről, de sokszor a viszonzatlan szerelem képes a legnagyobb energiákat felszabadítani. Zrínyi valószínűleg Euzébia hatására kezdett verseket írni, amelyek 1651-ben jelentek meg nyomtatásban *Adriai tengernek Syrenaia* címmel. Könyve három részből áll. Az elsőben szerelmes versek, a másodikban a Szigetvár 1566-os ostromát bemutató eposz, a harmadikban pedig az Euzébia halála után keletkezett siratóversek vannak. A kötet kompozícióját tanulmányozva Bene Sándor megállapította, hogy:

⁹ Szinay (Sznistsák) Béla ezredes: A harc és általában a háborús tevékenységek pszichológiája. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922), 1. 26.

¹⁰ Szinai (1922): i. m. 27.

¹¹ Zrínyi első házasságának történetét részletesen ismerteti: Bene Sándor: Constantinus és Victoria. In Fodor Pál – Sokcsévi Dénes (szerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 620–621.

¹² Édesanyját, Széchy Magdolnát 1621-ben vesztette el, nagyanyja, Sophia von Stubenberg 1599-ben halt meg.

„a lírai versek kis számából és az előszó arányaiból is egyértelműnek tűnik, hogy eredetileg az eposz önálló kiadását tervezte Zrínyi, amelyen évekig dolgozott. A szeretett feleség, Draskovics Mária Euzébia halála tette időszerűvé a koncepció átalakítását, az esetleg már korábban elkészült versvázlatok át- vagy újraírását.”¹³

Eszerint a kötet tartalmazza az eposzt magában foglaló könyv kéziratát, valamint az ehhez illesztett plusz tartalmi elemeket. Ezzel Zrínyi megváltoztatta eredeti koncepcióját azzal a céllal, hogy Euzébiának is emléket állítson. Ebből két következtetést vonhatunk le. Egyrészt ha nem hal meg Euzébia, a szerelmes versek nem jelennek meg nyomtatásban, másrészt az eposz kézírata az előszóval egyetemben már a felesége halála előtt kiadásra készen volt. A gyász idején valószínűleg félretette az eposz kiadásának ügyét, és igyekezett a maga módján feldolgozni a fájdalmat. A gyógyírt a költészet és talán a zene jelentette. Bene Sándor a siratóversek közül az *Orfeuszt* emeli ki mint jelentős alkotást. Én ezzel szemben inkább – Kovács Sándor Iván véleményéhez csatlakozva – az *Arianna sírása* című versére hívnám fel a figyelmet.¹⁴ Míg Orfeusz történetével a gyászoló Zrínyi könnyen azonosulhatott, hiszen mindketten költők voltak, és a kedvesük korai halálát méreg okozta, Ariadné története nem kínál ilyen egyértelmű párhuzamot. Az eredeti történet szerint Minosz krétai király parancsára Athénból minden kilencedik évben hét ifjút és hét szüzet kellett elküldeni, akiket feláldoztak a labirintusban lakó szörnyetegnek, a Minotaurusznak. Thészeusz önként jelentkezett az áldozatok csoportjába, és elhatározta, hogy megöli a szörnyeteget ezzel megszabadítva népét a kegyetlen kötelezettségtől. Amikor az athéniaiak megérkeztek Krétára, Ariadné királylány szerelemre gyúlt Thészeusz iránt, aki látszólag viszonzta az érzelmeit. A lány Daidalosz mester tanácsára egy gombolyagot adott a fiúnak, és elmondta neki a labirintus titkát. Thészeusz megölte Minotaurust, és a megszabadított athéniai csapatával elhajózott. Ariadné elárulva apját és hazáját szerelmével tartott. Útközben megálltak Naxosz szigetén, és a két szerelmes egy sátorban éjszakázott a parton. Másnap reggel Thészeusz elszökött az alvó lány mellől, és társaival elhagyta a szigetet. Amikor Ariadné felkelt, már csak a távolodó hajót látta, fedélzetén hűtlen kedvesével. Ariadné az elhagyott szerelmes példája lett, de ez nem indokolta volna, hogy Zrínyi siratóversének témája legyen. A szigeten magára maradt, csalódott szerelmes lány és hűtlen kedvesének története nem jelent közvetlen párhuzamot a szeretett feleségét gyászoló Zrínyi Miklós élethelyzetével. Az, hogy mégis azzá lett, nem a mitológiának, hanem Claudio Monteverdinek köszönhető, aki Vincenzo Gonzaga mantovai herceg udvari muzsikusaként 1607 októberében megbízást kapott, hogy Ottavio Rinucci Ariadné történetét feldolgozó színművéből operát írjon. Monteverdinek ez volt a második operája. Az első Orfeusz történetéből 1606-ban írta, amikor felesége, Claudia Cattaneo Monteverdi súlyosan megbetegedett. 1607. február 24-én mutatták be a darabot, és a felesége szeptember 10-én halt meg. Miközben szeretett hitvesét gyászolta, alig egy hónapra rá kapott megbízást az Ariadné történetét bemutató opera megírására. A címszerepet tanítványának, a házában családtagként élő ifjú szopránnak, Caterina

¹³ Bene Sándor: Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos – a kötetkompozíció. *Irodalmi Magazin*, 2. (2014), 4. 47.

¹⁴ Kovács Sándor Iván: Zrínyi metamorfózisa: Az „Arianna sírása”. *Új Írás*, 23. (1983), 10. 54–55.

Martinellinek szánta, de a sors ismét közbeszólt. A következő év márciusában Caterina himlőben meghalt.¹⁵ Az eredeti operából csak a *Lamento d'Arianna* (*Arianna sírása*) ária maradt fenn, amelyben Ariadné kedvese elvesztésén kesereg. Tim Carter feltételezi, hogy Caterina halálakor már kész volt az opera, és Monteverdi saját gyászának fájdalmát írta le az áriában, amelyet a bemutató előtt beillesztett a darabba.¹⁶

A kiváló zeneszerző érzékeny lélekkel felismerte, hogy az elhagyás Ariadné történetében szereplő motívuma a megözvegyült kedvesre is érvényes, aki egyik nap még boldogan él szerelmese oldalán, és a másik pillanatban már csak fájdalmas hiányát siratja. A halál miatt megszakadt szerelem hasonló a hűtlen elhagyáshoz. A *Lamento d'Arianna* a kor egyik legnépszerűbb zeneműve lett, és még istentiszteleteken is előadták, ahol a kesergő Arianna a fiát sirató Szűzanyát jelképezte. A darabot 1608 májusában mutatták be Savoyai Margit és Francesco Gonzaga esküvői ünnepségén. Caterina Martinelli halála miatt Ariadné szerepét több jelölt közül végül Virginia Ramponi színésznő kapta meg.¹⁷ A *Syrena*-kötetben az eposz után az első siratóvers az *Arianna sírása*, amely azonos címet visel, mint Monteverdi áriája, olyannyira, hogy Ariadné nevét is azonos alakban használja. Hankiss János ismerte fel, hogy Monteverdi *Lamento d'Arianna* című áriája lehetett Zrínyi Miklós *Arianna sírása* című költeményének mintája. Feltételezi, hogy Zrínyi velencei útján ismerte meg Monteverdi művét, amelynek a városban jelent meg önálló kiadása. A zenemű nagy népszerűségnek örvendett, és sokfelé énekelték.¹⁸ Felhívja a figyelmet egy másik párhuzamra is, tudniillik Monteverdi másik ismert operája, az *Orfeo* témája szintén felbukkan Zrínyi második siratóversében *Orfeusz keserve* címmel.¹⁹

Zrínyi velencei kapcsolatai valószínűsítik, hogy Monteverdi műveit itt ismerhette meg, azonban az sem zárható ki, hogy a zeneszerzőnek korábban otthont adó mantovai működéséről is voltak neki vagy családjának ismeretei.

Baumgarten Sándor az első japán–magyar találkozást ismertető cikkében²⁰ idézi Vigilio *La insalata* című krónikájának azt a részét, amelyben arról emlékezik meg, hogy 1595-ben egy japán küldöttség látogatott Mantovába. A fogadásukról a következőket olvashatjuk:

„Az uralkodó herceg fia elébük ment Marmiroló faluig, körülötte egy testőrszázad lovon, utána pedig huszonkét hintó mantovai nemes urakkal. Néhány idegen úr is jelen volt, így különösen egy francia máltai lovag és egy magyar, Sziget néhai grófjának fia, nemzeti szokásának megfelelő öltönyben, egy skarlát-színűben; Paolo delli Hippoliti di Gazoldo gróf hintójában foglalt helyet.”

¹⁵ Tim Carter: *Monteverdi's Musical Theatre*. London, Yale University Press, 2002. 204.

¹⁶ Tim Carter: Túl a drámán: Monteverdi, Marino és a hatodik madrigálkötet (1614). 1. rész. *Magyar Zene*, 55. (2017), 4. 365. 1. lj.

¹⁷ Carter (2002): i. m. 204.

¹⁸ Hankiss János: Zrínyi Miklós az opera bölcsőjénél. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 60. (1956), 3. 312.

¹⁹ Hankiss (1956): i. m. 314.

²⁰ Baumgarten Sándor: Az első magyar–japán találkozás. *Filológiai Közöny*, 16. (1970), 3–4. 518.

Sziget néhai grófjának fia az akkor 46 éves Zrínyi György volt, akit Gazoldo grófhoz rokoni szál kötött. Mostohaanyja, Rosenberg Éva grófnő a szigetvári hős halála után, 1578-ban újra férjhez ment, mégpedig az olasz Paul von Gassold (Paulo Gassoldo) grófhoz, és Mantovába költözött fiával, Zrínyi Jánossal, György féltestvérével. Rosenberg Éva Mantovában halt meg 1591 augusztusában, négy évvel a japán küldöttség látogatása előtt.²¹ Ez a tény mutatja, hogy Zrínyi Györgyöt nemcsak mostohaanyja személye kötötte a városhoz, hanem akár üzleti kapcsolatai is lehettek a Gonzagákkal, akik hadseregük részére lovakat vásároltak Magyarországról. Vincenzo Gonzaga herceg részt vett a tizenöt éves háború idején az 1535-ös, 1597-es és az 1601-es magyarországi hadjáratban,²² Esztergom 1595-ös ostromára Monteverdi is elkísérte,²³ Kanizsa 1601-es ostrománál pedig ő volt az itáliai seregek főparancsnoka. Azt nem tudjuk, hogy Magyarországon találkozott-e Zrínyi Györggyel, de nem zárható ki ennek a lehetősége, miként az sem, hogy Zrínyi György 1595-ben találkozott Monteverdivel.

Monteverdi *Arianna* című operájának 1608-as mantovai bemutatójával Zrínyi könyvének címe is kapcsolatba hozható. Nagy Levente *Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben* című tanulmányában²⁴ hívta fel a figyelmet arra a toposzra, hogy a Zrínyi kötetének címében szereplő adriai szirén utalás lenne Marinóra, a költőre, akit állítólag a Tirrén-tenger szirénjének neveztek. Valójában sehol sem használják a költőre ezt a kifejezést, azonban Francesco Ellio milánói költő 1612-ben *A Tirrén-tenger szirénje (La Sirena del mar Tirreno)* címmel írt egy ódát Florindához, amely 1618-ban nyomtatásban is megjelent. Florinda nem más, mint Virginia Ramponi Andreini színésznő, aki ezen a művésznéven játszott férje, Giambattista Andreini Compagnia dei Fedeli nevű társulatában, amely 1608-ban a mantovai Vincenzo Gonzaga herceg udvari színtársulata volt. Virginia Ramponi énekelte Monteverdi operájában Arianna címszerepét 1608. május 28-án, olyan sikerrel, hogy később Marino is méltatta egyik költeményében az Arianna szerepét játszó Florindát.

Itt egy pillanatra megállva kanyarodjunk vissza Bene Sándor megállapításához, miszerint az eposzt önálló kötetben tervezte Zrínyi kiadni, azonban felesége halála miatt a szerelmes és a siratóversek is helyet kaptak a műben. Tovább szöve ezt a szálát, joggal feltételezhetjük, hogy a kötet szerkezetének megváltoztatásával az volt a szándéka, hogy örök emléket állítson szeretett hitvesének. Ennek megfelelően a címben az Adriai-tenger szirénje Euzébiára utal, miként Virginia Ramponi a Tirrén-tenger szirénje volt, aki a legnagyobb sikerrel személyesítette meg Monteverdi Ariannáját.

²¹ Fülöp László: Zrínyi Miklós házassága a cseh Eva Rosenberggel. *Honismeret*, 43. (2015), 1. 35.

²² Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum*, 22. (2019), 1–2. 85.

²³ Kanász (2019): i. m. 86.

²⁴ Nagy Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben. *Irodalomismeret*, 17. (2018), 2. 4–20.

3. ábra: Zrínyi Miklós *Adriai tengernek syrenaia* című verseskötetének címlapja
Forrás: Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 1842.

A kötet címének magyarázata elvezet bennünket egy másik fontos kérdéshez, a címlap értelmezéséhez. Ismerve a kötet tartalmát, nehezen értelmezhető a Zrínyi által választott kép. A magányos hajós alakja csak az eposz XIV. fejezetének első versszakáival hozható kapcsolatba, de ebben a hajózáson kívül szó van még vezérlő csillagról, kikötőről, barátokról is, amelyek nem szerepelnek a címlapon. Helyettük ott van a két halfarkú nőalak, akik sellők vagy szirének lehetnek.

A címlapról már Széchy Károly, majd később Klaniczay Tibor is kimutatta, hogy a mintája a Zrínyi könyvtárában is megtalálható mű, Vittorio Siri 59-es folyószámon szereplő *Del Mercurio overo historia* (1647) című műve volt.²⁵ Nem egyszerű másolatról van szó, csak a kompozíció átvételéről.

²⁵ Klaniczay (1991): i. m. 137.

4. ábra: Vittorio Siri *Del Mercurio overo historia* című művének címlapja
Forrás: Vittorio Siri: *Del Mercurio overo historia*. 2. kötet. Casale, k. n., 1647.

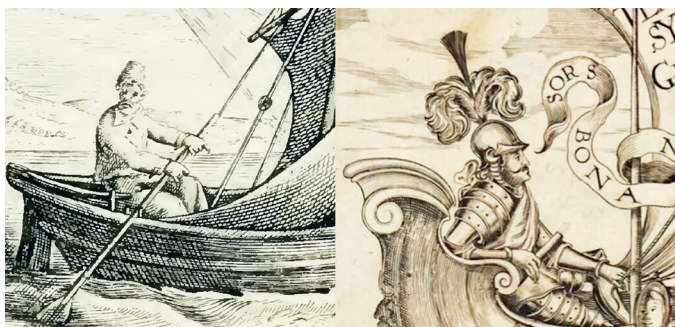
A *Syrena* címlapjáról Zrínyinek saját elképzelése volt, amit jeleznek az eltérések a mintául szolgáló képtől. Zrínyi könyvében egy magányos hajóst láthatunk, aki nyugodt tengeren, jó széllel vitorlázik a célja felé. Zrínyi könyvtárának emblémákkal foglalkozó művei között szerepel 313-as folyószámon Gabriel Rollenhagen *Nucleus emblematorum selectissimorum* (1611) című műve.²⁶ A 13. emblémáján egy magányos hajóst láthatunk, aki jó széllel vitorlázik a célja felé, miközben az evezőt is húzza. Az embléma lényege, hogy az életben való előrejutásban fontos szerepet játszik a fáradságos munka, amit az evezés jelképez, de sokat segít a jó szerencse, amit a vitorlát dagasztó szél jelenít meg. A kép teljes mértékben összhangban van Zrínyi szerencséről vallott nézeteivel, amit a *Vitéz hadnagy* második discursusában fejt ki.

²⁶ Klaniczay (1991): i. m. 283–284.

5. ábra: Gabriel Rollenhagen *Nucleus emblematorum selectissimorum* című művéből a 13. számú jelkép
 Forrás: Gabriel Rollenhagen: *Nucleus emblematorum selectissimorum*... Arnhem, k. n., 1611.

Rollenhagen hajósát összehasonlítva a Syrena páncélos alakjával, értelmet kaphat az utóbbi jobb kezében látható pálca vagy rúd, amiről számos feltételezést olvashatunk. Rollenhagen hajósának evezőt tartó keze hasonló helyzetben van, mint a Syrena címlapján szereplő páncélos alak jobbja. A vitatott pálca, meghosszabbítva, az evező rúdja lehetne. Önmagában a hajós a „Sors bona nihil aliud” jelmondat példázata lehetne, azonban a képen még két sellő is szerepel. Az egyikük a hajóba kapaszkodik, és egy kagylót nyújt a hajós felé, a másik pedig tükörben nézi magát, és közben a haját fésüli. Többen a kötet címében szereplő szirént azonosítják a sellőkkel, de ott egy szirénről van szó, míg a képen két sellő szerepel. Kétségtelen, hogy a középkorban a sellőt gyakran szirénnek nevezik, pedig jelentős különbség van közöttük. A sellő halfarkú nőalak, aki vízben él. A szirén madártestű nőalak, aki a tengerpartok lakója, és képes repülni. Mindkettő veszélyt jelenthet a hajósokra. A sellők derékig kibukkanva a hajó mellett, meztelen nőként jelennek meg a vággyakozó tengerészek előtt, és csábító szavakkal hívják maguk közé az elvakult hajósokat, akik azután a tengerbe vesznek.

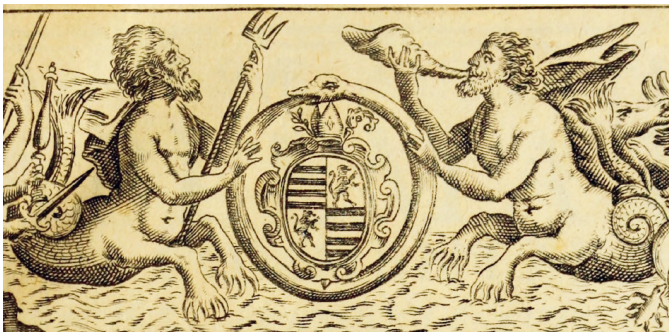
6. ábra: Rollenhagen és Zrínyi hajósa
 Forrás: a szerző szerkesztése

A sellő a szépségével csábít, ezért a női szépség jelképe. A szirén külalakja nem jelent csábítást az ember számára, csak a hangja, ami a part közelébe csalogatja a hajókat, ahol a zátonyok éles sziklái összetörnek. Az ókori ábrázolásokon jól megkülönböztethető a két mitológiai alak, de a szirén helyes ábrázolására találunk példát a 16. században is, Alciati *Emblemata cum commentariis* című műve 1621-es kiadásának címlapján, ahol az alsó részen két halfarkú, madárszárnyú, emberfejű szirén repül.

7. ábra: Szirénábrázolás Alciati *Emblemata cum commentariis* című művének címlapján
Forrás: Andreae Alciati: *Emblemata cum commentariis*... 1621.

Ugyanitt a felső részen láthatjuk Tritón tengeristent, a sellők atyját, aki kagylókürtjével adott parancsot a hullámoknak. Tritón alakja Siri könyvének címlapján is szerepel, azonban Zrínyi díszcímlapján helyette egy sellő van. Siri címlapján a címnek megfelelően a hangsúly Mercuriuson van. A képen szereplő összes alak: a hajóba kapaszkodó sellő, Tritón és a hajón az igazságot megszemélyesítő nőalak, aki tükröt tart elé, felé fordul. Mercurius a tükörben nézi magát, és a tükör is őt magát mutatja, így ténylegesen még Mercurius is Mercuriusra néz.

8. ábra: Poszeidón és Tritón ábrázolása Alciati *Emblemata cum commentariis* című művének címlapján
Forrás: Andreae Alciati: *Emblemata cum commentariis*... 1621.

Ezzel szemben a *Syrena*-kötet címlapján a hajóban ülő páncélos alak előre néz, egy távoli, a képen nem ábrázolt célpont felé. A hajóba kapaszkodó sellő, Siri címlapjával megegyező testhelyzetben, a hajóban ülő alakot nézi. A fészülködő sellő azonban a hajóban utazó páncélos vitéznek háttal, teljes testével az olvasó felé fordulva a kezében tartott tükörben nézi magát. A képen szereplő alakok helyzete és elrendezése két önálló gondolati egységet jelenít meg. A hajó utasa csak akkor lehetne főszereplő, ha mindkét sellő felé nézne. A fészülködő sellő pedig akkor, ha a másik két szereplő őt nézné, vagy kisebbnek ábrázolva a háttérrel adó tengeri táj részei lennének. A Zrínyi könyvének címében szereplő adriai szirént Bene Sándor a hajó utasában vélte felismerni, akit Zrínyi Miklóssal azonosított. Ha feltételezzük, hogy a cím Draskovich Mária Euzébiára utal, akkor a fészülködő sellő alakjában felismerhetjük őt a női szépség és csábítás kifejezőjeként. A cím és az ábrázolás egyfajta kompromisszum eredménye. A tirrén szirén, Virginia Ramponi, azzal együtt, hogy szép volt, elsősorban a hangja miatt lett ismert, tehát valóban szirén volt. Euzébia hangjáról azonban nem említi Zrínyi, hogy különleges lett volna. Szerelmes verseiben a szépségét emeli ki. Amennyiben a *Syrena* címlapján madártestű szirén szerepelne, inkább zavart okozna Euzébia azonosításában. A szépséget szimbolizáló sellő azonban egyértelműen képes megjeleníteni Zrínyi szépséges feleségét. Az Adriai-tenger szirénje, Euzébia ott van a címlapon fészülködő sellőként.

A címlap másik hangsúlyos alakja a hajóban utazó páncélos vitéz, aki Zrínyi Miklós. Az eposz XIV. fejezetében szereplő vezérlő csillagra tekint, hajója pedig a kikötő felé tart. A hajós ábrázolásában ráismerhetünk Zrínyire, még az arcvonásai is hasonlóak. Mivel Euzébiáról nem ismerünk arcképet, sajnos nem bizonyíthatom azt a feltételezésemet, hogy a fészülködő sellő karakteresen kidolgozott arca az ő vonásait őrizte meg.

A fészülködő szirén és a kötet címének kapcsolatához hasonlóan az ábrázolás másik gondolati egységéhez, a hajóshoz is kapcsolódik szöveges elem, mégpedig a kép középpontjában a hajó árbócára tekeredő írásszalag a „Sors bona nihil aliud” jelmonddal. Ennek címként való értelmezését erősíti a Siri által a *Del Mercurio overo historia* első három kötetének címlapján alkalmazott kompozíció. A vitorlán olvasható felirat a 15 kötetes sorozat közös címe, azonban mindegyiken különböző latin jelmondat szerepel írásszalagban. A jelmondatok tartalmilag kapcsolatban vannak a kötetben leírtakkal. Lényegében a jelmondatot az adott kötet címének tekinthetjük. Ezt figyelembe véve, a *Syrena*-kötet első gondolati egysége az Euzébia emlékét megőrkítő cím, a címlap fészülködő sellője, a szerelmes és a siratóversek. Ez tekinthető a múltnak. A második gondolati egység értelemszerűen a jelmondat, a hajós alakja, az előszó, az eposz, az epigrammák és a *Peroratio* lehet. Ez Zrínyi jövője, hiszen a jelmondat életének egy újabb szakaszát jelképezi. A hajós egy meghatározott cél felé tart, a kötet előszavában pedig meghatároz egy jövőbeni dátumot, ami szorosan kapcsolódik az eposzhoz. „Homérus száz esztendővel az trójai veszedelem után írta históriáját; énnekem is száz esztendővel azután történt írnom Szigeti veszedelmet.” Bár a kötet 1651-ben jelent meg, várható volt, hogy még Zrínyi életében jön el a szigetvári ostrom századik évfordulója. Feltehetően a 100. évforduló említése túlmutat az eposz megalkotásán, és Zrínyi életében ennél sokkal jelentősebb szerepet játszott. A kerek évfordulókhoz egyrészt az addigi időszak számadása, másrészt a sorsforduló reménye kötődik. A centenárius önmagában

is jelentős változás eljövételét sugallja, de a Szentírás a hetedik évhetet tartja egy ciklus végének, amelyet jubileumi év követ. A száz év két jubileumi ciklus. Mózes harmadik könyve elmondja, hogy minek kell történni a jubileumi évben: „És szenteljétek meg az ötvenedik esztendő, és hirdessetek szabadságot a földön, annak minden lakójának; kürtölésnek esztendeje legyen ez néktek, és kapja vissza kiki az ő birtokát, és térjen vissza kiki az ő nemzetségéhez.”²⁷ A szigetvári ostromtól számított második ötvenéves ciklus végén Zrínyi remélhette, hogy érvényre jut az isteni törvény, és a keresztény hit győz az oszmánok felett. Az idézetben a legfontosabb kitétel, hogy mindenki kapja vissza a birtokát. Bár a törökök elfoglalták 1566-ban, Zrínyi továbbra is saját birtokának tekintette Szigetvárt. Ezt a szemléletét jelzi a Zrínyi-Újvár felépítésének jogszerűségét alátámasztó egyik érve, amely szerint: „Nem török területen építem ezt a várat, hanem szinte a saját birtokomon, tíz lépésre a Murától, Légrádtól pedig csak ágyúlövésnyire. Ez a hely végül is dédapám egyik belső emberéé volt, aki vele együtt esett el Szigetvár ostromakor.”²⁸ A bibliai törvény már az első jubileumkor beteljesedhetett volna, 1616-ban, azonban Zrínyi az isteni akaratot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a törvények csak akkor teljesülnek, ha az érintett mindent megtesz a megvalósulásuk érdekében. Zrínyi második discursusának címe: *Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi, és micsoda légyen a szerencse*. Ebből megismerhetjük a szerencséről vallott nézeteit. Hívó keresztényként elfogadta, hogy a világ történeteiben az isteni akarat nyilvánul meg. Fontos, hogy az ember cselekedetei a jót szolgálják, de a dolgok végkimenetelére nem lehet hatása, mert az független a cselekvő akaratától. Ez a szerencse világa, ami az isteni akarat megnyilvánulása. „Kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának; a tizediket ha néha kockára kell is vetni” – írja Zrínyi.²⁹ A „Sors bona, nihil aliud” jelmondata ugyanezt fejezi ki. Bízva az isteni törvényben, 1666-ra vissza akarta foglalni Szigetvárt a töröktől, és a címlapon ennek jelképeként jelenik meg a magányosan hajózó páncélos vitéz alakja.

Az eposz XIV. énekében megadja a hajós úti célját, amelyet Zrínyi ragyogó csillaga jelöl. „Nem távozik annak veszélyre hajója, / Melynek ez csillaghoz tart okos kormánya.” Felismerhetjük a bibliai példázatot, amikor a betlehemi csillag vezette Jézushoz a három királyokat.³⁰ A dédnagyapa csillaga Szigetvár fölött ragyog vezetve Zrínyi Miklós hajóját.

A magányos hajós alakja azonban még egy harmadik jelképet is hordoz. A tengeren hajózó páncélos vitézt útján Kalüpszó nimfa és Kírké istennő próbálta feltartóztatni. Kalüpszó nevében a kagyló rejtőzik, így a hajóba kapaszkodó, kezében kagylót tartó sellő őt ábrázolhatja. Annak ellenére, hogy Homérosz eposzának témája nem szerepel

²⁷ 3Móz 25,10. Károli Gáspár revideált fordítása.

²⁸ Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak. Bene–Hausner (1997): i. m. 118.

²⁹ Markó Árpád (szerk.): *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939. 123.

³⁰ Mt 2,2: „Hol van a zsidók királya, a ki megszületett? Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és azért jövének, hogy tisztességet tegyünk néki.” Mt 2,9–10: „És ímé a csillag, a melyet napkeleten láttak, előttük megy vala mind addig, a míg odaérvén, megállá a hely fölött, a hol a gyermek vala. És mikor meglátták a csillagot, igen nagy örömmel örvendezének.”

a *Syrena*-kötetben, van egy szál, amelyen keresztül illeszkedik annak jelképrendszerébe. 1640-ben mutatták be Velencében Claudio Monteverdi *Odüsszeusz hazatérése* című operáját. Ebben a homéroszi eposz utolsó részét dolgozza fel, amikor Odüsszeusz megérkezik Ithakába, és bosszút áll a palotáját elfoglaló élősködő kérőkön. Ezt figyelembe véve érthetővé válik Odüsszeusz szerepe, hiszen a hajóban ülő Zrínyi a dédapa csillagától vezetve halad Szigetvár – saját birtoka – felé, amit vissza kell szereznie az azt elfoglaló törököktől, az élősködő kérőktől. A hajóban ülő Zrínyi a hazatérő Odüsszeusz.

Felhasznált irodalom

- Baumgarten Sándor: Az első magyar–japán találkozás. *Filológiai Közlöny*, 16. (1970), 3–4. 517–519.
- Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Budapest, Balassi, 1997.
- Bene Sándor: Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos – a kötetkompozíció. *Irodalmi Magazin*, 2. (2014), 4. 47–50.
- Bene Sándor: Constantinus és Victoria. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (szerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 618–629.
- Carter, Tim: *Monteverdi's Musical Theatre*. London, Yale University Press, 2002.
- Carter, Tim: Túl a drámán: Monteverdi, Marino és a hatodik madrigálkötet (1614). 1. rész. *Magyar Zene*, 55. (2017), 4. 365–392.
- Cennerné Wilhelmb Gizella: Zrínyi Miklós, a költő arcképeinek ikonográfiája. *Folia Archaeologica*, 16. (1964). 187–208.
- Ferenczi Zoltán: Zrínyi „A török áfium ellen való orvosság” című művének forrásai. *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 41. (1917), 6–7. 329–336.
- Ferenczi Zoltán: Zrínyi jelszava. *Budapesti Szemle*, (1921), 187. 1–48.
- Fülöp László: Zrínyi Miklós házassága a cseh Eva Rosenberggel. *Honismeret*, 43. (2015), 1. 33–36.
- Hankiss János: Zrínyi Miklós az opera bölcsőjénél. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 60. (1956), 3. 311–318.
- Harsányi László: Magyar főpapi címerek a XX. században. *Levéltári Szemle*, 38. (1988), 4. 25–33.
- Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum*, 22. (2019), 1–2. 79–92.
- Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest, Argumentum – Zrínyi Kiadó, 1991.
- Kovács Sándor Iván: Zrínyi metamorfózisa: Az „Arianna sirása”. *Új Írás*, 23. (1983), 10. 82–91.
- Markó Árpád (szerk.): *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.
- Nagy Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar *Syrena*-kötetben. *Irodalomismeret*, 17. (2018), 2. 4–20.
- Sulica Szilárd: A betű szerepe a magyar címerképekben. *Turul*, 53. (1932). 52–70.
- Szinay (Sznistsák) Béla ezredes: A harc és általában a háborús tevékenységek pszichológiája. *Magyar Katonai Közlöny*, 10. (1922), 1.

ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKEZETE

Vákát

Tóth Zsolt

Gróf Zrínyi Miklós emlékhelyei Magyarországon és külföldön

„Ki engemet inditsz ilyen nagy dolgokra!”¹

A lajstromba vétel, esetünkben gróf Zrínyi Miklós emlékhelyeié, többféle módszer szerint történhet. Megvalósítható egyszerű felsorolással, táblázatba helyezve vagy éppen szöveges környezetbe ültetve. Rendezhető a megnevezések alfabetikus sorrendbe állításával, az egyes helyszínek területi alapon történő rendezésével, emlékhelytípusok szerinti besorolással vagy például létesítésük kronológiai sorrendisége szerint. E tanulmányban gróf Zrínyi Miklós életútját követve keressük fel az életében jelentőséggel bíró helyszíneket, azt kutatva, hogy ezeken a helyeken milyen kézzelfogható emlékek őrzik hősrünk emlékeztét. Az adatgyűjtés a szakirodalom és az internetes adatbázisok felhasználásával történt, elsősorban a Magyar Nemzeti Digitális Archívum, az Arcanum Digitális Tudománytár, a köztérkép.hu és a műemlékem.hu weboldalak anyagainak áttekintésével, felhasználásával. Mindemellett a tanulmányban azokat a helyszíneket igyekszünk bemutatni, amelyek a kulturális örökség védelméről szóló törvényben megfogalmazott nemzeti vagy a történelmi emlékhelyek kritériumainak is megfelelnek, hiszen elsősorban ezek lehetnek alkalmasak arra, hogy méltó megemlékezések helyszínéül szolgáljanak.² Ennek megfelelően főként a köztereken vagy a zárt helyek „szabad ég alatti” külterületein található Zrínyi-emlékhelyeket gyűjtöttük össze megvizsgálva annak a lehetőségét, hogy van-e közöttük olyan helyszín, ami alkalmas lehet arra, hogy megkapja a nemzeti vagy a történelmi emlékhely kitüntető címet.

„O, nagy szívű gyermek, s teli bölcsességgel!”³

A szakirodalom sokáig Ozaly (ma Horvátország, Ozalj) várát jelölte meg gróf Zrínyi Miklós születési helyéül, de a közelmúltban bebizonyosodott,⁴ hogy Csáktornyan (ma Horvátország, Čakovec) látta meg a napvilágot 1620. május 3-án, az egyik legtekintélyesebb – horvát eredetű – magyar nemesi család sarjaként. Felmenői között találjuk a Subics nemzetség tagjait, akik oltalmat nyújtottak IV. Béla magyar királynak a mongol-tatár

¹ Zrínyi Miklós: Obsidio Szigetiana. In Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, Kosmeroviz Máté, 1651b. Első ének. 47. versszak.

² 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 7. § 21., 43.

³ Zrínyi (1651b): i. m. Ötödik ének. 91. versszak.

⁴ Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. (2013), 4. 29–33.

invázió idején, ott találjuk a katonaösokeket, a törökök rettegett ellenfeleit, akik Hunyadi János oldalán harcoltak, akik a mohácsi csatában adták vérüket, és ott találjuk dédapját, akitől nevét is örökölte, Szigetvár hős kapitányát. Ő szerezte meg 1541-ben Csáktornyt és a hozzá tartozó birtokot. Az itt található ősi várat a Zrínyiek korszerűsítették és családi központként használták. Csáktornya azonban nemcsak születési helye volt gróf Zrínyi Miklósnak, hanem uradalma központja, szeretett otthona, alkotóműhelye, a *Szigeti veszedelem* megírásának színtere, és egyúttal halálának helyszíne is a csáktornyai birtokhoz köthető. Mindezek alapján joggal nevezhetjük Csáktornyt gróf Zrínyi Miklós életének legfontosabb színterének.

Gróf Zrínyi Miklós tiszteletére a legelső köztéri szobrot Csáktornyan emelték. 1901-ben a Muraközben indult a közadakozás, amely kiterjedt az egész országra, és rendkívül eredményesen zárult. 1902-ben elkészültek az emlékmű tervei, amelyet az Országos Képzőművészeti Tanács bíralt el. 1904-re készült el Szász Gyula szobrászművész és Árkay Aladár építész alkotása: a nyolc méter magas, haraszi fehér kőből készült oszlopon kardot és tollat markoló, kiterjesztett szárnyú bronz turulmadár őrzi elszántan gróf Zrínyi Miklós emlékét. A hadvezér alakját – az oszlop központi részeként – egy kőtáblára felerősített dombormű ábrázolja frontálisan. Alatta eredetileg az alábbi feliratok voltak olvashatóak: „Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér.” Lejjebb a Zrínyiek családi címerét helyezték el, amely alatt bronzszalagra volt írva: „Ne bánts a magyart!” Az emlékmű hátsó oldalán a *Zrínyiász*ból híres szállóigeje volt olvasható: „Híretem nemcsak keresem pennámmal, hanem rettenetes bajvívó szablyámmal.”

Az avatásra 1904. június 12-én került sor nagyszabású díszceremónia közepette.

„A felavatási ünnepélyen résztvettek a Kisfaludy Társaság, a Petöfi Társaság, a Történelmi Társulat s a megyei irodalmi és művészeti társulatok kiküldöttjei. Eljött továbbá Zalavármegye küldöttsége, élén főispánjával, a Csáktornyai dzsidás-ezred tisztikara, a Dráván-túli horvát Muraköz lelkészei, jegyzői és tanítói kara, Zalaegerszeg és Nagykanizsa városok küldöttsége, Perlak és Csáktornya elöljárósága, hatóságai, egyesületei, társulatai s közönsége, a zágrábi magyarság küldöttsége, Csáktornya és a szomszéd városok tanulóifjúsága és a Muraköz minden egyes községének küldöttsége.”⁵

Az avatóünnepségen a Magyar Tudományos Akadémia küldöttként Wlassics Gyula mondott beszédet. Azzal kezdte, hogy:

„Zrínyi halhatatlan emlékéből áldást, új erőt és biztatást kér a magyar nemzetre. A mai ünnepből részt kíván a nemzet minden fia, aki átérteni és átérezni tudja annak a szent köteléknek erkölcsi hatalmát, mely a múlt nagyjainak emlékét a nemzet jövőndő nagyságához fűzi. Zrínyi nemzetségének, nevének tündöklése beragyogja elménket, felemeli szívünket. Az ő alakja a nemzet kiválasztottjainak ama sorához tartozik, akiknek egyéni érdeme a nemzet összességének érteke. Egyéni dicsősége a nemzeti közművelődés soha el nem múló dicsősége. Azok közül való ő, kiknek emlékezete élő fohász közöttünk. A Zrínyi név történeti erő. Erő, mely időtlen időig újra és újra feltámad minden nemzedék agyában. Érzés, mely áthív mindent nemzedéket, mely nagy céloért, nemzeti ideálért küzd. Költészetében, hadi es politikai irataiban a nemzet lelke szólalt meg.

⁵ Budapesti Napló, 1904. 6.

Hadvezéri erejében a nemzet veleszületett bátorsága, harci képességei, férfi jellemében a nemzet lovagiassága, őszintesége, nemes felfogása, önbizalma tündököl. Ez emlékoszlop varázsa nyissa fel előttünk eszmeinek és alkotásának világát. Keressük áhítattal és lelkünk egész odaadásával a sarkcsillagot, mely vezette hősünket elmélkedésben, gondolkozásban, költői, írói alkotásban és hadvezéri tettekben. Keressük az aranyfonalat, mely hősünk életét összeköti a nagy célokkal, amelyeknek szolgálatába adta minden erejét. Keressük fejlődésének mozzanatait, melyek a költő, író gondolatvilágát a hadvezér és államférfiú tetteivel oly ritka összhangba olvasztják [...]”⁶

Az emlékművet Margittay József adta át megőrzésre Csáktornya és a Muraköz közösségének, továbbá kegyeletébe ajánlotta azt a horvát testvéreknek. Az emlékmű ma is ott magasodik Csáktornya főterén, de a magyar feliratokat eltüntették róla 1920 után. Ma egy rövid horvát nyelvű bevézés látható rajta, magyarul: „Zrínyi Miklós horvát bán és költő.”

Zágorec-Csuka Judit – napilapok áttekintésének eredményeként – tanulmányában kimutatta, hogy Csáktornyan és az egész Muravidéken már a 19–20. század fordulója körüli évtizedekben erősen jelen volt gróf Zrínyi Miklós kultusza –

„a tudományos jellegű publikációkban: az okmányokban, okiratokban, helytörténeti cikkekben, történeti vizsgálati jellegű folytatások sorozatokban leírt tényeket, de a Zrínyi-emlékoszlopot, a Zrínyi-sírokat leíró cikkeknek és könyvismertetéseknek is kultuszt teremtő értékük van. A kultusz jelei megtalálhatók a néphagyománnyal kapcsolatos közlésekben: az emberek tudatában élő naiv történetekben, a kultikus helyek és tárgyak leírásában. A dombok, a hegyek, a földrajzi elnevezések és helynevek közlésében, de a névhasználatban is feltűnik a Zrínyi-név.”⁷

Tüskés Anna tanulmányai⁸ arra mutatnak rá, hogy az 1960-as és 1990-es évek között újabb reneszánszát élte a főként köztéri szobrokban és domborművekben megnyilvánuló Zrínyi-tisztelet. Erről a Képző- és Iparművészeti Lektorátus Irat- és Fényképtárában fennmaradt dokumentációk tanúskodnak.

„Tanulj, fiam, túlem isteni félelmet, Tanulj fáradságot s kemény vitézséget...”⁹

Gróf Zrínyi Miklós és öccse, gróf Zrínyi Péter hamar elveszítették édesanyjukat, majd 1626-ban apjuk halálával teljes árvaságra jutottak. A Zrínyi-testvérek ekkor öt fő gyámsága alá kerültek. Közülük gróf Batthyány Ferenc és főként felesége, Batthyányné Lobkowitz-Poppel Éva vállalt nagyobb részt a nevelésükből németújvári (ma: Ausztria, Güssing) birtokukon.

⁶ *Budapesti Napló*, 1904. 6.

⁷ Zágorec-Csuka Judit: *A Zrínyiek nyomában*. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2003. 14.

⁸ Tüskés Anna: Költő és hadvezér bronzban és kőben. Zrínyi Miklós alakja a XX. századi szobrászatban. *Élet és Tudomány*, 70. (2015), 3. 70–73.; Tüskés Anna: Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 153–170.

⁹ Zrínyi (1651b): i. m. Negyedik ének. 36. versszak.

„Batthyányiné háza, amelyben sűrűn megfordulnak, az apai otthon színes és harcias környezete után egy másik, még színesebb, de egészen másnemű bensőséges, meleg, lelkiességet hozott az árváknak. Itt érzik meg az anyai szív nevelő melegét, itt támad sejtelmük a házas és mégis nagyszabású, szellemileg sokigényű és mégis foghatóan gyakorlatias élet sokoldalúságáról.”¹⁰

Gróf Zrínyi Miklóst nagyszombati (ma: Szlovákia, Trnava) otthonában a korosodó Pázmány Péter bíboros is gondjaiba vette.

„Zrínyi sűrűn megfordul a nagy primás udvarában, sőt nagyszombati diákoskodása alatt közvetlen környezetében él. Ilyen hatalmas egyéniséggel való érintkezés a nyíltlelkű és nagyfogékonyságú gyermekekre nem lehetett a legnagyobb hatás nélkül... Fejedelmi asztalánál a kis Zrínyi a legelső egyházi és világi nagyok között ül, beszélgetéseikben a kor történelmét mozgó kérdésekkel ismerkedik meg, vitatkozásaikban korán élesedik zseni elméje, látóköre páratlan tágasságot vesz. Senki sincs e században, aki ilyen előkelő és gyakorlati politikai iskolát látogatott volna, aki előtt ilyen fiatalon ilyen széles szemhatár nyílt volna meg.”¹¹

Zrínyi ezenkívül Grácban (ma: Ausztria, Graz) végezte tanulmányait a neves jezsuita kollégiumban, ahol az osztrák főnemességen kívül számos magyar nemes gyermeke is tanult. Továbbá a legtöbb magyar főúrhoz hasonlóan Zrínyi is tanult Bécsben. Két évet töltött a császárvárosban, majd tizenhat évesen Senkivics Máttyás esztergomi kanonok kíséretében itáliai zarándok-, egyúttal tanulmányútra indult. Rómában VIII. Orbán pápa kegyesen fogadta az ifjú Zrínyit. 1637-ben hazatért Csáktornyára, és öccsével együtt átvették örökségüket.

Gróf Zrínyi Miklós tanulmányai helyszínein nem találhatók személyével kapcsolatos emlékjelek. Bécs pedig több szempontból is fontos szerepet töltött be gróf Zrínyi Miklós életében. Itt kötött házasságot Löbl Mária Zsófiával, itt született meg gyermeke, Ádám, és itt adták ki először a *Szigeti veszedelem* című művét is. Nem találtam adatot arra vonatkozóan sem, hogy Zágrábban mint horvát bánnak, vagy Pozsonyban mint a rendi magyar országgyűlés rendszeres résztvevőjének emlékműt állítsanak emlékére. A Magyar Országgyűlésnek jelenleg helyet adó budapesti Országház épületén azonban egész alakos szobra áll. Ez az alkotás 1905-ben készült el, és ez volt az első szobor, ami gróf Zrínyi Miklóst formázta meg. Kiss György szobrászművész műve az Országház keleti homlokzatán, baldachinos szoborkonzolon díszleg 10,5 méter magasságban. Gróf Zrínyi Miklós alakja fegyverrel és páncélban jelenik meg II. Rákóczi Ferenc dédapja szobrának közelségében. Nem különálló emlékhelye ez tehát Zrínyinek, de alakja méltó helyet kapott a Parlament külső falain, ahol a magyar történelem nagy alakjai lettek megörökítve.

¹⁰ Sík Sándor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Franklin-Társulat, 1940. 8.

¹¹ Sík (1940): i. m. 9.

**„Fiam, annak szolgálj és járj azon uton, Kit fia Istennek rendelt
ez világon...”¹²**

Zrínyi még hazatérése évében megkezdte a törökök elleni határszéli csatározásait. III. Ferdinánd király szolgálatában védte az országot a török támadásoktól, részt vett a harmincéves háborúban, és harcolt I. Rákóczi György protestáns hadai ellen. Sopronban emléktábla őrzi annak emlékét, hogy amikor gróf Zrínyi Miklós 1644-ben hadseregével átvonult a városon, az egykori Fehér Ló fogadóban szállt meg. A Várkerület 55. szám alatti ház falán a táblán olvasható szöveg:

„Ebben a »Fehérló« szállóban fogadta és vendégelte meg 1644. évi aug. 22.-én Steiner Jakab polgármester és a soproni városi tanács gróf Zrínyi Miklóst, a költőt és hadvezért, aki akkor 800 főnyi hadával vonult át a városon.”

Igaz, az nem várható el, hogy minden egyes helyszínen, ahol csak Zrínyi megfordult, emlékművek hirdessék egykori jelenlétét, a magyarországi Zrínyi-kultusz azonban néha mégis erről tesz tanúságot. Jó példa lehet erre a zalaszentgróti Batthyány-kastélyon 1987-ben elhelyezett emléktábla, amelynek felirata: „E kastély 1787-ben a szentgróti vár alapfalaira épült. Itt találkozott 1651. augusztus 26-án Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám.”

Zrínyi hűséges és eredményes szolgálataiért több tisztséget kapott, többek között Zala vármegye főispánja lett. Zalai főispánsága emlékét két szobor is őrzi az egykori Zala vármegye székhelyén, Zalaegerszegen. A Zrínyi Miklós Gimnázium előkertjében áll az 1972-ben felavatott, vörös márványból készült mellszobra, Szabolcs Péter alkotása. Ezenkívül a Polgármesteri Hivatal előtt is fellelhető emlékhelye, ahol emlékét lovas bronzszobra dicsőíti. Az emlékmű elkészítésére a Zalaegerszegi Városi Tanács írt ki pályázatot 1985-ben abból az okból, hogy Egerszeg vára volt Zala megye török elleni harcainak központja, ott székelt a hadi irányítás, és ott tartották a legtöbb megyegyűlést, amelyen Zrínyi is gyakran részt vett. Végül a beadott hetvennégy pályaműből Tóth Béla szobrász és Vadász György építész közös tervei valósultak meg 1989-ben. Magas, hengeres köposztamensen áll „a lovasszobor, melynek elhelyezéséről sokat vitatkoztak a városban, különlegessége, csupán a ló két hátsó lába támasztja alá, így olyan könnyed benyomást kelt, mintha mindjárt elrugaszkodna a földtől”.¹³ A szobor megformálása a 17. századi, Zrínyit ábrázoló közismert metszetet idézi. A posztamensen elől, felül bronzbetűkből felirat: „Gróf Zrínyi Miklós Zala vármegye főispánja költő-hadvezér.”

Gróf Zrínyi Miklós kultusza a 20. században aranykorát élte. Számos olyan helyen kapott emlékművet, amelyhez ő maga nem kötődött, de különböző okok miatt tisztelet alakult ki emléke előtt. Oktatási és egyéb kulturális intézmények, katonai objektumok és alakulatok vették fel a nevét, amelyek működési helyszínükön, központi épületeiben emlékhelyet alakítottak ki a tiszteletére. E tanulmánynak nem célja a zárt épületekben létesített Zrínyi-emlékhelyeket ismertetni, de – az előző mondat vonatkozásában – két

¹² Zrínyi (1651b): i. m. Ötödik ének. 82. versszak.

¹³ *Dunántúli Napló*, 46. (1989. november 19.), 12.

példát megemlítünk: 1998 óta Székesfehérváron található az 1989-ben Pécssett felavatott mellszobor, amelyet a Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság épületében helyeztek el. 2004-ben pedig a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ma: Nemzeti Közszoalgalati Egyetem) Üllői úti bázisán avattak mellszobrot.

A köztereken vagy a zárt helyek „szabad ég alatti” külterületén található budapesti Zrínyi-emplékművek közül méltó helyet kapott gróf Zrínyi Miklós ülő alakját ábrázoló szobra a budai várban található HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán. Horvay János szobrászművész 1943-ra elkészült alkotását eredetileg a Halászbástya elé tervezték. Ekkor azonban a Bocskai István Hadapródiskola hűvösvölgyi épületében helyezték el, amelynek felszámolása után, 2008-ban mégiscsak a budai várba került.¹⁴ A Honvédelmi Minisztérium megrendelésére 1952-ben avatták fel gróf Zrínyi Miklós bronzból készült mellszobrát – Petőfi Sándoréval együtt – az akkori Magyar Néphadsereg Színháza (ma: Vígszínház) előtt. Az alkotás egy 192 cm magas kőtalapzaton helyezkedik el, felirata „Zrínyi”. Gróf Zrínyi Miklós hadtudós talán legméltóbb fővárosi emlékhelyének nevezhető a Nemzeti Közszoalgalati Egyetem róla elnevezett campusának (Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus, korábban önálló felsőoktatási intézményként több nevet viselt, a legutóbbi két elnevezése: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) parkja. Itt található ugyanis Barba Péter 1956-os alkotásának 2012-ben bronzba öntött mása. Felirata „Zrínyi”. Alatta bronzablán: „Azé a hadi győzelem, akinél a nagyobb hadi mesterség... Zrínyi Miklós.” Emellett 2000 óta dr. Berek Miklós ezredes, szobrász fába faragott Zrínyi-szobra is a campus parkját díszíti.

Budapest mellett számos másik település is büszkélkedhet a hadtudós tiszteletére kialakított Zrínyi-emplékhellyel. Gróf Zrínyi Miklós mellszobrát, Farkas Tibor művét, 1960-ban avatták fel Külsővat településen. A betontalapzaton álló alumíniumöntvény mellszobor felirata „Zrínyi Miklós a költő és hadvezér”. Zrínyi 1663. szeptember 17-én ezen a helyen tartott hadiszemlét, és itt kiáltották ki a jelen lévő 8500 fős haderők főparancsnokává.¹⁵ Ennek emlékére állították Vaton a mellszobrot. A költő-hadvezér Zrínyi alakját – Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály és Petőfi Sándor társaságában – örökíti meg a derecskei Művelődési Ház homlokzatán lévő dombormű. Balczó Edit keramikusművész alkotásai 1970 óta ékesítik a kulturális intézmény falát. Hódmezővásárhelyen 1977-ben helyezték el a Zrínyi utca és a Kossuth tér sarkán lévő épület falára Gera Katalin 50 × 40 cm-es bronz domborművét, amely gróf Zrínyi Miklóst ábrázolja. A portré mintájául Elias Widemann 1652-es rézmetszete szolgált. Nagykanizsán 1990-ben helyezték el gróf Zrínyi Miklós márványból készült mellszobrát a Zrínyi Miklós Általános Iskola épületének homlokzatán, a főbejárat felett. A carrarai márványból készült mű Rétfalvi Sándor alkotása. A szobrot márványkeret veszi körül, amely felett a Zrínyi család márványból kifaragott címere látható. Avatására Kanizsa várának török uralom alóli felszabadítása 300. évfordulója alkalmából 1990. április 12-én került sor. 2008-ban a balatonkenesei

¹⁴ Hausner Gábor: A „magyar narancs” és a Hadtörténeti Zrínyi-szobra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010), klsz. Csákváry Ferenc tiszteletére, 37–42.

¹⁵ Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett 1663. szeptember 17-én. *Történelmi Szemle*, 49. (2007), 2. 263–288.

Honvéd Üdülő kertjében a szigetvári hős és dédunokája, a hadtudós gróf Zrínyi Miklós is mellszobrot kapott. Dr. Berek Miklós posztamensen álló bronzalkotása alatt a következő felirat olvasható: „Zrínyi Miklós a költő és hadvezér.” Zalaszentgyörgyön a vasúti megálló melletti Testvértelepülés Parkban márványposztamensen helyezték el Túri Török Tibor 2017-ben átadott művét, gróf Zrínyi Miklós kerámia mellsobrát, Csány László és Deák Ferenc megörökített képmásai mellett.

„Fegyvert, s vitézt éneklek, török hatalmát Ki meg merte várni, Szulimán haragját”¹⁶

Gróf Zrínyi Miklós költői zsenialitásának legfőbb bizonyítéka élete egyik főműve, a *Szigeti veszedelem* című hősköltemény. Az 1651-ben kiadott barokk eposz Szigetvár 1566-os törökök általi ostromának és a költő dédapjának, a várvédő gróf Zrínyi Miklós kapitánynak és vitézeinek hőstettét örökíti meg. Szigetvár elsősorban a várvédő Zrínyi emlékhelyeként él a köztudatban, azonban a helyszín nevének öregbítéséhez dédunokája is legalább olyan jelentősen hozzájárult, mint Gárdonyi Géza az egri vár hírének növeléséhez. A város tehát a költő Zrínyi emlékhelyének is tekinthető. Ezt megerősíti az a tény, hogy tiszteletére két nagyobb emlékművet is állítottak Szigetváron. A Deák téri parkban található gróf Zrínyi Miklós egész alakos, álló szobra, amelyet Horvay János tervezett, és Derzsy Gergely faragott. Az alkotást a hadtudós halálának 300. évfordulóján avatták fel, 1964-ben.

A kórház előtti téren avatták fel gróf Zrínyi Miklós másik szobrát Szigetváron 1989-ben. Makrisz Agamemnon alkotásán az „Adriai tengernek syrenáia gróf Zrínyi Miklós” felirat olvasható. A posztamensen található Zrínyi domborműve, és fölötte a törökökre bátran kirontó hős Zrínyire utaló, a tenger habjaiból a szörnyekre támadó szirén szobra látható.

„A szigetvári emlékszobor halfarkú fiatal nőalakot ábrázol kivont karddal, konkrét utalással az *Adriai tengernek syrenaia* c. 1651-ben Bécsben kiadott kötet címére és címlapképére egyaránt. Azon ugyanis a haragos vizén hanyódo, dagadóvítorlás könnyű bárkán a szirének bűvöselveszejtő énekével Odysseusként mit sem törődő költő páncélos alakja látható, elől a két »fele asszony-fele hal« lénnel.”¹⁷

A posztamens hátoldalán a *Szigeti veszedelem* V. énekéből származó, eredeti ortográfia szerinti idézet olvasható: „Nem is udot / lenul virágot / Szaggatni, / Nem dichere- / tes néked / halált kívánni / Tarch meg fiam / magadat na / gyobb -fzukségre, / S-fze-gény rom- / lot hazámnak / iob udejére.”

¹⁶ Zrínyi (1651b): i. m. Első ének. 2. versszak.

¹⁷ Romváry Ferenc: A szigetvári sellő. *Örökség. A Baranya Megyei Múzeumok Kiadványa*, 1989. ősz – 1990. tavasz. 68–69.

**„Azt tudnád, hogy Márs jár, mikor látod őtet,
Sokszor szemeivel törököt kergetett”¹⁸**

Gróf Zrínyi Miklós 1661-ben Kanizsával szemben, a Dráva és Mura szigetén felépíttette Zerinvárat, más néven Új-Zrint vagy Zrínyi-Újvárat. Naponta ezer földműves építette az erődítményt a bán vezetésével. Haus Hoffman 1664-ből származó nürnbergi rézkarca nyomán Új Zrínius a Mura jobb partjára épült, szembe Novigraddal, amelyhez közvetlenül híddal csatlakozott. A kőből épült erődítménynek négyszögletű alaprajza volt. Mellé kanálist is ástak, amelyben víz folyt. Az erődítményen belül harminc ház épült. Új Zrínius verhetetlenségéről vált híressé Horvátország határszélén és Európa-szer-
te.¹⁹ Zrínyi az erődítménnyel elsősorban Muraköz védelmét akarta megerősíteni, illetve az új támaszpontból tervezte megindítani Kanizsa visszafoglalását és más hadjáratokat is a törökök uralta területre. Zrínyi-Újvár a török portyázásokat is megakadályozta, innen figyelemmel tudták kísérni a török hadmozdulatokat, és azokra gyors ellenintézkedésekkel tudtak reagálni. Zrínyi-Újvár geostratégiai – hadászati, politikai, kereskedelmi – szemszögből kulcsfontosságú helyen épült.

1663-ban I. Lipót király Zrínyit nevezte ki a Bécs felé irányuló török offenzíva fel-tartóztatásáért felelős haderő főparancsnokává. Zrínyi eredményesen harcolt az oszmán hadak ellen, látványos sikereket ért el. 1664 első hónapjaiban téli hadjáratot vezetett az Oszmán Birodalom ellen. Húszezer fős seregével 240 km-re hatolt be az ellenséges területre, felégette a török utánpótlást szolgáló eszéki Dráva-hidat, igyekezett előkészíteni a következő hadjáratot. Sikerére Európa-szer-
te felfigyeltek, ekkor nevezték el „Magyar Marsnak”.

Kanizsa sikertelen – Zrínyi-Újvárból kiinduló – ostromát követően Köprülü Ahmed oszmán nagyvezír ellentámadásának, az 1664-es nagy hadjáratának egyik fő célpontjává Zrínyi legfontosabb támaszpontját, Zrínyi-Újvárat jelölte ki. A török hadsereg arány-talanul nagy túlerőben volt a védőkkel szemben, a császári haderő pedig nem sietett Zrínyi-Újvár felmentésére. Végül az ostromlók a földdel tették egyenlővé a palánkvárat, majd a vasvári béke szövegébe belefoglalták, hogy nem lehet azt újjáépíteni. Az erő-dítmény jelentőségéről, történetéről és kutatásáról a közelmúltban is több szakirodalmi munka jelent meg.²⁰ 2001-ben a Mura és a Dráva összefolyása közelében fekvő Alsó-domboru (Donja Dubrava) faluban Zrínyi-Újvár erődjének építése emlékére létesült egy Zrínyi-emlékmű. A Zrínyi-kultuszt ápoló csáktornyai Sárkány Lovagrend állíttatott itt egy fekete obeliszket.

A közelmúltban a Nemzeti Közszerológati Egyetem irányításával végzett, elsősorban Padányi József és Négyesi Lajos nevéhez köthető hadtörténeti, hadirégészeti kutatások rendkívül eredményesnek bizonyultak. A kutatók – a hagyományos történészi módszerek mellett – vizsgálják Zrínyi-Újvárat a levegőből, úgynevezett LIDAR légi lézerszen-
neléssel, és kutatják a várat a talajon és a föld alatt fémkereső és egyéb műszerekkel

¹⁸ Zrínyi (1651b): i. m. Ötödik ének. 46. versszak.

¹⁹ Zágorec-Csuka (2003): i. m. 22–23.

²⁰ Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012.

egyaránt.²¹ Az elmúlt években egyértelműen azonosították Zrínyi-Újvár helyét: az a mai Belezna és Őrtilos között helyezkedett el, a Mura bal partján, a mai határ magyar oldalán. Mindez lehetővé tette azt is, hogy a helyszín Gróf Zrínyi Miklós emlékhelyévé váljon. A helyszínen emlékkő és egy kis méretű fából faragott dombormű, továbbá emléktábla is jelzi az egykori erődtérny helyét. Ez utóbbi egy kőhalmon kapott helyet, felirata:

„Szép és dicsőséges dolog a hazáért meghalni. még szebb a hazáért élni. (Zrínyi: *Az török áfium ellen való orvosság*) A költő és hadvezér gróf Zrínyi Miklós horvát bán születésének 383. évfordulója alkalmából állította (ugyanaz horvát nyelven is – T. Zs.) Belezna, Őrtilos és Murakeresztúr Önkormányzata, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, MH 101. »Szigetvári« Zrínyi Miklós Vegyes Tüzérdandár.”

A közelmúltbeli régészeti kutatásoknak köszönhetően Zrínyi-Újvár egykori kútját is sikerült eredményesen feltárni.²² Ennek helyén avattak 2020-ban díszkutat.

„A munkálatokat a Nemzeti Kulturális Alap és az EMMI (Emberi Erőforrások Minisztériuma) támogatta. Az anyagi források elnyerésében Cseresnyés Péter államtitkár is segített, valamint a környékbeli települések, továbbá Nagykanizsa és Zalaegerszeg polgármesterei szintén pénzeszközökkel járultak hozzá a rekonstrukcióhoz. A tervező ingyen dolgozott, a Zalaerdő Zrt. a beruházáshoz szükséges tölggya anyagot biztosította, sokan pedig társadalmi munkájukkal segítették a rekonstrukciót.”²³

„Láttad-é az halált az falon leirva, Mely rettenetesül kaszáját hordozza?”²⁴

1664. november 18-án gróf Zrínyi Miklós – mindössze negyvennégy évesen – életét veszti vadászbalesetben csáktornyai birtokán, a kursaneci erdőben. Halála helyszínén, a Dráva közelében egy tisztáson 1724-ben emlékoszlopot állítottak tiszteletére. Az emlékművet Pignatelli Anna grófné, Csáktornya urának, Althan Mihálynak a felesége emeltette.²⁵ Latin nyelvű felirata így kezdődik: „1664. 18. novemb. Epitaphium Comitis Nicolai

²¹ Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-Újvár a hadszíntérkutatás tükrében. In Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012. 71–94.; Négyesi Lajos: Zrínyi-Újvár a helyszíni kutatások tükrében. In Varga Szabolcs (szerk.): *„Hír a dicső tettek ragyogása”: Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből*. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2012. 147–165.; Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-Újvár kutatása a terepen. In Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *A Zrínyiek és a honvédelem*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. 39–60.; Padányi József – Négyesi Lajos – Nagy László: A Zrínyi-árok azonosítása. Egy 1662-ben épített műszaki zárelem. In Varga Máté – Szentpéteri József (szerk.): *Két világ határán*. Kaposvár, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2018. 241–253.

²² Költő László – Vándor László – Varga Máté: Őrtilos – Zrínyi-Újvár régészeti feltárása (2016–2017). *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, (2018), 5. 195–202.

²³ Méltó módon ápolják Zrínyi Miklós emlékét Őrtiloson. *ZAOL*, 2020. június 11.

²⁴ Zrínyi (1651b): i. m. Tizenharmadik ének. 103. versszak.

²⁵ Laczházi Gyula – Kiss Farkas Gábor: A kursaneci Zrínyi-emlékoszlop. *Irodalomismeret*, 12. (2002), 1–2. 177–178.

a ZRINIO.” (Zrínyi Miklós gróf epitáfiuma.) Ez alatt a latin nyelvű verses szöveg magyarul így hangzik:

„Itt halt meg a győzhetetlen Zrínyi, megölte a vadkan, vaddisznó prédája lett, bár inkább ellenség keze által kellett volna elesnie. A győztest, aki annyi ezer vad ellenséget elpusztított kardjával, vadállat győzte le. Itt fejezte be művét és élete gyötrelmeit, a szerencsétlen hazára szenvedések zúdultak. Az égből nézi szenvedésünket, romlásunk siratja meggyilkolását. Jó szerencse, semmi más őrizte meg a hadakozásban, elragadta a fátum, a rossz sors, semmi más. Mennyire közeli a végzet az emberi dolgokban, mindenki láthatja ebben a tükörben.”

A Dráva áradásai miatt az emlékmű veszélyeztetetté vált, ezért 1930-ban áthelyezték a varasdi múzeumba, majd a csáktornyai vár udvarába került, ami ma a Muraközi Múzeumnak ad helyet. 1994-ben Felsőzrinyifalva (ma: Gornji Kuršanec, Horvátország) központi parkjában az emlékoszlop másolatát állították fel, amely által egy újabb Zrínyi-emlékhelyet alakítottak ki.

**„Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemégyen...”²⁶**

Gróf Zrínyi Miklóst 1664. december 21-én helyezték végső nyugalomra őseinek sírboltjában, a szentilonai pálos rendi kolostor kápolnájában.

Csáktornyától Lendva irányába haladva mindössze három kilométerre található Szent-ilona (ma: Šenkovec, Horvátország) település. A pálos kolostort és gótikus kápolnát Lackfi István – László fiával és Dénes testvérével – alapította 1376-ban. A birtok 1546-ban került a Zrínyi család birtokába. Ekkor a kolostort Szent Ilona tiszteletére újrászenteltették. Gróf Zrínyi Miklós 1559 és 1561 között építtette fel a kápolna melletti kriptáját, ahová elsőként 1561-ben elhunyt feleségét, Frangepán Katalint temetik el. 1566-ban itt helyezik el a szigetvári hős levágott és bebalzsamozott fejét díszes urnában. Sírkövét vörös veronai márványból faragták. Fiát, az 1603-ban elhunyt Györgyöt protestáns hite ellenére szintén a családi sírboltban temették el, akárcsak az ő fiát, Györgyöt, a költő édesapját 1626-ban. A családi sírboltot az ő szintén György nevet viselő fia, a költő édesapja alakíttatta át, bővítette ki, majd 1626-ban bekövetkezett halálát követően őt is itt helyezték végső nyugalomra. A hadtudós Zrínyi Miklós tehát a család negyedik generációjának tagja az itt eltemetettek közül. Vörösréz szarkofágba temették el két gyermeke és első felesége mellé. Fia, gróf Zrínyi Ádám ezer forintot adományozott a szentilonai kolostornak, hogy édesapja lelki üdvéért hetente szentmisét mondjanak. A kolostort 1695-ben tűzvész, 1738-ban földrengés sújtotta. 1786 után – a pálos rend felszámolásával – pedig a kolostor gazdátlanná vált, és a romosodó épület köveit végül széthordták. Az egykori kolostor falai nehezen rekonstruálhatók, mert a területén napjainkban családi házak állnak. Az utóbbi évtizedek kutatásai során azonban megtalálták

²⁶ Zrínyi Miklós: *Fantasia poetica*. In Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, Kosmerovi Máté, 1651a. 1. versszak.

a Zrínyi család hatszögletű sírboltjának maradványait, amelyek a mai kápolnától különállóan cseréptetővel védett kis építmény alatt láthatók. A szigetvári hős vörösmárvány síremléke is előkerült, azt a barokk stílusban megújított kolostor falába építették be.²⁷ Gróf Zrínyi Miklós földi maradványai egyelőre még nem kerültek elő, de a szentilonai egykori kolostor kriptája jelenleg is a hadtudós jelképes sírhelyének tekinthető, amely lehetőséget biztosít arra, hogy bárki lerója kegyeletét.

**„Egész angyali kar szép musikát kezdett,
És nékem meghagyák, szómnak tegyek véget”²⁸**

A magyar nemzet történetében jelentős szerepet betöltő személyek sírjait a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság védetté nyilváníthatja az adott sírhelyek nemzeti sírkert részévé való nyilvánításával.²⁹ A Zrínyi család egykori, ma szimbolikusan mondható sírhelye azonban nem lehet a nemzeti sírkert része, mert a védettség csak a Magyarország területén lévő nyughelyeknek adományozható, a tárgyalt sírhely viszont Horvátország része. Nincs védett sírja a hősi halált halt gróf Zrínyi Miklósnak sem, de az emlékhelynek tekinthető Szigetvár vára egy még jelentősebbnek mondható cím birtokosa, ugyanis a magyar Országgyűlés 2016-ban nemzeti emlékhellyé nyilvánította az önfeláldozást szimbolizáló helyszínt. Dédunokája életművével szintén méltóvá tehet egy hozzá köthető, az ország történetében meghatározó jelentőségű helyszínt, hogy azt a nemzeti vagy a történelmi emlékhelyek közé sorolják. Gróf Zrínyi Miklós emlékhelyeinek összegyűjtése, ismertetése és lajstromba vétele (lásd függelék) után megállapítható, hogy a hadtudós életében legfontosabb szerepet játszó helyszínek – születésének, fő művei alkotásának, katonai győzelmeinek, halálának helye – a mai országhatárokon kívül esnek, ami a nemzeti és a történelmi emlékhellyé nyilvánítás esetében szintén kizáró ok. A szentilonai sírhely nem lehet a nemzeti sírkert része, Csáktornya pedig nem lehet a nemzeti vagy a történelmi emlékhely cím birtokosa. A legújabb hadtörténeti és hadirégészeti kutatások azonban rávilágítottak arra, hogy Zrínyi-Újvár valójában szintén egy nagyon fontos helyszín volt gróf Zrínyi Miklós életében, és igen jelentős küldetést tölthetett volna be a magyar nemzet és az egész keresztény Európa létében. Az erődítmény – rövid megeléje ellenére is – igen komoly stratégiai, hadászati jelentőséggel bírt, romjai pedig ma is olyan üzeneteket hordoznak magukban, amelyek a nemzeti öntudatot és a hazaszeretetet erősítik.³⁰ A helyszín azonban nem volt olyan mértékben hatással a magyar nemzetre, ami elvárás a nemzeti emlékhelyek esetében. A helyszínről az is bebizonyosodott, hogy

²⁷ Udvarhelyi Nándor: A Zrínyi család muraközi emlékhelyei. *Honismeret*, 43. (2015), 5. 38–41.

²⁸ Zrínyi (1651b): i. m. Tizenötödik ének. 108. versszak.

²⁹ 1999. évi XLIII. törvény 3. § e) pont.

³⁰ Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012; Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: *Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena*. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.; Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer a hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

kiválóan alkalmas méltó megemlékezések lebonyolítására, ezt a Zrínyi Miklós Emlékév során ott megtartott ünnepség is bizonyítja.

Mindent egybevetve jelen tanulmány alapján megállapítható, hogy Magyarország országhatárain belül és azokon túl is több olyan gróf Zrínyi Miklós hadtudós, hadvezér, költő személyéhez köthető emlékhely létezik, ahol méltó módon lehet megemlékezni róla. Közülük Zrínyi-Újvár romjai és környezete esetében pedig annak a lehetősége is felmerült, hogy a helyszín megkapja a történelmi emlékhely kitüntető címet, ami végül 2021 májusában be is következett, a vár egykori területe bekerült Magyarország történelmi emlékhelyeinek sorába.³¹

Függelék: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1644) emlékhelyei

Helyszín	Emlékmű típusa	Létesítés ideje
1 Csáktornya (Horvátország, Čakovec), vár	emlékoszlop	1724
2 Csáktornya (Horvátország, Čakovec), főtér	szoborkompozíció	1904
3 Budapest, Országház	egész alakos szobor	1905
4 Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvara	egész alakos szobor	1943
5 Budapest, Vigszínház előtti park	mellszobor	1952
6 Külsővat	mellszobor	1960
7 Szigetvár, Deák téri park	egész alakos szobor	1964
8 Derecske, Művelődési Ház	dombormű	1970
9 Zalaegerszeg, Zrínyi Miklós Gimnázium kertje	mellszobor	1972
10 Hódmezővásárhely, a Zrínyi utca és a Kossuth tér sarkán lévő épület	dombormű	1977
11 Zalaszentgrót, Batthyány-kastély	emléktábla	1987
12 Zalaegerszeg, Polgármesteri Hivatal előtti tér	lovak szobor	1989
13 Szigetvár, kórház előtti tér	szoborkompozíció	1989
14 Nagykanizsa, Zrínyi Miklós Általános Iskola épülete	mellszobor	1990
15 Felsőzrinyifalva (ma: Gornji Kuršanec, Horvátország)	emlékoszlop	1994
16 Budapest, Nemzeti Községi Egyetem, Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus díszudvara	faszobor	2000
17 Zrínyi-Újvár romja, Belezna és Örtilos között	emléktábla	2003
18 Balatonakarattya, MH Rekreációs, Kiképzési és Konferencia Központ	mellszobor	2008

³¹ Révész Béla: Történelmi emlékhely lesz Zrínyi-Újvár. *Honvedelem.hu*, 2021. május 5. Az ezt megörökítő emlékoszlop felállítására a tervek szerint 2022 márciusában kerül sor.

Helyszín	Emlékmű típusa	Létesítés ideje
19 Zalaszentgyörgy, Testvértelepülés Park	mellszobor	2017
20 Zrínyi-Újvár romja, Belezna és Őrtilos között	díszkút	2020
21 Budapest, Nemzeti Közszerológáti Egyetem, Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus díszudvara	mellszobor	1956/2012
22 Sopron, az egykori Fehér Ló fogadó épülete	emléktábla	
23 Zrínyi-Újvár romja, Belezna és Őrtilos között	fa dombormű	
24 Szentilona (ma: Šenkovec, Horvátország), egykori pálos kolostor kriptája	kriptaépület	

Felhasznált irodalom

1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről
2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről
- Budapesti Napló* (1904): 1904. június 13.
- Dunántúli Napló* (1989): 1989. november 19.
- Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. (2013), 4. 15–33.
- Hausner Gábor: A „magyar narancs” és a Hadtörténeti Zrínyi-szobra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010), klsz. Csákváry Ferenc tiszteletére. 37–42.
- Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.
- Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer a hódoltság határán*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012.
- Költő László – Vándor László – Varga Máté: Őrtilos – Zrínyi-Újvár régészeti feltárása (2016–2017). *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, (2018), 5. 195–202. Online: <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.5.195>
- Laczházi Gyula – Kiss Farkas Gábor: A kursaneci Zrínyi-emlékoszlop. *Irodalomismeret*, 12. (2002), 1–2. 177–178.
- Méltó módon ápolják Zrínyi Miklós emlékét Őrtiloson. *ZAOL*, 2020. június 11. Online: www.zaol.hu/kozelet/helyi-kozelet/melto-modon-apoljak-zrinyi-miklos-emleket-ortiloson-4269600/
- Négyesi Lajos: Zrínyi-Újvár a helyszíni kutatások tükrében. In Varga Szabolcs (szerk.): *„Hír a dicső tettek ragyogása”: Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből*. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2012. 147–165.
- Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-Újvár a hadszíntérkutatás tükrében. In Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012. 71–94.
- Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-Újvár kutatása a terepen. In Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *A Zrínyiek és a honvédelem*. Budapest, Nemzeti Közszerológáti Egyetem, 2014. 39–60.

- Padányi József – Négyesi Lajos – Nagy László: A Zrínyi-árok azonosítása. Egy 1662-ben épített műszaki zárelem. In Varga Máté – Szentpéteri József (szerk.): *Két világ határán*. Kaposvár, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2018. 241–253. Online: <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.241>
- Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett 1663. szeptember 17-én. *Történelmi Szemle*, 49. (2007), 2. 263–288.
- Révész Béla: Történelmi emlékhely lesz Zrínyi-Újvár. *Honvedelem.hu*, 2021. május 5. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/tortenelmi-emlekhely-lesz-zrinyi-ujvar.html>
- Romváry Ferenc: A szigetvári sellő. *Örökség. A Baranya Megyei Múzeumok Kiadványa*, 1989. ősz –1990. tavasz. 68–71.
- Sík Sándor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Franklin-Társulat, 1940.
- Tüskés Anna: Költő és hadvezér bronzban és kőben. Zrínyi Miklós alakja a XX. századi szobrászatban. *Élet és Tudomány*, 70. (2015), 3. 70–73.
- Tüskés Anna: Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 153–170.
- Udvarhelyi Nándor: A Zrínyi család muraközi emlékhelyei. *Honismeret*, 43. (2015), 5. 38–41.
- Zágoréc-Csuka Judit: *A Zrínyiek nyomában*. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2003.
- Zrínyi Miklós: Fantasia poetica. In Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, Kosmerovi Máté, 1651a.
- Zrínyi Miklós: Obsidio Szigetiana. In Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, Kosmerovi Máté, 1651b.
- Zrínyi Miklós összes költeménye*. Online: <https://mek.oszk.hu/01100/01137/01137.htm>

Balla Tibor

Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy, Zrínyi Miklós műveinek kiadója

Rónai-Horváth Jenő altábornagy kiválóan képzett katonatiszt volt, aki a Magyar Királyi Honvédséghez negyven éven át kötődő és magasra ívelő pályafutása során elévülhetetlen érdemeket és hírnevet szerzett magának. Katonatiszti és tábornoki karrierje mellett igen jelentős tudományos pályafutást mondhatott magáénak. Neve ma is ismerősen cseng a hadtudomány különböző ágait művelő szakemberek – azon belül is főként a hadtörténészek –, valamint a nevéhez köthető számos alapmű okán a hadtörténelem iránt érdeklődő széles olvasóközönség számára.

A Magyar Királyi Honvédség fejlődése 1868–1914 között

Rónai-Horváth Jenő katonatiszti és tábornoki pályafutása folyamán végig az 1867-es kiegyezés eredményeként létrejött Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének második vonalát alkotó Magyar Királyi Honvédségben szolgált, amelynek fejlődését az alábbiakban foglalom össze röviden.

A dualista állam hadügyének kereteit Magyarországon a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI. és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. törvénycikk határozta meg, amelyeket I. Ferenc József 1868. december 5-én szentesített. Ezek a törvények – amelyeket tízévente meg kellett újítani – kisebb változtatásokkal érvényben maradtak egészen 1918-ig.

A véderőtörvény értelmében a Monarchia fegyveres ereje két haderőnemet foglalt magába. A szárazföldi haderő (a szervezettség, a kiképzettség, a fegyverzet minősége, valamint a bevetethetőség foka szerint) három fő részre – vonalra – oszlott. Gerincét a kezdetben 272 ezer fős békelétszámú császári-királyi, majd 1889-től császári és királyi, vagy közös hadsereg alkotta, amely a birodalom egész területéről egészült ki, vezényleti nyelve (amelyen a mintegy 80 legtöbbet használt vezényszó hangzott el) német volt, a közös hadügyminiszter alárendeltségébe tartozott, katonai ügyeit főparancsnok irányította. Békeidőben a haderő kilenczizedét adta, keretrendszerben létezett (csupán az alakulatok váza, kerete állt fenn, amit a hivatásos tisztek, altisztek és a védköteles legénység egy része képezett, a legénységet a sorkatonai szolgálati idő letelte után új váltotta fel, mozgósítás esetén a keretet a többi hadkötelessel töltötték fel), külső és belső ellenség ellen bármikor rendelkezésre állt, mozgósítás és feltöltés után azonnal bevetették, benne minden fegyver- és csapatnem (gyalogság, lovasság, tábori és vartüzérség, műszaki, hadtáp-, szállító és egészségügyi alakulatok) képviselve volt. Egy eljövendő háború megvívására elsősorban ez a hadsereg volt hivatva.

A szárazföldi haderő második vonalát a Magyarország területéről kiegészült (a dualizmus időszakában a magyar politikusok és a soraiban szolgáló katonatisztek, valamint legénység által önálló magyar nemzeti hadseregnek tekintett) Magyar Királyi Honvédség, illetve az annak ellensúlyaként létrehozott, utánpótlását Ciszlajtániából nyerő, németül vezényelt császári-királyi Landwehr alkotta. Mindkettő saját honvédelmi miniszterének alárendeltségébe tartozott, élén főparancsnok állt, csupán gyalogos- és lovass csapatokból alakult meg. A két honvédség kiegészítő szerepét hangsúlyozta, hogy békében csak kis létszámú keretek képezték csapataikat, kivételesen a belső rend fenntartására, háborúban a közös hadsereg támogatására és honvédelemre alkalmazhatták azokat. A haderő egységes voltát is biztosította, hogy a hadsereg és a honvédség ugyanazon fegyvernemének szabályzatai, jelvényei, rendfokozati jelzései, fegyverzete és felszerelése megegyezett. A különbség a német, illetve a magyar és a horvát szolgálati nyelvben (amelyen a levelezés és a szolgálati érintkezés folyt), a ruházatban és a leteendő eskü szövegében volt. Ugyanakkor a császári-királyi Landwehrben – amely 1908-tól már tűzérséggel is rendelkezett – még a vezényleti nyelv és az eskü szövege is azonos volt a közös hadseregével.

A haderő harmadik vonalát a csupán háború esetén létrehozandó és a veszteségek pótlására szolgáló Magyar Királyi Népfelkelés, valamint az ennek megfelelő osztrák császári-királyi Landsturm képezte.

A másik haderőnemet alkotó német vezényleti és szolgálati nyelvű, a Monarchia egész területéről rekrutálódott, többségében horvát legénységű császári és királyi haditengerészeti flotta még a rivális olasszal összehasonlítva is gyengébbnek számított, nagyobb támadó hadműveletek végrehajtására alig volt képes, csupán a birodalom 2100 km kiterjedésű adriai partvidékének hathatós védelmére szorítkozhatott.

Az uralkodó, mint legfelsőbb hadúr, fejedelmi joga maradt a birodalom fegyveres erejének vezénylete, a katonai döntések végső meghozatala (beleértve a mozgósítás elrendelését), kezében összpontosult a tisztek és tábornokok kinevezésének joga, legfőbb hadúri felségjogait katonai irodáján keresztül gyakorolta. A közös hadügyek egységes irányításáról (amely Bécsből történt) a közös hadügyminiszter, a hadsereg főfelügyelője, az uralkodó katonai irodájának főnöke, a vezérkar főnöke, továbbá az egységes tábornoki kar gondoskodott. Az egyes fegyvernemek, szolgálati ágak irányítását főszemlélők végezték.

Az 1867 februárjában létrehozott, gróf Andrássy Gyula által vezetett Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium a honvédség legfelsőbb központi, közigazgatási szerveként működött, létszáma kezdetben 82 főt tett ki, 1890-ben már 18, 1914-ben pedig 28 osztályból állt. Az 1868 decemberében megalakított Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság legfőbb katonai hatóságaként intézte a honvédség ügyeit. Háború esetén a honvédség katonai irányítását az uralkodó által kijelölt hadvezér vette át. A honvédség részleges vagy teljes mozgósítása a király rendeletére, de csak a felelős honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett történhetett.

Magyarország területét hat honvédkerületre osztották (a kerületi parancsnok alárendeltségébe tartoztak az ott elhelyezett gyalogos- és lovass csapatok), 1871-től hét kerület állt fenn 1913-ig, amikor ismét hatot szerveztek, akkortól ugyanis a honvédkerületek

és a közös hadsereg Magyarországon állomásozó hadtestjeinek területe megegyezett. A honvédkerületek mindegyike háború esetén egy honvéd hadosztályt állított volna fel.

A Magyar Királyi Honvédség békeállományába 1869–70-ben 11 500, 1914 nyarán pedig már 30 ezer tiszt és honvéd tartozott. Hadilétszáma a kezdeti 85 ezerről, 1914-re 200 ezer főre nőtt.

A kezdetben csak gyalogsági és lovasalakulatokból álló honvédség összesen 82 gyalogszázlőaljat, valamint 32 lovasszázadot számlált, s azt nem szervezték nagyobb harcászati kötelékekbe. A honvédség fejlesztése a századforduló után vett nagyobb lendületet, és a közös hadseregével lépést tartva történt. 1908–1909 folyamán a honvéd gyalogezredek, 1908–1914 között pedig a honvéd lovasezredek kaptak egy-egy géppuskás osztagot. 1913-ban megszervezték a nagyváradi 20., valamint a budapesti 41. honvéd gyalog-, továbbá a budapesti 5. és a debreceni 11. honvéd lovashadosztályt.

1872 és 1875 között a Magyar Királyi Honvédség kötelékében néhány szórólöveg-alakulat (a szórólöveg kézi erővel működtetett, egységes töltényt tüzelő, a géppuska elődjének számító, gyorstüzelő fegyver) állott fenn, azonban a hiányzó honvéd tüzérséget nem pótolhatta. A honvédség harmadik fegyvernemét, a honvéd tüzérséget csak 1913 márciusában állították fel.

1914-re a Magyar Királyi Honvédség előrerukkolt, és bekerült az osztrák–magyar fegyveres erő első vonalába. (A Nagy Háború előestéjén, 1914 júliusában a Monarchia haderejének hétnyolcad része a közös hadseregben összpontosult. A szárazföldi haderő békelétszámába 36 ezer hivatásos tiszt és 414 ezer főnyi legénység, összesen 450 ezer ember tartozott. Hadiállományát ugyanakkor 1,8 millió fő alkotta, amelynek mintegy 30 százalékát Magyarország állította ki.)

A Magyar Királyi Honvédség kötelékébe 1914 nyarán 32 gyalogezred, 10 huszárezred, 8 tábori ágyús ezred (31 üteg), egy lovas tüzérosztály (3 üteg) tartozott. Mindezeket a csapatokat 8 gyalog- és 2 lovashadosztályba, valamint 8 tüzérdandárba vonták össze. A honvédségnél a legmagasabb szervezeti egységek a hadműveletek végrehajtására önállóan is alkalmas hadosztályok voltak, amelyeket a hadra kelt tábori hadsereg császári és királyi hadtesteinek kötelékébe osztottak be.

A honvédségnél 12 évig tartott a szolgálati kötelezettség, amely 20 éves korban kezdődött. A tényleges szolgálat időtartama először 12, majd 21 hónap volt, 1890-től 24 hónapra emelkedett, amelynek letöltése után a katona tartalékállományba került. A tartalékosokból emelheték a honvédség létszámát hadilétszámmra, a póttartalékosokkal (velük a honvédség csak 1890-től rendelkezett) pedig a háborús veszteségeket pótolhatták. Mindkét kategóriába tartozók részt vettek az éves fegyvergyakorlatokon.

A Magyar Királyi Honvédség tíz évre megállapított évi újonckontingense kezdetben 11 ezer fő volt, 1914-ben pedig már 25 ezer újoncot kapott Magyarország területéről. A honvéd gyalogság, a honvéd lovasság és a honvéd tüzérség fegyverzete és felszerelése megegyezett a közös hadsereg azonos fegyvernemeivel.

A fegyveres erő második vonalát 1914-ben az annak mobilizálásakor létrejövő, a haderő első vonalának támogatására szolgáló Magyar Királyi Népfelkelés alkotta, ahová 42 éves koráig minden hadköteles, kiszolgált, tartalékidejét letöltött és nem katonaviselt férfi is tartozott. A népfelkelés külön főparancsnoksággal vagy vezérkarral nem

rendelkezett, a nyugdíjas és szolgálaton kívüli tisztek 60 éves korukig beoszthatók voltak kötelékébe. A mozgósítás során a népfelkelő gyalogság ezredeket és dandárokat, a lovaság pedig osztályokat alakított.

A Magyar Királyi Honvédség 8 gyaloghadosztálya a mozgósításkor 8 népfelkelő gyalogdandárral (összesen 32 népfelkelő gyalogezreddel) is gyarapodott, továbbá 9 népfelkelő hadtápdandárt és 10 önálló hadtápzászlóaljat is létrehoztak, amelyeket vasútbiztosításra, objektumok védelmére, hadifoglyok őrzésére használtak. Katonáik az idősebb hadköteles korosztályokhoz tartoztak, közülük sokan polgári ruhában teljesítettek szolgálatot, fegyverzetük és felszerelésük nem volt egyenértékű a honvéd hadosztályokéval.

A mobilizálás során a békében is létező honvéd huszárezredeket a budapesti 5. és a debreceni 11. honvéd lovashadosztályba vonták össze, amelyek egy-egy kerékpáros századot is kaptak. Tíz népfelkelő huszárosztályt is létrehoztak.

A honvéd tüzérség nyolc tábori ágyús ezrede (összesen 31 üteg) és lovas tüzérosztálya (3 lovas üteg) a honvéd gyaloghadosztályokhoz, illetőleg a 11. honvéd lovashadosztályhoz beosztva, összesen 9 menetűteget állított fel, amelyeket 1915 nyaráig önállóan alkalmaztak.³²

Rónai-Horváth Jenő katonatiszti és tábornoki pályafutása

Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy 1852. december 30-án született a Hont vármegyében található Drégelypalánkon, római katolikus vallású családban. Édesapja Horváth Miklós volt. (Nevét csak 1883. július 15-étől kezdődően használta Rónai-Horváth Jenő formában, előtte Horváth Jenőként volt ismert.) Lökösházi Tavaszy Ilonával kötött házasságából két fia (Jenő és László), valamint három lánya (Ilona, Anna és Margit) született. Magyarul és németül tökéletesen beszélt és írt. Gimnáziumi tanulmányait Tatán és Győrött végezte.

Katonai pályafutását a Magyar Királyi Honvédségben kezdte, és annak szervezeti keretei között folytatta egészen haláláig. 1874. október 4-én besorozott honvédként került az Ipolyságon állomásozó magyar királyi 62. honvéd gyalogzászlóaljhoz, majd 1875–76 folyamán elvégezte a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát Budapesten. 1876. szeptember 18-án soron kívül hadnaggyá nevezték ki, és egyidejűleg századtisztként, valamint zászlóaljsegédtisztként kezdte meg szolgálatát a magyar királyi 59. honvéd gyalogzászlóaljban Ógyallán. 1878–79-ben a budapesti Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát, majd 1879 és 1881 között az osztály-vezérkar szakképző intézményét, a bécsi császári és királyi Hadiiskolát végezte el, utóbbit kiváló eredménnyel. 1881. november 1-jén soron kívül főhadnaggyá lépett elő, azzal egyidejűleg a császári és királyi VI. hadtest vezérkari osztályán kezdte meg szolgálatát Kassán. 1882-ben a budapesti Magyar Királyi Honvédelmi Miniszté-

³² Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2015. 209–235.

rium I. ügyosztályára osztották be, ahol mint a tisztképzési ügyek referense teljesített szolgálatot. 1885. október 1-jétől – az 1872 óta a honvéd tisztképzés fellegrádjának számító – budapesti Honvéd Ludovika Akadémia szolgálatiszabályzat-, harcászat- és hadtörténelem-tanáráként működött. Beosztásában eltöltött ideje alatt, 1886. május 1-jén soron kívül II. osztályú, 1888. május 1-jén pedig I. osztályú századosná léptették elő. 1891. október 1-jétől csapatszolgálatra vezényelték: a 2. zászlóalj parancsnoka lett a pozsonyi magyar királyi 13. honvéd gyalogezredben. 1892. október 16-tól a magyar királyi IV. honvédkerület parancsnokának segédtiszti beosztásában szolgált Pozsonyban, 1892. november 1-jétől az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejében rendszeresített legalacsonyabb törzstiszti rangban, vagyis őrnagyként. 1894. október 17-től a magyar királyi honvéd törzstiszti tanfolyam³³ tanára és parancsnokhelyettese volt Budapesten, 1895. május 1-jétől alezredesi rangban.³⁴ 1897. április 16-tól a magyar királyi 1. honvéd gyalogezred parancsnokságát vette át Budapesten, majd 1897. november 1-jén ezredessé lépett elő beosztásában.³⁵

1901. december 20-tól a magyar királyi 75. honvéd gyalogdandár megbízott parancsnokaként folytatta pályafutását Kolozsvárott. 1902. augusztus 1-jén várakozási illetékekkel egy évre szabadságolták³⁶ Budapesten. 1903. szeptember 20-tól a magyar királyi 82. honvéd gyalogdandár parancsnoki teendőit látta el Pécsen. 1904. május 1-jén az Ausztria–Magyarország hadseregében létező legalacsonyabb tábornoki rang tulajdonosa lett, azaz császári és királyi vezérőrnaggyá³⁷ lépett elő parancsnoki beosztásában. 1905. április 26-án a magyar királyi 76. honvéd gyalogdandár parancsnokságát vette át Nagyszebenben. 1906. május 22-től a magyar királyi V. honvédkerület megbízott, majd 1906. november 27-től a magyar királyi V. honvédkerület kinevezett parancsnoki beosztását látta el Székesfehérváron. 1908. május 1-jén elérte katonatiszti és tábornoki pályafutásának legmagasabb rangját: császári és királyi altábornaggyá nevezték ki.

³³ A honvéd törzstiszti tanfolyam célja az volt, hogy az előléptetésre alkalmas századosok a törzstisztek (az őrnagyok, az alezredek és az ezredek tartoztak ebbe az állománykategóriába) számára szükséges elméleti ismereteket megszerezzék.

³⁴ Rónai-Horváth Jenő kiváló szónoki képességekkel bírt, tanárként is kimagasló eredményeket ért el, hiszen előadásaira a Honvéd Ludovika Akadémia tisztképző vagy törzstiszti tanfolyamán végzett tisztek hosszú sora emlékezett még évek múltán is. Tanítványai és alárendeltjei valósággal rajongtak érte, hallgatósága körében rendkívüli elismertséget szerzett. Vö. Szendrei János: Rónai Horváth Jenő tiszteleti tag emlékezete. Előadta 1915. december 13-án. Arczképpel. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Szerkeszti a főtktár. XVII. kötet – 7. szám.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916. 165–175. 173.

³⁵ Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019. 400–401.

³⁶ A katonai felülvizsgáló bizottság által részleges rokkantaknak nyilvánított tiszteket fél illetményrel legfeljebb egy évre szabadságolták (várakozási illetékekkel szabadságolva). Egy részüket általában visszahívták aktív szolgálatra vagy kisebb igénybevétellel járó beosztásba.

³⁷ A Monarchia három fő alkotórészből álló szárazföldi fegyveres erejének (Császári és Királyi Hadsereg, továbbá a Magyar Királyi Honvédség és a császári–királyi Landwehr) tábornoki kara egységes volt, azaz a magyar és az osztrák honvédségnek nem léteztek külön tábornokai. A vezérőrnagyi rangot elért tiszteket (a haderő egységes irányítását többek között ezzel is kimutatva) császári és királyi tábornokká nevezte ki az uralkodó. A vezérőrnagyi rang általában dandár-, az altábornagyi pedig hadosztályparancsnoki beosztást feltételezett.

1909. október 14-én a kassai magyar királyi III. honvédkerület parancsnoki beosztásába helyezték. Megrendült egészsége miatt 1910. május 26-án I. Ferenc József felmentette beosztásából, 1911. február 1-jén pedig nyugállományba helyezték. Azután Budapesten élte nyugdíjas éveit.³⁸

Számos, az 1914 előtt Ausztria–Magyarország haderejében szolgált tiszt- és tábornoktársához hasonlóan nem adatott meg számára, hogy hadvezéri képességeit háborúban vagy az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres ereje által a korszakban indított néhány kisebb hadjárat valamelyikében (1869-ben és 1882-ben a dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leverésében, 1878-ban Bosznia és Hercegovina, 1879-ben pedig a Novipazari Szandzsák katonai megszállásában) kamatoztathassa. Nem szerezhette harctéri tapasztalatot a 19. és 20. század fordulója után vívott helyi háborúkban (mint például az 1904–1905-ben zajlott orosz–japán háborúban³⁹), továbbá más külföldi katonai missziókban sem. Éppen ezért vérbeli tábornokként egyfajta elégtételt jelenthetett számára a Nagy Háború kitörése 1914 augusztusának elején, amely felkínálta az alkalmat hadszíntéri alkalmazására, bevetésére. A frontkörülmények között éles helyzetben próbálhatta ki a Honvéd Ludovika Akadémián és a törzstiszti tanfolyamon tanítványainak sokszor elismételt, általa számtalanszor leírt hadművészeti és harcászati elméleti ismereteinek gyakorlati értékét.

A Nagy Háború harmadik hónapjában, 1914. október 12-én hivatalosan is aktiválták a korábbi nyugállományból, majd császári és királyi seregtestparancsnok lett Désen. 1914. december 13-án a világháborús hadszínterek közül az orosz frontra küldték: kinevezték a Karl Pflanzer-Baltin⁴⁰ lovassági tábornok által vezetett hadseregcsoport bal szárnyán, a Kárpátokban harcoló úgynevezett Uzsoki-csoport (1915. január 14-től új parancsnoka után már Szurmayer-csoport) parancsnokává. Az „orosz gőzhenger”, vagyis a jelentős túlerőben lévő cári csapatok első betörését sikeresen elhárította, 1914. december 25-én pedig csoportja élén sikerült visszafoglalnia az oroszoktól a létfontosságú Uzsoki-szorost. Ezért a haditettéért és hadvezéri érdemeiért a Monarchia uralkodójától megkapta a hadidíszítményt az Osztrák Császári Lipót-rend lovagkeresztjéhez, amelyet már 1909 óta birtokolt.⁴¹ A hadszíntéren azonban súlyos betegség jelei ütözködtek ki rajta, aminek következtében 1915. január 5-én haza kellett térnie Budapestre. 1915. február 1-jén hivatalosan is visszahelyezték a korábbi nyugállományba. 1915. március 2-án hunyt el budapesti otthonában a harctéren szerzett betegsége következtében.⁴²

³⁸ Hadtörténelmi Levéltár, Tiszti anyakönyvi lapok 45543.

³⁹ Maximilian Csicseries von Bacsány császári és királyi alezredes az orosz, Dáni Béla százados pedig a japán oldalon követte nyomon osztrák–magyar hadiattaséként a háború eseményeit.

⁴⁰ Karl Pflanzer-Baltin császári és királyi vezérezredes életrajzát lásd: Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagysínek*. Budapest, Argumentum, 2010. 245–247.

⁴¹ Gyermekai, Rónai-Horváth Jenő vezérkari százados, továbbá László, Ilona, Anna és Margit 1917. június 18-án magyar nemesi címet és az uzsoki nemesi előnevet kapták IV. Károlytól, mintegy utólag is elismerve apjuk harctéren szerzett érdemeit. Vö. Gerő József: *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címek jegyzéke*. Budapest, k. n., 1940. 176.

⁴² HL Honvédelmi Minisztérium Általános 4. osztály 1927 (1712. doboz).

1915. március 5-én temették el a budapesti Kerepesi (ma Fiumei) úti sírkertben. Sírját a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2001-ben védetté nyilvánította.

Katonai érdemeit és tehetségét számos osztrák–magyar kitüntetés adományozásával is elismerték, így 1891. október 12-től a Katonai Érdemkereszt, 1897. május 29-től az Osztrák Császári Vaskorona-rend III. osztálya, 1898. december 2-től a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára 1898, 1908. december 2-től a Katonai Jubileumi Kereszt 1908, 1909. szeptember 26-tól az Osztrák Császári Lipót-rend lovagkeresztje, 1915. február 17-től a hadidíszítmény az Osztrák Császári Lipót-rend lovagkeresztjéhez kitüntetéseként mondhatta magáénak.⁴³

Rónai-Horváth Jenő tudományos és katonatudósi tevékenysége

Rónai-Horváth Jenő a 19. század utolsó évtizedeiben a Magyar Tudományos Akadémián fellendült hadtudományi tevékenység egyik főszereplője volt. A nagy formátumú katonatudós tudományos munkássága átnyúlt egészen a 20. század első másfél évtizedéig.

Katonatudósi érdemeit számos tudományos cím adományozásával, valamint akadémiai tisztségbe történt megválasztásával is elismerték. 1886 és 1888 között a Magyar Tudományos Akadémia III. osztályához tartozó és 1883. május 13-án életre hívott Hadtudományi Bizottságának helyettes előadója, majd az 1888–1898 közötti időszakban a Bizottság előadója volt. 1888. május 4-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1909. december 29-én az MTA II. (Filozófiai, Társadalmi és Történelmi Tudományok) Osztálya összesen 20 (17 neves civil és három katonatiszt) tagból álló Hadtudományi Bizottságának⁴⁴ elnökévé, végül pedig 1910. április 28-án az Akadémia tiszteleti tagjává választották, s továbbra is megtartotta az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöki tisztségét.⁴⁵

Rónai-Horváth Jenő többek között tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és sok más tudományos egyesületnek is. Az 1896-os budapesti millenniumi kiállítás idején a hadtörténelmi csoportbizottság és a nemzetközi zsűri tagjai között szerepelt.

A fentebb már részletezett kiváló katonai képességei és erényei mellett Rónai-Horváth Jenő elmélyülten kutatta a hadtudományokat, idejét kiváltképpen a hadtörténelem

⁴³ Balla (2019): i. m. 401.

⁴⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Ügyrendje szerint a Hadtudományi Bizottság „feladata a magyar hadtörténelmi kútfők és egyéb emlékek felkutatása, kiadása és feldolgozása. Közlönye a Hadtörténelmi Közlemények, melyet a bizottság előadója szerkeszt, ezen kívül a bizottság feladatának megfelelő egyéb kiadványokat is közzétesz, ilyenek létesítésére az előmunkálatokat megteszi, igyekszik katonai szakférfiakat működési körébe vonni, s az érdeklődést a magyar hadtörténet és emlékei iránt felkelteni és ébren tartani.” A Bizottság neves civil történész tagjai között volt például Ballagi Aladár egyetemi tanár, Csánki Dezső, Károlyi Árpád, Angyal Dávid egyetemi tanár, Borovszky Samu és Takáts Sándor (mindnyájan az MTA levelező tagjai), két segédtagja pedig katonatiszt, Breit József vezérkari alezredes és Sári Szabó Lajos honvéd százados volt. Vö. Ács Tibor: A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katonatudósai. In Ács Tibor: *Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások*. Szerk. Horváth István nyugállományú ezredes és Kiss Jenő nyugállományú ezredes. Budapest, k. n., 2001. 246–247.

⁴⁵ Balla (2019): i. m. 401.

művelésének szentelte. Olyan neves elődök nyomdokán haladt, mint Tanárky Sándor, Kiss Károly, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold. Tudományos munkásságának rendkívül gazdag örökségét hagyta az utókorra. Több mint száz hadtudományi és hadtörténelmi témájú tanulmány, valamint számos egyéb kisebb közlemény jelent meg a neve alatt. Négy – a Ludovika Akadémia számára írt – tankönyvet, továbbá négy alaplumnak számító kötetet jegyzett szerzőként, egy kötetet pedig szerkesztőként.

Írói munkásságát 1876-ban, az akkor még egyedül létező katonai folyóiratban, a *Ludovika Akadémia Közönyében* kezdte meg, és annak két évtizeden át volt munkatársa. Összesen 21 tanulmányt és számos könyvismertetést tett közzé a lap hasábjain. Azokon kívül egy tanulmányt publikált a *Századokban*, összesen 27 tanulmányt, valamint számos kisebb cikket és könyvismertetést a *Hadtörténelmi Közleményekben*, a Bécsben megjelenő *Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine* című folyóiratban pedig két tanulmánya látott napvilágot németül.⁴⁶

Az MTA Hadtudományi Bizottságának megbízásából szerkesztette meg a *Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra* címet viselő kötetet,⁴⁷ amelyben hat tanulmányt tett közzé.

Tanulmányai és cikkei a magyar történelem szinte mindegyik korszakát felölelték. Több közleményében foglalkozott a honfoglalással és Mátyás király hadművészetével, továbbá élénken foglalkoztatták a költő, író, hadvezér és politikus Zrínyi Miklós (1620–1664) hadjáratait, valamint művei. 1889. január 21-én megtartott akadémiai székfoglalójában is Zrínyi hadtudományi elveiről értekezett, kiemelve „hadtudományi elvei közül azokat, melyek hadművészeti szempontból legkiválóbbak.”⁴⁸

Rónai-Horváth az európai hadtörténetírásban a Napóleon utáni időszak legjelentősebb katonai elméletírója, Carl von Clausewitz munkássága nyomán a 19. század közepén felbukkant metodizmus elméletét innovatívan a 17. századi hadviselésre alkalmazta. A metodistának nevezett hadviselési mód elemeit (a várak és erődök stratégiai jelentőségének túlbecsülése, a határozott hadműveletek mellőzése, a csaták vagy döntő ütközetek gondos kerülése) igyekezett kimutatni Raimondo Montecuccoli (Zrínyi kortársa és legnagyobb ellensége) tevékenységében és műveiben. Az utóbbi által képviselt manőverező és merev hadművészeti elvvel szembeállította Zrínyi aktív katonai tevékenységét, valamint munkáiban megfogalmazott nézeteit. Rónai-Horváth szerint Zrínyi a haditudományok és a hadművészet alapjának a hadtörténelmet vallotta, de a metodistáktól eltérően óva intett a megtörtént dolgok mechanikus ismétlésétől, a história olvasását és tanulását csupán a gyors elhatározásokra való képesség fejlesztésére javasolta. Összehasonlította Montecuccoli és Zrínyi nézeteit a vezér tulajdonságairól és a hadműveletek vezetéséről, s megállapította, hogy amíg az előző konkrét esetekre és viszonyokra szabott, mesterséges rendszerbe foglalt szabályokat állít fel, addig Zrínyi inkább általános jellegű tanácsokat

⁴⁶ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. Gyalay–Hyrtl. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadó Hivatala, 1896. 1240–1243.

⁴⁷ *Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1887.

⁴⁸ Akadémiai székfoglalója teljes szövegét lásd Rónai-Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Akadémiai székfoglaló értekezés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889), 1. 1–19.

ad, amelyek a hadviselés legkülönbözőbb helyzeteire is alkalmazhatók. Rónai-Horváth elismeréssel szolt arról, hogy Zrínyi a hadművészetnek a hadtörténelemből, valamint a klasszikus művekből összegyűjtött, saját tapasztalatával és elmélkedéseivel fűszerezett elveit tartalmazó *Vitéz hadnagy* mellett a magyar hadügy reformtervét is kidolgozta az *Az török áfium ellen való orvosság* és a *Tábori kis tracta* című műveiben. Zrínyinek az erők koncentrálásáról, a gyors és merész hadműveletekről, az élelmezésről vallott és leírt nézeteit a korát megelőző elvnek mondta. Meglepően elfogulatlanul azt is megállapította, hogy Zrínyi Miklóst joggal nevezhetjük a 17. század egyik legvitézesebb és legvakmerőbb portyázó hadvezérének, azonban nem sorolhatjuk a nagy hadvezérek közé.

A magyar hadügy Zrínyi által tervezett megreformálásának, valamint az állandó nemzeti hadsereg létrehozásának hangsúlyozásával Rónai-Horváth Jenő katonatisztként történelmi érvet akart szolgáltatni a magyarságnak a Monarchia közös haderején belüli önállósodási törekvéseinek az éppen akkoriban zajlott véderővita⁴⁹ közepette. Nagy érdeme, hogy ő volt az első, aki Zrínyi prózai műveit katonai és szakmai szempontból szakszerűen elemezte, valamint az irodalomtörténeti értelmezés mellé helyezte a hadtudományi megközelítést.⁵⁰ Leszögezte, hogy első klasszikus katonai írónk, a hadi tudományok első magyar művelőjének „hadtudományi munkáit nem szabad egyszerűen magyar *irodalmi emlékek* tekintenünk, becses művek ezek, melyekből a mai hadseregnek tisztjei is sokat – igen sokat tanulhatnak”.⁵¹

Az MTA Hadtudományi Bizottságának megbízásából Rónai-Horváth 1891-re elkészítette a székfoglalójában már említett művet, amelynek a *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái* címet adta.⁵²

A mű előszavában élesen elválasztja a hadtudományi, a politikai műveket és a leveleket majd megindokolja a cím és az anyag kiválasztását. A következőképpen fogalmaz:

⁴⁹ Az 1868. évi véderőtörvény megújításáról és módosításáról szóló általános vita 1889. január 10-én kezdődött a magyar képviselőházban és 1889. áprilisig tartott. A diskurzus a magyar országgyűlés újoncmegajánlási jogáról és a közös hadsereg magyar egyéves önkénteseinek német nyelven leteendő tartalékos tiszti vizsgája körül folyt. A vita átsapott a Parlament falain, tüntetésekbe és összecsapásokba torkollott. Az ellenzéknek sikerült megakadályoznia a véderőtörvény-tervezet vitatott pontjainak elfogadását, továbbá a közös hadsereg hivatalos megnevezése a korábbi császári-királyiról *császári és királyira* változott. A politikai válság végül Tisza Kálmán miniszterelnök 1890. március 9-én történt lemondásával ért véget.

⁵⁰ Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013. 120–122.

⁵¹ Rónai-Horváth (1889): i. m. 19.

⁵² A mű jelentőségét az adta, hogy Zrínyi Miklóst korábban leginkább költőként magasztalták a magyar szakirodalomban. Hadtudományi munkái viszont korának színvonalán álltak, és kiváló hadvezéri képességeinek kétségtelen bizonyítékai voltak. Kijelenthetjük, hogy Zrínyi mint a hazaszeretettől áthatott hős katonája volt Rónai-Horváth Jenő eszményképe mind katonaként, mind pedig íróként. Rónai-Horváth Zrínyi hadtudományi munkáinak kommentárral ellátott kritikai kiadásával elévülhetetlen érdemeket szerzett. A kötet alapvető forrásmunka, amelyet még ma is használnak és haszonnal forgatnak a korszakkal foglalkozó szaktörténészek. A témakör egyik legutóbbi monografikus formában megjelent feldolgozásában Rónai-Horváth művét számos helyen említik. Vö. Hausner (2013): i. m. 7., 8., 77., 116., 120–127., 131., 132., 134., 135., 137., 138., 142.

„A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága csakis az első csoportot, a hadtudományi műveket kívánta újból kiadni, nemcsak maradandóbb értékűknél fogva, de azért is, mert reményli, hogy ezen, a tisztán katonai tudományos szempontból is fölötte érdekes, e mellett pedig mély hazafias érzéstől áthatott munkák, a véderő mindkét részének magyar tagjainál hálás fogadtatásra találhatnak.” Továbbá hozzáfűzi: „Nekem Zrínyi munkáinak kiadásánál csak a tolmács igénytelen szerepe jutott, de Zrínyi Miklóst tolmácsolni nemcsak földadat s a munka, mely velejár, nem fáradságot okoz, de élvezetet szerez, míg jutalma az lesz, ha általa Zrínyi nagy szellemének hatása, önzetlen hazaszeretete minél nagyobb körben terjed.”⁵³

Kiváló művének bevezetőjében Zrínyi katonai pályáját vázolja fel majdnem szó szerint megismételve akadémiai székfoglalójának szövegét. Rendkívül jellemző az, amit végül elhagy belőle: Zrínyi hadvezéri értékelésének problémakörét, illetőleg az arra adott, a 19. század utolsó évtizedének nemzeti elfogultságán túlmutató választ.

Zrínyi írásai közül első helyre az *Az török áfium ellen való orvosság* című művét teszi mint hazafias szózatot, majd a Mátyás királyról szóló elmélkedést, utána pedig a *Vitéz hadnagy* főcím (Rónai találmánya) alatt a korábban külön tárgyalt *Discursusok*, *Aphorismák* és a *Centuriák* gyűjteményét (az utóbbi cím is Rónai-Horváthtól származik). A mű végére kerül a töredékben maradt *Tábori kis tracta*. Megállapítása szerint Zrínyinek korát megelőző elvei részint az *Áfiumban*, részint pedig a *Tábori kis tractában* vannak lefektetve.⁵⁴

A jegyzetek között Rónai-Horváth visszatér a metodizmus kérdésére, valamint a munkák kronológiájára. Az *Áfiumot* 1661–1662-re datálja, a *Mátyás király életéről való elmélkedések* szerint 1654–1655-ben készültek. A *Vitéz hadnagy* elkészültét (összekapcsolva azt a Montecuccoli elleni vitával és a szentgotthárdi csatával) 1664-re teszi, a *Tábori kis tracta* keletkezéséről viszont nem szól.⁵⁵

Rónai-Horváth Jenő 1888 januárja és 1897 decembere között az első magyar hadtörténelmi folyóirat, a *Hadtörténelmi Közlemények* első tíz évfolyamának szerkesztője volt szintén az MTA Hadtudományi Bizottságának megbízásából. (A Bizottság 1887. december 3-án tartott ülésén határozta el, hogy 1888. évi költségvetésének 1600 forintját a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóirat kiadására fordítja.)

Felelősségteljes munkakörét nagy tehetséggel és szerkesztői bravúrral látta el. Szerkesztőségének idején a magyar hadtörténelem igen gazdag anyagát tette közzé a folyóirat, amelynek kezdettől fogva az volt a célja, hogy

⁵³ Rónai-Horváth Jenő: *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891. Előszó.

⁵⁴ Hausner (2013): i. m. 122–123., 131.

⁵⁵ Hausner Gábor: „Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 97–98. Vö. Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladić – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.

„a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadi események szakszerű feldolgozását adván, a magyar tisztnak, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy magyar hadi dicsőség emlékét felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze.”

Azokat az erényeket, amelyek véleménye szerint azt a belső erőt képviselik, amely a katonát győzni tanítja.

A Hadtudományi Bizottság által kiválasztott első szerkesztőbizottság tagjai egytől-egyig elismert tudósok voltak, és ketten nagy jártassággal bírtak folyóiratok, kiadványok szerkesztésében: Majláth Béla történész és régész, Thaly Kálmán történész 1875-ig, Szilágyi Sándor történész pedig 1875-től volt a *Századok* szerkesztője.

Rónai-Horváth a szerkesztőbizottság és a Hadtudományi Bizottság segítségével kialakította a folyóirat jellegének legjobban megfelelő szerkezetet, amely három nagy részből állt: I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok, II. Hadtörténelmi apróságok, III. Egyéb tárcabeli közlemények. A harmadik témaegységben a könyvismertetések, a hadtörténelmi irodalom repertóriumai és a hadtörténelmi okmánytár kapott helyet. A folyóirat első számában a korszak legjelesebb történészeinek és hadtörténészeinek, valamint más szakembereknek a tollából jelentek meg értékes írások. A *Hadtörténelmi Közleményeket* a Franklin-Társulat adta ki,⁵⁶ a folyóirat borítóját a korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott sajtógrafikusa és fametszője, Pollák Zsigmond⁵⁷ készítette.

A Hadtudományi Bizottság 1888. április 13-án lezajlott ülésén Rónai-Horváth Jenő arról számolhatott be, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* előfizetőinek száma az 1888-as évben megközelítette az 500 főt, s a lap iránt különösen a Magyar Királyi Honvédség tisztkara mutatott elismerésre méltó érdeklődést. (A honvédtiszt előfizetők száma a későbbiekben 600 főre emelkedett, a honvédelmi miniszter pedig a csapatkönyvtárak számára 100 példányt fizetett elő.)

A folyóiratban tíz év leforgása alatt 92 szerző 396 tanulmánya és cikke, továbbá 131 szerző nélküli, főként a szerkesztő tollából származó, a hadtörténelmi apróság kategóriájába sorolható, kisebb cikk látott napvilágot összesen tíz kötetben és 432 nyomtatott ív terjedelemben.

⁵⁶ Ács Tibor: A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. A kezdetektől 1898-ig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990), 1. 168–174.

⁵⁷ Pollák Zsigmond (Pozsony, 1837 – Budapest, 1912) festő és fametsző, a Bécsi Képzőművészeti Akadémia ösztöndíjasa volt. Budapesti lapoknál dolgozott, a *Vasárnapi Újság* állandó munkatársa 1857–1880 között. Több önálló műlapja is megjelent, munkáinak javát azonban a Franklin-Társulat kiadványai részére készített illusztrációk adták. Vö. Zádor Anna – Genthon István (főszerk.): *Művészeti Lexikon*. III. L–Q. Második, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai, 1983. 791.

Rónai-Horváth 1897-ben a budapesti 1. honvéd gyalogezred parancsnoka lett, és lemondott a folyóirat szerkesztői (és egyidejűleg a Hadtudományi Bizottság előadói) posztjáról, utódja 1898. január 1-jével Bárczay Oszkár császári és királyi kamarás, volt honvéd huszárszázados, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkári segédje lett.⁵⁸ (Rónai-Horváth lelkiismeretes tevékenységével annyira jól megalapozta a folyóirat működését, hogy az – kisebb kihagyásokkal – mind a mai napig létezik, s jelenleg a 135. évfolyamánál tart.)

Rónai négy kiváló, a Ludovika Akadémia számára írt tankönyvvel gazdagította a magyar nyelvű katonai szakirodalmat, amelyek a megjelenés sorrendjében a következők: *Harczászat* (I. kötet 1888, II. kötet 1891), *Az egyetemes hadtörténelem vázlata* (1889), *Az újabbkori hadviselés történelme* (1891), *Az alkalmazó harczászat kézikönyve* (1895).

Az általa szerkesztett Magyar Hadtörténelmi Könyvtár sorozat 1891–1897 között jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában.⁵⁹ Abban közreadta két fő művét is, nevetetesen *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit* (1891), valamint a *Magyar hadi krónikát* két vaskos kötetben (I. kötet 1895, II. kötet 1897).⁶⁰

Rónai-Horváth Jenő altábornagy kiemelkedő tehetségét a magyar katonai és hadtörténelmi irodalom magas szintű művelésének szolgálatába állította, hadtörténész és hadtudományi szakírói alkotó tevékenysége során bátran alkalmazta a szakmai kritikát, ötvözve azt a hadtudomány különböző (leíró, elemző, összehasonlító) módszereivel.

Korai halálával a Magyar Királyi Honvédség nem csupán egyik kiválóan képzett, a Nagy Háború orosz hadszínterét is megjárt tábornokát, hanem az egyetemes és a magyar hadtörténelem kiváló ismerőjét, a magyar katonai irodalom egyik legértékesebb művelőjét, valamint legnagyobb magyar katonatudósainak egyikét is elveszítette.

⁵⁸ Ács (1990): i. m. 175–178.

⁵⁹ A sorozatban Rónai-Horváth Jenő két művén kívül még az alábbi kötetek láttak napvilágot: Szécsi Mór: *Az osztrák–olasz háború 1866-ban*. Budapest, 1893; Balás György: *Az osztrák–porosz háború 1866-ban*. Budapest, 1894. Vö. Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi lexikon M–Zs*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 1995. 887.

⁶⁰ *Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története*. I. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895; II. A mohácsi vésztől a legújabb korig. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897. A millennium alkalmából kiadott és hadtörténelmi kézikönyvnek szánt két kötet, a honfoglalástól kezdve az 1882-ben Dél-Dalmáciában és Hercegovinában kitört felkelés osztrák–magyar csapatok által történt leveréséig időrendben tárgyal minden hadi eseményt, hadjáratot, ütközetet és várostromot több mint ezer oldal terjedelemben. A mű lényegében tiszta eseménytörténet, a szerző alapvetően a történesek közérthető, minél több helységnevet és dátumot tartalmazó leírására törekedett. Az egyes fejezetek elején Rónai-Horváth felsorolja az adott történelmi korszakról szóló forrásmunkákat és kézikönyveket. Vö. Hermann Róbert: *A magyar hadtörténeti szintézisek 1842-től napjainkig*. In Kincses Katalin Mária (szerk.): *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 249–252. A *Magyar hadi krónika* két kötetét a *Hadtörténelmi Közlemények* előfizetői ingyen mellékletként kapták meg.

1. ábra: Rónai-Horváth Jenő császári és királyi altábornagy.

Forrás: Szendrei (1916): i. m. 165.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár, Tiszti anyakönyvi lapok 45543.

Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, Általános 4. osztály 1927 (1712. doboz).

Irodalom

Ács Tibor: A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. A kezdetektől 1898-ig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990), 1. 168–178.

Ács Tibor: A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katonatudósai. In Ács Tibor: *Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások*. Szerk. Horváth István nyugállományú ezredes és Kiss Jenő nyugállományú ezredes. Budapest, k. n., 2001. 235–250.

Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornokok, tábornokok*. Budapest, Argumentum, 2010.

Balla Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2015. 209–235.

Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019.

Gerő József: *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Budapest, k. n., 1940.

Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, Argumentum, 2013.

- Hausner Gábor: „Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 95–122.
- Hermann Róbert: A magyar hadtörténeti szintézisek 1842-től napjainkig. In Kincses Katalin Mária (szerk.): *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 239–281.
- Rónai-Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Akadémiai székfoglaló értekezés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889), 1. 1–19.
- Rónai-Horváth Jenő: *Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891.
- Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi lexikon M–Zs*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 1995.
- Szendrei János: Rónai Horváth Jenő tiszteleti tag emlékezete. Előadta 1915. december 13-án. Arczképpel. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Szerkeszti a főtítokár. XVII. kötet – 7. szám.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916. 165–175.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. Gyalay–Hyrtil. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadó Hivatala, 1896.
- Zádor Anna – Genthon István (főszerk.): *Művészeti Lexikon*. III. L–Q. Második, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai, 1983.

Zágorec-Csuka Judit

Zrínyi Miklós emlékezete Szlovéniában

Bevezető gondolatok

A Lendva (szlovénul Lendava) vidéki magyarság sajátos helyzetben volt mind a történelmi Zala vármegyében, mind az impériumváltást követő Jugoszláviában is. Jelenleg Szlovéniában a muravidéki magyarság harmadik nemzedéke éli a kisebbség sorsát, de már egy négyes, horvát–magyar–német–szlovén etnikai kontaktzónában az Európai Unió schengeni övezetén belül. Ez a mintegy tízezer főt számláló magyar nemzeti közösség a Kárpát-medence legdélnyugatibb részén él. Amikor a Zrínyiek kultuszának az ápolása után érdeklődünk Szlovéniában, akkor a muravidéki magyarokra kell elsősorban fókuszálnunk, akik a határsávban Horvátország közvetlen szomszédságában élnek. Csáktornya (Čakovec) csak 25 km távolságra van Lendvától. A muravidéki magyarság manapság elsősorban történeti és helytörténeti, majd irodalmi, kulturális, művelődéstörténeti vonatkozásban emlékezik a Zrínyiekre. A Zrínyi-kultuszuk megnyilvánulásában a magyar identitásuk is kifejezésre kerül.

Előzmény – 1637. november 6-án a költő és hadvezér, az ifjú Zrínyi Miklós Bánffy Kristóf lendvai várába kért bebocsátást

Tóth Sándor lovászi helytörténész állítása szerint 1637. november 6-án a lendvai vár éber őrei az esti szürkületben egy vágtagzó lovascsapatot láttak a várhoz közeledni. Nem kis csodálkozásra az ifjú Zrínyi Miklós költő kért bebocsátást a várba. A kedves, de váratlan vendég némi szorongással léphetett be a várúrhoz, Bánffy Kristófhoz, aki vendége külsejéről azonnal láthatta, hogy valami baj van. Zrínyi egy rajtaütésszerű harcba indult a Mura mentén Szemenyére, hogy Péter öccsével együtt lecsapjon a Kanizsára tartó török seregre. De a túlerő miatt menekülnie kellett, hiszen a Murához vezető útjukat Murarátkánál a törökök elvágták, őt pedig üldözőbe vették. Más kiút nem volt, Lendva felé vágattak. Az üldözőkkel folytatott összecsapások után, az esti órákban, szerencsésen meg is érkeztek, s kíséretével az éjszakát Lendván töltve másnap indultak Csáktornya felé. Zrínyi Miklós murarátkai lese nem járt sikerrel, de Bánffy Kristóf udvarában biztonságban érezhette magát. Végezetül megjegyezhetjük, hogy a Bánffyak kihalása után (1644, Bánffy István halála) az alsólendvai vár és a hozzá tartozó tekintélyes birtok rövid ideig a Nádasdyak tulajdonába került, majd a közismert bécsújhelyi hűtlenségi pert követően visszaszállt a királyra. I. Lipót azt 1687-ben az Esterházy családnak adományozta. Zrínyi Miklós és családjának sorsa úgyszintén ismert, ennek alapján a korábban virágzó

Bánffy–Zrínyi-kapcsolat a 17. század közepén befejeződött.¹ Azt is elmondhatjuk, hogy 1645-ben Bánffy István halála után a költő Zrínyi Miklós vette át tőle a Zala főispánja kinevezést, amelyet 1646. április 12-én a Zala vármegyei rendek a Körmenden tartott gyűlésükön meg is erősítettek.²

A Zrínyi-kultusz mai jelei Szlovéniában, a Muravidéken

A Zrínyi-kultusz jelenléte Szlovéniában, a Muravidéken napjainkban kutatási témámon túlmutatva még abban is megerősített, hogy egy új történeti tudat van kialakulóban éppen itt, a muravidéki régióban, ahol valamikor a Zrínyi-dinasztia élt több évszázadon keresztül. Véget ért egy társadalmi rendszer, amely mindhárom országban (Szlovénia, Horvátország, Magyarország) diktatórikus volt, ezért a 20. században főleg a Zrínyiek kultuszának nem volt sok lehetősége teret kapni éppen ott, ahol valamikor a Zrínyiek harcoltak és küzdöttek a nép függetlenségéért, nemzeti hovatartozásáért és a kereszténység megszilárdításáért. A múltjukat veszített közösségek számára pedig nincsen közösen vállalható jövőkép, és megszűnik az összetartó erő. Az etnocentrikus nemzeteszme feláldozta a belső összetartozás érzésének oltárán a hazai kisebbségekkel és a szomszédos népekkel való közös történelmi hagyományt, ami rengeteg szenvedést okozott ebben a régióban. Közép-Európa 20. századi történelme sajnos elég bizonyítékot szolgáltat erre, és nem véletlen, hogy minden diktatórikus társadalomkísérlet az addigi kánon megszüntetésére és egy új történelmi tudat megteremtésére törekedett. A Zrínyi-kultusz erőteljesebb jelenléte a megelőző tizenöt esztendőben mégis hozott változásokat az említett határsávban, mert kezdtek a Mura mindkét oldalán élő népek mind a magyar, mind a horvát oldalon felülemelkedni a nemzeti sérelmeiken. Az Európai Unióba lépve előbb Magyarország és Szlovénia (2004), majd Horvátország (2016) is a határ menti sávban, ahol közelebb is élnek a nemzetek és nemzetiségek, új partnerviszonyokat alakítottak ki a szomszédos országokkal. S a múlt hagyományaiból merítve újra elővették a történelem hiteles értékeit, vagyis a közös múltból a Zrínyi-hagyományokat, és elkezdtek rájuk építeni.³

„Adriai tengernek szirenái” – Zrínyi-konferencia Lendván

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság (MIT) Zrínyi Miklós költő és hadvezér *Adriai tengernek Syrenaia*, *Groff Zrini Miklos* című könyve megjelenésének 350. évfordulója alkal-

¹ Tóth Sándor: Képek a török korból, Zrínyi Miklós és a rátkai lesvetés. In *Naptár 97*. Lendva, NMNI, 1996. 100–110.

² Kiss Ernő: Mikor lett Zrínyi Miklós Zala főispánja? *Erdélyi Múzeum*, 19. (1902), 4. 209–210.; Kalšan Vladimir: Zrínyiek a Muraközben. In Kalšan Vladimir: *Muraköz története*. Csáktornya, Vladimir Kalšan, 2014. 101.

³ Varga Szabolcs: Szigetvári Zrínyi Miklós – Nikola Šubić Zrinski. A horvát–magyar közös múlt újra-gondolása a 21. században. *Magyar Tudomány*, 178. (2017), 12. 1632–1643.

mából Hosszúfaluban, Lendva város szomszéd településén rendezett Zrínyi-konferenciát 2001. szeptember 21–23. között, amelyen hat előadás hangzott el a Zrínyi-kutatóktól. A Zrínyi-konferencia megnyitóján elmondták, hogy a konferencia ötlete Zágorec-Csuka Judit könyvtárostánár, költő és Kovács Sándor Iván,⁴ a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke nevéhez fűződik. A konferencián hatvan MIT-tag és a muravidéki kétnyelvű iskolák magyartanárai vettek részt. Az ünnepi előadást Kovács Sándor Iván irodalomtörténész tartotta *Adriai tengernek szirénái; Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter* címmel, aki méltatta Zrínyi Miklós 350 évvel ezelőtt (1651) kiadott „Syrena-kötetét” és annak horvát nyelvű fordítását, amelynek szerzője-fordítója Zrínyi Péter volt. Őt követően Jadranka Damjanov a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság keretén belül folytatott Zrínyi-kutatásokat ismertette. Előadása *Új horvátországi kapcsolattörténeti kötetek és Zrínyi-tanulmányok* címmel hangzott el. Kiderült, hogy a magyar történetírásban elsősorban Zrínyi Miklós, míg a horvát történetírásban Zrínyi Péter van jelen, és a társaság az itt keletkezett űrt szeretné pótolni azáltal, hogy Zrínyi Miklós prózai műveit és a róla szóló reprezentáns magyar nyelvű forrásokat és műveket horvát nyelvre fordítja le és adja ki.⁵ A következő előadó, Jung Károly *Zrínyi-hagyományok a Balkánon* címmel tartott előadást. Bemutatta a horvát, szerb és bosnyák-moszlím nyelven megjelenő, a Zrínyiekhez kapcsolódó hagyományokat. Utána Zágorec-Csuka Judit *Zrínyi és Lendva, a Zrínyi-kultusz a történelmi Zala vármegyében* című előadásában a Zrínyiek 16. és 17. századi alsólendvai kapcsolatairól beszélt, amihez fő forrásként a Bánffyak naplóját használta fel. Történelmi topográfiai órának is beillett volna Németh József *Dunántúli Zrínyi-lábnymok nyomában* címmel tartott előadása, amelyben a Zrínyiek dunántúli megjelenésének nyomába szegődött, és bemutatta azokat a településeket, amelyekhez valamiféle kapcsolat fűzte a Zrínyieket. A konferencia záróelőadását Praznovszky Mihály irodalomtörténész tartotta meg, aki a *Mindig új „Új Zrínyiász”* című előadásában bemutatta, hogy a 19. század végén íródott Mikszáth-mű a mának is számos üzenetet tartogat. A Zrínyi-konferencia előadásainak teljes anyaga 2001-ben megjelent az *Irodalomismeret* 12. évfolyamának 3–4. számában.

Zrínyi-előadások Lendván a Zrínyi-emlékév kapcsán 2016-ban

A Zrínyi-emlékév kapcsán 2016-ban a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet felkérte a Zrínyi-témában jártas kutatókat, Padányi Józsefet és Hausner Gábort, hogy ismertessék a nagyhírű Zrínyi családdal kapcsolatos új tudományos kutatások és a zrínyi-újvári ásatások eredményeit. Az előadásuk 2016. október 13-án a Bánffy Központban volt megszervezve, ahol Zágorec-Csuka Judit

⁴ Kovács Sándor Iván fő kutatási területe a 17. századi magyar irodalom és Zrínyi Miklós munkássága. 1984 és 1989 között a Zrínyi-dolgozatok, 1985-től a Zrínyi-könyvtár című sorozatok alapító szerkesztője volt. 1985-től az Irodalomtörténeti Társaság főtárgya, majd elnöke. 1986-tól az *Irodalomtörténet*, 1990-től az *Irodalomismeret* szerkesztője, 1993-tól főszerkesztője. Munkásságát számos irodalmi díjjal ismerték el. 1973-ban József Attila-díjat kapott.

⁵ Kovács Attila: Konferencia a Zrínyiekről. *Népújság*, 45. (2001), 37. 9.

a bevezető köszöntőjében felvetette: képesek vagyunk-e a Zrínyi-hagyományt szigetvári vagy csáktornyai ügyön „túlra” is helyezni, a Zrínyieket ésszel-értelemmel, szívvel és tisztelettel a magyar és a horvát történelmi-művészeti és hadtörténeti-katonai hagyományban is elhelyezni a 21. században?⁶

1. ábra: A 2016-os Zrínyi-rendezvény előadói a Bánffy Központban

Forrás: a szerző felvétele

Padányi József dandártábornok, a Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar egyetemi tanára előadásában a Zala és Somogy, illetve a horvát határ közelségében lévő, a Mura mentén felépült, majd később a török csapatok által földig rombolt Zrínyi-Újvárnál közel tíz éve tartó ásatásokról számolt be, de az 1660-as évek zűrzavaros politikai-történeti szituációját is vázolta.⁷ Ekkor a török haderő mélyen benyomult a birodalomba elérve a Mura folyót. Zrínyi, a zseniális költő-hadvezér, hogy megakadályozza a szeretett Muraköz elfoglalását, egy új vár építésébe kezdett, méghozzá török területen, a Mura bal partján. 1661-ben fogott hozzá az építkezéshez, s hamarosan el is készült vele, s a vár 1664-ig állt.⁸ Ekkor a törökök úgy döntöttek, hogy nincs tovább, s júniusban ostrom alá vették az erősséget, s egy hónap ostrom után fölégették és földig rombolták a várat. Maga a hősi ellenállás, amely a maréknyi keresztény seregnek a 40 ezres török elleni harcáról szólt, azóta feledésbe merült.⁹ Hausner Gábor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum alezredese a Zrínyieknek a történelem során a törökkel folytatott védelmi küzdelmei mellett a család európai kiterjedésű kapcsolatrendszerébe is bepillantást nyújtott, amelyből sohasem hiányoztak a tragikus hangok.

⁶ Bence Lajos: „De a vár porában is áll, értem kiált!” *Népújság*, 60. (2016a), 42. 19.

⁷ Padányi József: A Zrínyiek nyomában. *Muratáj*, (2016), 1–2. 94–104.

⁸ Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012; Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2019.

⁹ Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.; Padányi József – Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közlöny*, 27. (2018), 3. 146–163.

Az előadások között Bence Lajos és Zágorec-Csuka Judit Zrínyiekhez kapcsolódó verseit Zadavec Szekeres Ilona mondta el. A murakeresztúri Zrínyi-kadétek hagyományörzői díszőrséget álltak a rendezvényen, megidézve a hősi időket. A telt házas rendezvény közönsége elégedetten távozott a Bánffy Központból.

A Zrínyi-szablya titka – Padányi József előadása Lendván

A Zrínyi-szablya titkáról tartott előadást 2018. október 25-én a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet közös rendezvényén a Bánffy Központban Padányi József vezérőrnagy, egyetemi tanár, rektorhelyettes. A díszes ereklye másolatát, amelynek eredetijét a bécsi Szépművészeti Múzeumban őrzik, kézbe is vehették az érdeklődők. Patyi Zoltán a művelődési intézet, Zágorec-Csuka Judit pedig a tudományos társaság nevében köszöntötte a vendéget. Az előadó már kijelölte azokat az eddig félreértéseken alapuló kutatási pontokat a szablyával kapcsolatosan, amelyekre a legutóbbi kutatások derítettek fényt. Ezek közül a legfontosabb a szablya markolatán lévő, elvileg a fegyver elkészítését jelölő évszám, amelyet az előadó szerint a régi vizsgálatok során tévesen olvastak. Az elmúlt száz évben, bár kísérlet volt rá, nem sikerült elérni, hogy a magyar ereklyék visszakerüljenek Magyarországra. Erre ma sincs lehetőség.

Egy ereklyét a kezünkbe fogni abban a tudatban, hogy annak tulajdonosa a szigetvári Zrínyi Miklós volt, még akkor is felkavaró élmény, ha nem eredeti, hanem hasonmás – mondta Padányi József, aki a magyar tudomány napja előestéjén a Zrínyi-szablya titkairól tartott izgalmas előadást a Bánffy Központban. Ezt az érzést tapasztalhatták meg azok, akik a kezükbe vették a tokjából kivont kardot, a szigetvári hős szablyájának pontos másolatát. Az arannyal és ezüsttel bőségesen futtatott díszkard készítésének pontos évszámáról folyó régi vitát az előadó által vezetett újabb kutatások zárhatják le.¹⁰

A szigetvári ostrom 550. évfordulójára Padányi József és kis csapata újból elővette a témát megkeresve az említett bécsi múzeumot, ahol szívesen álltak rendelkezésre, majd a másolatot is elkészítették. Bécsben kiderült, hogy a vitrinben elhelyezett, illetve kiállítási tárgyként nem szereplő tárgy tokja és a famarkolat is igencsak rossz állapotban van. Nem így a penge, amelyen egyetlen karcolás sincs. Padányi József az eddigi 1567 helyett a szigetvári hősnek a kirohanása előtti időkből származtatja a fegyvert (1563), mondván, hogy semmi sem indokolja Zrínyi halála után egy ilyen díszes kard elkészítését. Sokan írtak – főleg az 1896-os millenniumi kiállítás kapcsán – a Habsburg-gyűjteményben található fegyverről, amelynek díszítése, használati módja is kifejezetten magyar. A markolatkupakon később tévesen azonosították az 1567-es évszámot. S éppen az említett évszám keltette fel a gyanút, hiszen Zrínyi ekkor már halott volt.¹¹

¹⁰ Bence Lajos: A Zrínyi-szablya titka. *Népújág*, 62. (2018), 44. 4.

¹¹ Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018), 1. 25.

2–3. ábra: a Zrínyi-szablya másolata a Bánffy Központban

Forrás: a szerző felvétele

A Zrínyiek a muravidéki szépirodalomban és valóságirodalomban

A muravidéki magyar költőket is megihlette Zrínyi Miklós mint költő, politikus és hadvezér. Bence Lajos *Zrínyi új várat épít*¹² című versében tulajdonképpen párhuzamba vonja a költő Zrínyi sorsát a saját, mostani kisebbségi sorsával. Szerinte annak a harcnak is betetőzése következik, amit a kisebbségi költők nap nap után folytatnak. A szellem emberei, és nem csak a költők, sokszor nem akarnak szembesülni a keserű valósággal, a tényekkel, hogy itt már minden harc eldőlt. Viszont reményt ad, hogy nálunknál nagyobb emberek is belebuktak ebbe a harcba, véli Bence Lajos. A vers megjelent a *Pannon Tükör* folyóiratban is.¹³ Zágorec-Csuka Judit a szigetvári Zrínyi Miklósnak, Zrínyi Miklós költőnek, Zrínyi Péter grófnak és Zrínyi Ilona grófnőnek ajánlott verseket is írt, amelyek a saját versesköteteiben, a *Lindua* és *Pannon Tükör* folyóiratokban jelentek meg. *A zrínyifalvi erdő titka* című novellájában felidézte Zrínyi Miklós halálát a titokzatos kuršaneci erdőben.¹⁴ A *Csáktornyára vezető út* című, Zrínyi Miklós költőnek ajánlott verse 2001-ben az *Irodalomismeret* 3–4. számában is megjelent.¹⁵ Varga Józsefnek 2001-ben jelent meg *A lendvai vár kapitánya* című történelmi regénye, amely a muravidéki magyar ifjúság köreiben igen közkedvelté vált, általános iskolában felső tagozaton házi olvasmányként is olvassák. A regény története Lendvavidék török kori idejébe nyúlik vissza, és gazdag néprajzi és történelmi értékeket megőrkítő munka

¹² Bence Lajos: *Szóval vágok rendet*. Lendva–Zalaegerszeg, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Pannon Írók Társasága, 2016b. 33–34.

¹³ Bence Lajos: *Zrínyi új várat épít*. *Pannon Tükör*, 20. (2015), 2. 3.

¹⁴ Zágorec-Csuka Judit: Epilógus, gróf Zrínyi Péternek (vers). *Lindua*, 1. (2007), 2/3. 106.; Zágorec-Csuka Judit: Csáktornyára vezető út. Zrínyi Miklós költő emlékére (vers). *Pannon Tükör*, 20. (2005), 2. 12.; Zágorec-Csuka Judit: *A zrínyifalvi erdő titka* (novella). In Zágorec-Csuka Judit: *A szív akkumulátora*. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2017. 129–140.; Zágorec-Csuka Judit: *Zrínyi-versek*. In Zágorec-Csuka Judit: *Enigma*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2019. 22–33.

¹⁵ Zágorec-Csuka Judit: *Csáktornyára vezető út*. *Irodalomismeret*, 12. (2001), 3–4. 22.

a Mura mentén élő magyar közösség önazonosságának újabb, szépirodalmi ismertetője.¹⁶ A regény főhőse az alsólendvai vár kapitánya, Miska, aki hőiesen küzd a törökök ellen a Muravidéken, hiszen édesapja is derék katonája volt Zrínyi Miklósnak. A regény számos jelenete utal a csáktornyai Zrínyi- és az alsólendvai Bánffy-dinasztia, a híres törökverő főurak, várkapitányok életére és történelmi helytállására, hiszen a regény története is a 17. században játszódik. Zrínyi Miklós és Bánffy Kristóf, a vidék főurai is szerepet kaptak a történelmi regényben. Göncz László *Emlékkoszorú* című elbeszélésének a története érintőlegesen vonatkozik a Zrínyiekre, az elbeszélés több helyen is megjelent. Először *A szétszórtság arénája* című kötetben 2003-ban, majd a kiegészített és javított változata a *Pannon Tükör*-ben 2015-ben és végül a *Határ-szél* című szépprózakötetében 2016-ban. A író-történész más szépirodalmi műveiben is feldolgozta a Zrínyiek kultuszát, akik a vidékünk meghatározó történelmi személyiségei voltak.

4. ábra: Zrínyiekhez kapcsolódó muravidéki szépirodalmi művek borítói

Forrás: a szerző szerkesztése

2003-ban jelent meg Zágorec-Csuka Juditnak *A Zrínyiek nyomában* című tanulmánykötete, amely két nagyobb részre tagolódik. Az első részben a szerző a Zrínyiek és az alsólendvai Bánffy-dinasztia baráti és bajtársi kapcsolatait mutatja be a 16. és a 17. században. A második részben pedig a Zrínyi-kultuszt írja le a történelmi Zala vármegyében 1880–1920 között. A kultusz megjelent a néphagyományokban és a szépirodalom témáiban is, de erőteljesebben megfigyelhető Csáktornya és környéke publicisztikájában is a *Muraköz–Međimurje* kétnyelvű (magyar–horvát) hetilapban. A Zrínyi-kultusz legméltóbb muraközi kifejezése – amely egész Magyarországra is kisugárzott – a *Zrínyi-emlékkoszorú* felavatása volt Csáktornyán 1904. június 12-én.

A tanulmánykötet kibővített változata 2009-ben megjelent horvát fordításban is *Tragom Zrinskih* címmel. A kötetet horvát nyelvre Helena Molnar fordította. Zágorec-Csuka Juditnak *A muravidéki magyar könyvek világa* című kötetében jelent meg 2010-ben a *Zrínyi főúri dinasztia kettős, horvát–magyar identitása* című tanulmánya, amely-

¹⁶ Göncz László: Köszöntjük a 70. életévét betöltő Varga Józsefet! In Varga József: *A lendvai vár kapitánya*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001. 5–6.

ben a szerző a Zrínyi testvérpár, Zrínyi Miklós és öccse, Zrínyi Péter, valamint Zrínyi Ilona kettős identitásának alapvető ismérveit írja le tekintettel a családi örökségükre, műveltségükre, munkájukra, szépirodalmi, politikai és hadtudományi tevékenységükre és önfeláldozó hazaszeretetükre, sorscsapásaik méltóképpen való elviselésére. Mindez azt is bizonyítja a szerző megállapítása szerint, hogy a kettős identitásuk példaértékű lehet a 21. századi emberek számára is, de a muravidéki magyaroknak is, akik (magyar–szlovén) vegyes házasságokban élnek az Európai Unióban.

5. ábra: *A Zrínyiek nyomában* című tanulmánykötet és horvát fordítása

Forrás: a szerző szerkesztése

Zrínyi-kiállítások és megemlékezések a Zrínyi-kadétok díszőrségével

A *Népújság*ban 2013. december 5-én *A Zrínyi-kadétok is tisztelegtek* címmel jelent meg egy beszámoló arról a Zrínyi-kiállításról, amelyet az 1. Számú Lendvai Kétnyelvű Általános Iskolában nyitottak meg december 4-én. A kiállítást a Zala Megyei Nemzeti Szövetség és a Rákóczi Szövetség Zala Megyei Szervezete ajánlotta fel az iskolának. Paál István, mindkét szervezet elnöke előadással egybekötött kiállításmegnyitót tartott a tanulóknak és a tanároknak. A kiállítás megnyitója mellett a költő és hadvezér *Szigeti veszedelem* című eposzából hangzottak el illusztráló részletek Zágorec-Csuka Judit előadásában. A megnyitón a murakeresztúri Zrínyi Miklós Általános Iskola ifjú Zrínyi-kadétjai álltak díszőrséget tisztelegve a muraközi gróf és hadvezér emléke előtt, azt bizonyítva, hogy a mai kor szellemiségéből általában hiányzó láncszem, az összetartozás és összefogás nagyon is aktuális lehet. S a csatákat ma nem fegyverekkel kell megvívni – s ebben is Zrínyi lehet példakép –, hanem esetleg költőként a toll fegyverével, valamint az egyenes beszéd erejével.¹⁷ 2014. november 20-án jelent meg a *Népújság*ban *Emlékünnepség Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján* címmel egy beszámoló arról, hogy a Zala Megyei Nemzeti Szövetség és a Rákóczi Szövetség Zalaegerszegi Szervezete a költő és hadvezér Zrínyi Miklós 1664. november 18-i halálának 350. évfordulója tiszteletére november 14-én emlékünnepséget szervezett Zalaegerszegen a Zrínyi-szobornál. Gecse Péter, Zalaeger-

¹⁷ Bence Lajos: *A Zrínyi-kadétok is tisztelegtek. Népújság*, 57. (2013), 49. 17.

szeg alpolgármesterének az ünnepi beszéde után Patyi Zoltán és Zágorec-Csuka Judit, a Rákóczi Szövetség Lendvai Szervezete tagjai is elhelyezték a koszorújukat a szobornál, és kifejezték tiszteletüket a költő és hadvezér előtt.¹⁸ Zrínyi-kirándulást is szerveztek a *Népújság* olvasóinak 2016 szeptemberében Szigetvárra a Zrínyi-emlékév kapcsán, amelyen szép számban vettek részt a muravidéki magyarok. 2019. január 27-én ünnepelték meg Kapcán a magyar kultúra napját. A helyi József Attila Művelődési Egyesület megemlékezéssel, illetve együttműködési megállapodás aláírásával egybekötött műsort szervezett. Az ünnepi műsorban és a kopjafánál meghívott vendégként a murakeresztúri ifjú *Zrínyi-kadétok* díszőrséget álltak.¹⁹

6–7. ábra: A magyar kultúra napja 2019-ben Kapcán, a Zrínyi-kadétok díszőrségével

Forrás: a szerző felvételei

Zágorec-Csuka Judit Zrínyi-kutatót december 17-én a csáktornyai Zrínyi Gárda (Garda Zrinskih) polgári egyesület rendes tagjává választotta. Az ünnepélyes avatási szertartást Đuro Bel, a gárda elnöke és Bojan Kocijan titkár, valamint az egyesület elnöksége vezette a csáktornyai Muraközi Múzeum Zrínyi-termében. Zágorec-Csuka Judit avatásakor ismertették a Zrínyiek emlékezetének ápolásáért, továbbadásáért és a Zrínyi-kultusz kutatásában kifejtett munkásságát.²⁰

8–9. ábra: A csáktornyai Zrínyi Gárda rendes tagjává avatja Zágorec-Csuka Juditot

Forrás: a szerző felvételei

¹⁸ Emlékünnepség Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján. *Népújság*, 58. (2014), 46. 19.

¹⁹ Bence Lajos: „Minden, amit magyar emberek létrehoztak...” *Népújság*, 63. (2019), 5. 17.

²⁰ A Zrínyi gárda tagjává választották. *Népújság*, 63. (2019), 52. 13.

Szakmai kirándulások Csáktornyára és Zrínyi-Újvárra

A Zrínyi-kultusz emlékhelyeinek megtekintésére a tehetséggondozó nap keretében került sor Csáktornyán és környékén 2017. október 10-én. Erre a kirándulásra a Muravidékről összesen 49 tanuló és tanár jött el a göntérházi, a dobronaki és a lendvai két-nyelvű általános iskolákból. A programot összeállította és a szakmai kirándulást vezette Zágorec-Csuka Judit könyvtárostánár, Zrínyi-kutató. A szakmai kirándulás célpontja Csáktornya volt, ahol először megtekintették a csáktornyai vármúzeumot, amely valamikor a 16. és 17. században főleg a Zrínyi-dinasztia, vagyis Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és politikus otthona volt. A múzeumban megnézték a Zrínyi-emlékszobát, ahol a kirándulásvezető röviden, átfogó jelleggel beszélt Zrínyi Miklósról, a költőről, aki a csáktornyai várban alkotta meg a híres *Szigeti veszedelem* című barokk eposzát, amelyben dédapjának, a szigetvári Zrínyi Miklós hadvezérnek állít emléket. A tanulók a helyszínen részleteket olvastak fel a Zrínyi-eposzról. Majd Csáktornya főterére mentek a Zrínyi-emlékoszlophoz, amelyet 1904-ben, tehát még a történelmi Magyarország idején állítottak fel Zrínyi Miklós költő tiszteletére Csáktornya, valamint Zala és Vas megye polgárai. Az emlékoszlop megtekintését követően bementek a csáktornyai Zrínyi Miklós / Nikola Zrinski Városi Könyvtárba, ahol megnézték Zrínyi műveit és a Zrínyiekre vonatkozó szakirodalmat is. Végezetül a szigetvári Zrínyi Miklós szobrát tekintették meg a Zrínyi-emlékparkban, ahol egy rövid ismertetésre került sor a hős életéről, hőstetteiről és kultuszáról. Csáktornyát elhagyva a Dráva folyó közelében található Felsőzrinyifalvát (Gornji Kuršanec) keresték fel, ahol megkoszorúzták a költő obeliszkjét. Hazafelé Szentilonán (Šenkovec) megnézték a Zrínyiek temetkezési helyét, a pálos rendi kápolnát és mauzóleumot. A szakmai kirándulás főszervezője Gašpar Tot Anita volt, az 1. Számú Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola magyartanára és a tehetséggondozó nap felelőse. 2018 szeptemberében az 1. Számú Kétnyelvű Általános Iskola legjobb magyar tanulói részt vettek a murakeresztúri Zrínyi Miklós Általános Iskola Zrínyi-napján, majd megnézték a Zrínyi-újvári emlékhelyet. Magyar történelmi vetélkedőre is sor került 2019-ben, amelyre az általános iskolások és a középiskolások jól felkészültek a 16. és a 17. század történelméből, különösen a Zrínyiek korából. A zalakomári Somssich Antal Általános Iskola tanulói a Határtalanul Program keretében szervezett szakmai kiránduláson vettek részt Lendván és Csáktornyán, s annak környékén, ahol megtekintették a Zrínyi-emlékhelyeket. A zalakomári tanulók szakmai kirándulását Csáktornyán Zágorec-Csuka Judit vezette.

10–11. ábra: Iskolai kirándulások Zrínyi-emlékhelyeken

Forrás: a szerző felvételei

Összegzés

Zrínyi Miklós kultuszának elterjedése a Muravidéken, különösen Lendván és környékén annak is köszönhető, hogy a Muraköz közvetlen szomszédságában terül el, amely a „Zrínyiek földje volt”, akik arisztokrataként a 16. és a 17. században kiemelkedtek a többi főúr közül ezen a vidéken. Zrínyi György, Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter nagy távlatokban gondolkodó politikusok és hadvezérek voltak, akik elsősorban baráti és bajtársi viszonyban voltak az alsólendvai Bánffy Miklós főúrral és fiaival, Kristóffal és Istvánnal. Mindkét főúri család tagjait összekötötte a *genius loci*, a táj szellemének fontossága is a török elleni harcokban. Kapcsolatuk nemcsak barátinak és katonainak nevezhető, hanem családinak, vallásinak, szakmainak és kulturálisnak is.

Tóth Sándor helytörténész kutatásai szerint 1637. november 6-án a költő és hadvezér, az ifjú Zrínyi Miklós Bánffy Kristóf alsólendvai várába kért bebocsátást, mert menekülőben volt a törökök elől. Az itt élő emberek emlékezetében a történelmi múlt a törökök kiűzésének az idejéből kultikus erővel bír. Ma Lendva és Csáktornya közép-európai fekvésű városok, amelyeknek lakosai, mind a horvátok, mind a muravidéki magyarok az Európai Unióban kezdték újra felfedezni a közös történelmüket, helytörténetüket, a lokális és regionális kulturális örökségüket, s ebben fontos szerepet tölt be a Zrínyi-hagyományok ápolása is. A magyar–magyar kapcsolatok fejlődésének is jelentős előmozdítója a Zrínyi-kultusz, amelynek ápolásában a murakeresztúri *Zrínyi Kadétok Egyesülete* és a kapcai József Attila Művelődési Egyesület kulturális együttműködés formájában veszi ki részét. A Zrínyi-kultusz jelen van a „mában” Lendván és környékén, a Muravidéken. Mint helytörténeti téma kiváló modellként is értelmezhető a muravidéki magyarok identitásának a megtartásában, mivel összetett: irodalmi, nyelvi, művelődéstörténeti, történeti, helytörténeti, politikai és nemzeti értékeket képvisel. Zrínyi Miklós költőre és hadvezérre, valamint a Zrínyi-dinasztiára, a „Zrínyiekre” a muravidéki magyarság ma is felnéz, mert nehéz sorsuk ellenére nemzetépítő, nemzetszabadító autonóm személyiségek, európai hírnevű magyar és horvát főurak voltak, akiknek erényei: a haza-

szeretet, a hősiesség és a keresztény erkölcsiség. Szerb Antal szerint Zrínyi Miklóst, a költőt és hadvezért „az országa szolgálatára alkotta az Isten...” A költő és hadvezér *Szigeti veszedelem* című eposzának a nyelvében felfedezhetők a nyugat-dunántúli, göcseji nyelvjárás sajátosságai is, amelyek a muravidéki magyarok nyelvében is jelen vannak, és ez 400 év távlatából is identitásépítő erővel bír. A Zrínyi- emlékévek ünnepei is abban erősítették meg bennünket itt a Muravidéken, hogy a Zrínyiek öröksége hozzásegít a magyar nemzettudatunk megőrzéséhez. A 20. században, a kommunizmus idején nem volt ildomos beszélni a Zrínyiek kultuszáról, mivel arisztokraták voltak, de a 21. század elején a Zrínyiek kulturális öröksége és kettős identitásuk regionális szempontból is újjáértelmezhetővé vált az Európai Unió közép-európai térségében, hiszen a magyarok a Muravidéken, de a Muraközben a horvátok is ragaszkodnak a hagyományos identitásuk megéléséhez.

Felhasznált irodalom

- A Zrínyi gárda tagjává választották. *Népújság*, 63. (2019), 52. 13. Online: www.nepujstag.net/horizont/8167-a-zrinyi-garda-tagjava-valasztottak.html
- Bence Lajos: A Zrínyi-kadétok is tisztelegtek. *Népújság*, 57. (2013), 49. 17.
- Bence Lajos: „De a vár porában is áll, értem kiált!” *Népújság*, 60. (2016a), 42. 19. Online: www.nepujstag.net/nemzetiseg/1684-„de-a-var-poraban-is-all,-ertem-kialt-”.html
- Bence Lajos: *Szóval vágok rendet*. Lendva–Zalaegerszeg, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Pannon Írók Társasága, 2016b.
- Bence Lajos: A Zrínyi-szablya titka. *Népújság*, 62. (2018), 44. 4. Online: <https://nepujstag.net/horizont/5855-a-zr%C3%ADnyi-szablya-titka%20.html>
- Bence Lajos: „Minden, amit magyar emberek létrehoztak...” *Népújság*, 63. (2019), 5. 17. Online: www.nepujstag.net/kultura/6328-„minden,-amit-magyar-emberek-lelrehoztak-”.html
- Emlékünnepe Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján. *Népújság*, 58. (2014), 46. 19.
- Göncz László: Köszöntjük a 70. életévét betöltő Varga Józsefet! In Varga József: *A lendvai vár kapitánya*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001. 5–6.
- Hausner Gábor: A halhatatlanság koszorúja. Zrínyi Miklós, a költő, államférfi és katona emlékezete. *Muratáj*, (2016), 1–2. 105–131.
- Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istrazivanja terena. In Bene Sándor – Zoran Ladič – Hausner Gábor (szerk.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, Matica Hrvatska, 2012. 189–218.
- Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2019.
- Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, Argumentum, 2012.
- Kalšan Vladimir: Zrínyiek a Muraközben. In Kalšan Vladimir: *Muraköz története*. Csáktornya, Vladimir Kalšan, 2014. 101.
- Kiss Ernő: Mikor lett Zrínyi Miklós Zala főispánja? *Erdélyi Múzeum*, 19. (1902), 4. 209–210. Online: https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/4774/EM1902_4_010_KissErno-MikorLettZrinyiZalaFoispanja.pdf?
- Kovács Attila: Konferencia a Zrínyiekről. *Népújság*, 45. (2001), 37. 9.

- Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018), 1. 3–27.
- Padányi József: A Zrínyiek nyomában. *Muratáj*, (2016), 1–2. 94–104.
- Padányi József – Négyesi Lajos: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közöny*, 27. (2018), 3. 146–163.
- Pásztor András: Muravidéken a Zrínyiek hagyatéka tárult a zalakomári diákok elé. Határtalanul. *ZAOL*, 2019. október 24. Online: www.zaol.hu/kozelet/helyi-kozelet/muravidéken-a-zrínyiek-hagyaték-tarult-a-zalakomári-diákok-éle-3381777/
- Tóth Sándor: Képek a török korból, Zrínyi Miklós és a rátkai lesvetés. In *Naptár 97*. Lendva, NMNI, 1996. 100–110.
- Varga Szabolcs: Szigetvári Zrínyi Miklós – Nikola Šubić Zrinski. A horvát–magyar közös múlt újragondolása a 21. században. *Magyar Tudomány*, 178. (2017), 12. 1632–1643. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.178.2017.12.14>
- Zágorec-Csuka Judit: Csáktornyára vezető út (vers). *Irodalomismeret*, 12. (2001), 3–4. 22.
- Zágorec-Csuka Judit: *A Zrínyiek nyomában*. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2003.
- Zágorec-Csuka Judit: Csáktornyára vezető út. Zrínyi Miklós költő emlékére (vers). *Pannon Tükör*, 20. (2005), 2. 12.
- Zágorec-Csuka Judit: Epilógus, gróf Zrínyi Péternek (vers). *Lindua*, 1. (2007), 2/3. 106.
- Zágorec-Csuka Judit: *Tragom Zrinskih*. Zagreb, Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság/Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2009.
- Zágorec-Csuka Judit: A Zrínyi főúri dinasztia kettős, horvát–magyar identitása. In *A muravidéki magyar könyvek világa*. Pilisvörösvár–Lendva, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, 2010. 160–171.
- Zágorec-Csuka Judit: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér halálának 350. évfordulója. In *Naptár 2015*. Lendva, NMNI, 2014a. 100–111.
- Zágorec-Csuka Judit: Zrínyi Miklós titokzatos halála. *Pannon Tükör*, 19. (2014b), 6. 52–57.
- Zágorec-Csuka Judit: A Zrínyi-kultusz napjainkban a magyar, horvát és szlovén határsáiban. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019), klsz. 361–368. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.ksz.24>
- Zágorec-Csuka Judit: A zrínyifalvi erdő titka (novella). In Zágorec-Csuka Judit: *A szív akkumulátora*. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2017. 129–140.
- Zágorec-Csuka Judit: Zrínyi-versek. In Zágorec-Csuka Judit: *Enigma*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2019. 22–33.

Vákát